

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Івано-Франківська обласна рада
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Тернопільський державний технічний університет імені Івана Пулюя
Інститут Фатіга (м. Стамбул, Туреччина)
Фірма «Нові технології в освіті» (м. Стамбул, Туреччина)

*Матеріали
Сьомого міжнародного симпозиуму*

**«ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО,
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В
ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ:
Україна – Туреччина»**

29 – 31 травня 2009 року

Івано-Франківськ

2011

Матеріали Сьомого міжнародного симпозіуму «Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі «Україна – Туреччина». – Івано-Франківськ: ЛІК, 2011. – 380 с.

Здійснене за результатами Сьомого міжнародного симпозіуму «Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі «Україна – Туреччина» видання включає статті провідних українських науковців, в яких розкриваються нагальні проблеми, що стоять перед українським та турецьким суспільством на сучасному етапі.

Для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться політико-правовими аспектами суспільних змін, філософськими та культурологічними проблемами сучасності, трансформаціями в освітньому просторі, економічними проблемами державотворчого процесу тощо.

Рецензенти:

Рибак Т.І., доктор технічних наук, професор (Тернопільський державний технічний університет імені Івана Пулюя);

Федорчак П.С., доктор історичних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Матеріали публікуються в авторській редакції. Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених фактів та відомостей.

ISBN 978-966-7779-30-6

© Автори

© Видавництво «ЛІК», оригінал макет, 2011

Богдан Остафійчук

Петро Федорчак

РОЛЬ ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ФОРМУВАННІ НАУКОВО- ОСВІТНЬОГО Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника є важливим осередком підготовки кваліфікованих спеціалістів для різних галузей народного господарства України. Цей вищий навчальний заклад утворений 26 серпня 1992 р. указом Президента України на базі педагогічного інституту. У свою чергу останній виник на основі утвореного у березні 1940 р. учительського інституту [1].

Колектив новоствореного університету в підготовці спеціалістів широкого профілю насамперед скористався набутим більш ніж за півстоліття досвідом своїх попередників щодо формування учительських кадрів. У довоєнний час тут на стаціонарному, вечірньому та заочному відділеннях історичного, філологічного та фізико-математичного факультетів навчалася 900 студентів. Поряд з місцевими викладачами навчальний процес в інституті здійснювали 11 випускників Київського університету імені Т.Г.Шевченка. Першим директором інституту було призначено Ф.І.Плотницького. Із-за німецької окупації області лише у липні 1945 р. 13 випускникам стаціонару, а в 1947 р. 33 випускникам заочного відділення вдалося отримати диплом учителя V-VII класів [2].

У повоєнні роки цей перший ВНЗ Івано-Франківщини поступово зростав, були розширені його приміщення, побудовано основний навчальний корпус. До 1950 р. тут підготовлено близько 1,5 тис. учителів. Того ж року учительський інститут було реорганізовано в педагогічний [3].

Керівництво інституту зосередило увагу на поновлення викладацького складу висококваліфікованими спеціалістами. З інших ВНЗ та після закінчення аспірантури сюди були направлені кандидати наук, доценти П.М.Денисовець, В.О.Духніч, І.Н.Побережний, П.Т.Рущенко, І.І.Червінкін-Корольов (історичний факультет); М.О.Войтко, О.Т.Лисенко (філологічний факультет); В.П.Дущенко, П.П.Киричок (фізико-математичний факультет) [4].

У зв'язку з потребами у фахівцях широкого профілю та нових спеціальностей здійснювалася реорганізація факультетів та зростала їх кількість. У 1959 р. було утворено факультет підготовки вчителів початкових класів, у 1962 р. – загальнонауковий факультет, у 1966 р. – музично-педагогічний, у 1975 р. – іноземних мов, у 1987 р. – художньо графічний, у 1977 – факультет підвищення кваліфікації організаторів народної освіти [5].

У 50-ті-60-ті роки директорами інституту були доц. К.І.Швецов, Г.Т.Гречук, І.Г.Шевченко, канд. філос. наук, доцент В.М.Кравець. У

наступні роки до розбудови інституту доклали зусилля проф. О.А.Устенко, д-р іст. наук, проф. І.К.Васюта, канд. фіз-мат. наук, доц. І.М.Кучерук, д-р філ. наук, проф. В.І.Кононенко.

У 1988 р. інститут стає ВНЗ першої категорії. На його шести факультетах здійснювалася підготовка учителів з 26 спеціальностей [6]. Викладацький склад постійно поповнювався викладачами, які мали наукові ступені та вчені звання. Викладачі розробляли нові лекційні курси, методику проведення семінарів, використовували в навчальному процесі досвід кращих ВНЗ України. Це сприяло підвищенню рівня викладання навчальних дисциплін. Викладачі під керівництвом чл.-кор. АПН України, канд. пед. наук, проф. Р.П.Скульського розробили концепцію української школи з урахуванням специфіки західноукраїнського регіону. З метою її втілення було відкрито сім філіалів кафедр у школах м. Івано-Франківська. У багатьох школах області організовано класи з поглибленим вивченням окремих предметів, що забезпечило профорієнтацію учнів [7]. У розбудову інституту доклали зусилля докт. філ. наук, проф. М.Г.Матвіїшин і М.В.Теплинський, канд. філ. наук, проф. Л.М.Кіліченко, канд. пед. наук, проф. В.Д.Хрущ, які опублікували підручники і посібники [8].

Підготовці учителів колектив підпорядкував науково-дослідну роботу. З початку 60-х рр. кафедри здійснювали комплексні дослідження. Канд. фіз-мат. наук, проф. П.П.Киричок створив школу з термодинаміки технології феритів, що дало змогу одержати нові магнітні матеріали. Д-р іст. наук, проф. І.К.Васюта опублікував праці з історії західноукраїнських земель, доктори філологічних наук, професори М.О.Рудяков і Ж.П.Соколовська видали монографії в галузі філології [9].

Однак початком нового етапу в розбудові ВНЗ була його реорганізація у 1992 році у Прикарпатський університет. Орієнтуючись на розбудову незалежної української держави та потреби народного господарства, колектив університету відкривав нові спеціальності та факультети. Так, у 90-ті роки було відкрито юридичний, економічний, філософський, природничий факультети та факультети економіки, права та дизайну, фізичного виховання і спорту, започатковано підготовку політологів та хіміків виробничого профілю. В університеті також відкрито спеціальності слов'янської філології, декоративно-ужиткового мистецтва, релігієзнавства [10]. Відкриттю пріоритетних спеціальностей ректорат зосередив увагу в наступні роки. Лише у 2004-2005 роках відкрито вісім нових спеціальностей: економічна кібернетика, біохімія, лісове господарство, китайська і англійська мова, фізична реабілітація, готельне господарство, статистика, екологія [11]. За останні роки утворено ряд інститутів: педагогічний, мистецтв, природничих наук, юридичний, філології, туризму і менеджменту, історії і політології.

Згідно з сучасними вимогами, кафедри вдосконалювали навчальну роботу, використовували та розвивали у цій галузі вітчизняний та

зарубіжний досвід. Викладачі педагогічних кафедр під керівництвом акад. АПН України, д-ра пед. наук, проф. М.Г.Стельмаховича та чл.-кор. АПН України, д-ра пед. наук, проф. Б.М.Ступарика розробили і впровадили у практику концепцію національної системи виховання [12].

В університеті обладнано для навчальних цілей два нові корпуси, створено нові аудиторії та лабораторії, Центр інформаційних технологій, Центр дистанційного навчання та контролю знань, а також комп'ютерні комплекси. Колектив університету запровадив кредитно-модульну систему навчання і контролю знань студентів, вступні випробування абітурієнтів здійснює за допомогою тестування.

У 2008-2009 навчальному році в університеті навчалось понад 18 тис. студентів. Тут налічувалося 7 інститутів, 6 факультетів, 73 кафедри, які готують фахівців з 57 спеціальностей [13].

У тісному зв'язку з навчальним процесом колектив університету здійснює наукову роботу. Тут налічується 18 наукових підрозділів, 3 науково-дослідні інститути, 11 наукових центрів, дендрологічний парк, ботанічний сад, спільна лабораторія Міністерства освіти і науки України і Національної академії наук України [14]. У 2008 р. науковці виконували 15 держ. бюджетних наукових проектів, з них 10 фундаментальних і 5 прикладних.

В університеті особлива увага звертається прикладним дослідженням, які спрямовуються на вирішення народногосподарських завдань. В цьому, зокрема, домагається конкретних результатів науково-дослідна лабораторія фізики магнітних плівок Інституту металофізики імені Г.В.Курдюмова НАН України і Прикарпатського національного університету, колектив якої протягом багатьох років під керівництвом докт. фіз.-мат. наук, проф., Б.К.Остафійчука спрямовує дослідження на створення пристроїв генерування і накопичення електричної енергії нового покоління [15]. Вагомим успіхів у науковій роботі досягнув д-р. фіз.-мат. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України Д.М.Фреїк. Під його керівництвом фізики виконують фундаментальні і прикладні науково-дослідні, дослідно-конструкторські та дослідно-технологічні розробки. Зокрема, реалізуючи українсько-білоруський науковий проект, вони досліджують структуру і оптоелектронні явища наногранульованих плівок і нанокристалах телуридів свинцю та олова [16].

Цінні дослідження проводять і інші науковці. Так, очолений колектив д-ром хім. наук, проф. І.Ф.Миронюком вивчає процеси формування інтеркалатів з аномально високим «гостьовим» навантаженням, д-р біолог. наук, проф. В.І.Парпан спрямовує науковців на розробку концепції та засобів моніторингу лісових елементів екологічної мережі, під керівництвом д-ра сільгосп. наук, проф. І.Ф.Калуцького та канд. геогр. наук, доц. В.М.Клапчука науковці розробляють рекомендації щодо раціонального використання лісових ресурсів місцевими держлісгоспами. Д-р філ. наук,

проф., дійсний член (академік) АПН України В.І.Кононенко з науковцями-філологами вивчають етнічні і монокультурні процеси на Прикарпатті. Д-р іст. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України М.В.Кугутяк є ініціатором і керівником по здійсненню науково-дослідного проекту «Етнокультурні та етнологічні процеси в Карпатському регіоні» [17].

Ефективності в науковій роботі сприяє співпраця з зарубіжними ВНЗ та науковими установами. Вона здійснювалася майже з 20 країнами за договорами та угодами і спрямовується на виконання народногосподарських завдань та розвиток культури. Так, науковці Інституту природничих наук спільно з вченими Ботанічного інституту університету імені Крістіана Альбрехтса німецького м. Кіль досліджують трансгенні рослини, з японськими та польськими вченими – механізми пристосування мікроорганізмів до несприятливих умов, а з вченими Молдови – ерозію ґрунтів [18].

Науковці економічного факультету із співробітниками ряду японських фірм працюють над проектом щодо маркетингового дослідження ринку оздоблювальних матеріалів в Україні та ближньому зарубіжжі. Викладачі та науковці фізико-технічного факультету за участю вчених Білорусі і Польщі досліджують фізичні процеси і розробки технологічних режимів формування ізолюючих шарів у напівпровідниках ФЗВ5 і А4В6 методами опромінення і поліенергетичної іонної імплантації. Науковці Педагогічного інституту та США вивчають освітній, соціально-економічний розвиток гірських регіонів та особливості людини в гірських умовах [19].

Міжнародна наукова співпраця спрямовується на розвиток євроінтеграційних процесів. Це, зокрема, здійснює очолений д-м іст. наук, проф. В.В.Марчуком Прикарпатський центр політичних та євроінтеграційних досліджень, який з Варшавським та Гданським університетами створили школу по вивченню досвіду інтеграції до ЄС [20].

Ефективним науковим дослідженням сприяє проведення в університеті міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, яких лише у 2008 р. відбулося 26. Їх учасники обговорюють важливі наукові проблеми, спрямовують свої рекомендації на вдосконалення державного та господарського будівництва. Так, у науковій конференції, що відбулася у травні 2008 р. з ініціативи науковців економічного факультету, близько 300 вчених України, Білорусі, США, Молдови, Російської федерації обговорили проблеми та перспективи людського розвитку України. Вони визначили його регіональні аспекти та шляхи досягнення нових більш високих стандартів життя населення. Направлені у державні та господарські органи рекомендації конференції стосуються проблеми щодо створення соціально-орієнтованої моделі економіки України [21]. У листопаді 2008 р. організаторами міжнародної наукової конференції «Моніторинг екосистеми Карпат» були біологи університету. Вони з вченими України, Швеції, Узбекистану, Російської федерації та Республіки Польща обговорили та

науково обґрунтували шляхи раціонального використання сировинних і рекреаційних ресурсів, збереження та відтворення екосистем Карпат [22].

За підтримкою посольства Литовської Республіки в Україні вчені Прикарпатського та Донецького національних університетів присвятили міжнародну конференцію проблемам європейської інтеграції України. Пов'язані з цим рекомендації конференції були направлені органам державної влади та місцевого самоврядування [23].

У 2008 р. Івано-Франківські історики спільно з колегами Львова, Чернівців провели в три етапи в своїх університетах конференцію «ЗУНР: досвід державотворення і сучасність» (до 90-річчя утворення ЗУНР), на яких обґрунтували значення державотворчого досвіду ЗУНР для сучасності [24]. За участю наших слов'янознавців та польських вчених в університеті проведено конференцію «Гадяцька унія в історії українсько-польських відносин (1658-2008)», на якій акцентувалася увага зміцненню сучасних міждержавних українсько-польських взаємин [25]. Педагогічний інститут за участю вчених США провів конференцію «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи» [26].

Різні проблеми обговорюються на наукових семінарах та читаннях. Так у 2007 р. на базі кафедри педагогічної та вікової психології відбувся Другий всеукраїнський науковий семінар «Методологічні проблеми психології особистості» [27]. У 2008 р. проведено Другі міжнародні педагогічні читання «Проблема якості виховання і навчання у системі безперервної освіти» [28].

Вчені університету перемагають у конкурсах на кращу наукову роботу. У 2008 р. переможцями державного конкурсу були науковці, очолені канд. іст. наук, доц. О.М.Білоусом та канд. фіз.-мат. наук, доц. Л.І.Никируєм [29]. Авторам винаходів народногосподарського значення професорам І.Ф.Миронюку, Б.К.Остафійчуку, а також канд. хім. наук, доцентам О.М.Версті і Є.Р.Лучкевичу видано патенти.

Щорічно викладачі публікують наукові праці. У 2008 р. , зокрема, видано 57 монографій, 208 підручників і посібників та 1553 наукові статті [30]. Здійснено унікальне видання «Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Ілюстрована історія», підготовлене науковцями Івано-Франківська, Києва та інших міст. В ньому висвітлена історія українського національного державотворення, відображено багатогранну діяльність ЗУНР. Ініціатором видання цієї книги, її головним редактором та керівником авторського колективу є проф. М.В.Кугутяк [31]. У 2007-2009 рр. він на основі власних досліджень опублікував три книжки «Кам'яні старожитності Космача», «Терношорське скельне святилище в Карпатах» і «Скельні святилища сокільських вершин» з проблем соціокультурних та етнологічних процесів Карпатського регіону [32].

У світ вийшла також монографія канд. іст. наук, доц. кафедри етнології і археології Б.П.Томенчука «Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976-2006», яка є підсумком багаторічної роботи археологічних експедицій, і зокрема автора, на території Івано-Франківської та Чернівецької областей [33].

Опубліковано низку монографій з української філології. Так, автор багатьох наукових праць, професор В.І.Кононенко видав монографію «Мова у контексті культури» у якій відобразив теоретичні засади лінгвокультурології та визначив культурологічні аспекти мовостилю Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського [34]. Канд. філ. наук, доц. М.П.Лесюк у книжці «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка, Коломийського району)» на прикладі с. Ковалівки охарактеризував риси гуцульського і покутського говорів [35].

Науковці університету спрямовують публікації на вдосконалення навчального процесу у ВНЗ. Саме цим відзначається монографія канд. тех. наук, доц. П.І.Федорука «Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій» [36]. На підвищення ефективності навчання студентів розраховані і навчальні посібники канд. юрид. наук, доц. Н.Р.Кобецької «Екологічне право України» та канд. філ. наук, доц. Р.І.Стефурак «Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір» [37].

В університеті звертається увага на підготовку майбутніх науковців із числа студентів для яких створені наукові семінари та гуртки. Тут досвідчені науковці навчають студентів досліджувати архівні документи, вивчати різні джерела, готувати реферати, наукові статті. Це допомогло в 2008 р. 31 студенту на Всеукраїнських студентських олімпіадах здобути призові місця. Зокрема перші місця здобули студенти Інституту мистецтва І.Симанів та Т.Гусак, Н.Марчук з Інституту історії і політології, а також студенти філософського факультету Я.Гвоздецький. Студенти вибороли 17 дипломів на V Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук. Дипломи першого ступеня на цьому конкурсі отримали 6 студентів – Х.Гаврилків з Інституту філології, Ю.Капак з факультету іноземних мов та інші [38].

У 2008 р. в університеті видавались наукові вісники 10 серій, 4 наукові журнали та збірники наукових праць [39].

Ректорат дбає про підготовку докторів та кандидатів наук. У докторантурі з 8 спеціальностей у 2009 р. навчалось 14 осіб, в аспірантурі – 411 осіб з 54 спеціальностей. В університеті створено 8 спеціалізованих рад по захисту кандидатських та докторських дисертацій. У 2008 та в першому півріччі 2009 р. докторські дисертації захистили 6 викладачів. У 2004-2008 рр. кандидатами наук стали 200 випускників аспірантури та 71 здобувач цього наукового ступеня [40].

Творчий підхід до підготовки науковців допоміг колективу університету підвищити кваліфікаційний рівень викладацького складу. У 2009 р. у числі 867 штатних викладачів було 74 докторів наук, професорів, 485 кандидатів наук, доцентів [41]. Очолені ректором, чл.-кор. НАН України, д-м фіз.-мат. наук, проф. Б.К.Остафійчуком, науковці університету сприяють вдосконаленню підготовки спеціалістів згідно сучасних вимог.

1. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені Василя Стефаника (Документальний нарис). – Ужгород, 1990. – С. 53
2. Там само. – С. 54.
3. Державний архів Івано-Франківської області, Ф. Р – 1345, оп. 1, спр. 1, арк.1
4. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В. Стефаника (Документальний нарис). – С. 70–81.
5. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В. Стефаника, Івано-Франківськ, 1990. – С. 6.
6. Федорчак П.С., Федорчак Т.П. Відродження вищої освіти на Прикарпатті в умовах незалежної України // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 2. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 147.
7. Там само. – С. 147–148.
8. Там само. – С. 148.
9. Там само.
10. Там само. – С. 150.
11. Кононенко В. Відкриваємо 6 нових спеціальностей. Прикарпатський університет напередодні вступної кампанії // Галичина. – 2004. – 5 червня. – С.7.
12. Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. – Львів, 1996. – С. 117.
13. Поточний архів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Дані: ПАПНУ). Інформація навчально-методичного управління. – С. 1.
14. ПАПНУ. Каталог Прикарпатський національний університет: інноваційні розробки. Вип. 3. – 2008. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 2. (далі ПАПНУ. Каталог. Вип. 3).
15. Наукова еліта Івано-Франківщини. Доктори наук, професори Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 90.
16. ПАПНУ. Каталог. Вип. 3. – С. 4.
17. Там само. – С. 5–7.
18. Там само. – С. 21–22.
19. Там само. – С. 23–25.
20. Там само. – С. 20–22.
21. ПАПНУ. Звіт про проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Людський розвиток в Україні: регіональні аспекти, сучасні проблеми, пріоритетні напрями. – С. 1–5.
22. Там само. Резолюція Міжнародної наукової конференції «Моніторинг екосистем Карпат». – С. 1.
23. Там само. Звіт. Міжнародна наукова конференція «Євроатлантична інтеграція України: регіональні аспекти інформування населення». – С. 1-3.

24. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. До 90-річчя утворення. Міжнародна наукова конференція. 30 жовтня – 1 листопада 2008. – Львів – Івано-Франківськ – Чернівці, 2008. – С. 1.
25. Гадяцька унія в історії українсько-польських відносин (1658-2008). Програма. Івано-Франківськ, 28-29 листопада 2008 р. – С. 1.
26. Програма Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи». – Івано-Франківськ. – С. 5.
27. ПАПНУ. Звіт про проведення Другого всеукраїнського наукового семінару «Методологічні проблеми психології особистості». 19-21 жовтня 2007 р. – С. 1–2.
28. Програма Других міжнародних педагогічних читань на пошану член-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдана Ступарика «Проблеми якості виховання і навчання у системі безперервної освіти» (24-25 листопада 2008 р.). – Івано-Франківськ, 2008. С. 3–8.
29. ПАПНУ. Каталог. – Вип. 3. – С. 5.
30. Там само. – С. 7.
31. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Ілюстрована історія. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.
32. Кугутяк М. Кам'яні старожитності Космача. – Івано-Франківськ, 2007. – 100 с.; Кугутяк М. Терношорстке скельне святилище в Карпатах. – Івано-Франківськ, 2007. – 72 с.; Кугутяк М. Скельні святилища сокільських вершин. – Івано-Франківськ, 2008. – 127 с.
33. Томенчук Б.П. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976-2006. – Івано-Франківськ, 2008. – 696 с.
34. Кононенко В.І. Мова у контексті культури. – Київ – Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
35. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка, Коломийського району). – Івано-Франківськ, 2008. – 328 с.
36. Федорук П.І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій. – Івано-Франківськ, 2008. – 326 с.
37. Кобецька Н.Р. Екологічне право України. – К., 2008. – 325 с.; Стефурак Р.І. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір: Навчальний посібник. – Івано-Франківськ, 2008. – 96 с.
38. ПАПНУ. Каталог. – Вип.3. – С. 14–16.
39. Там само. – С. 8.
40. ПАПНУ. Інформація відділу аспірантури. – С. 1–4.
41. ПАПНУ. Інформація навчально-методичного управління. – С. 1.

ПРО ЕВОЛЮЦІЮ ТА СУТНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ УТВЕРДЖЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ

Анотація. Аналізуються питання еволюції становлення національної держави, нації, націоналізму та української національної ідеї. На конкретних прикладах автор простежує тенденції утвердження української національної ідеї в нашій державі на сучасному етапі.

Україна будує свою суверенну державу, і питання української національної ідеї та духовного відродження, доцільно розглядати як важливі методологічні засади внеску нашого народу в світову цивілізацію. Щоб зрозуміти сутність і специфіку формування національної ідеї, потрібно знати особливості становлення держави, нації й наявності ідеології націоналізму та її сприймання масами. Ми говоримо про національну ідею тоді, коли народ відчуває свою єдність, внутрішній зв'язок, свій історичний характер, власні національні традиції, своє становлення та розвиток, свою долю й призначення, робить її предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї долі.

Питання вивчення сутності української національної ідеї нині актуальне як ніколи і чимало вчених русистів на Заході, які орієнтувалися на проблематику, культури. Наша держава повинна всіляко підтримувати намагання Міжнародної асоціації українців, науковців, які хочуть посправжньому вивчити Україну.

В середині 2008 року француз Ален Безансон презентував український переклад своєї книги «Лихо століття: про комунізм, нацизм та унікальність Голокосту». Книга вийшла у видавництві «Пульсари». У ній послідовно розглядається, як згубно нацистська ідеологія убиває – фізично, морально й суспільно, лукаво прикриваючись високими ідеями. Ці дві системи – різнояйцеві близнюки, – доходить висновку науковець. Ці дві ідеології базуються на вічному – привласнили собі право вбивати й являються повними антиподами ідеології націоналізму та української національної ідеї. Однією з фундаментальних праць в Україні, присвяченій проблемам національної ідеї є антологія «Націоналізм» [21]. Поняття національної ідеї багатогранне. Академік Петро Кононенко зауважує: «Національна ідея – це Пам'ять (досвід), Дух, Воля, Свідомість мети, Етика й Естетика, формотворча Енергія характеру, життєдіяльності нації» [12]. Доктор історичних наук В.Ф. Сладатенко в «Слові до читача» збірника праць «Українська ідея. Перші речники» пише: «В національній ідеї концентруються відповіді на найскладніші питання – задля чого живе нація, як вона реалізує себе в оточенні інших спільнот» [29]. У монографії «Українська національна ідея» пан Анатолій Черненко по суті ставить знак

рівності між національною ідеєю й національною свідомістю. Національна ідея – це дух українського народу [31]. Відомі історики В.А.Смолій та В.С.Степанков дану проблему окреслюють чітко: формування української державної ідеї, її еволюція та боротьба за її реалізацію [28]. Філософ Оксана Забужко вказує, що: «Національна ідея – комплексна діяльність у відродженні українства» [8]. Професор Анатолій Свідзінський українську національну ідею бачить як цілісний комплекс фундаментальних ідей, пов'язаних із розбудовою нації [26].

«Очевидно, національна ідея – це ідея нації, її уявлення про своє місце і роль у світовій чи релігійній історії» – зазначає у своїй праці «Національна ідея і національне питання» відомий філософ Юрій Бадзьо. Цікаві аспекти сутності української національної ідеї ми можемо знайти у відомих вчених і політиків Івана Дзюби, Левка Лук'яненка, Георгія Касьянова, Ярослава Дашкевича та багатьох інших. Відомий літературознавець і публіцист Іван Дзюба в своїх працях стверджує, що стрижнем існування української держави і національного майбуття може бути лише глибоке національне самоусвідомлення і самоідентифікація політичної нації й для цього потрібне культурне самоствердження.

Матеріали наукової конференції «Національна ідея – відповідь на виклик часу», що відбулася 23-24 березня 2001 року в Пущі-Озерній, важливий внесок у розробку зазначеної проблеми. Окремі дослідники вважають українську національну ідею інтернаціональною, а дехто розглядає її через призму «національної доктрини розвитку». З нашого погляду Україна ще не розкрила всі свої можливості, й нація у нас ще до кінця не сформована. У працях Марії Матіос «Солодка Даруся» і «Нація» ми вловлюємо певні аспекти сутності української національної ідеї та душі. У працях Романа Іваничука дається аналіз боротьби українського народу за свою національну незалежність на західноукраїнських землях [9]. У його романі «Журавлиний крик» в образі Уляни ми впізнаємо вічно молоду Україну.

Жодна держава не може жити без вищих духовних ідеалів. Ідеали можуть тримати маси, за умови коли вони прості, високі, якщо вони спроможні оволодіти душами людей. У національній державі найоптимальнішим засобом гармонізації інтересів різних прошарків населення, без сумніву, є демократія. Проте демократія не може абсолютизуватися чи протиставлятися національним інтересам. Українська національна ідея повинна допомагати демократії, співпрацюючи з нею, спільно реалізуючи національні інтереси. Потрібно завжди пам'ятати, що українська нація повинна бути чутлива – чутлива до принципів демократії, свобод. Ще великий французький філософ Вольтер наголошував, що «Україна завжди була націлена на свободу, натхненна свободою». Ми – індоєвропейці – слов'яни – українці – варті найвищої оцінки з-поміж народів

Землі, бо ж із наших земель пішла загальнолюдська цивілізація, ми – її корінь і спадкоємці.

Україна – мононаціональна держава, і долю своєї Вітчизни повинен вирішувати сам український народ. Російськомовне населення та інші спільноти є складовою частиною українського народу – ми повинні їх поважати. Україна – це не багатонаціональна держава, а держава з багатонаціональним складом населення, як і більшість європейських країн. У багатьох росіян виробилося не завжди усвідомлене відчуття свого домінування у Україні та в інших республіках, і будь-який крок до зрівняння в реальних національних і мовно-культурних можливостях такі люди сприймають як їх обмеження.

Держава Україна допоки ще не відбулася як держава української нації, а українська національна ідея не стала пасіонарною, інтегруючою в суспільно-політичному житті нашого народу. Навіть поверхневий аналіз ідейно-політичного розмаїття в Україні вказує на жорстоке протистояння принаймні трьох ідей: комуністичної (різновид – соціалістична), ліберально-космополітичної та національної. Ці три ідеї, маючи своїх виражників в особі партій або інших структур, так чи інакше намагаються впливати на політичну ситуацію в Україні, а значить, на майбутнє й долю нації.

Тим часом історичний приклад існування й функціонування більшості європейських держав свідчить: тільки державні утворення, що виникли як результат реалізації національного ідеалу панівної корінної нації, спроможні реально закріпити державні інституції, гарантувати права національним меншинам, забезпечити добробут усім громадянам держави. Україна не може бути винятком.

Однак ущербність української державності, засилля комуністично-номенклатурної мафії, соціально-економічна катастрофа кинули зловісну тінь на цю нестійку репутацію української національної ідеї в маси зрусифікованого населення. Згадаймо слова колишнього Президента України Леоніда Кучми, який констатував: «Українська ідея не спрацювала». Відомий політик Томас Карлейль писав: «Для того, щоб знати майбутнє країни, потрібно дізнатися, у що вірить її лідер. Трагедією нашої держави стало те, що піднесення національної свідомості народу перешкодило виконанню деяких важливих функцій.

Україна, як держава української нації, – це запорука її суверенності та історичної перспективності. Інакше кажучи, інтерес нації – найвища домінанта, всі інші інтереси є похідними. Отже, лише послідовна й систематична реалізація національного ідеалу – єдина можливість вирватися з тенет економічної політичної та соціальної кризи. Україна обрала демократію за всі застереження, суперечності й складності, враховуючи що Україна 70 років була в радянській системі – і все ще хвора. Проте Україна рухається в напрямку демократичного розвитку: в Україні відбулася помаранчева революція, український народ заново пережив проблему

Голодомору, – і це допомагає відновленню національної пам'яті та самосвідомості.

Здійснена в Україні Помаранчева революція 2004 року була напевно найввічливіша і найвеселіша революція в історії людства. Вона розвіяла парадигму української нерішучості. Це була перемога людяності, енергійності над архетипами «моя хата з краю», культом зрадництва українців і деякими міфами типу «на двох українців три гетьмани». Українське суспільство вражене тяжким комплексом малоросійства і неповноцінності (тобто воно в широких масштабах не оформлене в одній нації, не об'єднано оптимістичною національною ідеєю, а роздвоєно між своїм і чужим, з надуманим відчуттям своєї друговартості), великою мірою перебуває в полоні могутньої російської культури (особливістю якої є надзвичайна «вразливість» і протейність, набуті за часи багатолітньої державницької політики асиміляції інших народів, власне, за допомогою культури). Тому його інтелігенція, середній клас і чиновництво залишаються під впливом російської мови в Україні. Наше національне відродження розпочнеться якраз із порятунку мови і пам'яті. Спостерігаючи за тим, із якою люттю у нас говорять про демократію й світле майбутнє нації політики нівечать історію держави, невільно спадає на думку – ми продовжуємо жити в тоталітарній державі.

Так історично сформувалися реалії для українського народу, що нами править північний сусід, який залишив на нашій землі важкий тягар – Війни, Голод, Смерть і Мор. Ми повинні встати з колін і опанувавши українську національну ідею, з любов'ю до рідної землі стати дійсно незалежною державою, рухаючись у європейські структури. На початку 90-х років Росія розвернулася, з точки зору цивілізаційної орієнтації, майже в протилежний бік: від західної демократії, відкритого суспільства з представницькою демократією, ринкової економіки, в бік авторитарності, диктатури, традиційної імперської позиції, в якій переважає традиційна для Росії зовнішня експансія й намагання до виконання месіанської ролі. Росія з радянськості ніколи й не виходила. У 90-ті роки ніякої демократичної революції не відбувалося й ніяких демократів чи лібералів при владі в Росії й не було. Єльцин ніякий не демократ, і Чубайс із Гайдаром – не ліберали. Там не існує поняття права в принципі. Політкоректність, якої дотримується більшість країн Західної Європи щодо Росії, призводить до ситуації, співмірної з тою, якою була гітлерівська Німеччина в 30-ті роки. Про Радянський Союз тоді не говорили, як про нацистську Німеччину. Відомо, до чого це призвело, Україна повинна повернутися в бік західних цінностей і спланувати свою національну ідею, формувати у своїх громадян велич української національної ідеї й поваги до власної держави. Нам потрібно якнайшвидше рухатися до Європи, і для цього потрібна конструктивна, розумна, наполеглива праця державних інституцій. Ось якщо ми станемо частиною Європи, орієнтуватимемося на західні цінності, не втрачаючи

свого коріння, своїх особливостей, власного історичного минулого, тоді й відносини з Росією, значення російської мови й російської культури буде просто корисним для нашого розвитку. Ми будемо більш спроможними, знатимемо не лише англійську, але й російську мову.

Як сказав Гарібальді, після того, як створили державу, потрібно створювати націю. А нація створюється поколіннями. Не за сімнадцять років і не за двадцять сім, і не за сорок. Процес творення і формування національної ідеї триває постійно. Самоідентифікація нації безпосередньо пов'язана з національною ідеєю, з пізнанням нацією свого призначення на Землі та з його реалізацією. Нація, як феномен, вічна. Завжди були люди, які проголошували, що нації зникають. Так, уже в римські часи говорили, що весь світ живе саме за рахунок римської нації. В роки радянського режиму нас усіх хотіли зроби російською нацією. Нація – як ліс. Дерево, яке виросло вище, – виживе, а дерево, яке залишилось у тіні, без сонця, – всохне. Українцям потрібно, аби наше дерево вижило. Нація – це специфічний спосіб організації життя людей. Є чіткий критерій для визначення рідної нації – це здібність себе захистити. Нація – це не просто сукупність громадян, а це єдність, загальні цінності, які стосуються долі даного суспільства і держави. В цілому на сьогодні українське суспільство ще не стало нацією – у нас відсутня та єдність, яка мусить бути, українське суспільство залишається неоднорідним. Значну роль у формування нації відіграє боротьба за незалежність. Нація – це ліс, в якому все росте і все потрібне для лісу. Біймося лише зробити з нього парк – ми в парку вже жили, і скільки безцінного життя вже пройшло. Нації вийшли на арену історії й визволилися, коли народи усвідомили себе як історичну і культурну єдність, а свої території, як постійну домівку, де історія залишила видимі сліди, благоустрій, який був наслідком постійної праці їхніх предків, а майбутнє яких залежатиме від шляху спільної цивілізації. Нація – організм живучий. На прикладах лише трьох європейських народів – болгарського, чеського й українського – можна впевнитися, що довести підкорену націю до повної асиміляції й цілковитого знищення неспроможний жодний завойовник навіть тоді, коли тримає її в неволі століттями. Однак за єдиної умови: якщо асиміляційний процес не встиг сточити дві нерозривні, з'єднані між собою категорії народу – історичну пам'ять і мову.

Коли нація доведена до краю загибелі, опам'ятовується й вдається до власного порятунку, вона в передусім вихоплює з пожежі саме ці найкоштовніші цінності, без яких остаточно втратила б саму себе. Тож не дивуймося, що нинішня наша боротьба за національне відродження – достоту як у часи «Історії Русі» та заснування «Просвіти» – розпочалася з праці нашої інтелігенції в історичному жанрі та створенні просвітницьких товариств. Як не намагається російське мовістичне літературознавство асимілювати Миколу Гоголя – зробити це не вдалося, бо Гоголь всією своєю

творчість засвідчив свою неросійську сутність. Денаціоналізація проводить лише до втрат.

В Україні триває трансформаційний процес. Не закінчилося формування політичної нації в нашій державі. Еміграція, завойовування, міграційні процеси приводять до розпорошення української нації. Нині нація має усвідомити, що й до сьогодні ведеться змагання двох України, двобій добра і зла. І зараз, аби в цій сутичці перемогло добро (а це означає – національне), ми як ніколи маємо згурпуватися навколо української національної ідеї й формувати справжню українську політичну націю і громадське суспільство. Біда української нації полягає в тому, що вона досі не усвідомила своєї місії на Землі. Ми навіть сьогодні ще не діємо як нація, бо ж еволюція до «людей радянських» проходить досить повільно, бо залишаємося «людьми радянськими». Ми й самі не знаємо, чого хочемо.

Історія свідчить, що нас свої вбивали, і різали свої, а це вже – на генному рівні. Ми таки незбагненний народ, бо з незбагненною тупою впертістю голосуємо за минуле, підтримуємо політичні сили, на прапорах яких кров безвинних людей: розстріляних, повішених, закатованих, заморених голодом, підступно знищених спецслужбами. На тлі всіх наших негараздів, злиденності й убогості нашого буття первинною є одна істинна криза – криза людини і моральних цінностей.

Для формування української національної ідеї необхідне чітке розуміння всіма громадянами ролі та значення домінуючої нації й ролі та значимості націоналізму. Націоналізм означає любов до своєї землі, свого народу, до своєї мови, до своїх традицій. Націоналізм дає людині віру у вічне життя. Тільки вона її переносить не на себе, а на свою націю. Доки нація живе, допоки й людина житиме. Національна рада з розвідки США з назвою «Глобальні тенденції 2025 року: змінений світ» прогнозує, що на світовій арені за всіма показниками вплив США зменшиться й посиляться в світі тенденції ідеології націоналізму. Тобто вплив національної ідеї в країнах світу посилиться, і Україна мусить іти у фарватері цього процесу. Для формування української національної ідеї необхідне чітке розуміння всіма громадянами ролі та значимості домінуючої нації й ролі та значимості націоналізму. Потрібно повернути поняттю «націоналізм» первісний зміст і стати на весь зріст справжніми націоналістами, патріотами своєї країни як китайці, росіяни, євреї, німці та інші народи світу. Телебачення доцільно віддати під контроль українських націоналістів. Аби встановити жорстоку цензуру, яка б захистила українську державу від різного роду омани та блуду, які генерують п'ята колона та інші вороги незалежності, потрібно впровадити в наше життя національну доктрину інформаційної безпеки. Демографічні дослідження останніх років засвідчують сталу тенденцію до зростання кількості осіб, які ідентифікують себе як українців.

Існує на жаль хибна думка про вертикальну побудову світового ладу, як підтвердження цього – існуюча світова економічна криза. Нам потрібно

підтримувати горизонтальну модель світової економіки на основі національних принципів із релігійною глобальною кооперацією. На основі політики протекціонізму та сприяння національного виробництва Україна повинна стати експортером продукції (а не сировини), отримавши потенціал світової цивілізації. На порядок денний напрошується проблема приходу в державну політику національних сил. Націоналізм має виконати цивілізаційну місію. Глобалізм обмежує особисту діяльність, що зменшує сумарний потенціал світової цивілізації. Це підтверджують факти. Наприклад: Україна займає перше місце в світі за кількістю винаходів: на 1000 науковців припадає 300 винаходів. Однак переважна більшість українських винаходів лежить у шухлядах, бо держава байдужа до інноваційного прогресу нації. Націоналізм має пріоритет внутрішнього розвитку і відтак збільшує світовий сумарний потенціал. Ми ще не навчилися гідно самоусвідомлювати сутність українського націоналізму. Це повна гармонія свободи людини, держави і землі, на якій вона живе. Без усвідомлення цього неможливо сформувати українську національну ідею.

Національна ідея – це творець, захисник, відновлювач і будівничий державності народу, його свободи, вищий рівень самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості, його здатність впливати на формування позитивного для себе політичного міжнародного клімату. Національні ідеї завжди виникали на протигагу ідеям пануючим у соціумі. Здебільшого вони поставали у боротьбі з іншими націями за свободу, за власну державу. Національна ідея згуртовує народ, особливо на переломних критичних етапах історії. Національна ідея виникає в кризові або поворотні моменти національної історії. Вона має об'єднати національне суспільство задля здійснення певної історичної місії. Національна ідея, хоч їй може бути властива складність, не обов'язково є величною і сталою. Більше того (і на це чомусь не звертають уваги) в певні поворотні моменти національного буття може з'явитися кілька протилежних проєктів, що претендують на роль національної ідеї, і нації доводиться робити вибір між ними. Протистояння і змагання між ідеями-претендентками може тривати цілу історичну добу. В реальній історії національні цінності, ідеї, настанови завжди зазнавали зовнішнього тиску, нерідко ставали жертвою конкурентності, не встигли або не спромоглися показати власну сутність. Проповідуючи високу ідею, не знаючи своїх власних можливостей і покладаючи собі на плечі непомірний вантаж роботи, не знаєш, яка крихта ваги придавить тебе до землі. Як можна наперед збагнути себе самого, правоту своїх вчинків, не завжди будучи впевненим в тому, що правда не за ним. Українська ідея, маючи впродовж історії різні змістові модифікації, пов'язана із завданнями національного визволення, в кращому випадку, утвердження державності, а не її розростанні чи реформуванні, чи боротьбі за місце в геополітичних поділах світу. Це зумовлювало її більшу «заземленість», більшу соціальну демократичність. Українська національна ідея – це не якесь політичне гасло

чи ідеологічний штамп. Це могутня рушійна сила суспільного, в т.ч. економічного розвитку. Нашу економіку постійно потрібно переорієнтовувати в напрямі форсованої розбудови народної економіки, вирішувати проблеми зайнятості та формування і розвитку в Україні капіталу, щоб економіко-технічний комплекс держави працював на український народ. Утвердження української національної ідеї неминуче поставить проблему співіснування корінної нації й національних меншин. І національних меншин, які відкрито виступають проти української незалежності, наше ставлення повинно бути адекватним, як до кожного ворога нашої державності, без огляду на національність. Тіло без духу – гній землі. Українська національна ідея і є духом українського народу. Україна прагне до самореалізації, реалізації накреслень вищої волі. Вона не можлива без самореалізації громадян України. Національна ідея України гарантує й орієнтує всі сфери буття на розв'язання конкретних завдань. Український народ не буде багатим і процвітаючим до того часу, поки не матиме високого рівня патріотизму й національної свідомості. Національна еліта має бути взірцем, еталоном для наслідування, усіма своїми ідеями та вчинками демонструвати непохитну вірність Україні. Найбільшою небезпекою для України є відсутність консолідації українського суспільства та її еліти, а також низька ефективність державного управління. Україна має стати об'єднанням людей навколо переконань та національних інтересів. Об'єднуючою ідеєю для українського суспільства на початку ХХІ ст. має бути розбудова демократично-правової національної української держави, в якій буде збережена само ідентичність і рівноправність усіх націй, що проживають на її території. Помаранчева революція 2004 року стала виявом національної гідності, революцією політичної свідомості українців.

Яким же вимогам має відповідати українська національна ідея?

По-перше, вона повинна стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави, фундаментом стабільності останньої.

По-друге, ця ідея повинна легітимізувати докорінні суспільно-економічні перетворення, дати їм «друге дихання».

По-третє, ґрунтуючись на політичній концепції нації, вона є прийнятною і сприймається усіма етнічними групами України.

По-четверте, національна ідея має стати основою формування та функціонування національної самосвідомості й національної свідомості в цілому.

По-п'яте, на різних рівнях національної свідомості національна ідея має бути конституційна й концептуально розроблена та інтеріоризована.

По-шосте, національна ідея має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особистості.

По-сьоме, національна ідея повинна забезпечити консолідаційні процеси у суспільстві – між нацією і соціумом, між центром і регіоном, між політичними партіями і рухами.

Між національною ідеєю і месіанством чимало спільного. Месіанізм охоплює загальнолюдську ідею, але пролютором виступає якась конкретна нація. Наприклад, еволюція більшовицької ідеї від ленінської «світової революції» – до сталінської тиранії. Месіанська ідея може надихати сильного, може втішати слабшого. Надія на месіанський визвольний прорив українського народу, на не персоналізованого українського Мойсея (або й українську Месію) часто відгукувалася в сокровених мріях багатьох великих українців. Українська месіанська ідея звучить і в лідерів УНА-УНСО, але звучить як фантастика.

Національна ідея як така, що наразі ще не має реального підґрунтя в Україні, все ж повинна пропагуватися, як об'єднуюча на наступному етапі, коли буде досягнуто певного рівня суспільного добробуту, який, у свою чергу, зможе дещо знівелювати грані регіональних ментальностей.

На жаль, в Україні на сучасному етапі утвердження національної ідеї існують ще перепони. Є політичні сили, які ніяк не можуть стати проукраїнськими й змагаються між собою, хто краще пройде «кастинг» у Кремлі. До таких належать навіть і деякі партії, що наявні в парламенті – партія регіонів і комуністів. Комуністи залишаються вірними провідниками російських інтересів в Україні, за що отримують стабільне й щедre фінансування з-за кордону. Українські інтереси їм байдужі.

Всім в Україні відома антиукраїнська діяльність народного депутата від партії регіонів Вадима Колесніченка в його зневазі до української культури й мови. Президент іншої держави схвалює таку діяльність державного службовця України, нагороджуючи його орденом за збереження російської культури і мови в Україні. Ми всі повинні задуматися над цим і дати всьому об'єктивну оцінку. На жаль, в Україні на державному рівні відпрацьовується антиукраїнська політика та ще й державними службовцями, народними депутатами. Прочитайте в газеті «2000» за 2008 р. статтю Д.Табачника «Галичанские «крестоносцы» против Украины». Цією статтею було вбито клин у національну свідомість українців, посіяно недовіру один до одного. Це ж як треба ненавидіти свій народ, аби написати таку пасквіль на нього. Дмитро Табачник нині виступає ідеологом партії регіонів і комуністів. І це не тільки ім'я, це ціла школа – школа Табачника. За рівнем відвертої брехні і безсоромності вона стоїть вище за советську історичну школу, яка забороняла озвучувати вчорашні факти та імена. Ця школа вчить імітації, як у цирку. Зовнішня правдоподібність, вдавана поважність і прихована зневага до людської правди й щирості. Сьогодні актуальні слова В.І.Леніна: «инородцы обычно пересаливают по части истинно русских людей». Русифіковані українці півдня і сходу України широким фронтом ведуть наступ на паростки українства, в російськомовній

пресі (й не тільки), викриваючи прибічників Мазепи і Петлюри, висміюючи українську мову, пропагуючи федерацію України, доводячи штучність української мови, безперспективність української культури. Нація, яка відмовляється від свого коріння, свого походження – приречена. Раніше навіть академіки не соромилися говорити, що вони родом із села. А нині навіть таку графу в анкеті ліквідовано. Верховна Рада України в період незалежності прийняла рішення, що в паспорті та інших документах ліквідована графа «національність». Нам потрібно виховувати у громадян усвідомлення ними своєї національності. Держава частково перетворилась із засобу праці на знаряддя нації. Здійснюється процес знекорінення нації в Україні. До того ж керівництво Росії зневажливо відноситься до України, і це нас повинно насторожити. Пригадаймо зустріч Президентів Путіна і Буша у період інтервенції Росії в Грузію і слова першого: «Джордж, ти зрозумієш нарешті, Україна – взагалі не держава». Уявіть собі, щоб такі слова сказав Віктор Ющенко на адресу Росії. І це за умови, що населення України доброзичливо відносяться до росіян і їх держави. Соціологічні дослідження, проведені в Росії і в Україні «Левада-центром» і українським центром «Софія» з питань бажання об'єднатися дали цікаві результати: лише 14% відсотків росіян хочуть об'єднатися з Україною, як вияснили соціологи. Українці ж навпаки, навіть після перекриття газової труби позитивно відносяться до Росії й хотіли б об'єднатися (понад 23%) [23]. А коли прочитаєш книжку російського письменника – фантаста Григорія Савицького «Поле битви –Україна. Зламаний тризуб» чи «Війна 2010. Український фронт», то уявиш, які стереотипи нав'язуються російському суспільству.

Російська Федерація, на жаль, зловживає в Криму використанням своєї символіки. Ініціатором цієї акції виступає проросійська організація «Прорив». А тим часом у травні 2008 року на Графській пристані в Севастополі командування Військово-Морських сил України спільно із міськдержадміністрацією урочисто відкрили меморіальну табличку «На честь 90-річчя підняття українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту». Чесних патріотів міста дивувала поведінка представників партії регіонів, комуністів та вітренківців, які хотіли зірвати цю акцію [7]. На День захисника Вітчизни 23 лютого 2009 року в м. Севастополі невідомий українофоб умудрився причепити російський прапор перед будівлею Севастопольської держадміністрації [25]. Співробітники СБУ порушили дві кримінальні справи за фактом поширення представниками нелегального об'єднання «Народний фронт «Севастополь-Крим-Росія» закликів відібрати автономію в Україні й передати Російській Федерації. Проросійськи налаштовані молодики відверто зазіхали на територіальну цілісність нашої держави [2]. У день, коли в Севастополі відбувалися всі урочистості з нагоди 225-річчя міста, відкрито пам'ятник Петрові Конашевичу - Сагайдачному. На церемонії відкриття голова міськдержадміністрації Сергій

Куницин сказав, що відкриття пам'ятника в такий ювілей – символічне. «Тепер уже ні в кого не буде сумніву, що це українське місто», – заявив градоначальник, призначений Президентом [6].

Мені не зрозумілі захисні методи боротьби із зухвалими заявами московського керівництва щодо зазіхань їх на Крим і Севастополь. А чому б одній із українських партій у відповідь не поставити вимогу: «Вільні кубанці, проведіть референдум, поверніться в лоно рідної України!». Якщо повністю відмовитися від завойовницьких амбіцій, то потрібно рекомендувати Україні повернути Крим татарам, а Кубань – Україні.

Відносини Росії і України на сучасному етапі, на жаль, бажають бути кращими. Росія неодноразово висловлювала свої претензії щодо українських земель Криму. Я не хотів би вступати в полеміку з цьому питанню, а порекомендував би таким горе-політикам краще вивчити історію Слобожанщини та Східної Гетьманщини, яка в даний час належить Російській Федерації, і не брати вибіркочку точку відліку для розподілу територій між Україною і Росією. Давайте повернемося до княжих часів, коли Москва входила до Чернігівського князівства. Вона перебувала на його околицях, і в ту глушину чернігівські князі переважно їздили на полювання. Українство, як спільнота в ті часи вже існувало, формувати свою народність, націю і українську національну ідею.

Як прикро, що сьогодні на луганській землі спотворюється пам'ять про молодіжну організацію в період другої світової війни – «Молоду гвардію». Її ім'я носить нині молодіжна організація, яка налаштована антиукраїнськи, пропонуючи комуністично-шовіністичну ідеологію. Їх лідер – представник партії регіонів Арсен Клінчаєв, систематично організовує й проводить антиукраїнські акції. Та правові органи, на жаль, не здійснюють стосовно нього адекватних дій [5]. Ще в грудні 2008 року стартувала громадська кампанія щодо надання Донецькому національному університету імені поета Василя Стуса. Цю ініціативу підтримало керівництво університету та міністерство освіти і науки. Чимало представників української творчої інтелігенції, зокрема син поета, Дмитро Стус, а також науковці, студенти та просто небайдужі громадяни. І це логічно, оскільки особистість Василя Стуса сформувалася саме на Донбасі, де закінчив середню школу, здобув вищу освіту, працював на журналістській роботі. На сьогодні саме він є найвидатнішим випускником Донецького університету, широко відомим в Україні в світі. Проте деякі лідери Партії регіонів Донецька політизують цю проблему, пропонуючи назвати цей університет іменем колишнього секретаря обкому Компартії України Володимира Дегтярьова [17]. Доводиться лише дивуватися з дії окремих антипатріотичних сил партії регіонів.

Як замах на територіальну цінність України можна розцінювати спроби й карпатських русинів проголосити автономію в Закарпатті під

назвою «Підкарпатська Русь». Ініціатором цього дійства є протоієрей Дмитрій Сидор, якого підтримує і фінансує Москва.

Коли говоримо сьогодні про «політичне русинство» Дмитра Сидора, то повинні пам'ятати, що в селі Ясіня у Рахівському районі влітку 1918 року була самопроголошена Гуцульська республіка. Вона не проголосила своєї незалежності, а її уряд прийняв рішення про приєднання до Великої України [4].

Однак із-поміж росіян є тверезо мислячі люди. Ось що пише росіянка Валерія Новодворська в статті «О национальной подлости великороссов» («Молодь України», 6 грудня 1991р.): «Мы, русские, самые бездомные люди на земле. Мы убили Русь, сделал из нее империю. Мы – московская орда...». Якщо німецькі кати в дитячому таборі «Саласпілс» викачували з дітей кров, то московські загарбники грабували корисні копалини, викачали з України майже весь газ, природні ресурси, а також повністю розпоряджалися людськими ресурсами як вважали за потрібне.

Сьогодні значна частина засобів масової інформації працює на спад морального рівня й примітивізацію запитів і смаків української людяності. І безсоромно паразитує на національній несформованості, на глибокій зрусифікованості суспільства, нагнітаючи шалену кампанію компрометації української культури і українства взагалі. Великі надії на визначення української спільноти покладали на телепроект «Інтера» «Великі українці». Адже для більшості україномовних людей великий українець – той, хто підтверджує в собі самому свій духовний вибір – усвідомлену, а не емоційну ідентичність. За всіма побічними ознаками сумніву не викликало – мали б увійти в суперечність дві моделі української ідентичності: модель ідентифікації душі – Тарас Шевченко – та ідентифікація душі – Степан Бандера. Наявність інших персонажів просто мала підтвердити, що в українському громадянстві все ще залишається чимала уресерівська присутність. Проте керівники проекту Савік Шустер і Дмитро Табачник довели прекрасну ідею проекту до абсурду. Великим українцем стала людина, яка не знала слова «Україна» – Ярослав Мудрий.

Не зважаючи на окремі негативні тенденції в певних регіонах України по утвердженню української національної ідеї, основна маса нашої спільноти патріотично налаштована до своєї держави. Підтвердженням цього є проведення різноманітних заходів і підтримка їх населенням. Головною мотивацією української національної ідеї є виховання поваги і любові до рідного краю. Наскільки й сьогодні для нас слова великого Ж.-Ж.Руссо: «Якщо лише можеш, залишайся ціле життя в рідному краї, щоб служити йому. Людина, розплющуючи очі, повинна бачити батьківщину і, крім неї, до самої смерті – нічого більше» [10]. І як хочеться, щоб наша молодь жила так, як цього потребує рідний край, а не ваша вигода.

У жовтні 2008 року в Києві відбулася VIII Європейська міністерська конференція молоді. На ній розглядалися питання «Майбутнє молодіжної

політики Ради Європи: порядок денний – 2020», на якому Український молодіжний форум став членом Європейського молодіжного форуму. Крім того в цьому році Національну організацію скаутів України офіційно визнано повноправним членом світового об'єднання скаутських організацій. Молодь повинна активно брати участь у суспільному і політичному житті країни. «На сьогодні українська молодь є генератором абсолютної більшості ідей і думок, коли ми говоримо про те, як представити Україну у світі», – зазначив голова нашої держави Віктор Ющенко [24].

25 травня Україна відзначала День Героїв. Тернистий шлях пройшла поетеса зі Львівщини Ірина Санник. 34 роки вона відсиділа у в'язниці за націоналізм... І таких людей, як Ірина, в Україні тисячі. Вони в радянські часи пропагували українську національну ідею [15]. В Україні сформувалася хороша традиція в травні відзначати Свято Героїв. У багатьох містах нашої держави відбулися урочистості. В Полтаві шанували великих земляків – Миколу Міхновського і Симона Петлюру. Родовід Івана Мазепи має своє коріння в Полтаві. 3 травня 1924 року загинув ідеолог самостійності України Микола Міхновський. 25 травня 1926 року в Парижі більшовицький агент убив Симона Петлюру. Полтавчани провели урочисту ходу від Соборного майдану до місця, де народився Симон Петлюра, під девізом: «Від Івана Мазепи – до Симона Петлюри». Такі заходи прищеплюються молодому поколінню національну пам'ять й ідею шани до українських героїв.

Цікавий досвід пропаганди української національної ідеї вироблено на Полтавщині: кожного понеділка у школах області робочий тиждень розпочинається з виконання Гімну України. Патріотичне виховання школярів здійснюється також у формі підняття прапора і виконання Гімну України молоддю, особливо юнаками, які готуються на строкову службу в армію. В кожній школі області створюються осередки козацьких та інших дитячо-юнацьких громадських організацій патріотичного спрямування [22]. Велику роль у вихованні у школярів національної ідеї під час літніх канікул відіграють екскурсії історичними місцями України. Уже традиційними на Черкащині стали поїздки школярів до садиби великого громадського діяча Євгена Чикаленка. Свого часу у нього гостювали Михайло Грушевський, Іван Франко, Володимир Винниченко, Михайло Коцюбинський. Діти їздять до Канева на могилу Тараса Шевченка, у Богданівку – на батьківщину художниці Катерини Білокур, у Чигирин і Суботів – на родинне обійстя Богдана Хмельницького, до Холодного Яру та Мотронинського монастиря, де зберігся дуб Максима Залізняка. В кожній області є чимало історичних місць, які несуть національно-патріотичні ідеї, й школярам потрібно організовувати екскурсії, налаштовуючи їх на сприйняття української національної ідеї. Кожен українець, де б він не проживав, має хоча б раз у житті побувати на Тарасовій горі [19].

Заслуговує на повагу діяльність Президента України Віктора Ющенка та Прем'єр-міністра Юлії Тимошенко по відзначенню Дню Покрови, як

свята українського війська. Проте депутати Верховної Ради України ніяк не дійдуть згоди, щоб на законодавчому рівні закріпити цей акт.

Ініціатором багатьох національно-патріотичних ініціатив часто виступає лідер гурту «Воплі Водоплясова» Олег Скрипка. На Андріївському узвозі в Києві ним щорічно на травневі свята проводиться парад вишиванок. Національне вбрання підносить ауру й національний дух українства. У 20-х числах червня незмінно ним також організовується на Співочому полі в Києві фестиваль «Країна мрій», де приклади, які варто наслідувати і в регіоналах України [14]. В першотравневі дні щорічно відбуваються етнічні фестивалі в селі Космач, що в центрі Карпат. Понад 50 тисяч шанувальників народного мистецтва України і багатьох країн світу побували на унікальному святі українських писанок, вишиванок, гончарства та інших промислів. Це дійсно першоджерела української національної ідеї [18]. Відновлена гетьманська столиця Батурин має значення не лише історичне та державницьке, а й виховне. Він здатен формувати у молодих людей патріотизм, відчуття національної гідності, готовності захистити Вітчизну. Батурин – це уособлення боротьби українця за свою свободу.

Для формування у свідомості молодих людей української національної ідеї потрібне створення і діяльність Всеукраїнського центру патріотичного виховання молоді та Будинків молоді України.

Україну заселяють чимала кількість народів, які не мають своєї державності, – наша держава є їх батьківщиною. Це гуцули, бойки, русини та багато інших. Інколи їх називають корінними народами. В 1994 році Генеральна Асамблея ООН впровадила Міжнародне свято корінних народів світу, яке відтоді щорічно відзначається 9 серпня. Україна має всі підстави шукати свої витoki в глибині тисячоліть і ставити пам'ятники своїм власним історичним подіям. До того ж не лише на своїх теренах. Діти не народжуються з почуттям патріотизму, любов і вірність Батьківщині потрібно виховувати. Навіть у тім же Ізраїлі, наприклад, і дівчат призивають на армійську службу, і нікого це не лякає, швидше, навпаки, служить загальній справі – згуртуванню нації. Ми в Україні повинні призупинити політичну тріскотню навколо питання поспішного переходу на контрактну форму служби у війську. І в школах, і в ВУЗах необхідно підняти рівень військової підготовки молоді.

Національним гімном України є славетна й патріотична пісня Павла Чубинського, написана в позаминулому столітті. Чи задумувався хто над тим, на скільки різні реалії ХІХ і ХХІ століття. Механічно перенесений у ХХІ століття заклик із пісні про те, щоб стати на бій кривавий за Україну «від Сяну до Дону» сприймається в сучасності як погроза Польщі й Росії відвоювати в них історично українські землі, які розташовані на їхній території. Можливо, саме через неусвідомлення оспівування в гімнові недовговічності української держави («... не вмерла України...») стає все більше російськомовних українців. На мій погляд, існує нагальна потреба

осучаснити наш гімн, але не шляхом механічного скорочення куплетів твору Павла Чубинського, як це зробила Верховна Рада, а через адаптацію тексту до вимог національного гімну, з урахуванням його адекватного сприйняття свідомістю людини. Музика і приспів гімну пропонували би залишити без змін.

Що стосується перспектив, то з нашого погляду, однією з найголовніших проблем залишається формування національної ідеї. Ця ідея може виступити в формі національної ідеології, сприяючи об'єднанню нації певного політичного суспільства, зконсолідованого інституту громадянського суспільства, які належать до України як загальної Батьківщини свідомого своєю історією, метою побудови незалежного, економічно міцного, соціального, демократичного устрою правової держави. Це й об'єднання спільністю історичної долі, мовою, культурними традиціями, толерантністю до різних етнічних груп, що проживають на території України. Усвідомлення себе громадянином України, не залежно від етнічного походження, віросповідання, усвідомлення своєї відповідності за все, що в ній відбувається. Сьогодні, я думаю, визначальна роль у цьому належить такому фактору як держава. На даному етапі держава повинна бути сильною й саме опираючись на широку підтримку свого народу. Про майбутнє українського народу можна сказати словами Г.С.Сковороди: «Всякий сон пробудний. Хто спить, той не труп задубілий. Виспиться, пробудиться і забодроствує!». «Пізнай самого себе... З'ясуй, чому і для кого живеш», – говорив у свого часу Григорій Сковорода. Його пророчі слова актуальні й понині [11]. Немає вождя, ще недозріла нова епоха до цієї напруги, щоб видати мужа, який рішучим житом правиці показав би народові, куди йти.... Проте – навіть після найтемнішої ночі приходять ранок, а після найлютішої зими – весна.

1. Бадзьо Ю. Національна ідея і національне питання. К. : Смолоскип, 2000. – С. 27–28.
2. Бойко І. Сепаратизм не пройде // Україна молода. – 2008. – липня.
3. Браун А. Ти свіжий? Тобі Бандера // Україна молода. – 2009. – 3 лютого.
4. Воржевитин Н. Подкарпатские русины требуют автономии // Свобода. – 2008. – №8.
5. Гарячі луганські хлопці // Україна молода. – 2008. – 6 серпня.
6. Дідушок І. Попереду – Сагайдачний, за ним – Катерина // Україна молода. – 2008. – 18 червня.
7. Драголюк В. Триколор битий жовто-блакитним // Україна молода. – 2009. – 7 травня.
8. Забужко О. Філософія української ідеї та Європейський контекст. – К. : Основи, 1993 – С. 8 – 32.
9. Іванчук Р. Червоне вино. Манускрипт з вулиці Руської. Романи. – Харків: Фоліо, 2006. – С. 6, 109, 117.
10. Іванчук Р. Журавлиний крик. К. : Таст, 2001. – С. 251.
11. Іванчук Р. Манускрипт із вулиці Руської. – 348 с.; Іванчук Р. Журавлиний крик. – С. 88.

12. Кононенко П. Свою Україну Любїть. К. : Тмїм інтер, 1996 – С. 3,5.
13. Косинська Ю. Вали під бандуру // Україна молода. – 2008. – 27 червня.
14. Лебїдь Н. Намаятись у вишиванці зі скрипкою // Україна молода. – 2008. – 12 червня.
15. Мартинець І. 12410 днів Ірининої Голгофи // Україна молода. – 2008. – 24 травня.
16. Мартинець С. Вибір – націоналізм // Україна молода. – 2008. – 14 червня.
17. Матчак Я. «Дони» бояться Стуса // Україна молода. – 2009. – 10 лютого.
18. Мачак Я. Келія Сонця та українства // Україна молода. – 2008. – 5 травня.
19. Музиченко Я. У літній історичній школі на Черкащині заприятелювали підлітки із заходу та сходу // Україна молода. – 2008. – 5 липня.
20. Над українською книжкою іде дощ // Україна молода. – 2008. – 30 квітня.
21. Націоналізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий.– К. : Смолоскип, 2000 – С. 4, 872.
22. Неїжмак В. У кожного своя слава // Україна молода. – 2008. – 27 травня; Ще не вмерла в понедїлок // Україна молода. – 2008. – 1 листопада.
23. Никто не хочет закривать границ // Вечерние вести. – 2009. – 28февреля.
24. Полїтика прагне молодих // Україна молода. – 2008. 11 жовтня.
25. Садовський В. «Триколороманія» по-Севастопольськи // Україна молода. – 2009. – 25 лютого.
26. Свідзинський А. Українська національна ідея та шлях її втілення у світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. К. : Козаки, 1997. – С. 4,5.
27. Скорик А. Захистимо свою історію // Україна молода. – 2008. – 12 червня.
28. Смолїй В. Степанков В. Українська державна ідея. К. : Альтернатива. – 1997.
29. Солдатенко В. Українська ідея. Перші речники. – К. : Знання, 1994 – С. 3, 5.
30. Ти знаєш, що ти – людина? // Інформаційний бюлетень. – 2008. – 28 травня.
31. Черненко А. Українська національна ідея. Дніпропетровськ: ДДУ, 1994. – С. 5, 37, 130.

***Annotation.** In this article are observed the questions of the evolution of the state's making, the nation, nationalism and Ukrainian national idea. The author by the specific examples traces the development and consolation of the Ukrainian idea in our state in the modern period.*

Володимир Білінський

ЯКУ ІСТОРІЮ МИ ВИВЧАЄМО?

Нагадаю читачам: прилетівши наприкінці жовтня 2004 року до Києва, аби вказати українцям, кого обрати президентом України, Володимир Путін відкрито признався, що одним із питань, яке він поставив перед Л.Кучмою – «є питання узгодження спільної історії». Як бачите, Москву дуже таки хвилює наше бачення своєї історії. І вони хочуть допомогти нам її дещо «підкоригувати».

На моє переконання, московських владоможців хвилює не так історичний відтинок нашої історії двадцятого століття, як далеке минуле 10-14 століть.

Повірте, шановні читачі, саме в трактуванні історії того періоду лежать наші минулі і сучасні негаразди. Нас прив'язали до московського «історичного воза»; зробили складовою частиною-придатком московської історичної науки; позбавили власного голосу. І ми вже котре століття плентаємось за тим «московським возом» по одній дорозі. Немовби так і повинно бути.

Московська історична наука повністю сфальшована. Вона побудована на звичайних міфах, які створили російські владоможці «посередством государственного органа».

Ось ті міфи, на яких базується російська історична наука, та які були жорстоко нав'язані Україні й українцям впродовж останніх 300 років. Серед них, два головні, абсолютно хибні, історичні постулати:

- міф (брехня) про слов'янське походження московитів;
- міф (брехня) про входження ростовсько-суздальської землі до Великого Київського князівства, себто, – до руської землі.

І безлічі допоміжних вигадок, як от:

- міф про заснування Москви в 1147 році;
- міф про Олександра, так званого Невського;
- міф про Дмитрія, так званого Донського;
- міф про так звану Куликовську битву;
- міф про відокремлений від Золотої Орди розвиток Московії;
- міф про «збирання землі руської»;
- міф про звільнення «Западної Руси» від Золотої Орди в 1363 році та десятки подібних.

Давайте, більш прискіпливо розглянемо хоча б деякі з цих вигадок та дослідимо навіщо вони були «закинуті» до російської історії.

І. Міф про слов'янське походження московитів.

1. Усі стародавні історики, які писали про європейський Північний Схід, засвідчили факт проживання в межиріччі Оки і Волги фінських племен. Уже готський історик VI століття Йордан розповів про місця

проживання мері, мордві, весі та інших. Пізніше, у X столітті, про те ж писали знамениті Ібн-Даста й Ібн-Фадлан.

Наш геніальний Нестор на початку XII століття назвав місце проживання практично всіх фінських племен території майбутньої Московії. Ось його слова: «На Білім Озері сидить весь, а на Ростові-озері-меря, а на Клешині-озері сидить теж меря. А на Оці-ріці, де впадає вона у Волгу (сидить) окремих народ мурома. І черемиси окремих народ, і мордва окремих народ... мають свою мову (походять) від коліна Яфетового, бо живуть у північних краях».

Що цікаво: розбіжностей між показаннями давніх істориків не існує, а про «перехід» слов'янських племен на фінські землі вони не знають. Хоча писали про свої часи.

І нарешті, посол короля Франції до хана Сартака (сина Батия) - Вільгельм де Рубрук у 1253 році навіть повідомив нам назву тієї північної країни то була - країна Моксель. Її мешканці до 1237 року мали «государя» і розводили свиней, бо споживали свинину.

В ті часи Волзька Болгарія уже була мусульманською країною і сповідувала іслам.

Принагідно згадаємо: давні історики й мандрівники (Йордан, Ібн-Даста, Ібн-Фадлан, Нестор, Вільгельм де Рубрук), як і багато інших, одночасно визначили й місце проживання київських русичів та їхніх попередників, жодним чином не пов'язуючи фінські племена зі слов'янськими. При цьому Вільгельм де Рубрук досить чітко зафіксував навіть межу між етносами. Нею слугував Танаїд – сучасна ріка Дон.

Ось послухайте свідчення Рубрука про Русь та її кордони:

«На північ від цієї області (Перекопу. – В.Б.) лежить Русь, що має всюди ліси; вона тягнеться від Польщі та Венгрії до Танаїду (Дону. – В.Б.).

І далі не менш чітко: «... досягли великої ріки Танаїду... Ця ріка слугує східним кордоном Русі».

Хоч як би вивертали московити свої вигадки, але за Доном у 1253 році іншої Русі не існувало.

А що ж собою являли московити у 1253 році?

І на це питання дав відповідь посол короля Франції. Послухаємо:

«Про країну Сартаха та про її народи. Ця країна за Танаїдом (Доном. – В.Б.) дуже гарна і має ріки та ліси. На півночі (від ставки Сартака, яка 31 липня 1253 року розташовувалась в районі селища Тернівка Воронежської області. – В.Б.) є величезні ліси, в яких живуть два роди людей, а саме: Моксель, котрі не мають ніякого закону, чисті язичники. Міст у них нема, а живуть вони в маленьких халупах у лісах. Їхній государ і значна частина люду були вбиті в Германії. Саме Татари вели їх разом із собою до вступу в Германію, тому Моксель дуже прихильні до Германців, сподіваючись, що за їхнього посередництва вони ще звільняться від рабства Татар... Удосталь є в них свиней, меду і воску, дорогоцінного хутра і соколів. Позад них (на схід.

– В.Б.) живуть інші, іменовані Мердас, яких Латини називають Мердиніс, і вони – Сарацини (мусульмани. – В.Б.). За ними (на схід. – В.Б.) Етилія (Волга. – В.Б.)».

Не стану наводити Інших витягів із праці Вільгельма де Рубрука. Як бачимо, стародавні історики чітко розмежували землі і народи, що проживали в IX-XIII століттях на теренах майбутніх України та Московії. То були різні народи за походженням.

Між іншим, згідно російської історіографії, між Великим Київським князівством та Волзькою Булгарією ніяких «государів» та держав, окрім Ростовсько-Суздальських князівств, на ті часи не існувало. Тож робіть висновки самі, чий «государ» ходив з «татарами до Германії».

2. Другим важливим свідченням проживання фінського етносу в мижириччі Оки і Волги до сьогодення є десятки тисяч збережених на тій землі фінських топонімів і гідронімів.

Кожен народ, проживаючи багато сотень років на певній місцевості, давав своїм поселенням, рікам, озерам, урочищам тощо притаманні лише цьому етносу топоніми й гідроніми (імена й назви). У давні часи племена не послуговувалися чужими топоніми й гідроніми, бо вони були для них чужі й незрозумілі. Кожна назва ріки чи місцевості, в першу чергу, мала питомо племінне поняття й зміст. Так, фінською мовою Москва – гнила (погана) вода. І цим словом фінське плем'я позначало певні відомості про річку чи місцевість.

Ось вам з півсотні фінських назв річок, озер та селищ, із теренів сучасної Московії:

Москва, Ока, Клязьма, Нерехта, Пекша, Ухтома, Вязьма, Сувод, Теша, Унжа, Пеза, Сара, Векса, Волга, Войга, Ухра, Угра, Молога, Сіть, Сога, Согожа, Жіздра, Моса, Музга, Шула, Ушлома, Цина, Ега, Вонога, Пера, Раха, Вага, Кутьма, Руза, Пахра, Протва, Нара, Кострома, Сердега, Шуя, Воча, Томга, Неро, Клещино, Меря, Мерлево, Мерлиново, Сеньга, Жіздра, Варех, Вєсь, Вєськово і тисячі інших.

Якби на теренах ростовсько-суздальської землі після фінських племен появились слов'янські, вони б докорінно поміняли всі чужі (фінські) топоніми й гідроніми на свої рідні, тобто, слов'янські. Бо навіть радянський член-кореспондент Академії наук О.А.Спіцин змушений був визнавати: «Етнічні назви... одразу зникають, як тільки місцевість займається іншим однорідним плем'ям.» Чого за століття так і не сталося.

Отож, і топоніми з гідронімами заперечили «московське слов'янство».

3. Надзвичайно вагомим ударом по брехні щодо московського слов'янського походження завдала російська археологія і особливо праці знаменитого археолога О.С.Уварова. Упродовж 1851-1854 років його наукова експедиція розкопала й дослідила в колиці Московії, ростовсько-суздальській землі, 7729 курганних поховань. І що цікаво: ні в одному із тих курганів не знайдено слов'янських останків. Дослідження засвідчили

проживання в колисці московитів впродовж багатьох сотень років (VIII-XVI столітні) одного фінського племені – Меря.

Надзвичайно важливі дослідження! Не станемо їх переповідати, бо кого зацікавить ця тема, він має можливість звернутись до праці графа О.С.Уварова «Меряне и их быт по курганным раскопкам», виданій 1872 року в Москві Синодальною типографією.

Археолог О.С.Уваров констатував: «Проведені дослідження повністю підтвердили достовірність свідчень літописця «... а на Ростові-озері – Меря, а на Клещині-озері сидить теж меря...», звідки згодом Меряни вийшли, поширюючи свої території».

А слов'ян до XVI століття – катма!

І ще одне дивовижне явище засвідчив археолог О.С.Уваров: розкопавши в ростовсько-суздальській землі 7729 курганів, не знайдено жодної київської монети. Хоча знайдено в курганах європейських та азійських монет VIII-XII століть більше 300. А ми ж бо знаємо – Київ карбував монети ще з X століття.

Отаке «Московське слов'янство»!

4. Однак найбільш вагомого удару по так званій теорії московського слов'янства завдала наука антропология. Вона встановила проживання впродовж VIII-XVI століть на території ростовсько-суздальської землі, цієї колиски московитів, цілком відмінного від київських слов'ян етносу. То були етноси різні за антропологічними показниками: одні – брахіцефали, другі -доліхоцефали. Російський професор, завідувач кафедри Московського університету, А.П.Богданов, який дослідив не одну сотню курганних останків в 70-ті роки XIX століття, так підсумував свою працю:

«Таким чином, Ярославська, Володимирська, Московська, Тверська, Вологодська, Рязанська, Нижегородська губернії – це місцевості з Мерянським (фінським) населенням... Отже, і краніология підтверджує добуте археологічним і лінгвістичним шляхом. Різниця лише в тому, що краніологічний тип, властивий... Мерянському населенню (доліхоцефалія. – В.Б.) сягає на Південь і Південний Захід набагато далі – до Чернігівської та Київської губерній, а на П(івнічний) З(ахід) веде до Мінська, Новгород та Олонецької Губернії».

Тобто, в XII столітті за Київською та Чернігівською землями уже проживали фінські племена.

То була ворожа для слов'янських племен земля.

Ось такі істини встановила антропология. І, зверніть увагу, – це встановила російська наука.

Що цікаво: уже сучасні археологи та антропологи досить чітко й недвозначно підтримали науковців XIX століття. Так російський професор Т.І. Алексеева у своїй праці «Етногенез східних слов'ян за антропологічним

поданням» в 1971 році вкотре спростувала московську брехню про її словянське походження.

Послухаємо: «Стосовно Волго-Окського басейну справа вирішується порівняно просто. Основу вятичів і поволзьких кривичів склали фіно-угорські племена. Слов'янський елемент у добу середньовіччя у фізичних рисах населення дуже малий... різкої зміни населення тут не було». Як бачимо, світова історична наука, топо-гідроніміка, археологія і антропологія повністю спростовують московську вигадку про слов'янське походження московитів. Не стану посилатись на правдиві свідчення інших учених. А на науковців типу П.П.Толочка, та йому подібних, пора уже не звертати уваги. Бо вони досі відпрацьовують своє «хохлуйство». Настали часи і це визнати.

Коли ж нам деякі науковці кажуть про існування «загальноросійських літописних зводів», то ми повинні пам'ятати, що всі вони в тій чи іншій мірі сфальшовані. Саме цим фальшуванням з 1783 до 1792 року займалася створена 4 грудня 1783 року Катериною II «Комісія для складання записок про древню історію, переважно Росії».

Зауважу: до нашого часу в Московії немає жодного дослідження щодо діяльності катерининської «Комісії» – державного органу, що працював біля 10 років. Чи не дивно?

Російський професор Ніл Олександрович Попов мав рацію, коли писав у другій половині XIX століття про діяльність тієї «Комісії»: «не можно было получить обстоятельных сведений; по соображению же оной с известными всякому любителю отечественных деяний, Записками касательно Российской Истории».

Надто вже засекреченою була діяльність катерининської «Комісії». Тому Інший російський професор Дмитро Олександрович Корсаков у ті ж часи писав: «Дотепер, незважаючи на багато того, що вже зроблено вченими-фінологами, якийсь непроникний туман лежить на всьому фінському питанні, густа імла приховує від допитливого погляду дослідника справжнє значення Фінів в історії нашого народу... За браком позитивних даних, незаперечних фактів, ми проти волі повинні задовольнятися гіпотезами, припущеннями; за відсутністю прямих відповідей на вкрай важливі питання, які постають перед нами, ми повинні задовольнятися гаданнями».

Продовжуємо гадати понині...

Так як автор людина практичної справи, то пропоную гадання припинити і допомогти московитам та багатьом зросійщеним українцям визначитись з цього питання.

Отож, пропоную нашому міністрові науки і освіти, шановному панові Вакарчуку, відправити декілька чесних науковців, досконало володіючих перською та арабськими мовами і звичайно, англійською, до Берліна, Парижа, Лондона, Тегерана і Стамбула й підняти праці арабських і перських істориків XIII-XV століть. Особливо звернути увагу на працю Ала-ад-діна

Ата-Мелік Джувейні (1226-1283) «Історія завойовника світу» та працю Рашід-ад-діна Фаззуллах ібн Абу-Л-Хейр Алі Хамадані (1247-1318) «Збірник літописів». Вони зберігаються в національних бібліотеках Німеччини, Франції, Англії, Ірану і Турції.

Видавши несфальшовані оригінали давніх свідчень, ми назавжди припинимо розмови про московське слов'янське походження, та відкинемо десятки інших вигаданих московитами міфів. А головне - перестанемо товкти воду в ступі: про братерство українців та московитів. Бо московити – фіни! І в цьому нема нічого поганого.

Сьогодні українська спільнота в своїй переважній більшості готова приймати факт походження московитів від фінських племен. Хоча брехлива вигадка про слов'янство московитів гіпнотезує українців досі. Особливо нашу наукову професуру.

А ось брехні про входження ростовсько-суздальської землі до Великого Київського князівства ми поки-що позбуватись не бажаємо. Навіть серйозно задумуватись над цим питанням не хочемо.

Отже, коли заглянемо до сучасних шкільних підручників «Історії», чи до сьогоднішніх праць українських науковців, то повсюдно знайдемо твердження про «росіян-слов'ян» і «слов'янську державу Росія». Хоча незаперечні факти повністю спростовують московську вигадку про її слов'янство. І що особливо важливо, ці історичні факти ніхто ніколи спростувати не зміг. Їх в Московії просто замовчували.

Коли ж українські науковці та історики ведуть мову про входження так званої ростовсько-суздальської землі до складу Великого Київського князівства впродовж IX – XII століть, то аж захлинаються від задоволення.

Як не тішитись? Це ж бо ми, українці, побудували Московську державу. Ото перейшли трьома шляхами «до Московії й створили слов'янську державу». Отож – тішимось!

А серйозної розмови про те, що ростовсько-суздальська земля, і відтак -Московія, ніколи не входили до Великого Київського князівства ми ще не починали, не наважимося. А жаль! Бо і ця московська брехня повністю спростовується незаперечними фактами і свідченнями.

Пропоную шановним читачам і це питання дослідити разом.

II. Міф про входження ростовсько-суздальської землі до Великого Київського князівства.

Саме цьому питанню присвячена друга половина другого тому книги «Країна Моксель, або Московія», яка нещодавно вийшла у видавництві імені Олени Теліги . Отож, хто хоче ґрунтовніше дослідити тему може звернутись до книги. Ми ж у статті зуміємо лише позначити головні та принципові застереження цієї теми.

1. Уже згадувалось, що всі «общерусские летописные своды» в тій чи іншій мірі сфальшовані катерининською «Комісією», створеною її указом 4 грудня 1783 року. Вивчаючи ці «общерусские летописные своды», відомий

російський професор, а згодом - академік, О.О.Шахматов вимушений був з гіркотою констатувати:

«Я заперечую саму можливість того, що Нестор знав літописне сказання в тому його вигляді, в якому воно дійшло до нас, у складі хоча б Початкового зводу».

Як бачимо, найкращий російський знавець стародавніх літописів професор О.О.Шахматов (1864-1920) засвідчив факт фальшування геніального твору Нестора. Не станемо наводити у нашій невеликій праці конкретні факти фальшування та сотні «додатків» до «Повісті минулих літ». Лише зазначимо словами сучасного російського історика: «Свого часу чудовий знавець російського літописання О.О. Шахматов довів, що «Повість минулих літ», написана легендарним Нестором, протягом століть, переписувалася принаймні двічі. Пізніші дослідження встановили п'ятикратне переписування окремих її фрагментів».

Виникає закономірне питання: коли відбулося фальшування? Радянські російські академіки, розуміючи усю ганебність цього питання, у Великій Радянській Енциклопедії (третє видання, том 22, рік випуску 1975), розповідаючи про прихід у 862 році до слов'янських земель трьох братів: Рюрика, Синеуса та Трувора, постаралися надати питанню фальшування пояснення та узагальненого тлумачення:

«Є думка, що Синеуса і Трувора не існувало, а звістка про них – результат неправильно прочитаного російським літописцем іноземного тексту, який повідомляє, що Рюрик прийшов у землю слов'ян зі своїм домом («синехус»!) і вірною дружиною («тру-воринг»)… Легенда про «покликання» варягів, що склалася в Новгороді, або Ладозі в 11 ст., була використана при редагуванні «Повісті минулих літ» на початку 12 ст. для пояснення походження й прославлення російської князівської династії, засновником якої стали вважати Рюрика».

Більшовицькі історики – найманці, як то кажуть, стали тямущі по шкоді. Виявляється, Синеуса з Трувором не існувало. Відбулася звичайна підміна слів у стародавньому тексті. В такому випадку, цілком очевидно, напрошується подальше уточнення до «Повісті минулих літ». Необхідно, щоб «існувала думка», що призначення Синеуса і Трувора в землі чуді, мері, та весі теж визнавалось звичайною вигадкою. Що очевидно!

Отож, за Радянською Енциклопедією землі мері, весі та чуді після 862 року династії Рюриковичів не належали і ними не успадковувались. Однак про ці очевидні речі ВРЕ мовчить. Затято. Говорити таке московським професорам не вигідно.

Одночасно всі розуміють, що поняття «російська князівська династія» – винахід не XII і не XIII століть. Воно з'явилося значно пізніше, у XVIII столітті. Тобто, маємо цілком катерининське напрацювання, про що забувати не слід.

Нас також підштовхують до думки, що уже в XII столітті відбувалось фальшування літописів і саме чомусь у Києві. Адже коли давній літописець додавав до свого літопису витяги з чужих (датських) та коли спотворював «синехус» на Синеуса, а «тру-воринг» на Трувора і самовільно садив неіснуючих людей у чужі землі, щоб видати за свої, – інакше як фальшуванням не називається.

Великороси – найманці незаслужено оббрехали нашого легендарного Нестора.

Неможливо повірити, щоб київські літописці в XII столітті фальшували літописи., які самі й писали, а тим більше, уже в ті часи мали у своєму розпорядженні датські літописні матеріали. Бо літописи тих віків були штучні, тобто існували в одиничних примірниках.

Якби «додатки» до стародавніх літописів були зроблені в XII-XIII століттях, то скажіть, будь ласка, навіщо московські владоможці вилучили у всіх народів імперії стародавні писемні джерела? Робити подібне не мало сенсу. Навпаки, їх необхідно було залишати на місцях, щоб стали свідками романовської версії історії. Щось же не влаштовувало в тих раритетах російських правителів, якщо вони навіть своїм професорам-лакеям погрожували: «Жоден аркуш (літописа) не може без дозволу Колегії повідомлений бути кому-небудь сторонньому».

2. За поданням «общерусских летописных сводов» 882 року князь Олег зі своєю дружиною перебрався з Новгороду до Києва. З тих пір почалося становлення Великого Київського князівства – однієї з могутніших держав Європи X-XII століть.

Катерининська «Комісія», фальшуючи «общерусские летописные своды» і розповідаючи про князювання Олега, зробила чергову спробу «об'єднати» землі фінських племен із землями слов'ян. Вона додала до київських літописів слова – «весь» і «меря» – імена племен, які згадуються під 882 роком, що нібито брали участь у поході Олега на Київ, і вдруге – у 907 році, де начебто брали участь у поході військ Олега на Константинополь.

Обі згадки про представництво фінських племен у військових походах Олегових дружин – звичайні літописні «додатки» катерининської «Комісії». Бо ми вже бачили, що землі фінських племен мері, муроми, весі та мешери не належали до володінь Рюриковичів, і Синеус та Трувор у них не сиділи. То звичайна вигадка.

Однак з цими іменами фінських племен катерининська «Комісія» загралася. «Похвалившись перемогами» майбутніх «великоросів» над Києвом і Константинополем, Катерина II разом зі своєю «Комісією», нарешті, побачили потенційну небезпеку, яка приховувалась за тим згадуванням. Настало X століття – час розквіту Київської держави, а майбутня Московія все ще була заселена фінськими племенами. Неймовірно!

Тому з цього часу (907 рік) імена фінських племен: марі, меря, весь та інші повністю зникають із «общерусских летописных сводов». Київські князі та їхні літописці майже на 100 років повністю забувають про свої фінські володіння. Ані жодної згадки в літописах! Як у казці. Ось, що засвідчив російський професор Д.О.Корсаков 1872 року:

«З 913 до 988 року в літописах нічого не згадується про землю Ростовську». П'ять поколінь київських князів геть чисто забули про свої північні фінські землі!

Той же російський професор Д.О.Корсаков ось так пояснив московський «процес переосмислення»:

«На порозі цього періоду, на початку X століття, саме ім'я Мері, аборигенів країни, зникає в сенсі етнографічного терміну і замінюється через сторіччя, на початку XI століття, іншим терміном «землі Ростовської», а потім у половині... XI сторіччя одержує повну свою назву: «Землі Ростовської і Суздальської».

Як бачимо, і в X столітті «земля Ростовська і Суздальська» не входила до Київського князівства. Про ту землю навіть у катерининських літописах немає згадки.

3. Згідно «общерусских летописных сводов», князь Володимир Великий 988 року нібито направив княжити до ростовсько-суздальської землі своїх синів Бориса та Гліба: першого – у Ростов, другого – у Муром. В літописі, як не дивно, геть-чисто відсутні пояснення, як племена меря і мурома опинилися в Київському князівстві. Не буду переповідати ті давні події. Бо вони повністю вигадані і як «доважок брехні» (М.М.Карамзін) додані до стародавнього київського літопису.

Ще наприкінці XIX століття московську брехню про Бориса і Гліба спростував російський професор О.О.Шахматов. Послухаємо його висновки, ніким до сьогоднішнього дня не спростовані:

«Нестор повідомляє, що Гліб був при батькові, але після смерті останнього утік із Києва, побоюючись Святополка. Літопис говорить, що Борис одержав у долю Ростов, Нестор замість Ростова називає Володимир (Волинський. – В.Б.). Літопис стверджує, що Глібовим уділом був Муром, Нестор подає все це так, що малолітній Гліб зовсім не був посаджений батьком на уділ. Важко припустити, щоб Нестор навмисне зіпсував літописне сказання».

Професор О.О.Шахматов у властивому йому стилі довів, що князь Володимир Великий ніякого стосунку до ростовсько-суздальської землі не мав. А вигадка про призначення у фінську землю в 988 році його синів Бориса і Гліба – брехня пізніших часів.

У зв'язку з тим, що в 988 році Великим Київським князівством була прийнята християнська релігія, стає значно простіше спростувати московську брехню про входження до складу Київської держави ростовсько-суздальської землі після цієї події. Починаючи з XI століття, необхідно

розглядати будь-яку появу князя Київської держави в язичницькій землі у взаємодії з християнським фактором і з поширенням на тій землі християнства. Це аксіома.

А що же ми бачимо в ростовсько-суздальській землі після 988 року? Першим святителем (єпископ), який з'явився у тій землі, став святий Леонтій. Саме про цей факт нам повідомив професор російської Духовної академії М.В. Толстой 1847 року: «Федор Грек... та Іларіон Грек... існування обох цих Єпископів доволі сумнівне, і низка святителів Ростовських... починається зі Св. Леонтія».

Як бачимо, перший святитель з'явився в Ростовській землі тільки в 1073 році і був убитий фінами – язичниками, які відмовились приймати християнську релігію. Послухаймо: «За даними преосв. Філарета Чернігівського, просвітительська діяльність Леонтія в Ростовській землі належить до другій половини XI ст.. Святий Леонтій застав у своїй віддаленій єпархії язичників затятих і диких. Князя тоді там не було, і Леонтій повинен був боротися з язичництвом тільки моральними засобами. Проповідь його не лише не мала успіху, а й збудила повстання язичників... Християнству ще не час був восторжествувати тут над язичництвом... Леонтій помер мученицькою смертю... вбивство св. Леонтія сталося 1073 року». Не станемо переповідати давні події. Нагадаємо лише, що і другий єпископ Ісайя не зміг закріпитись у ростовській землі, бо і надалі у ній не було ні князя, ні князівської адміністрації. Ісайя теж чи то загинув там, чи то втік, встигши вихристити декількох дітей. Серед них був так званий Авраамій Ростовський. Саме він, Авраамій, заснував на березі озера Неро першу маленьку келію – церкву в 1090 році.

Саме з фіна (мирянина) Авраамія почало зароджуватись християнство в ростовській землі. Бо після Єпископа Ісайї у ній святителів не було до 1150 року.

Подумайте, шановні читачі: якби ростовсько-суздальська земля в XI столітті була частиною єдиної Київської держави з єдиною Київською митрополією, – залишили б держава і митрополія частину своєї землі на довгі роки (з 988 до 1150) без управління та церковної опіки? Цілковитий абсурд! Позаяк Велике Київське князівство на той час знаходилося в zenіті сили і слави. Отож, – відповідь очевидна.

Якщо пильно придивлятись до московської історії, то подібні абсурди знайдемо на кожному її відтинку.

Ми розглянули і спростували лише два московських міфи. І, як бачимо, окрім «доважків брехні», ті міфи нічим іншим не підкріплені.

Шановний пане міністре науки та освіти: чи не пора переосмислити нашу історію? Скажіть, будь ласка.

Секція №1
ОСВІТА В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

УДК 323 (477)

Тимофій Рибак

**ОСВІТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ І
ВСТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ
ЗАСАД УКРАЇНИ**

Наша держава сьогодні переживає економічні та суспільно-політичні кризові явища.

Становище, що склалося в молодій Українській державі, пов'язано з вирішенням стратегічних проблем державотворчого спрямування. Однією з ключових є потреба у глибокому вивченні стану і використання існуючого науково-педагогічного потенціалу держави, і перш за все, – його кадрової складової. Наукові кадри, які у більшості своїй зосереджені в освіті, є не лише інтелектуальною основою освіти, а й всієї нації і держави, а їх чисельність, структура, якість і ефективність використання – є визначальними у можливостях дальшого розвитку держави. Тому існує потреба у створенні належних правових, економічних, організаційних, матеріальних, технічних та інших умов для раціонального використання науково-професорського потенціалу. Адже, не є таємницею, і зрозуміло кожному свідомому громадянину, що через падіння престижу науково-педагогічної праці, низький рівень її оплати, нестабільність фінансування освіти, ліквідацію деяких установ, відбувається скорочення чисельності наукових кадрів, їх вплив у інші, більш «престижні» і високооплачувані сфери діяльності, у тому числі і за кордон, а все це знижує рівень і якість освіти. Щоб нація була сильною необхідно, перш за все, щоб вона мала міцну духовну основу! У цьому визначна роль належить освіті.

Не з волі українського народу склалося, що Східні, Західні і Полудневі регіони України тривалий час перебували під впливом досить агресивних межуючих з ними держав та імперій. Таке становище не могло не позначитися на соціальному та духовному стані усіх верств населення, включаючи інтелігенцію (учителів, науковців, духовенство). Найбільш помітним був цей вплив у навчально-виховній сфері починаючи з початкової, переходячи до середньої, і завершуючи вищою освітою. Завданням саме вищої освіти завжди було, є і буде формування найціннішого скарбу нації і держави – її еліти. Завданням же наукової еліти завжди було створення нових напрямків у техніці, технології і, зокрема, у наш час найбільш занедбаній в Україні технології переробної промисловості сировини, розвитку економічної стратегії, дипломатії, державної політики.

Отже, повернемося до основних витоків, тобто до освіти. Чи може

задовольнити українську державу становище у підготовці педагогічних, науково-природничих, науково-технічних кадрів, військовиків. Думаю, що не може і це зрозуміло кожному. Не задовольняє виходячи ще із тих міркувань, що не можна відокремити освіту та педагогіку – це як у птаха два крила. Педагогіка – є основним інструментом освіти її фундаментом і надбудовою. Відомий вислів Бісмарка: «Дайте мені дві тисячі кваліфікованих педагогів і я перероджу Німеччину». Бісмарк Отто фон-Шенгаузен, автор: Троїстого Союзу 1882р. направлено (в тому числі) проти вояжу Росії; «Культуркампф».

Аналізуючи окремі скороспілі сучасні видання підручників «Історія України» можна сказати, що події визвольної боротьби українського народу за свою незалежність у 40-50-х роках двадцятого століття і особливо, боротьба ОУН-УПА висвітлюються скупю. У окремих підручниках реалії фактажу ОУН-УПА з розгляду якось вилучаються! Складається враження, що принижується велич дійсних фактів жертвності, її неминучості та історичних наслідків цієї звитяги кращих синів і дочок нації.

Не можуть подібні видання розбурхати і закласти міцну основу в державотворчу свідомість майбутнього державного діяча, фахівця того чи іншого напрямку.

Наукові праці та видання у формі підручників-посібників, наприклад «Московство» Павла Штепи (кубанця за походженням); «Українська народна енциклопедія»; Маніфест до українського війська і народу 1708 р. Великого гетьмана України Івана Мазепи, дослідження В.Белінського в книгах «Країна Моксель...» та ін., на моє переконання, і відповідають цьому рівневі та призначенню.

Ось на таких прикладах, на такій літературі, на таких працях, на такій моралі ми повинні виховувати у навчальних закладах, сім'ї, на виробництві. Тоді вирішення питань побуту, духовності, економіки перейдуть зовсім в іншу, тобто позитивну спадщину, тому що вони є всього лише похідними від державницького мислення народу, від того духу і тієї енергетики, заряд якої повинен його розбудити. Наслідки виховання нації на літературних та наукових засадах, викладених уже на сьогодні у багатьох наукових працях чи виданнях науково-популярного характеру – очевидні, тільки потрібно відповідним державним структурам надати цьому процесові належну вагомість, імпульсивність.

Отже, продовжуючи розкривати питання про наріжний камінь, тобто про опору, на якій тримається вся надбудова, що забезпечує життєдайність і функціонування кожної держави, народності – приходимо до нагальної необхідності виконання статті 10 Конституції України – державна мова, спільність мови. Безапеляційно зрозуміло, буде мовне порозуміння, буде соціальна, економічна і духовна злагода в країні. Адже кожній більш-менш непересічній людині відомий класичний постулат, що таке держава – це, перш за все, спільність мови і спільність території.

Як не процитувати тут слова Расула Гамзатова з книги «Мій Дагестан»:

Хай інша мова іншим гоїть рани,
Я буду тільки рідною співать,
І, якщо завтра в нас її не стане,
То я сьогодні смерть ладен прийнять.

Був поштовх, був сплеск, коли у 1992-93 роках розпочався активний випуск посібників та підручників на українській мові, який мав місце навіть у Севастополі, зокрема, у Севастопольському приладобудівному інституті (тепер Севастопольський національний технічний університет). Але на кінець 1994 р., особливо в 1995-96 роках відбувся спад і почався зворотній негативний процес; тобто почалися вимоги: «На українській мові ми не розуміємо, а російських підручників немає, давай нам їх!» і т. д.

Сьогодні у багатьох закладах освіти (ЗО) Східних і Полудневих регіонів України, тай у самому Києві, продовжує існувати негативна практика: «Голосування щодо вибору мови читання лекцій, проведення практичних занять, виконання лабораторних робіт». Яка тут ще може бути мітинговість? Наприклад, професор Дніпропетровського державного університету, заслужений працівник вищої школи України Швайко Микола Юрійович веде дисципліну «Опір матеріалів», тільки державною мовою. Для цього ним видані відповідні підручники і методичне забезпечення на українській мові. Тому з боку студентів немає претензій і питання на голосування якою мовою читати не ставиться.

Узагальнюючи аналіз освітянської стратегії молодій українській держави, приходимо до наступних логічних висновків:

1. Оновлення шкіл і навчальних закладів України взагалі, особливо переорієнтація та оновлення шкіл Криму і, зокрема, ЗО м. Севастополя;

2. В основу оновлення ЗО покласти випереджувачий ефект економічної та правової стратегії молодій українській держави; тобто прискорений перехід на удосконалення і, в окремих регіонах, вивчення державної мови;

3. Для виконання статті 10 Конституції України, тобто тотального переходу на державну мову, необхідно, щоб вперше в історії, після княжих часів, Київ заговорив державною мовою в усіх сферах життя: адміністративного; навчального процесу; сфери послуг та обслуговування; побуту – це потрібно впроваджувати прискіпливо і форсовано. Необхідно, щоб вперше в історії населення України викристалізувалось як державницький народ. Для конкретизації дій цього напрямку за приклад необхідно взяти Прибалтів. Позитивні тенденції проявилися, коли було надано державну пріоритетність громадянам та особам, які сприяли і активно підтримували процес впровадження державної мови та пов'язані з цим процесом заходи.

4. Не звертати увагу на різних покидьків, які ще в даний час і в даному

становищі чинять опір впровадженню державних заходів, щодо виконання статті 10 основного закону України. На такі дії вони не мають ні морального, ні юридичного права, виходячи хоча б з таких міркувань:

4.1. Коли інтелігенція і основна маса населення, усі чинники діловодства країни перейдуть на одну державну мову, то це зрозуміло, структурує суспільство і приведе до заощадження матеріальних витрат, а саме:

- випуск підручників, посібників, наукової літератури прийме окреслений, упорядкований і цілеспрямований характер;

- засоби масової інформації будуть більш доступними, цілеспрямованими, ощадними і здешевляться.

Не мітингова балаканина, а конкретні дії приносять на сьогодні користь державі.

Упродовж віків невідступною проблемою України, саме її еліти та національно-свідомих працівників освіти, було захистити і зберегти хоч мінімум, в основному побутової мови. Боротьба за розвиток національної науково-технічної мови фактично вилучалася з нагальних наших можливостей і на рівні української держави нашими завойовниками таке питання ніколи не ставилося.

Повноцінна консолідація нації (політична, економічна, культурна), особливо української, немислима без викристалізації і відродження державної мови. Відомий сучасний вислів «Житимуть нації, мовою яких говоритимуть комп'ютери» цілком підтверджує цей постулат.

Той суржик або мовний макаронізм, до якого доведені громадяни більшості областей, особливо Східної України – паралізує свідомість не тільки значної частини населення України, але робить їх закостенілою інертною масою. Отже, підняття вагомості української мови в усіх сферах діяльності безумовно підніме культурний рівень, консолідує політично і поведе за собою прагнення до економічного зростання, глибокого розуміння та свідомого ставлення до цих проблем – усе це прерогатива на сам перед освіти.

Носіями, пропагандистами і втіленням у життя рідної мови є елітний прошарок держави (учителі, професорсько-викладацький склад, учні, студенти, працівники побуту, громадського обслуговування і т. д.). Отже, в цьому плані пропонується програма:

1. Ідеологічне, структурне та матеріальне оновлення і переорієнтація шкіл.
2. Створення і розвиток національної фундаментальної науки шляхом плекання національно-свідомих науковців.
3. Забезпечення омолодження наукових кадрів шляхом сприяння здобуття наукових ступенів і вчених звань, зокрема, національно-свідомими молодими науковцями.
4. Розвиток і пропагування української науково-технічної термінології.
5. Розробити перелік науково-технічних видань на українській мові і

реалізувати їх видання.

6. Видання україномовних підручників, методичних посібників, словників для забезпечення наукового, навчального та виробничого процесів.
7. Реалізовувати існуючі та розробляти нові програми обміну професорсько-викладацьким складом між навчальними закладами Східної і Західної України для обміну досвідом і пропагування україномовної форми викладання.
8. Розробка нових та реалізація існуючих програм обміну студентами і учнями між навчальними закладами східних регіонів України з російськомовною формою викладання і навчальними закладами західних областей України (включаючи проходження виробничої і переддипломної практики).
9. Проведення конференцій, семінарів і олімпіад, де б пропагувався філософський, історичний, культурний, природничий науково-технічний доробок Української наукової думки.
10. Передбачити державним бюджетом фінансування цих програм і заходів.
11. Виділення додаткових квот до держзамовлення для набору з шкіл АР Крим, м. Севастополя (61 СШ), зокрема, згідно регіональної довготривалої програми. Адже Україна, візьмім у Севастополі, представлена слабо. Росія побудувала: супермодерну школу; філіал МГУ (Московский государственный университет); цілі житлові квартали для своїх офіцерів; відкрила інститут дистанційного навчання і вісім опорних пунктів для набору до ВЗО Москви, Санкт-Петербурга, Калінінграда. Щорічно тільки зі шкіл Севастополя Росія набирає 300-400 осіб. Нашою регіональною програмою «Взаємодії закладів освіти західних областей України із закладами освіти АР Крим та Військово-морськими силами Збройних сил України», затвердженою трьома міністрами, головами держадміністрацій західних областей і командувачем ВМС Збройних сил України, передбачено набір 60 осіб у загальноосвітні і 10 осіб у медичні навчальні заклади. Однак виділення цієї мізерної квоти кожен рік на межі зриву. Тих горе державних чиновників, ще приходиться кожен раз переконувати і їм роз'яснювати про освітньо-державницький сенс цих заходів. У той же час Росія під процес впливу з України кращих талантів підвела широку державницьку платформу. Не розуміння таких тривіальних речей на рівні різного ґатунку чиновників, постає питання, чію державу вони будують і на кого працюють?

Відповідно до названої регіональної програми відбувся виїзд комісії професорсько-викладацького складу ВЗО західних областей (27.04.09-30.04.09). Внаслідок чого виявлено, що у так званих українсько-російських школах Криму нічого українського немає! Назва «українсько-...» – це явне прикриття, бутафорія, щоб реалізувати державне фінансування. Мінфін України, кого фінансуємо? Виходить п'яту колону в Криму

1. Українська народна енциклопедія. – Львів: Червона калина, 1996. – 648 с.
2. Канигін Ю.М. Шлях аріїв. – К. : Україна, 1997. – 327 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ-Львів, 1913. – 525 с.
4. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К. : Дніпро, 1974. – 624 с.
5. Штепа П. Московство. – Львів: За вільну Україну, 1996. – 337 с.
6. Прокопович Ф. Філософські твори: в 3-х т.- К. : Наукова думка, 1979. – Т.1. – 512 с.; Т.2. – 551 с.; Т.3. – 522 с.
7. Гамзатов Р. Мій Дагестан.- К.: Дніпро, 1968. – 198 с.
8. За Україну, за її волю... Доповіді. II Всесвітній конгрес українських політичних в'язнів.- К. : Райдуга, 1994. – 238 с.
9. Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Доповіді. I міжнародний симпозіум. Тернопіль, 1998. – 342 с.
10. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Львівська Богословська Академія, 1998. – 363 с.
11. Біленька-Свистович Л.В., Рибак Н.Р. Церковно-словянська мова. Підручник зі словником. – К. : Криниця, 2000. – 334 с.
12. Бекбаулов У. Тарас на Аралі. – К. : Дніпро, 1975. – 352 с.
13. Фененко М. Земля говорить. – К. : Веселка, 1969. – 126 с.
14. Мозолевський Б.М. Скіфський степ. – К. : Наукова думка, 1989. – 200 с.
15. Залізняк Л. Від склавинів до української нації. – К. : Бібліотека українця, 1997. – 256 с.
16. Рибак Т.І. Як відстояти наступну каденцію діючого Президента серед заангажованих політиків. – Тернопіль: Новий колір, 2009. – 31 с.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ЧИ НОВІ ПРОБЛЕМИ?

У статті аналізується специфіка проблем стратегії і тактики модернізаційних заходів в системі національної вищої освіти у контексті входження України до європейського освітнього простору.

Ключові слова: вища освіта України, європейський освітній простір, Болонський процес, перспективи, проблеми.

Консолідаційні та інтеграційні процеси в економічному і політичному житті європейських країн на рубежі ХХ-ХХІ поставили на порядок денний питання про необхідність створення єдиного освітнього простору, який мав забезпечувати вільну міграцію робочої сили по всій території Європи, її перерозподіл і раціональне використання, що в цілому слугувало б підвищенню конкурентоспроможності європейської економіки в світі. Частиною загальноєвропейського процесу, орієнтованого на об'єднання різних просторів – економічного, фінансового, політичного, освітнього з метою розв'язання завдань конкурентної боротьби у світовому масштабі став Болонський процес.

Визначивши національні освітні пріоритети та долучившись до роботи над створенням модернізованої моделі вищої освіти європейського зразка, Україна приєдналась до Болонського процесу в травні 2005 року. На нинішньому етапі в українському суспільстві простежується акцентований інтерес до євроінтеграційних зрушень в освітній царині, зокрема – до Болонського процесу, оцінка якого за останні два-три роки досягла твердження, що він є найвищим європейським освітнім пріоритетом, а на українських теренах, взагалі – найрадикальнішою реформою та «революцією в освіті». Маємо зазначити, що «болонізація» системи національної вищої освіти викликає неоднозначне ставлення: від захоплення до нищівної критики, від поміркованої зваженості і прагматизму до неприйняття його засад взагалі. По суті, Болонський процес являє собою яскравий приклад загальносвітових глобалізаційних тенденцій, які зазвичай супроводжуються вельми відчутним спротивом.

З огляду на існуючі національні особливості інтеграції системи вищої освіти в європейський освітній простір на засадах Болонської системи та враховуючи дискусійність проблеми, маємо на меті з'ясувати питання: чи до кінця ми зрозуміли сутність цього процесу, чи усвідомлюємо наслідки його впровадження на українському ґрунті? Для того, щоб вірно означити роль Болонського процесу в подальшому розвитку вітчизняної освіти і науки, необхідно з'ясувати як перспективи і можливості, що відкриваються перед

суспільством в цілому і національною системою вищої освіти зокрема, так і проблеми нерівномірності, суперечливості, складності впровадження цього процесу на вітчизняних теренах. Насамперед, окреслимо нашу позицію: євроінтеграція в освітній царині – процес важливий і апіорі – потрібний, він об'єктивно виправданий та необхідний.

У зарубіжній і вітчизняній науці розроблено достатньо широке коло питань, пов'язаних із розбудовою європейського освітнього простору. Актуальним проблемам модернізації національної системи вищої освіти та її специфіці в контексті приєднання до Болонського процесу присвячені публікації багатьох українських вчених, зокрема В.Андрущенка, В.Астахової, К.Астахової, В.Бакірова, В.Беха, Я.Болюбаша, І.Вакарчука, В.Вікторова, В.Журавського, І.Зязюна, М.Згуровського, С.Клепка, Г.Ключека, К.Корсака, В.Кременя, В.Лутая, І.Манохи, М.Михальченка, О.Навроцького, С.Ніколаєнка, В.Огаренка, Н.Полякова, М.Романенка, Л.Рижак, В.Савчука, Л.Товажнянського та багатьох інших науковців.

Болонський процес на рівні держав було започатковано 19 червня 1999 р. в Болонї підписанням 29 міністрами освіти європейських країн декларації, у якій було викладено принципи створення «Зони європейської вищої освіти» та проголошено шість цілей, які країни – учасниці планували досягти до 2010 року: 1) утвердження системи прозорих та порівнянних ступенів, зокрема, за допомогою Додатку до диплома; 2) впровадження системи, заснованої на двох основних циклах вищої освіти; 3) запровадження системи кредитів, подібної до Європейської кредитно-трансферної системи (European Community Course Credit Transfer System – ECTS); 4) сприяння мобільності студентів, викладачів, дослідників та адміністративного персоналу; 5) сприяння європейській співпраці в забезпеченні якості освіти; 6) сприяння розвитку співпраці між європейськими закладами вищої освіти, особливо відносно розробки навчальних планів, розробки схем мобільності і інтегрованих програм навчання і досліджень. У межах створеного Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area – ЕНЕА) мають діяти єдині вимоги до визнання дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян, що істотно підвищить конкурентоспроможність європейського ринку праці й освітніх послуг [10; 2, с. 136-139]. Таким чином, Болонська декларація стала фундаментом консолідації європейських країн навколо ідеї створення «зони європейської вищої освіти», визначивши ті основні принципи, на яких мало ґрунтуватись структурування національних систем вищої освіти, яке б дозволило гармонізувати архітектуру системи вищої освіти в Європі.

Наступні етапи можна розглядати як етапи конкретного наповнення принципів Болонського процесу. В комюніке Празького самміту (другий етап), який відбувся в травні 2001 року за участю представників 33 країн Європи, було наголошено на необхідності в подальшому розвитку ще трьох

аспектів Європейського простору вищої освіти, а саме: 1) здійснення постійного навчання упродовж всього життя; 2) підвищення ролі вищих навчальних закладів в процесі мотивованого залучення студентів до навчання в контексті цілей Болонського процесу; 3) сприяння підвищенню привабливості та конкурентоспроможності європейського простору вищої освіти для інших регіонів світу (зокрема, актуалізація транснаціональної освіти) [2, с. 143].

Період до 2002 року дослідники вважають латентним для Росії і України в розвитку входження до європейського освітнього простору [7, с. 487; 3]. В цей період відбувались певні трансформаційні зрушення в національних системах вищої освіти, наближені до принципів Болонського процесу. Важливим заходом щодо реалізації Україною принципів, закладених у Болонській декларації, стала ратифікація Верховною Радою України 3 грудня 1999 року Лісабонської конвенції «Про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європейському регіоні». У прийнятому 17 січня 2002 року Законі України «Про вищу освіту» були закріплені освітньо-кваліфікаційні рівні «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст», «магістр», змістовне наповнення яких більшою мірою відповідає цілям і принципам Болонського процесу.

Третій етап Болонського процесу відбувся в Берліні 18–19 вересня 2003 року, де було підписано відповідне комюніке. Принципово новим рішенням Берлінського самміту було поширення загальноєвропейських вимог і стандартів уже й на докторські ступені. Зазначалось, що в країнах – учасницях Болонського процесу має бути один докторський ступінь – «доктор філософії» у відповідних сферах знань (природничі науки, соціогуманітарні, економічні тощо). Особливу увагу було приділено необхідності контролю за дотриманням європейських стандартів якості освіти на усьому просторі. Ці стандарти в Європі розробляє і підтримує відома міжнародна організація «Європейська мережа з гарантування якості» (European Network Quality Assurance – ENQA). В Берлінському комюніке наголошувалось також на важливій ролі, яку мають відігравати вищі навчальні заклади в процесі реалізації програми навчання упродовж усього життя. У документі зазначалося, що європейський простір вищої освіти та європейський простір дослідницької діяльності – дві взаємопов'язані частини спільноти знань. Ця проблема складає десятий аспект Болонського процесу [2, с. 147].

Бергенський самміт (четвертий етап), що відбувся 19-20 травня 2005 р., для національної системи вищої освіти є знаковим, бо на ньому відбулося офіційне приєднання України до Болонського процесу. В комюніке Бергенського самміту, серед іншого, наголошувалось на необхідності вищих навчальних закладів «...докласти зусиль для підвищення якості їх діяльності через системне впровадження внутрішніх механізмів контролю якості та їх прямий взаємозв'язок із зовнішніми системами забезпечення якості».

Пріоритетним напрямом Бергенського комюніке була визначена соціальна спрямованість реформ та забезпечення доступності вищої освіти [14].

Логічним постає запитання: що ж здобула Україна, приєднавшись до Болонського процесу і які перспективи відкрились перед освітянською громадою і суспільством?

По-перше, євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність **глибинного реформування національної освітньої системи задля її розпізнавання у європейському просторі.**

По-друге, Болонський процес відкриває можливості розбудови **інноваційної моделі вищої освіти**, яка була б здатна не тільки адекватно реагувати на виклики часу, а й працювати на перспективу, закладаючи підвалини для соціального поступу.

По-третє, входження України до європейського освітнього простору **прискорює перехід від освітньої моделі індустріального суспільства до моделі освіти суспільства інформаційного.**

По-четверте, прийняття зручної та зрозумілої градації дипломів, ступенів і кваліфікацій, введення двоступеневої структури вищої освіти, використання єдиної системи кредитних одиниць (ECTS) **розширює можливості випускників вузів самореалізуватися в професійній галузі в будь-якій з європейських країн.**

По-п'яте, важливою якісною перевагою долучення до європейського освітнього простору виступає активна **академічна взаємодія людей**, вищих навчальних закладів та держав, що **забезпечує мобільність студентів, викладачів, дослідників** та адміністративного персоналу.

По-шосте, «болонізація» навчального процесу в українських вузах має **сприяти студентському самовиявленню**, що головним чином забезпечується золотою тріадою – **мобільністю, привабливістю, працевлаштуванням.** Працевлаштування випускників – це основне питання для вищих закладів у всій Європі; це стратегічна мета й індикатор успіхів Болонського процесу в цілому.

По-сьоме, **конкурентоспроможність фахівця** на ринку праці може забезпечити лише **висока якість отриманої освіти**, постійне самовдосконалення людини й **навчання упродовж усього життя.** Україна, приєднавшись до Болонського процесу, проводить відповідну роботу задля підтримки і розвитку європейських стандартів якості із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів і методів їх оцінки відповідно до вимог ENQA.

По-восьме, актуальним завданням європейської освіти постає необхідність **тісної взаємодії навчального процесу та науки** у вищих навчальних закладах, необхідності залучення талановитої студентської молоді до науково-дослідної діяльності, **формування наукового потенціалу, «культурного генофонду» в університетському середовищі.** Україна, яка має потужні напрацювання в цій царині в попередні роки,

мусить активізувати цю діяльність задля відновлення найкращих дослідницьких традицій та створення нових наукових шкіл.

Водночас, було б помилкою замовчувати або применшувати складність процесу інтеграції України до європейського освітнього простору. Так, інтеграція в Європу означає зростання відкритості національної освіти й економіки та потужної конкуренції з боку вищих навчальних закладів, освітніх установ, організацій і підприємств Європейського Союзу. Що ми отримаємо в кінцевому результаті за кілька років, сказати доволі складно. У цьому зв'язку згадуються слова з однієї з публікацій В.Кременя в газеті «Дзеркало тижня»: «Навряд чи хтось сьогодні зможе спрогнозувати всі кінцеві результати для європейської освіти від реалізації ідей Болонської декларації. Але зрозуміло одне: зволікати, вичікувати і таким чином віддалятися від Європи неприпустимо. Тим паче, що більшість здобутків і традицій в освіті кожної країни все одно буде збережено» [4].

В процесі здійснення вимог європейської освітньої спільноти виникає безліч проблемних питань – як зумовлених конкретикою Болонського процесу, так і тривалий час нерозв'язаних в системі вищої освіти України. Нагальною проблемою, яка вартує першочергової уваги, є існуюча диспропорція між ступінню підготовленості системи вищої освіти України до неформального переходу на принципи Болонського процесу та вимогами, на яких він ґрунтується. Саме такий підхід при розгляді процесу входження України до європейського освітнього середовища нам бачиться більш конструктивним, аніж пояснення всіх складнощів модернізаційного поступу простим небажанням або інертністю професорсько-викладацького складу (хоча й вони в певній мірі також існують).

З огляду на вищевикладене, болючим питанням для країн пострадянського простору, що приєдналися до Болонського процесу, залишається рівень сприйняття освітянською громадськістю закладених в ньому ідей, принципів і новацій. Наприклад, в ході соціологічного опитування в Росії на запитання «Які наслідки входження Росії до Болонського процесу Вас найбільш турбують?» були отримані наступні результати. З понад 3300 осіб, що відповіли на запитання анкети, розміщеної на сайті Московського Державного Інституту міжнародних відносин в листопаді 2007 року, лише 23% не хвилюються за наслідки приєднання до Болонського процесу, близько 20% побоюються за можливість «відпливу мозків», а 24% висловили побоювання, що можливі наслідки приєднання недостатньо досліджені. Окрім вищезазначених, є й інші побоювання: частина респондентів вважає, що стане слабшим державний контроль над вищою освітою, інші припускають скорочення фінансування вузів та вказують на те, що введення модульного принципу призведе до скорочення викладацького складу. Серед ймовірних проблем названі можливість зниження якості фундаментальної (природничої) освіти, погіршення умов

проведення науково-дослідної роботи, витіснення національної системи освіти на периферію ринку освітніх послуг тощо [9; 7, с. 494].

В першу чергу звертає на себе увагу побоювання масового відтоку висококваліфікованих професіоналів – «відпливу мозків», хоча останнім часом в Україні простежується тенденція розглядати цю проблему не тільки толерантно, а й інтерпретувати її як «природній» процес. На нинішньому етапі інтеграція України в європейський освітній простір тільки прискорить еміграційні процеси, оскільки певна частина українських студентів пов'язують свою майбутню професійну діяльність не з Україною, а з європейською країною чи США. За інших рівних несприятливих умов розвитку сучасного суспільства як в Європі, так і в Україні, європейські країни будуть вирішувати стратегічне завдання конкурентоспроможності в світі за рахунок імміграції фахівців. Тому в матеріалах міжнародних освітніх організацій неодноразово наголошувалось на необхідності стримувати «відплив мозків», оскільки він позбавляє країни, що пережили перехідний період, висококваліфікованих спеціалістів, які потрібні для прискорення їхнього соціально-економічного розвитку.

Маємо зауважити, що проблема від'їзду за кордон актуальна не тільки для пострадянських країн, але й для розвинутих європейських країн, зокрема для Німеччини. Так, за даними М.Кампа, щорічно в пошуках кращих умов для професійної діяльності з Німеччини виїжджає близько 120 тис. висококваліфікованих фахівців продуктивного віку [12, с. 25]. Водночас, в Німеччині завдяки цілеспрямованій діяльності в рамках кампанії «Міжнародний маркетинг вищої освіти та науково-дослідної роботи в Німеччині» було створено більше тисячі навчальних програм, успішне завершення яких гарантує німецьким та іноземним студентам здобуття ступеню бакалавра чи магістра міжнародного рівня. Результатом ефективної державної освітньої політики є той факт, що нині Німеччина посідає третє місце після США та Великобританії за привабливістю навчання для іноземних студентів.

З огляду на нинішні реалії глобальної економічної кризи, за якої нагальною проблемою постає необхідність розширення спектру професійних компетенцій майбутніх фахівців, виникає низка логічних, але, на жаль, риторичних запитань щодо реальної, а не декларативної реалізації на українських теренах однієї з вимог Болонського процесу – академічної мобільності студентства. Зокрема, яка частина українського студентства (і з яких спеціальностей) відчує потребу удосконалити свій фах за кордоном; чи спроможна фінансово ця частина студентів реалізувати можливість навчання в європейських вузах; чи готова нинішня Європа прийняти на навчання українських студентів і на яких умовах; наскільки реальною є вірогідність академічної мобільності українського студентства в межах рідної Вітчизни?

Загальновідомо, що будь-які реформаційні інновації потребують відповідної фінансової підтримки. В Україні цільового фінансування болонських реформ не було, що фактично означає проведення всього комплексу організаційної та навчально-методичної роботи, пов'язаної з розробкою навчальних планів і програм дисциплін та перебудовою освітньої системи, за рахунок часу професорсько-викладацького складу. Фахівці вказують, що «на фінансування болонських реформ в перехідний період країнами-учасницями Болонського процесу, як правило, використовується до 60% бюджету національних міністерств освіти і окремих вузів» [1, с. 103]. В умовах фінансування освіти і науки за остаточним принципом та зведення його тільки до «зарплатних статей» само по собі приєднання України до Болонського процесу мало що змінить.

Проблеми, пов'язані з недостатністю фінансування освітньої галузі та реформаційних заходів в її системі, є доволі типовими і для європейських країн. У 2003 році в одній із статей журналу «Економіст» зазначалось, що «...британські університети переповнені, запущені і деморалізовані, існують вони за рахунок фінансових та інтелектуальних інвестицій попередніх років. Академічні зарплати низькі, рівень викладання примітивний. Подібна ситуація – наслідок недостатнього фінансування університетів. Кількість студентів значно зросла, а рівень фінансування як з боку держави, так і з боку приватного сектору залишився на колишньому рівні» [11, с. 15]. Фахівці Асоціації європейських університетів на підставі обстеження 62 університетів в різних країнах Європи дійшли висновку, що «більшість витрат, пов'язаних із Болонським процесом, навчальні заклади несуть самостійно», що було відображено в докладі Асоціації в травні 2005 року на Бергенському самміті [8, с. 26].

Модернізована модель навчального процесу європейської вищої освіти ХХІ століття передбачає широке використання поряд із традиційними формами проведення навчальних занять і інноваційних, з широким залученням новітніх комп'ютерних технологій. Ахіллесовою п'ятою вітчизняної освіти залишається застаріла матеріально-технічна база, відсутність в достатній кількості сучасних технічних засобів та новітніх технологій у більшості вітчизняних вищих навчальних закладів, не розв'язані донині питання масової комп'ютеризації навчання. Комп'ютеризація вузів у самому широкому значенні цього слова – від наявності достатньої кількості сучасних персональних комп'ютерів до створення різноманітних комп'ютерних мереж та активного використання можливостей Інтернету – постає сьогодні інструментальною проблемою в процесі приєднання до європейського освітнього простору. Доволі повільні зрушення в цій царині в національній системі вищої освіти ставлять під сумнів реальне, а не формальне здійснення основних ідей Болонського процесу до встановленого терміну – 2010 року.

Однією з проблем, яка виникає при реалізації принципів і ідей Болонського процесу, є проблема узгодженості нової структури навчального процесу, яка передбачає збільшення самостійної роботи студента, та реального навантаження викладачів. Нова система навчального процесу, ґрунтуючись на формальному зменшенні аудиторних годин, має на меті постійний контроль за рівнем підготовки студентів, постійну готовність викладача виступати в ролі тьютора, постійну націленість на «консультаційну присутність». З огляду на збільшення реального навантаження на професорсько-викладацький склад, постає нагальна необхідність перегляду співвідношення кількості викладачів та студентів у вузах III-IV рівня акредитації. В кращих університетах світу воно складає: 1 викладач на 2–4 студентів (Московський та Санкт-Петербурзький державні університети – 1:4, Колумбійський університет – 1:2, Стенфордський університет – 2:1). «Економія на викладачах – шлях до кадрового обвалу в вузах та їхнього інтелектуальної злиденності, що, в свою чергу, зумовлює припинення спадкоємності, погіршення якості підготовки фахівців, зниження концентрації знань в усьому суспільстві...», – вважає С.Плаксій [5, с. 22].

Однією з найважливіших складових, що визначають успіх Болонського процесу, є забезпечення відповідності нових кваліфікацій потребам та інтересам ринку праці. В сучасних українських умовах система бакалаврату та магістратури залишається ще недостатньо витребуваною, що можна пояснити певною поспішністю розповсюдження системи бакалаврату на всю систему вищої освіти, включаючи інженерні, технологічні, педагогічні вузи. Насторожує й той факт, що навіть в Європі, де Болонський процес діє з 1999 року й спирається на належне соціально-економічне підґрунтя, існує доволі проблематичне просування на ринку праці власників нових ступенів. На це було звернуто увагу Міжнародної організації освіти, яка у своїй політичній заяві по Болонському процесу в лютому 2005 року наголосила на тому, що «...оскільки нові кваліфікації ще не повністю прийняті приватним і суспільним сектором роботодавців, профспілки закликають до продовження роботи над впровадженням програми на здобуття ступеню бакалавра та магістра» [13].

Останніми роками в системі освіти проявляються тенденції, як вітчизняні, так і загальносвітові, які певною мірою суперечать євроінтеграційному курсу. По-перше, це різке зростання регіональної неоднорідності освіти в Україні та яскраво окреслена регіоналізація в цілому. По-друге, нова парадигма вищої освіти, що зорієнтована не на кваліфікацію спеціаліста, а на його компетентність, ускладнює узгодженість прагматичної спрямованості європейської освіти з існуючим курсом на скорочення термінів навчання. Маємо також вказати на існування певної суперечності у системі вищої освіти в глобальному інформаційному суспільстві – між національною належністю знання, духовно-ціннісним

досвідом, організацією освіти та глобальним викликом, в якому останні перетворюються на всесвітній продукт споживання, безвідносний до коренів і витоків, що значно змінює місце педагога, науковця, студента, колективів закладів освіти в системі пізнання оточуючого світу, реалізації суспільного призначення вищої освіти.

Доля країн, які приєднуються до вже існуючих міжнародних рухів, організацій та процесів почасти зводиться до адаптації, пристосування до вимог, які не ними розроблені і на них розраховані. Позицією примирення між різноманітними «за» і «проти» долучення до Болонського процесу можна вважати положення про необхідність поміркованого і зваженого впровадження міжнародних, а по суті – західних освітніх стандартів та збереження традицій вітчизняної системи освіти в цілому. З огляду на вищевикладене, ми поділяємо точку зору В.Кременя, М.Полякова та багатьох інших фахівців про те, що у справі реалізації ідей Болонського процесу має домінувати ідея гармонізації, зближення, а не уніфікації [4; 6].

Дбаючи про гармонізацію національної освітньої системи в контексті входження до єдиного європейського освітнього простору, ми маємо добре розуміти й усвідомлювати специфіку «тонкої структури» організації навчального процесу в нових умовах. Зважаючи на те, що в Україні ще мало досліджена практика впровадження Болонської системи в європейських країнах, сьогодні постала необхідність у співставленні змістовної частини підготовки бакалаврів і магістрів в країнах з найбільш розвинутими освітніми системами. Доцільним на нинішньому етапі буде опанування інноваційними механізмами та інструментарієм безпосередньої взаємодії зі студентом. Глибокий фаховий порівняльний аналіз всіх переваг і недоліків нової організації навчального процесу дозволить унеможливити мімікрію та пристосовництво під раніш задану схему, що в кінцевому результаті може призвести до абсолютно інших результатів, аніж очікуються. Важливо уникнути ситуації, про яку свого часу говорив В.Ключевський: «Великая идея в дурной среде извращается в ряд нелепостей».

Свого часу Мераб Мамардашвілі зазначав, щоб бути частиною дійсності, треба проявляти до неї реальний інтерес. Ми ж поки що знаходимося тільки на шляху до цієї дійсності (економічно, політично, ментально). Розуміючи, що принципи Болонського процесу лише спрямовують на загальні зміни в освітній царині, ми маємо сприяти ефективній модернізації національної системи вищої освіти у світлі євроінтеграційних прагнень. Вона визначається конкретним змістовним наповненням реформацій, які полягають не стільки в оновленні програм та їх структуруванні, скільки в запровадженні інноваційних підходів в системі управління, фінансування, міжнародного співробітництва тощо. Розв'язання на державному рівні вищеназваних та багатьох інших проблем передбачає не декларативне, а реальне опікування розвитком освітньо-наукового

потенціалу, належне фінансування освітньої та наукової галузей, оновлення їхньої матеріально-технічної бази та соціальної інфраструктури.

Вищезазначені чинники дають підстави для висновку, що з урахуванням усіх «за» і «проти» для країн, які прагнуть до економічного і суспільного розвитку і, зрештою, вступу до Європейського Союзу, альтернативи освітній євроінтеграції та Болонському процесові немає. Ми вже значно спізнюємося щодо цього. Втім, можливою альтернативою європейській освітній інтеграції є поступова маргіналізація України, її соціально-економічна відсталість, політична нестабільність і поява нових загроз національній безпеці. Після початку розширення Європейського Союзу на схід та внаслідок активної участі в ньому всіх без винятку західних сусідів України, вона може опинитися поза цим процесом, що означатиме самоусунення від загальноєвропейських процесів і небезпеку ізоляції. В такому разі, ціна нехтування інтеграційними процесами може виявитися набагато вищою від ціни інтеграції.

1. Бражник Е.И. Перспективы развития высшего образования в европейских странах и в России в контексте Болонского процесса // Философский век. Альманах. История университетского образования в России и международные традиции просвещения / Отв. ред. Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. – СПб, 2005. – Вып. 29. – Т. 2. – С. 100–113.

2. Болонський процес: головні принципи входження в європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К. : ІВЦ «Вид. «Політехніка», 2002. – 200 с.

3. Корсак К. Міфи про Болонський процес [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня – № 39 (567). – 2005. – 8-14 жовтня. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/51424/>

4. Кремень В.Г. Болонський процес: зближення, а не уніфікація [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2003. – № 48 (473). – 13–19 грудня. – с. 15. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/44521/>

5. Плаксий С. Сверхэксплуатация преподавателей – главная угроза высшей школе и развитию России в XXI в. // Вестник высшей школы. – 2004. – № 3. – с. 16–22.

6. Поляков М. Болонський процес: зближення, а не уніфікація // Вища освіта України. – 2004. – № 2. – С. 47–50.

7. Поляков Н.В., Савчук В.С. Классический университет: от идей античности к идеям Болонского процесса – Д. : Изд-во ДНУ, 2007. – 596 с.

8. Четвертый доклад о тенденциях развития Болонского процесса // Alma mater. – 2005. – № 6. – С. 26.

9. Режим доступу: http://bologna.mgimo.ru/votes.php?vote_id=1.

10. Bologna Declaration. Joint Declaration of the European Ministers of Education Convened in Bologna on the 19th of June 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf

11. DROWNING spires // Economist. – L., 2003 – Vol. 369, № 8352. – P.15–16. – Реф. : Рачкова Е.Н. // Соц. и гуманитар. науки. – 2004. – № 3. – С. 138–140.

12. Kamp M. Nichts wie weg! / M.Kamp, S.Wettach // Wirtschaftswoche. – Dusseldorf, 2002. – № 22. – S. 24–29.

13. Policy Statement on the Bologna Process in the "Bergen Round" // Conference "From Bologna to Bergen: A mid-term review from the Academics's point of view". 11/12 February 2005 Brussel, 2005. – Brussel, 2005. – 10 p.;

<http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna.pdf>.

14. The European Higher Education Area -Achieving the Goals Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005 We [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf.

In the article the specific character of the problems of strategy and tactics of modernization measures in the system of national higher education in the context of the entry of the Ukraine into the European educational space is analyzed.

The keywords: *Higher education in Ukraine, the European educational space, the Bologna process, prospects and problems.*

ІНТЕГРАЦІЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ ЯК ШЛЯХ ПІДГОТОВКИ ВИСОКООСВІДЧЕНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

У статті розкриваються питання залучення студентів до наукової, самостійної та інтелектуальної діяльності, умови їх інтеграції. Знайшли висвітлення проблеми входження вищої освіти України в Болонський процес та запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключеві слова: науковий, освітній та інтелектуальний потенціал, загальнокультурний розвиток, студент, спеціаліст.

В сучасних умовах розвитку української педагогіки особливе значення набуває надзвичайно важлива проблема – інтеграція науково-освітнього та інтелектуального потенціалу. З цієї точки зору викликає деяке занепокоєння підкреслена увага до вузькопрофесійної підготовки сьогоденної молоді. В той час, коли однією з головних положень Болонської декларації є надання освітніх послуг з метою підготовки не для конкретної посади, а для виконання функцій у одній із галузей. А це вимагає зміни як змісту навчання у вищій школі, його кількісні показники, так і процесуальної сторони в цілому.

Різні навчальні предмети викладаються вчителями – спеціалістами, які мають давати глибокі знання в конкретній галузі. Водночас, як справедливо зауважую М.Д.Ярмаченко «це обумовлює у свідомості учнів і певну лоскутність знань, відносну їх відірваність та ізольованість, що може бути причиною істотних недоліків у їх функціонуванні» [1, с. 229].

Мусимо визнати, що у таких побоюваннях відомого науковця є певні підстави. Навіть в межах одного предмету далеко не завжди враховуються необхідність системності знань, внутрішньої логіки і послідовності усвідомлення матеріалу, зв'язку з іншими предметами. До речі, цей хибний підхід використовується і в питаннях, які виносяться під час тестових випробувань. При виконанні їх учні середніх та вищих шкіл націлені на запам'ятовування окремих фактів, а цілісного уявлення про внутрішні зв'язки того чи іншого курсу від них не вимагається. Аналогічне відбувалося і тоді, коли екзамени проходилися за білетами, у склад яких включалося тричотири питання з різних складових курсу. Багато хто легко згадає, що готуючись до екзамену вчили матеріал по білетам, що руйнувало і без того не завжди свідоме уявлення про системний принцип вивчення предмету. В протиположності цьому треба було б не зосереджуватися на фактологічних складових тестових завдань, а будувати їх таким чином, щоб з'ясувати здатність молоді людини раціонально мислити, демонструвати самоактуалізацію, самоствердження особистості, вміння застосовувати

елементи наукового мислення на основі порівняння, аналогії, узагальнення тощо. Але, слід зазначити, що все це є важливою складовою виховання свідомого громадянина та високоосвіченого спеціаліста, здатного активно включитися в модернізацію обраної галузі.

Як відомо, основні положення Болонського процесу набувають все більшого втілення у вищій освіті України. Проте вже в школі майбутній студент повинен бути готовим на психологічному та інтелектуальному рівні до нових умов одержання вищої освіти. Мета якої полягає не в отриманні певного об'єму знань, виробленні конкретних умінь і навичок, і, як результат, одержання диплому, що дає право майбутнім фахівцям займати конкретну посаду, а тому, що вона є одним із етапів підготовки до їх участі у майбутній професійній діяльності. Остання не можлива без ґрунтовної фахової підготовки та постійного самовдосконалення. А це, в свою чергу, вимагає вироблення у студентів, під час навчання у ВНЗ, вмінь і навичок самостійної роботи, володіння методами проведення наукового пошуку, навичками вивчати, узагальнювати цікавий досвід в конкретній галузі.

Особливої уваги заслуговує робота з обдарованою студентською молоддю. І хоча відомо, що до чотирьох років дитина формується як майбутня доросла особа на 60 відсотків, до восьми років – на вісімдесят, не можна принижувати роль в цьому процесі і ВНЗ. А шляхів підвищення ефективності виконання вітчизняної програми роботи з обдарованою молоддю є чимало. В першу чергу, це враховування досвіду інших країн. Наприклад, навчання молоді методом практичного дослідження, яке проводиться разом із викладачами. Дійсні професори Університету Конектикута (США) Джозеф Рензулі і Салі Різ, які вже більше як тридцять років працюють над вивченням обдарованості людини та створення оптимальних систем їх навчання і розвитку, запроваджують модель «тріада розвитку», яка пропонує поєднувати для досягнення мети кілька ступеневих підходів. Спочатку – добір способу подачі нової конкретної інформації, далі – орієнтація на навчання в тих зонах, які є найбільш бажаними для студентів. Навчання необхідно нерозривно поєднувати з практичними діями. Вінцем проведеної роботи може стати індивідуальне заняття викладача з ним над розв'язанням конкретної проблеми чи експеримент [2]. А взагалі щоб розв'язати проблему роботи з обдарованою молоддю, яку віцепрезидент АПН України Василь Мадзігон назвав надзвичайно важливою, «потрібно рішуче перейти до реформування всієї системи освіти».

А поки що реалізацію цього положення на практиці можна здійснювати через включення студентів під час проведення магістерської практики як у психолого-педагогічний та методичний модулі, так і в «науковий», що передбачає: здійснення студентами підбору матеріалів з теми магістерського дослідження; підготовку наукової статті за темою роботи; вивчення і узагальнення форм контролю умінь і навичок студентів з дисципліни під час аудиторної та позааудиторної роботи; використання

методів соціологічного опитування під час збору матеріалів до теми магістерської роботи; вивчення особливостей організації системи наукової роботи студентів з дисципліни; підготовку і проведення зі студентом (або групою студентів) заходу з конкретної наукової проблеми.

Складність здійснення інтеграції на практиці полягає в тому, що сучасна вища освіта України все ще перебуває в полоні сталих уявлень про сутність підготовки спеціалістів вищої кваліфікації. Підтвердженням цього, є, наприклад, незбалансованість діяльності різних підрозділів сучасних вищих навчальних закладів (це стосується і нашого університету). Зокрема при підготовці магістрів університету їм читаються обов'язкові курси «Педагогіка вищої школи» і «Вища школа і Болонський процес» І в кожному (без винятку) з підрозділів кількість годин на їх вивчення різна. І навіть в окремо взятому інституті, наприклад, історії та політології або педагогічному, де лекції читаються потоками, кількість аудиторних занять не співпадає. Слід додати також, що і в науково – інтелектуальному відношенні зв'язок між різними, особливо інститутами гуманітарного спрямування, слабкий і не систематичний. А розв'язати цю проблему не дуже складно – при умові, що кожний підрозділ його кафедри більше уваги будуть приділяти не стільки розподілу годин між викладачами, не думаючи при цьому про стратегічну мету діяльності з підготовки високоосвічених спеціалістів, а об'єднуючи науковий потенціал в проведенні студентами наукових досліджень та написанні бакалаврських, дипломних і, тим паче магістерських робіт. А взагалі, якщо мова йдеться про виконання положень Болонської декларації, а саме про переорієнтацію навчальних закладів у науково-навчальні, то, за нашими переконаннями, студентів треба залучати до наукової роботи з першого курсу, прослідковуючи зв'язок з їх участю у проведенні наукових досліджень у Малій академії наук.

Перспективним в цьому відношенні була б практика неодноосібного керівництва науковими пошуками студентів. Наприклад, історія – філологія – педагогіка, фізика – культурологія – філологія, фізична культура – психологія – образотворче мистецтво тощо).

Інтеграції науково-освітнього та інтелектуального потенціалу студентів сприяє кредитно-модульна організації процесу навчання. Як засвідчує, хоча і незначний досвід, кредитно-модульна організації процесу навчання забезпечує психологічний розвиток викладача і студента, покращення стосунків між ними, сприяє виробленню загально навчальних умінь і навичок, вдосконалення навичок самостійної роботи студентів, дозволяє об'єктивно, з урахуванням рівня творчого підходу студента до планування і виконання різного роду професійних завдань, оцінити оволодіння ними модульною програмою, яка включає участь у педагогічних інформаціях, дискусіях під час лекцій, опрацювання обов'язкової літератури, виконання кожного творчого індивідуального завдання (розробка методики вивчення сформованості морально-етичних якостей і рис, моделювання виховного

заходу або виховної ситуації, різних форм навчання тощо); ведення конспекту першоджерел; активність роботи на кожному практичному занятті; участь у науковій роботі (самостійне опрацювання дослідницької психолого-педагогічної проблеми, участь у розробці та проведенні експерименту, узагальнення отриманих результатів, підготовка рефератів з елементами пошуково-дослідницької роботи); виступ на студентській науковій конференції, підготовка матеріалів до друку тощо. Отже така організація навчання, яка виконує дві функції, а саме: сприяє мобільності студентів, викладачів і, як результат, спрощення переходу з одного університету до іншого та чітко визначає обсяг проведеної студентом роботи з урахуванням усіх видів навчальної та наукової діяльності.

За кредитно-модульною системою працює багато ВНЗ України і більшість опитаних до цієї системи ставляться позитивно. Але проблем існує багато. І, в першу чергу, це зростання на 60 відсотків завантаженості викладачів, зменшення часу для проведення наукових досліджень [3, с. 3].

Це і виклик викладачам – перейти до концентрованих форм викладання матеріалу в поєднанні з активною самостійною роботою студентів (робота в лабораторіях, читальних залах чи вдома, на об'єктах майбутньої професійної діяльності) і регулярними консультаціями викладачів, що тягне за собою необхідність іншого підходу до розрахунку навантаження викладачів.

Однак, на нашу думку, найбільш актуальною на даному етапі введення кредитної системи навчання у ВНЗ є проблема ефективної організації самостійної роботи, виховання у студентів потреби постійно самостійно працювати над підвищенням якості знань, вдосконалення професійних умінь і навичок. Основними показниками рівня підготовленості студента до самостійної роботи можуть бути: вміння планувати свою діяльність, бачити варіативні шляхи досягнення поставленої мети і знаходити оптимальний з них, володіння швидкісним читанням; вміння виділяти головну думку в здобутій інформації; навички компактного, скороченого подання інформації, якою володієш; вміння виконувати різні види фіксації отриманої інформації (тези, виписки, цитування і т.д.); дотримання вимог оформлення бібліографії тощо).

Обумовлюється це рядом причин. По-перше, запровадження кредитно-модульної системи передбачає збільшення часу на безпосереднє індивідуальне спілкування викладача і студента в процесі навчання. А це, в свою чергу, зменшує частку прямого зовнішнього інформування і розширює застосування інтерактивних форм і методів роботи студентів під керівництвом викладача (тьютора) та повноцінної самостійної роботи. По-друге, Європейська кредитно-трансферна система є нагромаджувальною системою, здатною працювати в рамках концепції «навчання впродовж усього життя». Тобто «ми маємо відмовитися від того, що один диплом дає змогу більше не вчитися. Потрібна подальша додаткова освіта». А це означає, що «випускник має бути здатним до самостійної роботи» [4, с. 3].

Необхідність цільової підготовки студентів до самостійної роботи продиктована також недостатнім рівнем сформованості в них загально навчальних умінь і навичок. Як засвідчують результати проведеного спостереження за діяльністю студентів (дослідженням було охоплено 288 студента педагогічних спеціальностей різних університетів України) ця проблема вимагає розв'язання на всіх спеціальностях і зі студентами всіх курсів. Доказом цього є вивчення, використовуючи різні методи психолого – педагогічного дослідження (анкетування, спостереження, опитування, виконання різних видів практичних завдань, розв'язання ситуацій вибору, тести тощо) рівня підготовленості студентів до самостійної інтелектуальної роботи. Так, тільки 10 % магістрів різних спеціальностей університетів правильно оформили бібліографію запропонованих літературних джерел; одиниці з них (навіть в інституті філології) володіють елементами швидкісного читання. Аналіз відповідей студентів в ході педагогічної інформації на лекціях з педагогічних дисциплін дає підстави фіксувати, що тільки кожний третій студент вміє з прочитаного джерела вибрати головну думку, тільки кожний 5 – письмово зафіксувати її, і кожний 8 чітко, лаконічно її презентувати. Аналогічні дані з виявлення інших показників. Все це ще раз підкреслює важливість розв'язання проблеми організації самостійної роботи студентів. Зроблено не мало: до кожного модуля пропонується банк інформації, проводяться проблемно-установча лекція, групові або індивідуальні консультації, пропонуються питання для самостійного вивчення, практичні завдання для домашніх, практичних, тьюторських занять, теми рефератів тощо. Але, як засвідчує досвід роботи, цього виявляється недостатньо. Виникає запитання: «А як проконтролювати ефективність самостійної роботи майбутніх педагогів, якщо на її керівництво нею студентів не виділяється жодної години. Можна сказати: Є години на проведення модуля». Але хіба можна написанням 2 – 3 письмових робіт оцінити рівень знань, розуміння значного об'єму інформації?

Одним з шляхів вироблення відповідального ставлення студентів до самостійної роботи, формування в них потреби в її виконанні може стати запровадження в педагогічних навчальних закладах різного рівня акредитації такої схеми вивчення педагогічних дисциплін: 1) ознайомлення майбутніх педагогів з конкретним етапом навчально – виховного процесу безпосередньо в загальноосвітньому навчальному закладі (пропедевтичний курс); 2) самостійна робота студента з аналізу побаченого на основі самостійного вивчення рекомендованої літератури; 3) теоретичне обґрунтування викладачем тем, з якими ознайомилися студенти в процесі відвідування навчального закладу, з залученням їх до розповіді, дискусії тощо.

Таким чином, для успішного введення у ВНЗ кредитно-модульної системи організації навчання, що є однією з умов входження країни в

Болонський процес, необхідно, в першу чергу, розв'язати проблеми організації та проведення самостійної роботи.

Для координації діяльності всіх підрозділів ВНЗ з підготовки високоосвічених спеціалістів, виявлення обдарованості студентів, інтеграції їх науково-освітнього та інтелектуального потенціалу, на нашу думку, правильно поступають ті з них, які створюють лабораторії вищої освіти.

В сучасних умовах, коли освіта у світі стає основним полем конкуренції, змаганням за те, яке місце кожна людина, кожна країна посідатиме, основним виміром прогресивності країни, основним важелем у подальшому прогресі даної країни є рівень розвитку особистості. А це вимагає змін у навчальній діяльності ВНЗ. Сьогодні необхідно будувати навчально-виховний процес на основі створення умов для підготовки демократичної, високоосвіченої людини, здатної жити і функціонувати в глобальному середовищі; вироблення в неї вмінь і навичок спілкування зі світом, з громадянами інших країн; підготовку фахівця, здатного освоїти новаторські технології; формування особистості, яка психологічно підготовлена до вступу в ринкові відносини. А щоб «завоювати» ринок освіти, необхідно постійно думати про зростання професійної майстерності, професійної компетентності, професіоналізму, а також іміджу викладача.

Складовими іміджу викладача науковці називають: відповідність положенню, яке він займає в оточенні; навички викладання; комунікативні навички; хода, постава; загальний рівень культури; впевненість в себе; вміння спілкуватися з людьми; високі моральні якості; а також гарні манери; вміння одягатися; володіти звучанням голосу тощо [5, с. 67].

Якщо на розв'язання проблеми підвищення професіоналізму молодого викладача ВНЗ спрямована діяльність і Міністерства освіти і науки, і ректоратів навчальних закладів, то на підвищення їх іміджу практично ніхто не звертає уваги. А ця проблема існує і вимагає пошуку шляхів її розв'язання.

Для виявлення складових іміджу сучасного викладача ВНЗ ми запропонували студентам назвати риси, які повинні бути їм притаманні. Всього респондентами було названо більше 80 необхідних викладачу якостей. Ми обрали ті, які отримали найбільший рейтинг. Серед них: професіоналізм, почуття відповідальності, справедливість, рішучість, вміння дискутувати, комунікативність, доброзичливість, душевна щедрість, акуратність, вміння модно одягатися, високий рівень культури, почуття власної гідності, зовнішність, відповідна положенню, яке займає в суспільстві викладач, впевненість у собі, організаторські здібності, вміння знаходити вихід з різних ситуацій, порядність, толерантність, відсутність зверхності в стосунках з колегами і студентами тощо. Як бачимо, імідж викладача складається як з якостей, характерних для його професіоналізму, так і особистісних.

У цілому проведені опитування дозволили зробити нам висновок, що значна частина викладачів не замислюється над тим, яку інформацію несе їх зовнішній облік, як буде одяг і зовнішність сприйняті студентами, колегами.

Головними причинами такого стану, за нашим переконанням, є не тільки матеріальні можливості викладацьких родин, але й безграмотність в галузі іміджології, а також нехтування цими питаннями в процесі підготовки майбутніх викладачів вищої школи. І у даному випадку у процесі підготовки майбутніх вчителів слід ознайомити їх із каналами передачі своєрідних сигналів, за якими оточуючі складають про них уяву (зовнішній вигляд, одяг, постава, манера поведінки, міміка, пантоміміка, голос і манера розмови, оточуючі речі тощо); навчити відверто відповідати над питаннями, які варто постійно задавати собі: «Якими аспектами іміджа задоволені, а над якими необхідно попрацювати», «Впевненість в собі», «Якими нас бачать інші?», «Чи знайомі Ви із правилами етикету?», «Оцінка Вашого іміджу» та ін.). Корисним було б проводити практичні заняття на теми: «Правильна постава», «Вправи на розвиток уміння слухати», «Як розвинути комунікабельність», «Напишіть свій портрет» тощо.

І останнє. Розмірковуючи над проблемою підвищення якості освіти майбутніх фахівців, неможливо не зупинитися над ще й досі невирішеними питаннями, пов'язаними з входженням вищої освіти України в Болонський процес. Я не проводила соціологічних досліджень, але за деякими емпіричними спостереженнями прийшла до висновку, що переважна більшість викладачів ВНЗ відносяться до нього негативно. Це не справедливо.

Самі по собі принципи, які покладено в основу Болонських декларацій, на мою думку, логічні і послідовні. Справа не в них, а в нашому намаганні як можна швидше, саме в цю ж мить, застосувати їх в практику вітчизняного навчального процесу.

Однак, як стверджує професор М.Теплинський, ми повинні твердо зрозуміти, що Болонський процес – це зовсім інша система освіти порівняно з тією, до якої ми звикли. Добра вона чи погана – в даному випадку не має значення. Важливо те, що вона інша.

Наша ж біда в тому, що ми намагаємося сумістити дві зовсім різні системи: нашу, яка послугувала нам багато десятиліть вірою і правдою й давала непогані результати, та іншу, яка те ж не вчора виникла і те ж має немалі досягнення. Отже потрібно обрати одну з них – і при цьому ні в якому випадку не поєднувати несумісне.

На чому базується Болонський процес? Не на кредитах і модулях (це вторинно), а на принципі платної освіти. Тому в тій системі, яку пропагує Болонський процес, інтереси студентів на першому місці. Вони (а не ми, викладачі) обирають предмети, кожний з них – не просто суб'єкт в навчальному процесі (ми теж поступово вимушені з цим змиритися), але головний, визначальний суб'єкт. Вони диктують, від них залежить

благополуччя вищого навчального закладу, благополуччя кожного з нас викладачів.

Виникає запитання, що в цій ситуації залишається від класно-урочної системи, яка в нас спокійно існує з часів Яна Амоса Коменського? А нічого, тому що постійних студентських груп не існує, тому що там на першому плані не колектив, а особистість, тому що там кожен студент має індивідуальний план, який побудований в залежності від його бажань, запитів, а не від декана з його розкладом – і т.д.

Зупиняючись на існуючих проблемах, ми розуміємо, що для їх подолання не існує готових рецептів, але сам факт постановки їх – вже крок у розумінні того, що освіта – це не галузь, а майбутнє держави, її хребет.

1. Ярмаченко М.Д. Інтегроване навчання // Педагогічний словник За ред М.Д.Ярмаченко. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
2. Короденко Максим. Сучасний підхід до обдарованості // Освіта України. – 2009. – №35–36. –15 травня. – С. 2.
3. Скопенко В. Створити систему якості вищої освіти // Освіта України. – 2006. – №19. – 10 березня. – С. 2–3.
4. Ніколаєнко С. Створити систему якості вищої освіти // Освіта України. – 2006. – №19. – 10 березня. – С. 2–3.
5. Сорокина Г., Козлова С. Имидж современного учителя. – Пенза, 2001. – 112 с.

The article opens up the questions of bringing in of students to scientific, independent and intellectual activity condition of their integration. Finds illumination of problem of entrance of higher education of Ukraine in a Bolonskij process and the ways of their decision are offered.

The key words: *scientific, educational and intellectual potential, generalcultural development, student, specialist.*

РЕГІОНИ УКРАЇНИ В НОБЕЛІВСЬКОМУ РУСІ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ТА ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ

У статті на прикладі регіонів розкривається місце України в міжнародному нобелівському русі інтелектуалів та політичних діячів-миротворців, благодворні зв'язки когорти лауреатів Нобелівської премії – уродженців української землі з рідним краєм, міститься короткий огляд праць вітчизняних науковців у галузі нобелістики.

За роки незалежності України помітно зросла роль регіонів у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави. Розширюються зв'язки і співпраця областей і міст України з зарубіжними країнами, їх окремими землями, регіонами, штатами та науково-освітніми, гуманітарними центрами в економічній, суспільно-політичній, культурній, інформаційній сферах. Навіть області нашої унітарної держави наближаються до широкого світу, всотують його досягнення та своїм регіональним потенціалом і можливостями активно формують сприятливий імідж України.

У цій благородній справі важливе значення має безпосередня участь інтелектуалів різних регіонів України в розвитку нобелівського руху - глобальній суспільно-політичній діяльності зі сприяння розвитку науки, літератури та захисту миру, «підтримки прогресивних тенденцій у поступу суспільства, що базується на політичних і моральних принципах, вимогах і нормах, обумовлених Заповітом Альфреда Нобеля [1, с. 1]. Сформульовані А.Нобелем ідеї науково-технічного прогресу та зміцнення миру відповідають розумінню більшістю людей вічних цінностей нашого буття, а біографії лауреатів Нобелівської премії набувають роль цінного джерела при аналізі досягнень науки і культури та сприйнятті суспільно-політичного клімату сучасності.

На думку історика науки, відомого працями з нобелістики, доктора геолого-мінералогічних наук А.Блоха, «нобелівський рух – соціальний феномен, сферою поширення якого є вся населена людством Земля» [2, с. 5]. Нобелівський рух «творить технологічний поступ і політичний оптимізм» [3, с. 1], він посідає одне з провідних місць в новітній історії і є прогресивною, гуманістичною частиною суспільства. Авторитет нобелівського руху неухильно зростає як серед світової інтелектуальної спільноти, так і в Україні, особливо серед провідних вчених, письменників і вітчизняних політичних діячів.

Наша батьківщина має безпосереднє відношення до міжнародного нобелівського руху та лауреатів Нобелівської премії, а результати досліджень українських науковців виступають вагомою часткою осягнення

місця, ролі і значення вельми результативних досягнень геніїв – видатних вчених, письменників, громадсько-політичних діячів, удостоєних елітарної відзнаки Нобеля. набуває розвитку український сегмент нобелістики – нового наукового напрямку, що перебуває на стику інформатики і наукознавства.

Сталі історичні зв'язки України з нобелівським рухом, найперше в тому, що ряд лауреатів Нобелівської премії народилися, навчалися чи розпочинали свій шлях у науці, літературі в різних регіонах раніше бездержавної України. Серед обранців Нобеля уродженці української землі Ілля Мечников, Саймон Кузнець, Роалд Гоффманн, Самуїл-Йосеф Агнон, Зельман Ваксман, Георгій (Жорж) Шарпак, Ісідор Рабі. Батьки чи матері Нобелівських лауреатів Бориса Пастернака, Герберта Брауна, Еріка Кендала, Михайла Шолохова та кількох інших народилися і проживали в Україні [4]. Проте вони принесли свій талант і досягнення в науці, літературі та миротворчій політичній діяльності на олтар держав, громадянами яких були чи є сьогодні. На жаль, серед нобелівських обранців не має громадян сучасної України. Хоча Україна мала і має потужні сили, найперше, серед науковців та письменників, нобелівської нагороди в минулому не удостоєні ні Іван Франко, ні Василь Стус (у зв'язку зі смертю) та інші ймовірні претенденти-українці, ні ті, чиї сучасні відкриття стали основою для кількох нобелівських розробок). Ряд нобелівських лауреатів тісно пов'язані з Україною родинними, дружніми, творчими, науковими контактами, тісною співпрацею з нашими науковцями.

Маючи вагомий інтелектуальний потенціал, Україна прагне ширшого світового визнання вітчизняних інтелектуалів, мати своїх лауреатів Нобелівської премії. Відтак особливої актуальності набуває пошук шляхів до активної підтримки провідних українських вчених і політичних діячів у наукових колах Європи та світу, гідної міжнародної оцінки вагомих досягнень громадян України, що є неодмінною умовою уваги до їх імен і здобутків з боку Нобелівських установ, котрі визначають і нагороджують лауреатів Нобелівської премії в різних номінаціях. Один із ефективних засобів у досягненні цієї благородної мети – дієва участь нашої країни в міжнародному нобелівському русі, підтримка його благодійного впливу на політичний та інтелектуальний розвиток України.

Власне, претензії на найпрестижнішу нобелівську відзнаку у значній мірі залежить від нашого прагнення інтенсивніше інтегруватися до світового культурного простору. І не лише декларувати це прагматичне бажання, а реально й продумано діяти, щоб його реалізувати.

І таку діяльність активно здійснюють регіони нашої держави. Так, як справедливо зауважує відомий український культуролог і журналіст Віталій Аблицов, реальний «центр української нобелістики сформувався не в столиці, а в області – Тернополі» [6, с. 3]. 10 грудня 1991 р. в Тернополі – вперше в Україні та на території колишнього СРСР – відбулися Нобелівські

читання, які набули статусу міжнародних. Тепер у їх проведенні беруть активну участь вчені, дослідники нобелівського руху, аспіранти і студенти з Тернополя, Києва, Львова, Миколаєва, Рівного, а також з Росії, Білорусі, Словаччини, США, Німеччини, Польщі, Сирії, Пакистану, Індії та інших країн. 2001 р. X Тернопільські нобелівські читання відбулися за участю Надзвичайного і Повноважного посла Королівства Швеція в Україні Оке Петерсена та президента Міжнародного Інформаційного Нобелівського Центру (МІНЦ) – академіка Нью-Йоркської академії наук (США), Російської академії природничих наук, експерта Нобелівських установ у Стокгольмі (Швеція) В.М.Тютюнника. До речі, В.Тютюнник – уродженець м.Куп'янськ на Харківщині, вів у науковий обіг термін «новелістика і є його автором. Періодично виходять у світ матеріали Тернопільських нобелівських читань [7]. Під безпосереднім впливом цих читань та їх авторитетних учасників налагоджується співпраця підприємств Тернопільщини з шведськими фірмами, втричі зріс експорт її продукції до Швеції – батьківщини засновника Нобелівських премій. Цій справі активно сприяє Шведсько-український бізнес-клуб, який очолює нинішній посол Швеції в Україні Йон Крістер Орландер. Шведи щедро діляться з підприємцями Тернополя ідеями і технологіями, мають намір також виділити грант на реконструкцію системи теплопостачання цього обласного центру. Зважаючи на ці факти, газета «Голос України» помістила публікацію під промовистим заголовком: «Як Альфред Нобель на Тернопіль працює» [8].

Під впливом тернопільських ентузіастів нобелістики науково-дослідницька та пропагандистська діяльність розгортається і в інших регіонах України. Результати роботи українських науковців, які вивчають і розвивають нобелівський рух в Україні, так би мовити, на початкових етапах, розглянуто, зокрема, на Міжнародній науково практичній конференції в Херсонському державному педагогічному університеті (2001 р.), а також на міжвузівських конференціях у Кіровограді, Львові та деяких інших містах. Своїм ентузіазмом вони підтверджують переконання, що саме нобелівські ідеї щодо підтримки науки, духовності та миротворчої політики можуть стати тим засобом, що сприятиме реформаторським змінам в економіці та суспільному житті України та її політичній інтеграції в євроструктуру. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває популяризація благородних ідей Альфреда Нобеля про мирне співіснування держав і прогрес на основі досягнень науки, а також про поширення ідеалів гуманізму в літературних творах.

Системна й вельми продуктивна діяльність з підтримки і розвитку українського сегменту новелістики здійснюється в одному з південних регіонів України – м. Дніпропетровськ. Тут створено Благодійний Фонд «Планета Альфреда Нобеля». Фонд запросив до складу своєї Опікунської ради нобелівських лауреатів, видатних вчених, відомих політичних діячів. Згоду на участь в Опікунській раді, яку очолює Президент НАН України

Б.Є. Патон, дали Лауреат нобелівської премії в галузі фізики Ж. І. Алфьоров (Росія), лауреат Нобелівської премії з економіки Д.Ю.Стігліц (США), Президент України (1994-2005) Л.Д.Кучма та інші відомі вчені і політичні діячі. Саме в Дніпропетровському університеті економіки та права, ректором якого є авторитетний вчений і відомий громадський діяч Б.І.Холод, 2003 р. відкрито меморіальну залу лауреатів Нобелівської премії з економіки, а 2008 р. перед будівлею цього університету встановлено унікальний, єдиний у світі пам'ятний знак такого роду й розмірів – меморіальний символ «Планета Альфреда Нобеля», висотою 5 метрів із символічною земною кулею (діаметром 3 м.) та портретами на бронзових медалях (діаметр медалей – 115 мм) усіх майже 800 лауреатів Нобелівської премії. Цей унікальний пам'ятний знак, одним із головних творців якого є видатний український художник-медальєр Євген Грошев, виготовлено здебільшого з матеріалів утилізованих радянських стратегічних ракет, він не лише ушляхлює творчий геній людини, але й символізує внесок України у ядерне роззброєння на планеті та засвідчує могутність ракетобудівної галузі України (найперше притаманної Дніпропетровську).

У Дніпропетровську відбуваються різноманітні нобелівські заходи, що привертають увагу представників світової науки та роблять честь для нашої держави. Останнім із них проведено у вересні 2008 р. – Міжнародний нобелівський економічний форум, ініційований НАН України, Російською академією наук і Дніпропетровським університетом економіки та права. Мета цього авторитетного зібрання інтелектуалів – уточнення глобального прогнозу економічної динаміки, залучення до роботи таких форумів, що проходять раз на два роки, лауреатів Нобелівської премії в різних галузях науки та миротворчої політичної діяльності, чиї теоретичні розробки та практичні рекомендації можуть прислужитися Україні. Як наголошувалось на Форумі, в стратегії використання нобелівських ідей для прискорення розвитку національної науки й освіти важливо зосередитись на: організації в Україні дискусійних майданчиків для зустрічей нобелівських лауреатів у різних галузях знань та політичної діяльності; створенні міждисциплінарних науково-дослідних центрів під патронатом нобелівських лауреатів; організації шкіл та центрів досконалості (Centers of Excellence) навколо окремих лауреатів; безпосередньому використанні напрацювань нобелівських лауреатів у навчальному процесі [9]. Створення центрів досконалості, заснованих на різних формах інтелектуального внеску нобелівських лауреатів, їх наукового та суспільного авторитету, на засадах нобелівського руху може стати локомотивом євро-інтеграції науки й освіти України, сприяти розширенню доступу нашої країни до ресурсів ЄС. Центри досконалості можуть бути невід'ємною складовою науково-освітніх комплексів, про створення яких також іде мова.

Учасники Міжнародного Нобелівського економічного форуму в Дніпропетровську наголошували на важливості здійснення пропаганди

досягнень вітчизняної науки на європейському та світовому просторі, поширення науково-технічної інформації і домагатися взаємодії національних наукових організацій з міжнародними науковими організаціями, фондами, програмами, проектами. Тобто організатори вітчизняних наукових центрів у прагненні забезпечувати нобелівську стратегію розвитку науки та освіти України можуть і повинні створювати спільні науково-дослідні центри за участю вищих навчальних закладів та академічних установ. Приміром такий Центр європейських і міжнародних студій діє при Тернопільському національному економічному університеті за участю ВНЗ європейських країн, що сприяє тісній інтеграції вузівської, академічної науки та ефективності навчального процесу. Створення центрів досконалості навколо окремих лауреатів Нобелівської премії як один із напрямків нобелівської стратегії розвитку науки та освіти в Україні є складним завданням, що вимагає додаткових зусиль, часу і коштів, яких в умовах економічної і фінансової кризи катастрофічно не вистачає. Проте й найбільш перспективним для подальшого розвитку вітчизняної науки, особливо в контексті залучення юних обдарувань до наукових досліджень і мінімізації відтоку молодих фахівців за рубіж.

Ще в радянські часи ряд лауреатів Нобелівської премії відвідували не лише столицю УРСР – Київ, але й бували в регіонах, зустрічалися з науковцями, студентами провінційних вищих навчальних закладів, а то й реально допомагали українцям виживати, долати розруху і голод. Особливо благородною була діяльність лауреата Нобелівської Премії Миру Ф.Нанесена, який у важкі роки розрухи після громадянської війни в Україні наполегливо й жертвовно дбав про «нансенівські» паспорти полоненим українцям у зарубіжних країнах їх поневірянь, продовольство – голодуючим дітям і сільгосптехніку – селянам України. Це він, серед інших своїх добродійних справ, безпосередньо допомагав заснувати дитячі будинки для дітей-сиріт на Харківщині, створювати механізовані артілі та машино-тракторні станції на Дніпропетровщині тощо [10, с. 72-74]. Так, наприклад, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури, учасник руху Опору у Франції, член Всесвітньої Ради Миру Жан-Поль Сартр у травні 1966 р. був гостем Львівського державного університету ім. І.Франка [11, с. 192]. Перебував у Львові й лауреат Нобелівської Премії Миру Михайло Горбачов. В роки незалежності України, окрім зустрічей з провідними вченими та державними діячами нашої країни, лідерами політичних партій, виступів у столичних ВНЗ, нобелівські лауреати відвідують також різні регіони України. Зокрема, Роберт А.Мандел (США), лауреат Нобелівської премії в галузі економіки, в лютому 2000 р. читав лекції про нову європейську валюту (євро) студентам Національного університету «Києво-Могилянська академія» [12], у вересні 2007 р. лауреати Нобелівської премії з фізіології та медицини Ервін Нейер та Берт Сакман (ФРН) читали лекції студентам-

медикам, зустрічалися з вченими, ділилися практичним досвідом з лікарями в клініках Івано-Франківська та Львова [13].

Названими іменами не обмежується число тих лауреатів Нобелівської премії, які відвідують Україну. Так, лауреат Нобелівської премії з фізики Жорес Алфьоров (Росія) майже щороку відвідує с. Комарівку на Черкащині, де поховано його брата Маркса Алфьорова, який загинув у боях під час Корсунь-Шевченківської операції. Видатний російський вчений допомагає кращим випускникам сільських шкіл Черкащини здобувати вищу освіту у престижних ВНЗ Санкт-Петербурга, витрачає частину коштів своєї Нобелівської премії на навчання талановитої української та російської молоді. Хоча лауреат Нобелівської премії миру (2006 р.) з Бангладеш Мухаммед Юнус, який у квітні 2008 р. перебував у Києві, не відвідав регіони, проте його яскраві й переконливі виступи в столиці викликали значне зацікавлення серед науковців, студентів та широкої громадськості в різних областях України. Відомий у світі як «банк'єр для бідних», автор ідеї і практик з мікрокредитування селян, засновник системи, що використовується у більш ніж 100 країнах, М.Юнус провів у Києві відкритий майстер-клас для фахівців з різних регіонів України «Мікрокредитування як інструмент розвитку малого бізнесу: світовий приклад успіху» та виступив за круглим столом перед політиками та банкірами на тему: «Економічний розвиток нації: роль малого бізнесу і підприємництва», зустрічався з провідними фінансистами України, прочитав лекцію про використання ринкової економіки для подолання голоду та соціальної нерівності. Нобелівський лауреат – економіст і політик переконливо викладав своє бачення соціально відповідального бізнесу. Як наголошував лауреат Нобелівської премії миру, «не можна досягти миру до тих пір, поки широкі верстви населення не можуть знайти способу вибратися з убогості. Мікрокредит – один з таких способів» – говорить в прес-релізі Нобелівського комітету щодо виступів Махаммеда Юнуса 14).

Останні роки не лише в Києві, а й регіонах України видано серйозні дослідження з проблем нобелістики та нобелівського руху. Окрім фундаментальної монографії О.С.Левченка «Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна», що вийшла вже двома виданнями в Тернополі 2000 та 2003 рр., енциклопедичного довідника «Лауреати Нобелівської премії 1901-2001» (укладачі – С.О.Довгий, В.М.Литвин, В.Б.Солоденко), книги київського дослідника праць нобелівських лауреатів в галузі економіки М.В.Довбенка «Сучасна економічна теорія. Економічна нобелелогія» (Київ: Академія, 2005), науковці, аспіранти, студенти схвально зустріли книгу відомого львівського дослідника наукових досягнень лауреатів Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини О.О.Куца. Виходять змістовні публікації про нобелівських лауреатів та їх зв'язки з Україною у Запоріжжі, Миколаєві, Ужгороді, Львові, Дніпропетровську, зокрема, фундаментальна колективна праця «Нобелівська стратегія розвитку науки і освіти України» – Бюлетень

Міжнародного Нобелівського економічного форуму, який проведено в Дніпропетровську 2008 р. Вперше в Україні 2006 р. у Львові започатковано випуск інформаційно-ілюстративних плакатів на нобелівську тематику.

Робота, що ведеться, зокрема, в регіонах України у справі підтримки і розвитку нобелівського руху служать використанню сукупного інтелектуального потенціалу, накопиченого лауреатами Нобелівської премії в різних номінаціях, з метою прилучення України до ідей, винаходів і відкриттів та миротворчих політичних ініціатив з метою підвищення результатів науки України, якості вітчизняної освіти, просування нашої держави по шляху євроінтеграції, активного прилучення до світового культурного простору.

У третьому тисячолітті інтелектуалам, науковцям, політикам, усім мислячим громадянам України все в більшій мірі стає зрозуміло, що міжнародний нобелівський рух є глобальним явищем, феноменом світової культури і політики, котрі активно сприяють просуванню країн і народів до взаєморозуміння, єднання і соціально-економічного прогресу. Як писав В.М.Тютюнник, нобелівський рух своєрідне явище в світовій політиці і культурі: «зближення ідей, зближення націй, зближення наукових напрямків, способів пізнання, наукових технологій – в єдиний клубок все зближується... Звідси висновок: нобелівський рух, нобелістика «дає ідеї для пізнання – розуміння світу, способів мислення людей, їх способів діяльності в науці, літературі, мистецтві і т.д.» [16].

Загалом, прилучення України, її регіонів, до міжнародного нобелівського руху активно сприяє нашому інтелектуальному збагаченню вершинними досягненнями наукової та політичної думки світу та їх використанню для потреб соціально-економічного і духовного розвитку України. Наші кроки до цього руху інтелектуалів благотворно позначаються на взаємовигідній співпраці України з політичними євроструктурами та міжнародними науково-освітніми центрами, поширенні в нашій країні світового культу знань, просуванні громадян України до найвищого в світі визнання – нагородження їх Нобелівською премією. Отже, не відстати від швидкісного потяга цивілізації, бути в руслі загального глобального руху вперед – наша органічна потреба, співзвучна часові

1. Биографическая энциклопедия «Нобелевское движение»//<http://humanistika.ru/sl-nobel.shtml>.

2. Блох А.М. Советский Союз в интерьере нобелевских премий. Факты. Документы. Размышления. Комментарии / Под ред. проф.. А.И. Мела. СПб. : Издательство «Гуманистика», 2001. – С. 5.

3. Nobel prize centennial 1901-2001. – Stockholm, 2001. – S. 1.

4. Левченко Олександр. Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна. Видання 2-е. –Тернопіль: «Лілея», 2003. – 280 с.

5. Шудря Микола. Така наша земля // Президент, 2002, № 9. – С. 36–37.
6. Аблицов Віталій. Премія Нобеля – виноград, якого так хотілося лисиці. – День. – 2006. – 4 листопада.
7. Тернопільські Нобелівські читання. Присвячені 100-річчю першого вручення Нобелівської премії. Редактор-упорядник збірника – Левченко О.С. – Тернопіль: Лідер. – 2002. – 72 с.; XI Тернопільські Нобелівські читання. Редактори-упорядники збірника: Бубній П.М., Левченко О.С. – Тернопіль: Рада, 2003. – 104 с.; XII Тернопільські Нобелівські читання. Редактори-упорядники збірника: Бубній П., Ковальов Ю. – Тернопіль: Рада, 2005. – 104 с.
8. Левицька Любов. Як Альфред Нобель на Тернопіль працює // Голос України, 2007. – 12 грудня.
9. Холод Б.І. Нобелівська стратегія розвитку науки і освіти України// Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – Messenger of the International Nobel Economik Forum.- Д. Вид-во ДУЕП. – 2008, № 1. – С. 4.
10. Шевченко Олександр. Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна. Видання друге, стереотипне. – Тернопіль, «Лілея», 2003. – С. 72–74.
11. Лауреати Нобелівської премії з літератури 1901-1966 рр. Короткий біографічний покажчик. Склав О.П. Куц. – Львів, 1997. – С. 192.
12. Excellence! // Академічна панорама. Інформбюлетень НаУКМА. – 2000. – березень-квітень.
13. Куц О. Нобелівські лауреати у Львові // Alma Mater. – Львів, 2007. – № 11.
14. Всесвітньо відомий банкір і лауреат Нобелівської премії миру Юнус в Україні//<http://ufpp.kiev.ua/>
15. Шкляр Л.Є, Шпиталь А.Г. Під знаком Нобеля. Лауреати Нобелівської премії з літератури 1901-2006. – К. : Грамота, 2006. – С. 12.
16. Вячеслав Михайлович Тютюнник. Биобиблиография академика РАЕН В.М.Тютюнника. Юбилейный выпуск (авт. проекта, сост. и ред. Г.В.Горбунов. – Тамбов; М. : СПб; Баку; Вена: Узд.-во «Нобелистика», 2007. – С. 48.

The article shows, with examples from the regions, the place of the Ukraine in the international Nobel movement of intellectuals and political figures of peace-making reputation, beneficial links of the cohort of the Nobel Prize winners born on Ukrainian soil with their native land, contains a short review of the works of Ukrainian scientists in the field of Nobel studies.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ І АПОЛОГІЯ ТИПІЗАЦІЇ ЇХ ЯК ПІДСТАВИ РОЗВИТКУ НАУКОВО – ОСВІТНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Анотація. На підставі результатів системного аналізу процесів побудови математичних моделей досліджуваних об'єктів виокремлено види моделей та сформульовано принципи, які явно чи неявно кладуться в основу, розроблення та дослідження властивостей отримуваних моделей, зокрема, виявлення можливостей, що їх дає кожен із типів у справі формування, розвитку і підсилення інтелектуального потенціалу в царині науки й освіти.

1. Широко вживаним і педагогічно зручним є поняття моделі як ідеального (чи мисленого, а фізики ще кажуть віртуального від лат. *Virtualis* – сильний, а тут – можливий) образу реального досліджуваного об'єкту при націленні цього образу на розв'язання конкретної задачі (чи радше б сказати, класу задач) щодо цього об'єкту. Зрозуміло, що для «операційності» модель мусить бути математичною, оскільки математика автоматизує мислення, звичайно в разі, коли об'єкт мислення (а в даному разі – це образ досліджуваного об'єкту) належним чином сформалізовано. А цю вимогу теж забезпечує математика. Рівень задач в сенсі проникнення у структуру досліджуваного об'єкту визначає допустимий при розв'язуванні їх рівень парсимонності (від лат. *parsimonia* – ошадливість. Тут у згоді з так званою бритвою Окама із логіки), що забезпечує критиковану марксистами економію мислення і в чому проявляється аспект «довільності», тобто детермінація моделі волею її творця і продовжувачів його ідеї. На цьому початковому етапі побудови моделі засобом дослідження є метод спроб і помилок, хоч математики про це недолюблюють говорити (пор. [1]).

А загалом можна сказати, що математична модель є таким математичним об'єктом, тобто об'єктом вивчення відповідного розділу математики, який:

1) втілює у своїй структурі (а мовою математики – у своєму означенні, тобто аксіомах, що означають його) суттєві для розв'язуваних задач властивості (характеристики) досліджуваного об'єкту (а з погляду фізики – вимоги, щоб конче так було, називають постулатами, з погляду ж логіки – це так звані аподиктичні твердження, від грецького *apodeiktikos* – доказовий, тут – справедливий за всіх враховуваних умов);

2) допускає (теоретичне, аналітичне дослідження) засобами існуючих розділів математики чи допускає створення спеціальних для цього засобів;

3) служить підставою організації експериментальних досліджень для збору даних щодо досліджуваного реального об'єкту, які є, зазвичай, результатами міряння означуваних моделлю ознак цього об'єкту, служить

підставою розроблення алгоритмів видобування з цих результатів – замірів інформації – даних, що є в достатній кількості, в належній формі та з потрібною точністю характеризують об'єкт, і служить підставою для тлумачення у термінах властивостей характеристик моделі результатів опрацювання цих даних.

Хоч згідно з відомим афоризмом: фізика – не формули, а тлумачення формул, не кожна формула є моделлю чогось, бо тут потрібне найважливіше – обґрунтування можливості й доцільності використання формули: нової чи вже відомої як придатної на модель конкретного об'єкту, конкретної закономірності, залежності його (об'єкту) параметрів у конкретній ситуації (для конкретної задачі).

2. Другим (радше: іншим) видом математичних моделей є ті, що мають за мету дати опис досліджуваного об'єкту. Зрозуміло, що бажано, щоб цей опис був конструктивним, а це знову ж таки веде до вимоги, щоб модель була відразу математичною чи такою, що допускає математичну формалізацію. Особливо ця обставина є актуальною на початковій стадії дослідження такого об'єкту, до цього не дослідженого, чи не дослідженого в даній ситуації, чи при вивченні сукупності споріднених об'єктів, чи подібної поведінки різних, але з одним субстратом (з лат. *substratum* – підґрунтя) явищ, який стає тоді основною спільності або подібності протікання цих явищ.

Приклади дають моделі коливання як такі чи обґрунтування належної моделі світла для розв'язання конкретної задачі. Тут дослідники за традицією часто ставлять питання: чим є досліджуваний об'єкт, яка його природа. Але по суті мають змогу емпірично визначити тільки, як він «веде себе» за конкретних умов (обставин) та при зміні їх. Тобто дослідник може з досвіду добути відомості – не чим є об'єкт, а яким він є: не «що», а «як», і з них уже виводити математичний опис його. Тут задає тон матеріал досліду, йому належить провідна роль, а засіб дослідження – індукція.

3. Якщо ж є загальна теорія (установлені принципи у вигляді аподиктичних суджень), то метод дедукції ефективно доповнюється «деталізацією» – врахуванням додаткових специфічних властивостей об'єктів чи специфічності задач для виокремлення часткових випадків, тобто розбиття загального класу на підкласи і виявлення відповідних їм варіантів теорії, адекватних кожному з підкласів. Коректність теорій підкласів автоматично впливає з коректності загальної теорії класу. Прикладом є загальна енергетична теорія стохастичних сигналів [2-7, 13, 14, 16-26] та застосування її до вивчення ритміки як стохастичних коливань [8-11] і визнання досягнень нашої (можна сказати Львівсько-Тернопільської) групи дослідників (див. [12]).

4. При проектуванні об'єктів, зокрема технічних – artificial в сенсі Г.Саймона (див. [23]) маємо справу зі свого роду зворотніми задачами (математичного) моделювання: побудувати (згенерувати) об'єкт, який має

мати задані властивості. Очевидно, що крім них він мусить мати ще й інші, може й небажані, властивості – залежно від того, в якому «матеріалі» (якими засобами) проєктант намірений реалізувати його. Саме засоби реалізації (втілення задуму) при такому плануванні ведуть тут перед.

Суголосною з цим є концепція внутриматематичного моделювання, коли моделлю називають об'єкт, на якому справджуються сформульовані раніше аксіоми, що означають (дефініюють) певний математичний об'єкт, як, наприклад, модель Пуанкаре, на якій реалізуються аксіоми простору геометрії Лобачевського. Ідейно близьким є також вивід властивостей часткової моделі із загальної теорії.

5. У всіх випадках «розладка» властивостей моделі яко математичного образу і властивостей реального об'єкту («розходження» їх) є джерелом задач оптимізації, тобто зменшення (і коли це можливо, мінімізації) її в результаті зіставлення множини чисел, отриманих шляхом розрахунків чи значення певних функціоналів (із теорії) та множини чисел – результатів емпіричного міряння значень фізичних величин, які є ознаками реального об'єкту. Отже, в основі як верифікації, так і оптимізації моделі лежить арифметизація – перехід до названих двох типів числових множин. Базовою для нагромадження досвіду, запозичення його з інших областей, розроблення і модифікацій різних видів моделей має явно стати модель першого роду – математична модель реального досліджуваного об'єкту як основи апарату розв'язування конкретного класу задач. Бо тут є поєднання як процесу вироблення логіки (теоретичного стандарту) аналізу, так і націленості на практичну корисність.

Така модель виражається засобами певного розділу математики, коли суттєві для розв'язування певного кола задач властивості досліджуваного об'єкту втілені у структурних властивостях об'єкту (чи об'єктів) цього розділу математики – вже існуючого, розробленого достатньою мірою чи спеціально для цієї мети розроблюваного.

Досвід історії науки показує, що таке трактування математичного моделювання започаткувало багато розділів чистої математики. Досить згадати хрестоматійний факт – створення Н'ютоном класичного математичного аналізу, поряд із запровадженням понять (і математичних моделей – «абсолютних») простору і часу та матеріальної точки й сили, для потреб механіки – класичної під іншим оглядом. Сюди ж можна віднести вектори, оператори, узагальнені функції (дистрибуції) та інше.

6. Крім цього, і що є найважливішим, при відкритті можливості існування й формуванні засобів нової області досліджень, така модель і спосіб формулювання її відразу стає підставою розроблення усіх ланок МАРП – тріади: «модель – алгоритм – програмна реалізація» (див. [2, 22]), а тому є підставою вироблення засобів збільшення як ефективності наукових досліджень, так і водночас тлумачення сенсу результатів їх.

Причина тут у тому, що як усі етапи дослідження формулюються в термінах моделей, так само й інтерпретація їх може бути дана винятково в термінах вихідної моделі досліджуваного об'єкту [2, 14, 15].

7. Шляхи побудови математичних моделей – поєднання аналітичних і синтетичних методів. Проілюструймо це на прикладі. У висліді певного опрацювання результатів системного аналізу стану – зародження й розвою ідей нашого знаменитого науковця Є.Слуцького (див. [3]) щодо загальної концепції повторності (спершу періодичності) засобами стохастичних процесів, запроваджених у його працях, і вихованця Львівського університету О.Коронкевича [4], автором [5-7] разом з колегами й учнями [8-11] розвинута концепція ритміки як стохастичного коливання на підставі так званих періодично корельованих та споріднених із ними випадкових процесів. Наш внесок визнає відомий огляд з цієї проблематики [12]. У ньому, правда, надано перевагу термінові циклостационарність замість періодична корельованість, запровадженого Коронкевичом і прийнятого багатьма дослідниками.

8. Конечність обґрунтування стохастичної концепції ритміки як повторності значень імовірнісних характеристик випадкового процесу – математичної моделі ритміки зумовила потребу «занурити» її у загальнішу теорію, яка була розроблена автором у розвій публікацій [6, 8, 13] під назвою енергетична теорія стохастичних сигналів і систематично викладена у книжці [14], що є розширеним і доповненим україномовним варіантом захищеної в Харківському університеті докторської дисертації автора. Назва зумовлена тим, що в ній запроваджена метрика просторів типу L^2 та B^2 над колмогорівським гільбертовим простором випадкових величин скінченної дисперсії, фізичний сенс якої є (повна) енергія чи відповідно середня потужність випадкового процесу – моделі стохастичного сигналу.

Розгорнуту аргументацію конечності залучення для розвою такої теорії засобів сучасного функціонального аналізу та мотивування нового пов'язання їх дано у посібнику [15], друге видання якого зараз у процесі підготування. Інтенсивно розвивається застосування цих ідей та результатів як у Тернопільському технічному університеті ім. Ів.Пулюя, так і у Львові – в Національному університеті «Львівська політехніка» та в Фізико-механічному інституті ім. Г.В.Карпенка НАН України [16-26].

Наведений матеріал засвідчує пріоритетні позиції українських дослідників з цієї проблематики та внесок їх у світову науку і практику. Це стимулює новий напрямок імовірнісно-статистичних досліджень сигналів і систем та способів викладання їх у цій царині (пор. [22]).

1. Пойя Д. Математика и правдоподобные рассуждения. – М. : Изд-во иностр. лит., 1975. – 463 с.

2. Dragan Ya. P. Energy concept in the theory of non-stationary stochastic signals: representations, transformations, and statistical estimations//Latvian signal processing intern.conf., Apr. 23–26, 1990. – Riga: Zinatne, 1990. – P. 32–36.

3. Драган Я.П., Феномен Слуцького і корені системного аналізу проблеми обґрунтування стохастичної моделі ритміки// Комп'ютерні технології друкарства, 2005.– № 14. – С. 89–119.
4. Коронкевич О.І. Лінійні динамічні системи під дією випадкових сил // Наукові записки Львівського ун-ту, 1957. – Т.44. – № 8. – С. 175–183.
5. Драган Я.П., О периодически коррелированных процессах и системах с периодически изменяющимися параметрами// Отбор и передача информации, 1969. – Вып. 22. – С. 27–33.
6. Драган Я. П. Случайные процессы с конечной средней мощностью // Тез. докл. 20-ой Вильнюсс. конф. по теории вероятн. и мат. статистике, Вильнюс: изд. ин-та матем и киберн. Лит ССР, 1977. – Т.1., С. 133–134.
7. Драган Я.П. Гармонізованість і спектральний розклад випадкових процесів зі скінченною середньою потужністю // Доповіді АН УРСР. – Сер. А, 1978. – №8. – С. 679–684.
8. Войчишин К.С., Драган Я.П. О простой стохастической модели естественных ритмических процессов // Отбор и передача информации. – 1971. – Вып. 29. – С. 7–15.
9. Информационные связи био-гелио-геофизических явлений и элементы их прогноза / К.С.Войчишин, Я.П.Драган, В.И.Куксенко, В.Н.Михайловский. – К. : Наукова думка, 1974. – 208 с.
10. Драган Я.П., Яворский И.Н. Ритмика морского волнения и подводные акустические сигналы. – К. : Наукова думка, 1982. – 248 с.
11. Драган Я.П., Рожков В.А., Яворский И.Н. Методы вероятностного анализа ритмики океанологических явлений. – Л.: Гидрометео-издат, 1987. – 319 с.
12. Gardner W.A., Napolitano A., Paura L., Cyclostationarity: Half a century of research // Signal processing, 2006.– № 8. – P. 639–686.
13. Драган Я. П. Енергетична концепція як підсумок розвитку та основа сучасної лінійної теорії стохастичних сигналів // Фізичний збірник Наукового тов. ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. – Т. 1. – С. 222–233.
14. Драган Я.П. Енергетична теорія лінійних моделей стохастичних сигналів. – Львів: Центр стратегічних досліджень еко-біотехнічних систем, 1997. – 361 с.
15. Драган Я., Сікора Л., Яворський Б. Основи сучасної теорії стохастичних сигналів і енергетична концепція: математичний апарат, фізичне тлумачення. – Львів: Центр стратегічних досліджень ЕБТЕС, 1999. – 133 с.
16. Драган Я.П., Приймак Н.В. Линейные периодически коррелированные случайные процессы. – Львів, 1986. – 30 с (Препр. АН УРСР, Фіз-мех. ін-т імені Г.В.Карпенка, № 120).
17. Dragan Ya., Yavors'kyi B., Chorna L., Sikora L. Energy theory of stochastic signals, separation of classes and specification of statistical processing algorithms // Proc. of 1st European conf. on signal analysis and prediction. – Prague, ICT Press, 1997. – P. 129–132.
18. Драган Я., Євтух П., Сікора Л., Яворський Б. Поліперіодично корельовані випадкові процеси як адекватні моделі сигналів кратної ритміки природних явищ і технологічних процесів // Комп'ютерні технології друкарства. – 2000. – № 1. – С. 69–290.
19. Dragan Ya.P. Physical substratum and mathematical foundations of energy theory of stochastic signals // Інформаційні технології і системи. – 2001. – Т.4. – № 1–2. – С. 5–20.
20. Драган Я., Овсяк В., Сікора Л. Економіка як складна система і самоорганізація — принцип опису еволюції таких систем // Дух, наука, думка, воля. – Львів: Тріада плюс, 2001. – С. 196–210.

21. Драган Я.П., Медиковський М.О., Сікора Л.С. Системно-сигнальна концепція ритміки в біосоціотехнічних системах // Неруйнівний контроль та діагностика неоднорідних об'єктів. – 2003. – Вип. 8. – С. 250–254.
22. Драган Я. Математичне й алгоритмічно–програмне забезпечення комп'ютерних засобів статистичного опрацювання стохастичних коливань (ритмічних процесів) // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі, 2003. – № 8. – С. 124–130
23. Драган Я.П., Ткаченко Н.М., Інноваційна концепція дослідження коливань і ритміки соціо-технічних систем на підставі розвитку ідей і наукових здобутків Є.Слуцького та С.Злупка // Збірник наук. праць VI між. нар. симпоз. Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі, 16–20 жовтня 2007. – Севастополь – Тернопіль: вид. Терноп. держ. техн. ун-ту імені Ів.Пулюя, 2007.– С. 107–112.
24. Драган Я.П., Осухівська Г.Н., Дунець В.Л., Обґрунтування адекватності математичної моделі електоркардіосигналу для задач виявлення патології // Вісник Хмельницького нац. ун-ту, Т.1. – 2007. – № 2. – С. 99–102.
25. Драган Я., Хвостівський М., Шадріна Г., Метод виявлення електопотенціального відгуку сітківки ока у суміші з завадами // Вісник Тернопільського держ. техн. ун-ту, 2007. – №1. – С. 136–141.
26. Драган Я., Осухівська Г., Хвостівський М., Обґрунтування математичної моделі ретино графічного сигналу у вигляді періодично корельованого випадкового процесу // Комп'ютерні технології друкарства, 2007. – № 18. – С. 129–138.

***Abstract.** On the basis of system analysis results for the construction processes of mathematical models of investigated objects there are ceperated the types of mo–dels and formulated the principles that explicitly or implicitly are placed in the fo–undation, work and out, and research getting models, including detecting possibilities, which gives each of the types in the formation, development, and reinforcement for intellectual potential in the field of science and education.*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ» В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

В статті розкриваються ключові проблеми формування та використання потенціалу науково-освітньої галузі «Державне управління» в державотворчому процесі та визначаються основні напрями їх вирішення.

Ключові слова: потенціал науково-освітньої галузі, демократичне врядування, адміністративна реформа, державотворчий процес, підготовка кадрів, підвищення кваліфікації державних службовців.

Новітня історія України – це історія становлення незалежної держави як організаційно-правового інституту влади з власною символікою, атрибутами, формами, методами і відповідною системою управління країною.

Загально визнано, що сформована і діюча нині в Україні система державної влади й управління є внутрішньо суперечливою, громіздкою, не ефективною і відірваною від людей, що потребує нагального її реформування, зміст якого полягає, з одного боку, у комплексній перебудові існуючої системи державного управління всіма сферами суспільного життя, з іншого – в розбудові деяких інститутів державного управління, яких Україна щ не створила як суверенна держава [1, с. 39]. З огляду на це, можна сказати, що процес державотворення в Україні, що триває вже майже два десятиліття вступив у нову фазу свого розвитку, яка характеризується демократизацією державної влади й управління. За таких умов проблеми використання потенціалу науково-освітньої галузі «державне управління» в державотворчому процесі є надзвичайно актуальними.

Здійснення системних реформ у контексті розвитку демократичного врядування ставить не лише нові завдання щодо використання науково-освітнього потенціалу, а й до підготовки нових управлінських кадрів, здатних здійснювати публічне адміністрування в умовах демократизації держави і суспільства в цілому.

Важливу місію в підготовці управлінських кадрів для органів державної влади і органів місцевого самоврядування виконує система навчальних закладів, які здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Цілий ряд університетів України здійснюють підготовку магістрів державної служби, а Національна академія державного управління при Президентові України (НАДУ) – магістрів державного управління і магістрів управління суспільним розвитком. Безумовно, провідна роль у

цьому процесі належить НАДУ і її регіональним інститутам – Дніпропетровському, Львівському, Одеському і Харківському. В системі НАДУ навчаються і підвищують свою кваліфікацію службовці всіх рівнів влади, починаючи від сільського голови, працівників органів місцевого самоврядування та місцевих держадміністрацій і закінчуючи працівниками Секретаріату Президента України, Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України.

За час своєї діяльності НАДУ підготувала біля 12 тис. магістрів державного управління, з яких майже півтори тисячі отримали також закордонні дипломи Університету Північного Лондону. В НАДУ і її регіональних інститутах підвищили кваліфікацію біля 150 тис. державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування. Майже 2 тис. слухачів, аспірантів, докторантів і викладачів НАДУ стажувалися за кордоном (Англія, Франція, Німеччина, Польща, США, Китай і ін.).

Окрім цього, в системі НАДУ здійснюється підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації в галузі науки «Державне управління». За неповних дванадцять років існування та розвитку даної науки в Україні повний цикл підготовки в системі НАДУ пройшли біля 70 докторантів, 150 аспірантів і 140 здобувачів наукового ступеня з державного управління. На даний час в системі НАДУ здійснюють дисертаційні дослідження в галузі науки «Державне управління» більше 80 докторантів, 500 аспірантів, 350 здобувачів.

НАДУ є членом низки фахових організацій, зокрема, Асоціації інститутів і шкіл державного управління Центральної і Східної Європи (NISPAcee), Міжнародного інституту адміністративних наук (IIAS), Європейської акредитаційної комісії з державного управління (EAPAA). Свідченням високого рівня освітньої та наукової діяльності НАДУ є проведення на її базі XVIII Міжнародного конгресу з підготовки вищих державних службовців (червень 2005 р.).

З урахуванням підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації в галузі науки «Державне управління» в ряді інших ВУЗів (зокрема, в Донецькому державному університеті управління і Класичному приватному університеті (м. Запоріжжя)) в Україні сьогодні працює понад 100 докторів наук і близько 500 кандидатів наук з державного управління.

Наукові дослідження і емпіричний наліз стану кадрового корпусу державних і місцевих органів влади показує наявність великої кількості проблем, пов'язаних з професіоналізацією державних службовців, а отже, і з системою їх освітньо-кваліфікаційної підготовки. Очевидно, невиправданою є підготовка за однією магістерською програмою сільських голів, працівників місцевих органів влади і працівників Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади. Нагальним постало питання про реформування системи підготовки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування і НАДУ як провідної установи. З

огляд у на це, Президент України видав указ «Про деякі питання Національної академії державного управління при Президентові України» № 474 від 2 червня 2006 р. Цим указом Президент України визначив три основні завдання:

- 1) вдосконалити управління НАДУ;
- 2) забезпечити провідну роль НАДУ у модернізації загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців;
- 3) внести у тримісячний термін пропозиції щодо реформування НАДУ.

У зазначені терміни була розроблена Дорожня карта модернізації загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Здійснення модернізації даної системи проходить в три етапи: I етап – публічні консультації з громадськістю та зацікавленими сторонами, проведення аналізу та досліджень, визначення пріоритетів реформи; II етап – підготовка необхідних політичних рішень; III етап – прийняття політичних рішень і втілення реформ.

На початковому етапі реформування було проведено десятки публічних консультацій з громадськістю і зацікавленими сторонами, проведений ґрунтовний аналіз стану діючої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. В результаті аналізу було встановлено, що між діючими механізмами державного управління і викликами сьогодення та потребами демократизації держави і суспільства в цілому існує величезна прірва; в системі державної служби і служби в органах місцевого самоврядування відсутні демократичні стандарти організації і діяльності цих служб; лише половина державних службовців проходить хоча б якийсь навчання; ніякої підготовчої роботи не проводиться з новопризначеними особами на ті чи інші посади; на підвищення кваліфікації державних службовців виділяються жалюгідні кошти – в десять разів менше, ніж у розвинутих країнах Заходу.

Дорожньою картою модернізації загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування були визначені пріоритети реформи і підготовлені проекти відповідних політичних рішень, які були схвалені Президентом України.

Реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців дасть можливість останнім отримати принципово новий зміст навчання, який відповідає політичним реаліям сьогодення (багатопартійні уряди, політична конкуренція, вільна преса тощо); вищі керівні кадри державних службовців отримують спеціальну професійну підготовку; державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування після призначення на відповідні посади проходять обов'язкове спеціальне навчання; державні службовці проходять

обов'язкове навчання пов'язане із змінами державної політики та прийняттям нових нормативно-правових актів; населення та політики отримують від державних службовців принципово нову якість управлінських послуг; громадяни, політики та державні службовці однаково розумітимуть принципи та інструменти демократії; студенти в усіх університетах вивчатимуть курси з демократичного врядування.

Багато що вже зроблено, але набагато більше ще має бути зроблено. Відповідаючи на виклики, пов'язані з демократизацією державного управління, активізацією процесів у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції в НАДУ розробили нові магістерські програми в освітньому напрямку «Державне управління», які пройшли відповідну експертизу та включені наказом Міністерства освіти і науки України від 5 травня 2008 р. № 374 до Переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах.

Рішенням ДАК України від 1 липня 2008 р. НАДУ отримала ліцензії на ведення освітньої діяльності за цілим рядом нових спеціальностей, як-то: 8.150103 – «Державне управління у сфері національної безпеки»; 8.150104 – «Державне управління у сфері освіти»; 8.150105 – «Державне управління у сфері охорони здоров'я»; 8.150106 – «Публічна політика та управління»; 8.150107 – «Публічне адміністрування»; 8.150108 – «Місьцеве самоврядування»; 8.150109 – «Регіональне управління». Для підготовки фахівців за цими спеціальностями розроблені і затверджені Вченою радою НАДУ освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ), освітньо-професійні програми (ОПП) і навчальні плани підготовки магістрів.

Починаючи з 2008 р., в системі НАДУ наряду зі спеціальностями «Державне управління» і «Управління суспільним розвитком» вже розпочато підготовку магістрів за спеціальністю «Публічне адміністрування», що дасть змогу забезпечити органи державної влади та місцевого самоврядування фахівцями, які володітимуть інструментами демократичного врядування на рівні кращих європейських і світових стандартів.

Але це лише початок важкої роботи. Необхідно, перш за все, забезпечити науковий супровід професійного навчання державних службовців. Філософсько-методологічні засади нових навчальних програм потребують серйозного наукового осмислення і переосмислення. Новими програмами підготовки магістрів за названими спеціальностями вводиться багато нових термінів, на кшталт, «демократизація державного управління», «демократичне врядування», «публічне управління», «публічне адміністрування», «публічний менеджмент», «публічні фінанси» тощо. Однак, ґрунтовних пояснень сутності цих дефініцій, їх системної взаємообумовленості і взаємозалежності не наводиться, а ті, що існують не є загальноновизнаними. Часто-густо йде проста підміна одного поняття іншим, скажімо, «державне управління» замінюється «публічним управлінням»,

«державна адміністрація» – «публічною адміністрацією», «децентралізація державного управління» – «демократизацією державного управління» і таке інше.

Серйозною проблемою, яку слід вирішити, є максимальне наближення навчання до професійної діяльності державних службовців, забезпечити практичну спрямованість підвищення їх кваліфікації, впроваджуючи тренінги, ділові ігри тощо. Для цього необхідно відновити і підняти на якісно новий рівень практику стажування професорсько-викладацького складу НАДУ та закладів системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування в органах державного управління та органах місцевого самоврядування. Необхідно також створити Інститут підвищення кваліфікації викладачів системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації державних службовців. Необхідність такого Інституту зумовлена ще й тим, що, рано чи пізно, кількість університетів, які виявлять бажання здійснювати підготовку і перепідготовку державних службовців суттєво зросте і викладачів для цього треба буде готувати.

Суттєвою проблемою ефективного використання потенціалу науково-освітньої галузі «Державне управління» є відсутність стратегії розвитку країни. Бажані перспективи щодо формування інституту публічної служби, здатної ефективно здійснювати демократичне врядування багато в чому залежать від змістовного наповнення стратегії саме демократичного розвитку України і довгострокової поетапної програми її реалізації. А це вже проблема, яку без тісної співпраці Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Головного управління державної служби України і інших владних інститутів вирішити проблематично.

Очевидно, що для того, щоб створити сучасну дієву систему безперервної освіти державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, необхідно перетворити державну службу і службу в органах місцевого самоврядування в повноцінну професію, яку діти могли б собі обирати ще за шкільною партою, а не після закінчення ВУЗу. Для цього вже в школі мають викладатися дисципліни з основ демократичного врядування і публічної служби. У ВУЗі знання з цих дисциплін мають поглиблюватися і посилюватися через відповідні спеціалізації. А далі має діяти інститут підвищення кваліфікації як система оперативного забезпечення службовця необхідним пакетом знань, що відповідають займаній ним посаді.

Попри те, що в Україні за роки її незалежності накопичений потужний потенціал науково-освітньої галузі «Державне управління», він використовується вкрай не ефективно. Далеко не поодинокі випадки, коли після закінчення магістратури і отримання диплома людина або не може влаштуватися на відповідну посаду в органах державної влади чи органах місцевого самоврядування, або ж її з різних мотивів звільняють з державної

служби. Час і державні кошти затрачені на підготовку спеціаліста, а свої знання він змушений застосовувати не за призначенням.

Практично відсутні державні замовлення на виконання магістерських робіт за необхідною для тих чи інших органів державної влади чи органів місцевого самоврядування тематикою.

Не достатньо використовується потенціал наукових кадрів вищої кваліфікації наукової галузі «Державне управління». Результати досліджень десятків докторських і сотень кандидатських дисертацій з державного управління практично не впроваджуються – впровадження носять більше формальний, а не реальний характер. Самі доктори і кандидати наук з державного управління недостатньо активно залучаються керівниками органів державної влади і органів місцевого самоврядування до аналітичної і консультативно-дорадчої роботи. Інститут радників на всіх рівнях ієрархії державної влади перетворився і «відстійник» для тих, кого з тих чи інших причин звільнили із займаної посади – звільнили і перевели в радники.

З метою сприяння розвитку потенціалу науково-освітньої галузі «Державне управління» та більш ефективного його використання в державотворчому процесі за ініціативою докторів наук з державного управління Харківського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президентові України була заснована громадська організація «Асоціація докторів наук з державного управління», членами якої (за різними формами участі) є доктори наук, кандидати наук і магістри державного управління. Саме проблемам розвитку і взаємодії науки і практики державного управління буде приурочена Міжнародна науково-практична конференція, яку проводить Асоціація в липні 2009 р. в м. Феодосія із активним залученням як науковців, так і практиків від державного управління та місцевого самоврядування. В листопаді 2009 р. Асоціація проводить Форум докторів наук з державного управління «Україна демократична: стратегія і тактика проведення системних реформ», який також спрямований на розвиток і ефективне використання потенціалу науково-освітньої галузі «Державне управління», і також із активним залученням як науковців, так і практиків від державного управління та місцевого самоврядування.

Враховуючи вищесказане, ми доходимо висновку, що лише за умов тісної і плідної співпраці науковців і практиків, які працюють в науково-освітній галузі «Державне управління», чи пройшли через неї (через магістратуру, аспірантуру, докторантуру), можна здійснити системні і ефективні реформи в контексті розвитку демократичного врядування в Україні.

1. Тертишна О.А. Проблеми кадрового забезпечення органів влади в умовах адміністративної реформи // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис // Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи. – 2008. – № 4 (додаток 1). – С. 39–41.

The article is connected with key problems of formation and use of scientific and educational potential of the branch of «Public Administration» in state-building and definition of main directions of their decision.

Key words: *potential of scientific and educational branch, democratic government, administrative reform, state-building process, personnel training, enhancing qualification of public servants.*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ

На основі аналізу світових тенденцій розглядаються актуальні питання забезпечення якості інженерної освіти та формування фахівців в Україні

Ключові слова: Інженерна освіта, тенденції розвитку, напрямки реформування.

Державно-політичні і соціально-економічні перетворення за останні 20 років зробили суттєвий вплив на українську освіту. За цей термін відбулась її адаптація до принципово нових умов політичного і економічного життя суспільства [1-3]. Освіта і професійна підготовка, «інвестиції в людину» відіграють все значимішу роль в забезпеченні конкурентних переваг держави в рамках національної і світової економік.

Структурні зміни стосуються як загальної освіти, так і початкової та вищої професійної освіти. Новації у загальній освіті стосуються насамперед переходу на 12-річне навчання, запровадження профільної старшої школи (вибору профілю подальшого навчання), вступу абітурієнтів у вищі навчальні заклади на основі результатів зовнішнього незалежного оцінювання. У вищій школі найбільш суттєві структурні зміни відбулись у зв'язку з приєднанням України до Болонської системи та у зв'язку з цим: перехід ВНЗ на двоступеневу підготовку фахівців (ступінь бакалавра та магістра) замість одноступеневої підготовки; запровадження кредитно-модульної системи оцінювання знань; варіативності навчальних закладів і навчальних програм. Інші суттєві зміни у вищій школі пов'язані з розвитком недержавного сектора освіти. Разом з тим нинішній стан освіти (і особливо інженерної), її зміст та структура, матеріально-технічна база, організаційно-економічні і управлінські механізми, статус педагогічного працівника не відповідають, в значній мірі, запитам суспільства і держави.

У зв'язку з цим, враховуючи актуальність даної проблеми, викладено погляди на стан професійної підготовки і визначено основні підходи до реформування системи підготовки інженерних кадрів. Для цього розглянуто кількісні параметри вищої освіти, якісний склад абітурієнтів, що поступають на навчання на інженерні спеціальності, перспективи впровадження нових технологій в навчальний процес.

Кількісні параметри національної вищої освіти. У перший рік відновленої незалежності в Україні було доволі раціональне співвідношення між кількістю студентів у секторах ВНЗ I-II і III-IV рівнів акредитації: 739,2 тис. і 876,2 тис. осіб [2, с. 115; 4, с. 3].

Перехід суспільства на нові соціально-економічні умови розвитку, спад внутрішнього валового продукту в країні, незатребуваність молодих

спеціалістів негативно позначились на контингенті студентів ВНЗ. Загальна кількість студентів у закладах університетського рівня виявилась найменшою (822,8 тис. осіб) у середині 1990-х років (рис. 1), головною причиною цього стала соціальна-економічна криза та граничне зубожіння громадян. Але при перших ознаках поліпшення фінансового стану людей контингенти потенційних студентів швидко зростали за рахунок частини молоді, яка могла платити за навчання: 1997/98 н.р. – 1110 тис. осіб; 1999/2000 – 1285,4; 2001/2002 – 1548,0. Наступного року зазначений найнижчий рівень був перевищений у два рази, але й надалі кількість студентів швидко зростала: 2003/2004 - 1844,2; 2005/2006 -2203,8; 2006/2007 - 2318,6; 2007/2008 – 2372,5 тис. осіб. Отже, за період з 1999/2000 по 2005/2006 н.р. кількість студентів ВНЗ III-IV рівня акредитації збільшилась в 1.7 рази. Для порівняння [4, с. 4] у Південній Кореї кількість студентів збільшилась в 1.22 рази; в Японії – лише 1,02 рази; в Китаї – в 3,67 рази; у США- в 1,25 рази, Бразилії- в 1,74 рази; Великій Британії – 1,1 рази; Франції – 1,09 рази; Італії – в 1,12 рази; Туреччина – в 1,44 рази; Польщі – в 1,51 рази; Білорусі – в 1,37 рази; Казахстані – в 2,32 рази (рис. 2). Отже, спостерігається тенденція до швидкого зростання загальної кількості студентів у світі

Важливим для аналізу показником є кількість студентів на 10 тис. населення. Так, у країнах світу чисельність студентів на 10 тис. населення в середньому у 1995 році становила 143, у розвинутих країнах – 411 [2, с. 120]. В Україні на 10 тис. населення припадало студентів всіх рівнів вищої освіти у 1995 році – 300 (тоді як у 1985 році – 326), а в 2000 році вже – 364 студенти, (з них 285 студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації), а у 2008 році – понад 500.

Підвищення рівня освіченості всього населення, що знаходить прояв у зазначених тенденціях зростання частки населення з найвищими рівнями підготовки – це безумовно позитивна тенденція. Відзначено, що більшість соціально-економічних «проривів» держав Азії, Європи й інших континентів свідчать про те, що успішний економічний розвиток постіндустріального рівня можливий тільки за умов масової вищої освіти та підготовки значної кількості працівників, спроможних успішно використовувати чужі високі технології, і (бажано) створювати ще кращі власні. В Ірландії, Фінляндії, Південної Кореї, Японії вища освіта більшої частини молоді вважаються не «розтринькуванням» національних ресурсів, а єдино правильною стратегією соціального та економічного прогресу. У цих державах відбулися значні зміни мережі закладів I-II рівня акредитації, їх злиття та скерування на підготовку вищих техніків, молодших інженерів, медсестер та інших працівників середнього рівня, які легко знаходять привабливі місця праці особливо, коли володіють комп'ютерами та іншими технічними засобами [4].

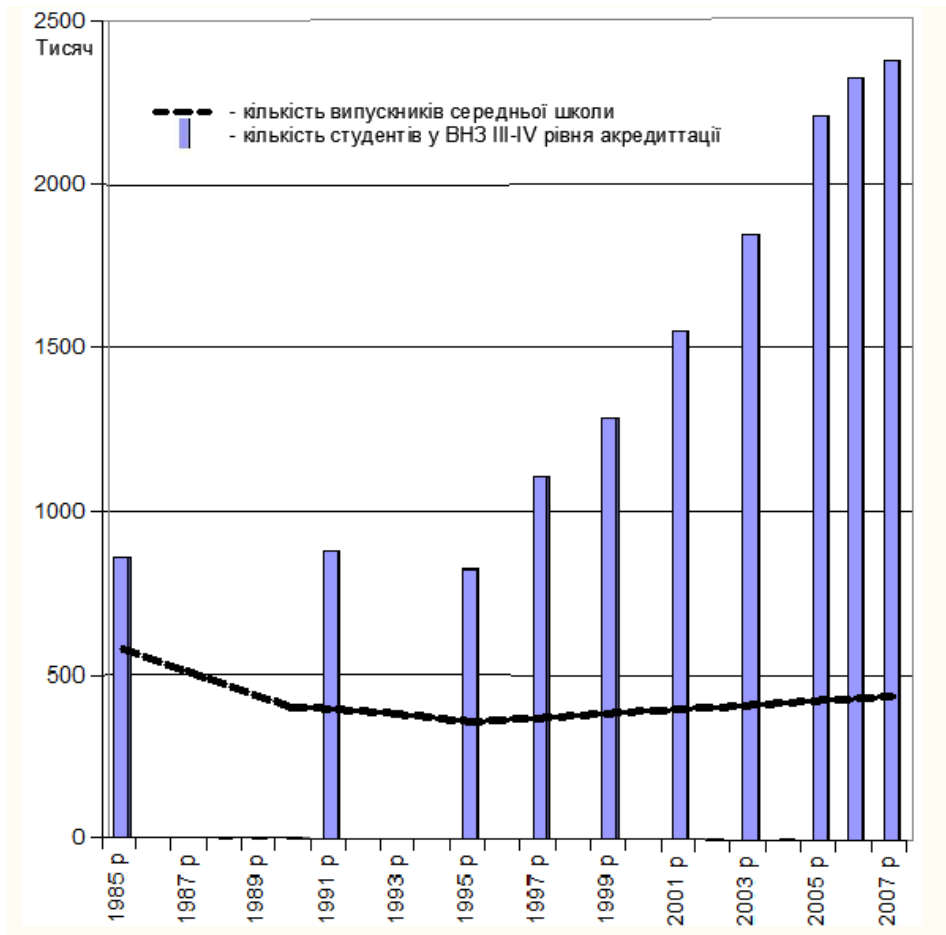

Рис. 1. Кількісні показники зміни кількості випускників середньої школи та студентів у ВНЗ в Україні.

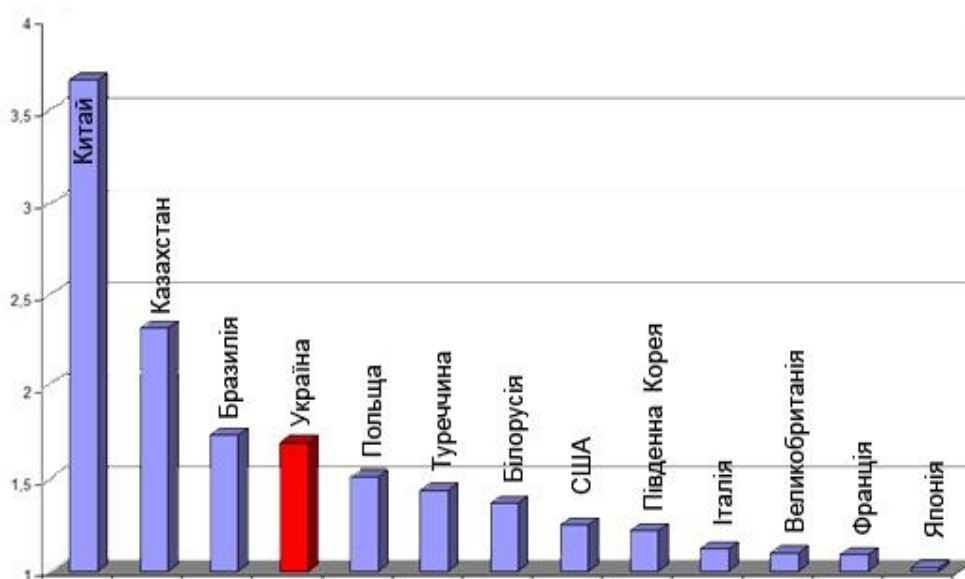

Рис. 2. Дані ЮНЕСКО про тенденції зміни кількості студентів у системах вищої освіти провідних держав світу (1999 і 2005 роки).

В Україні ж зростання чисельності фахівців з найвищими рівнями підготовки відбувається за рахунок зменшення підготовлених спеціалістів нижчих рівнів. Надмірне поширення вищої освіти непропорційно іншим рівням підготовки фахівців може привести до знецінення диплому про вищу освіту, виїзду значної кількості спеціалістів за кордон, навіть безробіття окремих категорій [2, с. 120].

Значною проблемою у вищій освіті України як держави з ринковою економікою постає необхідність зміни структури в підготовці кадрів. Історично складалося так, що більше 40 % студентів в Україні готувалося з інженерних спеціальностей [2, с. 122]. У країнах з ринковою економікою частка підготовки інженерів у загальному складі студентів коливається в межах від 6,9 % в Італії до 26,1 % у Японії. Значно більше у цих країнах готується фахівців з природничих наук, соціології та інших. На 10 фахівців інженерного профілю зайнятих в економіці, припадало фахівців нетехнічного профілю: у США – 111, Німеччині – 37, Франції – 32, Україні – 15. В останні роки цей показник в Україні зріс до 25-30 чол.

Як уже відзначалось (рис. 1), збільшення кількості студентів в Україні відбувається при постійному зменшенні чисельності випускників середньої школи (з 585 тис. у 1985 році до 390-430 тис. осіб за останній період). Таке протиріччя пояснюється тим, що проголошення Болонського процесу найголовнішим у Європі і твердження про повну обов'язковість отримання дипломів бакалавра та магістра, значно знизило для молоді привабливість навчання у вищих закладах I-II рівня акредитації. Таким чином, маємо протитиріччя і боротьбу двох стратегій: радикально-ліберальну, яка виступає перш за все за елітарну освіту і високий рівень знань випускників вищих навчальних закладів, і демократичну (соціальну), яка виходить з того, що освіта має бути максимально доступною для всіх громадян країни. Отже, прийнявши ідею масової освіти, країна зіткнулась з наступними негативними наслідками. По-перше, невисоким у середньому рівнем знань випускників ВНЗ, по-друге, з надлишковістю вищої освіти. Диплом найпрестижнішого вузу не гарантує пристойного заробітку і працевлаштування за спеціальністю. Мабуть, у зв'язку з цим, для багатьох студентів перша вища освіта розглядається не як професійна, а як «загальна», тому випускники і навіть абітурієнти все менше пов'язують вибраний ВНЗ і спеціальність з майбутньою кар'єрою. Зрештою багато хто з них вступають у ВНЗ не для одержання знань, а для отримання посвідчення про освіту. Очевидно, слід повсюдно впроваджувати систему тестів з визначення розумових здібностей і профвідбору, рішуче проводити відбір тих, хто вступає у ВНЗ і тих, хто закінчує I і II ступені вищої освіти [2, с. 123]. Зараз у цьому напрямку запроваджується профілізація старшої школи. Ці заходи будуть сприяти формуванню інтелектуальної і ділової еліти суспільства, а також поліпшення використання фахівців у народному господарстві. Адже 50 % усіх фахівців працює не за фахом, а понад 25 % –

узагалі зайнята низько-кваліфікованою працею, для якої непотрібно вищої освіти [2, с. 123]. Це – величезне розбазарювання матеріальних і людських ресурсів. По-третє, реалізується штучне продовження навчання значної частини випускників, які отримали ступінь бакалавра, у магістратурі. Масове навчання в магістратурі посередніх студентів у значній мірі дискредитує ступінь магістра. Очевидно, навчання в магістратурі слід розглядати як здобуття елітарної освіти, яку повинні здобувати обдаровані студенти. Відбір обдарованих студентів повинен здійснюватись не тільки протягом навчання в університеті, але й при їх вступі у ВНЗ.

Вплив зовнішнього незалежного оцінювання знань на формування контингенту студентів інженерних спеціальностей. Найважливішою подією останніх років в освітньому житті країни стало запровадження зовнішнього незалежного оцінювання знань (ЗНО) випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Тестування стало критерієм при вступних іспитах в університети і стало способом усунення суб'єктивізму на всіх рівнях при оцінюванні знань. Незважаючи на певні вади такого методу оцінювання [3], він позитивно сприймається як освітянами, так і абітурієнтами. Зупинимося на пропозиціях, які практично не висвітлюються.

Зовнішнє незалежне оцінювання повинно виявити найбільш талановитих учнів. Молоді українські інтелектуали з року в рік демонструють високі результати на Міжнародних учнівських олімпіадах з математики, інформатики, фізики, хімії та інших предметів, завойовуючи медалі і традиційно потрапляючи у першу десятку команд-лідерів. Ці діти є гордістю України, як переможці та призери Всеукраїнських учнівських олімпіад, вони мають певні пільги (і це справедливо) при вступі в найпрестижніші університети. Але таких абітурієнтів є кілька десятків. Чому ж не відзначити десятки і сотні талановитих дітей, які стають переможцями і призерами, наприклад обласних предметних олімпіад? Тут не пропонується надання їм пільг. Є інший спосіб. Зважаючи на відносно невисокий рівень тестових завдань з математики та природничих наук, які поступаються рівнем вступних задач багатьох ВНЗ, які надавались абітурієнтам для оцінювання їх знань у попередні роки, пропонується (в межах навчальної програми) ускладнити кілька завдань в тестах. Така пропозиція дозволить проявити здібності саме талановитим і найкраще підготовленим учням з улюбленого предмету. Очевидно, що задачі підвищеної складності не зможуть розв'язати абітурієнти, яких для складання тестів нашвидкоруч готують репетитори. У той же час такий підхід підніматиме престиж ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, сприятиме зацікавленості учнів у глибшому вивченні предметів, приведе до певної диференціації результатів ЗНО.

Безумовно потрібно враховувати і середній бал атестата. Звичайно ж тут не уникнути певного суб'єктивізму освітян середньої школи. Для прикладу у 2007 році в одному з районних центрів Тернопільської області

серед 70 випускників виявилось 19 золотих медалістів, у той час як в Українському фізико-математичному ліцеї при Національному університеті ім. Тараса Шевченка, де навчались переможці і призери Міжнародних, Всеукраїнських та Київських предметних олімпіад, лише один ліцеїст отримав золоту медаль, і ще один – срібну серед 125 випускників. До речі, як тільки у 2009 році медалісти втратили статус пільговиків, їх кількість зразу ж зменшилась у кілька разів.

Безумовно ЗНО має ряд позитивних моментів для абітурієнтів. Але можливість вибору ВНЗ за результатами тестових оцінювань призводить до відтоку майбутніх студентів з периферійних ВНЗ у найкращі навчальні заклади на престижні факультети (економічні, юридичні, міжнародних відносин), оголюючи інженерні спеціальності.

Особливості підготовки інженерних кадрів в області високих технологій. На сьогодні склалися багатогранні вимоги до інженерної освіти. Перш за все, вона повинна бути загальнодоступною, неперервною, орієнтованою на перспективу. Інженер повинен поєднувати базові знання (фізики, хімії, математики, механіки та інших основоположних наук) з цілим комплексом сучасних спеціальних умінь, а також повинен застосувати досягнення в комп'ютерній техніці та програмуванні, проводити експерименти на найсучаснішому лабораторному та дослідницькому обладнанні, знати математичне моделювання, віртуальне проектування, постійно удосконалювати свої знання з врахуванням своєї спеціалізації та ін. Цей перелік можна продовжувати і завтра поновлювати. Адже сьогодні у зв'язку зі швидким розвитком високих технологій практично у всіх галузях виробництва підготовка елітних спеціалістів – розробників високих технологій, дійсно є особливо актуальною. Майбутнє української економіки має бути сконцентровано на найновіших інформаційних технологіях, біотехнологіях, принципово нових матеріалах із заданими властивостями, енергозберігаючих і авіакосмічних технологіях, системах машин і виробничих технологіях нових поколінь. Саме на кількох перспективних напрямках повинні бути сконцентровані ресурси держави. Для успішного розвитку цих галузей повинна працювати ринкова «економіка освіти» – єдиний взаємопов'язаний національний комплекс «промисловість – інновації – наука – освіта» на відміну від колишньої планової «економіки знань» з тріадою «промисловість – наука – освіта» [5]. Саме при масовому продажі продуктів, оснований на знаннях, які були одержані в процесі розробки самих продуктів, отримуються кошти і засоби для генерації знань, які є необхідними при створенні нових, досконаліших продуктів.

Для підготовки фахівців-інноваторів, які б могли приносити підприємствам максимальний прибуток, ВНЗ повинні створювати сучасну освітню систему знань [6, 7], яка б забезпечувала:

- впровадження в навчальні плани затребуваних навчальних дисциплін;

- забезпечення варіативності освітніх програм і диверсифікацію освітніх послуг, що охоплюють широке коло спеціалістів;
- гнучкість і динамічність навчального процесу та його адаптивність як до соціальних запитів і інтересів студентів та фахівців, що навчаються, так і до вимог роботодавців.

Провідна роль в підготовці висококваліфікованих спеціалістів, що відповідають вимогам сучасного виробництва повинна відводитись випусковим кафедрам, які повинні наповнювати змістом інноваційний потенціал освітніх програм. Основними складовими у цьому напрямку є [5-7]:

- участь в різноманітних науково-технічних програмах і конкурсах для отримання грантів;
- створення спільно з провідними підприємствами інноваційних центрів та ефективна взаємодія з малими інноваційними підприємствами;
- залучення інвестицій та оснащення навчальних лабораторій сучасним лабораторним і дослідницьким обладнанням;
- залучення студентів до наукових досліджень, організація студентських науково-технічних конференцій і публікація студентських робіт;
- підготовка через систему аспірантура-докторантура власних кваліфікованих викладацьких кадрів, здатних займатись дослідницькою і інноваційною діяльністю.

Саме у таких напрямках має розвиватись інженерна освіта, що готує елітні кадри для високотехнологічних галузей.

1. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України – К. : НТУУ "КПІ", 2006. – 544 с.
2. Кушерець В.І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій – К. : Знання, 2004. – 248 с.
3. Кошкін В., Дженюк А. Стратегія вищої освіти і майбутнє інтелекту України // Світогляд, 2008. – № 6. – С. 28–37.
4. Калинюк І., Корсак К. «Вибухові» явища і у вищій освіті // Науковий світ, 2009. – № 5. – С. 2–4.
5. Велихов Е.П., Бехтлин В.Б., Кушніренко А.Г. Промышленная политика, инновации, массовые информационные технологии, отечественные системообразующие компаний. – М.: Энергоиздат. – 2007. – 224 с.
6. Федоров И.Б. О подготовке кадров в области высоких технологий // Вестник МГТУ им. Н.Э. Баумана. Сер. «Машиностроение», 2009. – № 1. – С. 3–8.
7. Фролов В.А., Федоров С.А. Новые подходы к организации образовательной системы технологического вуза и направления ее развития // Сварочное производство, 2008. – № 10. – С. 44–47.

The urgent problems of praiding the engineering education quality and specialist training in Ukraine are discussed on the basis of the world trends analysis.

Key words: *engineering education, trends development, trends of reforming*

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Соціально-економічні перетворення української держави багато у чому зумовлюються тими процесами, що відбуваються у системі освіти. У цьому контексті слід розглядати і процеси реформування, що супроводжують її розвиток останніми роками. Одним із важливих завдань, що постають перед нею, є завдання формування, розвитку і збереження інтелектуального потенціалу громадян країни.

Проблема інтелектуального розвитку набуває ще більшого значення на сучасному етапу розвитку суспільства, який визначається як постіндустріальний. Термін «постіндустріалізм» був введений Д.Беллом для того, щоб визначити технологію, яка підтримує економіку та ґрунтується на інформації. Принциповою відмінністю індустріального і постіндустріального суспільства є те, що у суспільстві першого типу матеріальні блага створюються на заводах і пов'язані з механізмами, а в суспільствах другого типу їх створення пов'язано із застосуванням комп'ютерів та інших електронних джерел [1].

Це неодмінно призводить і до зміни професійної структури суспільства, дедалі більшого значення для нього набувають види діяльності, що ґрунтуються на обробці інформації, тобто професії інтелектуального типу.

І хоча те суспільство, що існує в Україні сьогодні, ще не можна назвати інформаційним, існуючий прогноз має враховуватися у розвитку освіти. Бо саме інтелектуальний потенціал має забезпечити як соціальну, так і економічну розбудову держави.

Серед проблем, які стають перепорою суспільного розвитку на сучасному етапі, є проблеми гендерного характеру. Саме вони значною мірою обмежують соціальну активність як чоловіків, так і жінок, спрямовують її на виконання традиційних соціальних ролей, створюють такі установки, що заважають їхній самореалізації. У суспільстві також існують численні стереотипи гендерного характеру, відповідно до яких здобуття спеціальностей, пов'язаних з інформаційними технологіями, технічними знаннями і т.п., не є «жіночою» сферою професійної діяльності. І хоча останніми роками соціальна активність жінок значно зростає, у суспільстві продовжують існувати упередження стосовно жінок, які прагнуть опанувати ті інтелектуальні сфери, які традиційно вважаються «чоловічими». Це стосується у першу чергу таких сфер діяльності, як наука, бізнес, управління і взагалі прагнення жінок до кар'єрного зростання. До сих пір розповсюдженою є думка, що жінки, які намагаються зробити кар'єру,

обов'язково «сплачують» за це особистим щастям. Такі стереотипи сприяють значному стримуванню інтелектуальної самореалізації представниць жіночої статі. Таким чином здійснюється гальмування формування, розвитку інтелектуального потенціалу країни та його збереження. Досить часто ті жінки, які у молодому віці мали амбіційні бажання, з часом відмовляються від них на користь суспільної думки, яка орієнтує їх на суто сімейні радощі і турботи, виховання дітей, створення сімейного затишку. А здобута освітня кваліфікація з часом втрачає актуальність.

Проте гендерні упередження стосуються не лише жінок, вони повною мірою відбиваються і на виборі сфер професійної самореалізації чоловіками. Як і жінки, чоловіки також мають слідувати у відповідності з гендерними установками, поводити себе так, як це личить чоловікам і досить часто приносити в жертву власні бажання, здібності та інтереси. Тому саме гендерні перетворення є одним із шляхів збереження та інтелектуального розвитку суспільства.

Рух за гендерну рівність існує у світі вже певний час, а ті країни, що розпочали його наприкінці 70-х років, знаходяться у значно кращому як економічному, так і соціальному становищі, ніж наша держава. Проте і в нашій країні з першого січня 2006 року набув чинності Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». У преамбулі закону зазначено, що його метою є «досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України» [2].

Урегулювання проблеми гендерної рівності у законодавчому аспекті ще не є гарантією його реалізації у реальній життєдіяльності. З-поміж сфер суспільного життя, де зберігається гендерний дисбаланс, є сфера освіти та науки. Саме через систему освіти закладаються основи майбутнього розвитку країни, у тому числі її інтелектуального потенціалу, який у подальшому буде спрямований і на розвиток науки, і на розвиток економіки та інших сфер суспільного буття.

Гендерні дослідження, які прямо чи опосередковано торкаються освітньої та наукової галузей, вже певний час знаходяться у центрі наукових інтересів багатьох науковців як нашої країни, так і їх зарубіжних колег. До числа вітчизняних учених, які працюють у означеній вище галузі, належать – Т.В.Говорун, О.М.Кікінежді, В.П.Кравець, О.А.Луценко, Л.О.Смоляр, О.С.Цокур, І.В.Іванова, Н.О.Дерій, Л.М.Карамушка, Т.В.Зайчикова та ін.

Дослідники констатують існування певних традицій у суспільстві, які гальмують професійну реалізацію представників різних статей. До того ж,

носіями гендерних упереджень, стереотипів є не тільки батьки, які спрямовують виховання і навчання дітей певним чином, а й самі вчителі.

Науковці, які аналізують гендерні аспекти організації навчально-виховного процесу у школі, відзначають існування так званого гендерного «прихованого навчального плану», який виявляється у змісті літератури навчального характеру. Достатньо проглянути підручники для дітей, що навчаються у початкових класах школи, і ми переконаємося у тому, що саме школа стоїть на сторожі традиційного розподілу соціальних ролей у суспільстві загалом та у сім'ї зокрема [3].

Серед багатьох чинників, які впливають на формування і підтримку відповідних моделей статевої поведінки, причому здійснюється це досить часто через вплив на сферу як свідомого, так і підсвідомого, є зміст навчальної літератури. Саме в такий спосіб це відбувається найбільш безпосередньо. Варто звернути увагу на розподіл сфер діяльності у сім'ї, які є досить традиційними для української родини. Тато – представник соціально важливих професій – інженер, військовий, вчений, водночас мама опікується домашнім господарством або якщо і займається інтелектуальною діяльністю, то такою, що на сьогодні не забезпечує матеріальної незалежності і таким чином підкреслюється її соціальна меншовартість. Типовими для жінок є професії, що пов'язані з вихованням та навчанням, а також бібліотечною справою, наданням допомоги іншим, у тому числі і медичної тощо. Таким чином, сфера інтелектуальної реалізації жінок постає як менш приваблива вже у початкових класах школи. А орієнтація дівчат на неї закладає основи професійної стратифікації у майбутньому.

Представники історичних наук також відзначають гендерний дисбаланс у змісті підручників історії, які відображають, досить часто позицію їх авторів стосовно жінок в історії. Здебільшого внесок в історичний розвиток людства жіночої її половини взагалі залишається непоміченим. І якщо не прокоментувати це відповідним чином, пояснюючи особливості і соціального становища жінок у певні історичні епохи, і можливість ними набуття освіти та ін. створюється стійке уявлення про вторинну роль жінки. До того ж, маємо відзначити і те, що на висвітлення жіночих постатей в історії впливає стать дослідника, варто ознайомитися з науковими роботами істориків-чоловіків та їх колежанок – жінок.

У цьому контексті вивчення учнями літератури є окремим предметом роздумів. З одного боку, літературні твори, що відображають епоху минулого, формують образ жінки і чоловіка відповідного часу. Але цей образ вже втратив свою актуальність у якості ідеалу для наслідування сучасним поколінням дітей та молоді. Ми беремо на себе сміливість припустити, що може саме цей чинник є одним з багатьох, що пояснює втрату інтересу сучасної молоді до літературної класики у період інформаційного вибуху. І можливо саме введення гендерного компоненту у

вивчення літератури, цілісний аналіз соціальних і культурних особливостей епохи стане тим поштовхом, який буде сприяти його відновленню.

У цьому контексті, на нашу думку, необхідним є введення гендерного компоненту у вивчення дисциплін як математичного, так і природничого спрямування. Бо, з одного боку, викладають ці дисципліни здебільшого жінки, а з іншого, серед видатних представників науки – чоловіки. Проте за кожним видатним вченим чоловіком стоїть видатна жінка – мати, дружина, сестра, подруга. Ще однією проблемою є те, що у самих учителів немає однастайності думок з приводу математичних здібностей учнів. В аспекті формування і розвитку інтелектуального потенціалу суттєвим є переконання значної частини вчителів математики у тому, що математичні здібності притаманні саме хлопчикам, а не дівчаткам. Водночас учителі початкових класів не висловлюються так категорично і констатують, що вони однаковою мірою їх розвинені як у дівчаток, так і у хлопчиків. Проте у старших класах саме юнаки виявляють математичні здібності більш яскраво.

У науковій літературі з цього приводу також немає єдиної точки зору. У публікаціях гендерного характеру ця ситуація пояснюється соціальними чинниками. А в літературі загально психологічного спрямування інтерпретація результатів досліджень науковців здійснюються дещо інакше. Зокрема В.Н. Дружинін [4], наводить висновки учених у сфері психології інтелекту, відповідно до яких середній його розвиток приблизно є однаковим і у чоловіків, і у жінок. Водночас у чоловіків більші розбіжності: серед них переважають як дуже розумні, так і дуже нерозумні. Щодо математичних здібностей, то чоловіки мають значні переваги над жінками. Автор наводить дані американської дослідниці К.Бенбоу, за свідченням якої з-поміж обдарованих у математиці людей на 13 чоловіків припадає лише одна жінка. І повідомляє про суперечку з приводу природи цих розбіжностей. Одні дослідники вважають, що їх можна пояснити генетично, а феміністично орієнтовані стверджують, що їх основа у тому, що суспільство ставить чоловіків і жінок у нерівні умови.

Але, на нашу думку, без відповідного розгляду психологічних особливостей здібностей, соціальної зумовленості їх розвитку у контексті розвитку культури у ту чи іншу епоху, таке пояснення навряд чи може висвітлити проблему математичних здібностей повною мірою. Достатньо розглянути долю видатної математички С.Ковалевської, а також збільшення науковців-жінок серед кандидатів як фізико-математичних, так і технічних наук.

Досить показовим в аспекті можливості виявити математичні здібності дівчатками є відповіді на запитання стосовно потенційного вибору учня, який може взяти участь у змаганнях з математики. Типовою є ситуація, коли він здійснюється за ознакою статі, вирішується на користь саме хлопчиків, при тому, що можливою була і альтернатива – дівчинка. А можливість порівняння претендентів за рівними критеріями відбору і не постає. Чому

так відбувається – учителі або не можуть відповісти взагалі, або відмовляють у математичних здібностях дівчатам і вважають, що їхні досягнення – результат старанності. Тому саме введення гендерного компоненту у навчальний процес у системі післядипломної освіти є важливою складовою створення передумов психолого-педагогічного характеру щодо впливу на гендерну свідомість її слухачів – учителів і опосередковано на створення психолого-педагогічних умов формування гендерної свідомості їхніх учнів.

Не дивно, що згодом таке ставлення до математики, як до сфери реалізації чоловіків призводить до того, що у майбутньому жінки не виявляють достатньої активності щодо оволодіння комп'ютерною технікою, комп'ютерними технологіями. Вони також вважаються суто «чоловічою» сферою діяльності. І це при тому, що важливим фактором, який забезпечує як перспективи професійної самореалізації, так і розвитку інтелектуального потенціалу для сучасної людини є володіння комп'ютером та Інтернетом. На сьогодні володіння ними забезпечує пошук необхідної інформації, обмін думками з колегами, можливість участі у конференціях тощо. Результати досліджень свідчать про те, що жінки більшою мірою демонструють комп'ютерну безграмотність, ніж чоловіки. Аналогічною є ситуація і з користувачами Інтернету [5].

Працюючи у Вінницькому обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників, ми проводили дослідження гендерного характеру із слухачами курсів. Перш за все, маємо відзначити, що здебільшого, термін «гендер» розуміється лише у контексті гендерної рівності. Найбільш типовими відповідями є такі, де під гендером розуміють рівність відносин між чоловіками і жінками, відносини між ними, взагалі вважають, що це одна із сучасних проблем, яка існує у суспільстві, але пояснення її сутності викликає труднощі. Такі відповіді притаманні у середньому 97% слухачів у кожній із груп.

На запитання: Чи існують у суспільстві «жіночі» і «чоловічі» професії? – ми отримали відповіді, аналіз яких свідчить про існування гендерної диференціації сфер професійної реалізації у свідомості самих вчителів. Що схиляє нас до думки, що і самі вчителі є носіями гендерних стереотипів, традицій, які підтримують патріархальний розподіл сфер самореалізації. Достатньо лише вказати на те, що даючи відповідь і жінки, і чоловіки взагалі не помічають, що пишуть про професії, в яких працюють жінки у формі чоловічого роду. А це, на нашу думку, свідчить про те, що суспільство і нині відмовляється «визнати», «побачити» жінок, які реалізують себе у цих професіях. Особливе здивування викликає звертання уваги на телевізійні канали, які є гендерно чутливими, а це виявляється у тому, що для них типовим є використання стосовно жінок і визначення жіночого роду їхніх професій – психологиня, фахівчиня, адвокатеса, фізичиня тощо.

Зрозуміло, що спочатку це є незвичним, викликає іронічну посмішку, але мова відтворює на собі особливості розвитку сучасного суспільства, з'являються нові терміни, поняття. Тому природно, що певні терміни, які на сьогодні є складними для сприйняття згодом будуть вважатися природними. Проте, значною мірою, саме від вчителів залежить введення їх мовленого обігу.

Слід вказати також і на те, що значна частина вчителів, особливо чоловіків, переконані у тому, що жінки мають схильність до гуманітарних сфер діяльності. Їхнє покликання – література, мова, біологія, психологія, педагогіка тощо. Для того, щоб пояснити цю ситуацію, необхідно заглиблюватися в історію розвитку наукових сфер діяльності, освіти, культуру. Без цього контексту пояснити чому так склалося в нашій країні – неможливо. Це ще раз засвідчує необхідність введення гендерного компонента у систему післядипломної освіти педагогічних працівників, здійснення гендерної просвіти вчителів.

Деякий досвід такої роботи існує у Вінницькому обласному інституті післядипломної підготовки педагогічних працівників, де слухачам пропонуються лекції на гендерну тематику, що мають різні аспекти, враховуючи фах педагогів, а також тренінгові заняття. Вони викликають неабияку цікавість у вчителів, створюють проблемні ситуації, розв'язання яких потребує вже самостійного знайомства з науковою літературою з відповідної тематики. Але необхідно зазначити, що не завжди самі керівники курсів сприймають гендерну проблематику як таку, що є необхідною у системі післядипломної підготовки. Усе це є віддзеркаленням неоднозначності сприйняття гендерної проблематики в сучасному українському суспільстві.

Розглядаючи гендерний аспект формування, розвитку та збереження інтелектуального потенціалу, ми дійшли висновку про необхідність створення психолого-педагогічних умов формування гендерної свідомості вчителів у системі післядипломної освіти. Проблема є досить багатоаспектною і непростою, проте її розв'язання, на нашу думку, створить передумови самореалізації як самих вчителів, так і їхніх учнів, дозволить визначитися з необхідністю введення гендерного компонента у систему навчально-виховної роботи як дошкільних освітніх закладів та закладів загальної освіти, так і вищої освіти. Бо кожен з них вирішує відповідні завдання, але всі мають на меті підготовку молодого покоління до життєдіяльності, умови якої вимагають реалізації інтелектуального потенціалу.

1. Масионис Дж. Соціологія. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 752 с.
2. http://www.president.gov.ua/documents/p_3308.html
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.

4. Психология: Учебник для гуманитарных вузов. 2-е изд. / Под общ. ред. В.Н.Дружинина. – СПб. : Питер, 2009. – 656 с.

5. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в Українському суспільстві. – К. : Програма розвитку ООН в Україні 2007. – 143 с.

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЛОБАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ У СИСТЕМУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Ця стаття присвячена дослідженню особливостей навчання дорослих. Розглядаються деякі характеристики діяльності викладачів-андрагогів і визначаються параметри підготовки педагогів.

Ключові слова: андрагогіка, безперервна освіта, психолого-андрагогічна діагностика, навчальні потреби, освіта дорослих.

Актуальність дослідження, що включає теоретико-методологічне обґрунтування проблеми. В контексті розвитку сучасного суспільства, його глобалізації, демократизації та гуманізації перед освітою постало завдання якісних змін, котрі стосуються різних аспектів функціонування системи. «Необхідність трансформації освітніх систем обумовлена потребою країн у знятті перешкод для вільного переміщення товарів, людей, послуг в європейському і світовому просторі. Це, відповідно, неминуче вимагає формування у громадян навичок переходу від життя в локальному (регіональному, національному) середовищі до життя і співробітництва в глобальному просторі. У цих умовах на провідні позиції будуть виходити країни, що зможуть опанувати мистецтво швидких трансформаційних змін» [5;7]. Сучасна освіта повинна орієнтуватися на вільний розвиток людини, результатом якого є конкурентоздатний, мобільний, самостійний, творчий, ініціативний фахівець. Тому провідними тенденціями розвитку системи освіти стають відкритість, безперервність та трансформація її у сферу послуг. У зв'язку з цим все більше зростає роль післядипломної освіти, та її можливостей відповісти на новітні виклики.

Останнім часом питанням післядипломної освіти присвячено багато наукових та науково-методичних праць, які стосуються різних аспектів функціонування системи підвищення кваліфікації. У них розглядаються загальнометодологічні питання (І.Анциферова, І.Белецький, В.Демчук, В.Дивак, Ю.Завалевський, В.Зарипова, В.Олійник, Н.Протасова, Т.Сущенко), зарубіжний досвід (О.Мусієнко, О.Поживілова, Л.Пуховська), рівневий підхід до курсового підвищення кваліфікації (О.Наумець), ефективність навчального процесу (В.Демчук, А.Зубко), менеджмент інноваційної освітньої діяльності (Л.Даниленко, Г.Єльнікова, В.Паламарчук), проблема структури професійного становлення молодого вчителя в системі неперервної освіти (Б.Дьяченко). Ці праці стали **теоретико-методологічною основою дослідження.**

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є аналіз сучасних тенденцій розвитку системи освіти дорослих та надання практичних рекомендацій щодо вдосконалення післядипломної педагогічної освіти (ППО).

Для досягнення цієї мети були поставлені такі **задачі**:

- проаналізувати освітні потреби дорослих (вчителів);
- розкрити сучасні виклики до системи ППО;
- визначити шляхи задоволення навчальних потреб дорослих.

Об'єктом дослідження виступають процеси трансформації глобальних освітніх тенденцій у систему ППО.

Предметом дослідження є теоретичні засади та шляхи трансформації сучасних глобальних освітніх тенденцій у систему ППО.

Результати дослідження.

За оцінкою Ради Європи (проект «Післядипломна підготовка вчителів у країнах Європейського Союзу і Європейської економічної зони», 1995р.), післядипломна освіта в країнах Європейського Союзу є галуззю, яка потребує більшої визначеності і змін у стратегії розвитку.

Перебудова у СРСР у другій половині 80-х рр. ХХ ст. призвела до цілком закономірних економічних криз, політичних потрясінь, суспільних розладів, що відобразилося на освіті. Зі всіх освітянських ланок післядипломна освіта постраждала чи не найбільше. Вкрай незадовільним є фінансування, відсутня нормативно-правова база: не прийнятий закон про післядипломну освіту, положення про заклад післядипломної освіти... Не дивлячись на такі негативні моменти, Україна ще не втратила мережу навчальних закладів і підрозділів післядипломної освіти. Діюча в Україні система післядипломної педагогічної освіти як комплекс закладів охоплює: Університет менеджменту освіти, Кримський республіканський та 26 обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, факультети підвищення кваліфікації в педагогічних університетах та інститутах.

У законі України «Про вищу освіту» (ст. 10) «післядипломна освіта» визначена як «спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду»[1;117]. Основними складовими післядипломної освіти є перепідготовка (отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду); спеціалізація (набуття особою здатності виконувати основні завдання та обов'язки в межах спеціальності); розширення профілю (підвищення кваліфікації – набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності); стажування (набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків з певної спеціальності).

На початок ХХІ ст. визначено такі функції системи післядипломної освіти:

1. компенсаторна (мета: ліквідувати прогалини в базовій професійній освіті);
2. адаптивна (мета: оперативна підготовка та перепідготовка до постійно мінливих умов діяльності та суспільства);
3. розвивальна (мета: забезпечення розвитку загального кругозору, збагачення науковими знаннями, розвиток творчого потенціалу);
4. прогностична (мета: науково-методичний супровід розробки програми розвитку системи регіональної освіти);
5. комунікативна (мета: забезпечення теоретико-методологічної підготовки формування діалогічної компетентності);
6. стимулююча (мета: допомогти в розробці і реалізації індивідуальних програм особистісного та професійного зростання).

На сучасному етапі перед післядипломною освітою ставляться вимоги: створення мотиваційного середовища, яке б визначало бажання людини до особистісного та професійного зростання, забезпечення можливості вибору форми підвищення кваліфікації, визнання за вчителем права самому виступати наставником своїх колег (при певній кваліфікації і т.д.)... Завдання післядипломної освіти складніше, ніж вузівської, тому що значно важче провести діагностику і встановити потреби вчителів у ліквідації прогалин базової освіти в знаннях, уміннях і навичках. Крім того, на плечі ППО лягає функція озброєння вчителів новими знаннями з теорії і методики викладання навчальних дисциплін, новітніх педагогічних технологій.

Для успішної самореалізації педагога у професійному соціумі післядипломна освіта ХХІ ст. має бути орієнтована на набуття педагогом необхідних компетенцій (знань, умінь, навичок, ставлень, цінностей, мотиваційної сфери) по мірі виникнення потреби в них. Завдання інститутів післядипломної педагогічної освіти сьогодні, в першу чергу, полягає у формуванні у педагога усвідомлення необхідності безперервної освіти; по-друге, у визначенні своїх навчальних потреб і задоволенні їх.

Технологічно процес навчання дорослої людини (педагога) передбачає початкову психолого-андрагогічну діагностику з метою виявлення:

1. навчальних потреб;
2. об'єму життєвого досвіду;
3. фізіологічних та психологічних особливостей;
4. когнітивного та навчального стилів.

Існують різні класифікації потреб людини. Загальновідома ієрархія Маслоу, яка визначає вроджену систему потреб людини. Відповідно можна говорити і про п'ять факторів, які мотивують діяльність: страх, нагорода, переборення, зростання (професійне та особистісне) та визнання.

На нашу думку, навчальні потреби можна визначити як усвідомлені та неусвідомлені педагогами. До усвідомлених відносимо: оволодіння

інтерактивними та тренінговими методиками роботи з дітьми; інформаційно-комунікаційними технологіями; опанування вміннями ідентифікувати психолого-педагогічні особливості навчання та розвитку дітей. До неусвідомлених, але підсвідомо бажаних, відносимо: оволодіння вміннями ідентифікувати власні навчальні потреби; виробляти та приймати рішення; управляти освітніми проектами; установки до адаптивності, асертивності, критичного мислення, відкритості до інновацій, змін, внутрішньої готовності до безперервного навчання.

Існує різноманітний інструментарій (тестування, анкетування...), який дозволяє визначити навчальні потреби цільової аудиторії, на основі яких буде проектуватися навчальний процес (див. таб. 1).

<i>Цільова група</i>	<i>Вчителі...</i>		
<i>Навчальні потреби</i>	<i>Знання</i>	<i>Вміння</i>	<i>Установки</i>
1. Знання теоретичних основ сучасних педагогічних технологій та вміння застосовувати теоретичні знання для вибору оптимальної технології навчання...	Знання основних теоретичних понять «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання»; знання структури педагогічної технології; знання сучасних підходів до класифікації педагогічних технологій; найбільш актуальні технології...	Вміння визначати структуру педагогічних технологій, проектувати технологічний навчальний процес...	інноваційність; гнучкість; врахування індивідуальних особливостей учнів; рефлексія; технологічність...

Таблиця 1. Типові навчальні потреби цільової аудиторії (педагогів).

Наступний етап діагностики передбачає виявлення об'єму і характеру життєвого досвіду дорослого, який навчається (педагога). Наявність практичних вмінь і навичок слугує базою для подальшої освіти, джерелом навчання його колег, а також об'єктом систематизації знань у певній галузі.

Знання про психологічні (тип темпераменту...) та фізіологічні (понижений рівень зору...) особливості тих, хто навчається, допоможуть найбільш ефективно організувати процес взаємодії. Андроґогічна модель передбачає, що у навчанні дорослих врахування психо-фізіологічних особливостей повинно допомогти викладачеві бути коректним під час проведення занять.

Індивідуальні особливості сприйняття і опрацювання навчального матеріалу визначаються навчальним стилем. Цій проблемі приділяється багато уваги у США. Існує декілька класифікацій навчальних стилів: Майєрса-Бриггса, Д.Хоні та А.Мамфорда... Для андраґога важливим є визначення своєї аудиторії за різними параметрами:

- 1) Континуум N/S (інтуїтивність/сенситивність);
- 2) Континуум J/R (ті, хто роблять судження/ ті, хто відчують);
- 3) Континуум T/F (мислення/чуттєвість);
- 4) Континуум I/E (інтроверт/екстраверт);
- 5) Групова роль

(генератор/дослідник/координатор/організатор/аналітик/колективіст/практик/виконавець/спеціаліст);

- 6) За стилем навчання (кінестетик, візуал, аудіал)

Ці знання мають велике значення для організації ефективного навчання в умовах індивідуалізації відповідно до андроґогічних принципів. За допомогою їх визначається діяльність не тільки того, хто навчається, а й того, хто навчає (див. таб. 2).

ПІБ навчання	учасника	Параметр	Опис
...		N, R, T, E координатор Візуал	розглядати загальні моделі, можливість їх ілюструвати рухова активність,
...		N, J, F, I аналітик Аудіал	давати нові підходи технічно складні, можливість їх висловити
...		S, E Виконавець, Візуал	давати чіткі вказівки

Таблиця 2. Аналіз навчальної групи.

Андроґогічна модель передбачає і забезпечує спільну діяльність викладача і того, хто навчається. Для задоволення навчальних потреб дорослого – педагогічного працівника – можна запропонувати різні шляхи.

- Керована самоосвіта.

Самоосвіта педагога має бути керованою і спрямованою. В першу чергу, самим вчителем, залежно від своїх фахових потреб. Інститут післядипломної освіти, як науково-методична інституція, може надати педагогу не лише усні або письмові методичні рекомендації, а й проводити ознайомлення з теоретичним матеріалом з фахових проблем у міжкурсівий та докурсівий періоди: розміщувати на сайті інституту літературу відповідної тематики; виставляти, визначений і підготовлений керівником та куратором курсів, теоретичний матеріал з окресленої проблеми, котрий майбутній слухач курсів підвищення кваліфікації у режимі дистанційного навчання опрацює та складає попередній тест-іспит.

➤ *Оволодіння персональним комп'ютером на рівні користувача, використання інноваційно-комунікаційних технологій у викладанні предмету та виховній роботі.*

Знання, вміння, навички та початкові установки до використання інноваційно-комунікаційних технологій в навчально-виховному процесі можна отримати за програмою «Intel® Навчання для майбутнього» при обласному ІППО або на рівні району/школи. Можлива організація навчання при загальноосвітньому навчальному закладі. Вчителі, які оволоділи курсом «Intel® Навчання для майбутнього» можуть організовувати навчання для колег у своєму навчальному закладі.

➤ *Наставництво.*

Ефективні наставники відкриті до змін; володіють навичками вирішення проблем; мають навички менеджменту; навички ефективного спілкування; володіють змістом програми, різноманітними методами та формами навчання і вміють передати свої знання та сформувати відповідні вміння/навички та установки у підопічних. Таке навчання є доступним. Крім того, наставницька робота є ефективною та результативною, так як формує не лише вміння/навички задоволення навчальних потреб учня, як клієнта освітнього закладу, але і зразки поведінки учителя та його морально-етичні установки.

➤ *Навчання через дію. Формування внутрішньої мотивації до задоволення навчальних потреб.*

Неможливо навчити тому, чого не вмієш сам, сформувати у учня те, чим не володіє сам учитель. Якщо, стосовно суб'єкта навчання, ми говоримо про піраміду засвоєння знань, відповідно до якої 90 % засвоєння матеріалу отримує той, хто навчає цьому інших, то стосовно учителя, можемо стверджувати: для успішного формування установок необхідно, щоб ними, в першу чергу, володів сам учитель. Наприклад, під час навчально-методичного семінару-тренінгу за програмою «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя» учасники оволодівають інтерактивними методиками роботи з підлітками щодо формування відповідальної, безпечної поведінки, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя. В той же час усі ці якості,

впродовж тренінгу, формують в собі. В результаті чого можливе досягнення високої ефективності та економічності освіти педагога.

Висновки, що включають опис можливостей практичного використання отриманих результатів. Отже, система освіти дорослих (післядипломна освіта) передбачає орієнтацію на потреби тих, хто навчається, розвиток компетенцій особистості, гнучкість та безперервність. На перший план виходить не просто самоосвіта, а керована самоосвіта, яка допоможе самовдосконаленню та самореалізації педагога.

1. Закон України «Про вищу освіту» // Законодавство України про освіту. Збірник законів. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 159 с.

2. Змеев С.И. Андрогогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых. – М.: ПЕРСЭ, 2007. – 272 с.

3. Олійник В. Загальнотеоретичні підходи до управління і їх вплив на розвиток системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників // Шлях освіти. – 2003. – № 2. – С. 6–11.

4. Олійник В. Цілеспрямована підготовка педагогічних кадрів до високопрофесійної (конкурентноздатної) праці // Післядипломна освіта в Україні. – 2003. – № 3. С. 31–34.

5. Професійні компетенції та компетентності вчителя. (Матеріали регіонального науково-практичного семінару). – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2006. – 188 с.

This article is devoted research of features studies the grown mans. Some descriptions of activity of adult educators-androgogiv are examined and the parameters of preparation of teachers are determined.

Key words: *andragogy, lifelong education, psychologico-andragogical diagnostics, educational needs, adult education.*

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

В статті характеризується комунікативний підхід в процесі підготовки майбутнього вчителя іноземної мови і його важливі складові для формування творчої особистості та отримання необхідних мовних навичок у формі діалогу, дискусії, засобами рольової гри, драматизації, проблемних і комунікативних завдань.

Ключові слова: комунікативний підхід, комунікативні уміння, комунікативні складові.

В статье характеризуется коммуникативный подход в процессе подготовки будущего учителя иностранного языка и его важные составные для формирования творческой личности и обретения необходимых языковых навыков форме диалога, дискуссии, средствами ролевой игры, драматизации, проблемных и коммуникативных задач.

Ключевые слова: коммуникативный подход, коммуникативные умения, коммуникативные составные.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вихід вітчизняної науки на світовий рівень привів до необхідності реформування системи освіти. Знання іноземних мов стає важливою передумовою для особистих, культурних, професійних та економічних контактів. Інтеграція українського суспільства до Європейського та міжнародного освітнього, соціально-економічного, інформаційного простору ринку праці зумовлює потребу в ефективній педагогічній технології, що забезпечувала б неперервну взаємодію співучасників навчання, вмотивоване залучення їх до навчально-виховного процесу, бажання здійснювати самоосвіту та подальшу освіту у вищих навчальних закладах. Основною метою навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах стає розвиток здібностей студентів використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу. Формування у студентів умінь і навичок іншомовного спілкування передбачає досягнення ними такого рівня комунікативної компетенції, який був би достатнім для здійснення спілкування в широких комунікативних сферах. З позицій державної мовної політики навчання іноземних мов є одним із пріоритетів сучасної освіти.

Основним стержнем занять у ВНЗ має бути всебічний розвиток усного та писемного мовлення студентів. Процес навчання має здійснюватись у певній системі на основі комунікативно-діяльнісного підходу. Оволодіння студентами вміннями іншомовного спілкування передбачає формування у них достатнього рівня комунікативної компетенції, зміст такої компетенції, на думку Ю.П. Федоренко, включає: 1) мовну компетенцію; 2) мовленнєву

компетенцію; 3) соціокультурну та соціолінгвістичну; 4) дискурсивну компетенцію; 5) стратегічну компетенцію [6:3].

Аналіз останніх досліджень. Огляд сучасної педагогічної літератури свідчить, що комунікативний підхід в найбільшій мірі відображає специфіку іноземної мови як навчального предмету в навчальному закладі. Цей підхід визначився в результаті методичного осмислення наукових досягнень в галузі лінгвістики – теорії комунікативної лінгвістики, психології, теорії діяльності, що знайшло відображення в роботах з психології та методики навчання іноземних мов (О.О. Леонтьєв, І.О. Зимня, Ю.І. Пассов [7], С.Ф. Шатілов, Г.В. Рогова та інші).

Мета статті – проаналізувати особливості комунікативного підходу в процесі підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

Відповідно до мети **завдання** статті:

- проаналізувати важливість використання комунікативного підходу на заняттях з іноземної мови;
- сформулювати основні комунікативні уміння;
- охарактеризувати важливі складові комунікативного підходу (діалог, дискусійні й рольові ігри, драматизація, проблемні й комунікативні завдання) в процесі вивчення іноземної мови;

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна мета навчання студентів іноземної мови у вищих навчальних закладах полягає у формуванні комунікативної компетенції, основою для якої є комунікативні уміння, сформовані на основі мовних знань і навичок. Розвиток комунікативної компетенції залежить від соціокультурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують входження особистості в інший соціум і сприяють її соціалізації в новому для неї суспільстві.

Основними комунікативними уміннями є:

- уміння здійснювати усне мовленнєве спілкування (у монологічній і діалогічній формах);
- уміння розуміти зі слуху зміст автентичних текстів;
- уміння читати і розуміти автентичні тексти різних жанрів і видів із різним рівнем розуміння змісту, розглядаючи їх як джерело різноманітної інформації і як засіб оволодіння нею;
- уміння здійснювати спілкування у писемній формі відповідно до поставлених завдань;
- уміння адекватно використовувати досвід, набутий у вивченні рідної мови, розглядаючи його як засіб усвідомленого оволодіння іноземною мовою;
- уміння використовувати у разі необхідності невербальні засоби спілкування за умови дефіциту наявних мовних засобів [5:1].

Розвиток комунікативних умінь неможливий без оволодіння мовними засобами реалізації усного і писемного мовлення. Проте знання лексичного і

граматичного матеріалу ще не забезпечує становлення комунікативних умінь. Необхідні уміння оперування цим матеріалом, а також використання його для створення й розпізнавання інформації у певних сферах спілкування.

Іншомовне мовлення стимулюється не необхідністю, а потребою в реальному спілкуванні. На заняттях студентам слід надавати можливість використовувати мову в реальних життєвих ситуаціях. Це, в свою чергу, дозволить їм навчитися використовувати лексичний запас та граматичні форми для вираження власних думок. Однією з передумов цього є введення студента в повністю іншомовне середовище шляхом ведення заняття виключно іноземною мовою. Правила, значення нових слів слід пояснювати за допомогою знайомої студенту лексики, граматичних конструкцій та виразів, за допомогою жестів та міміки, малюнків, наочності тощо.

Надзвичайно ефективним є використання на заняттях рольових ігор чи драматизацій, в яких студенти спілкуються в парах один з одним або в групах. Це не лише дозволяє зробити урок більш різноманітним, а й дає можливість студентам проявити мовленнєву самостійність, реалізувати комунікативні вміння та мовленнєві навички. Вони можуть допомагати один одному, успішно коригувати висловлювання своїх співбесідників, навіть якщо викладач не дає такого завдання.

Драматизація – це свого роду «вистава», відтворення певних сцен з розповідей, повідомлень, створення сюжетних картин. Завданням студентів є втілити задану тему та сюжет у мовлення. Учасники рольових ігор можуть виконувати різноманітні соціальні ролі (продавець, інженер, бізнесмен та інші), а також ролі вигаданих персонажів. При цьому їхнім завданням є вирішення проблемної ситуації.

Саме серії проблемних завдань відкривають можливості використання іноземної мови для повсякденного спілкування, а також для вирішення професійних завдань. Забезпечуючи формування відповідних видів мовленнєвої діяльності, вони допомагають реалізувати основну функцію вивчення іноземної мови у ВНЗ – формування у студентів комунікативної компетенції. Створюючи проблемні ситуації, викладачеві слід слідкувати, щоб завдання відповідали рівню наявних знань та інтелектуальних можливостей студентів, не були стереотипними, відображали реальні ситуації професійної діяльності, розв'язували проблему під несподіваним кутом зору.

Спочатку в певній ситуації виникає мотив висловлювання, що позначає початковий момент здійснення мовлення, і відповідно – комунікативний намір того, хто говорить. Комунікативний намір визначає роль студента як учасника спілкування, конкретну мету його висловлювання: чи він про щось запитує, щось стверджує, закликає до чогось, засуджує чи схвалює, радить, вимагає тощо. Студент має знати, про що говорити, у нього виникає загальний задум майбутнього висловлювання,

який поки що не має свого мовного втілення, але вже існує у предметно-зображальному коді. Задум стосується всього тексту (висловлювання в цілому: в ньому намічається основна теза тексту, тобто попередній смисловий план, який уточнюється студентом на протязі всього процесу його реалізації. Далі здійснюється оформлення задуму шляхом відбору мовних засобів – граматичних структур, слів, який реалізується спочатку у внутрішньому мовленні, де створюється потенціальна мовленнєва схема висловлювання. Далі має місце включення голосового апарату, і сформоване висловлювання шляхом артикуляції та інтонування втілюється у зовнішньому мовленні [3, 7].

Дуже цікавими на заняттях з іноземної мови є дискусійні ігри, де обговорюються актуальні та цікаві для студентів питання. Кожен обирає собі певну роль і говорить від імені обраного ним персонажу. Слід зазначити, що у процесі навчання цікавими є не будь-які ситуації дійсності, а лише такі, що спонукають до мовлення. Такі ситуації називають мовленнєвими або комунікативними. Вони завжди містять у собі стимул до мовлення. Можна також створювати професійно-орієнтовані дискусії, прив'язуючи їх до майбутньої спеціальності студентів та застосовуючи відповідну спеціалізовану лексику. Викладач бере на себе роль організатора спілкування, задає питання, звертає увагу на оригінальні думки учасників, спірні питання, знімає напругу, що виникає в процесі дискусії [7].

У реальному процесі спілкування комунікативні ситуації виникають, як правило, самі собою. Це так звані природні ситуації. Такі ситуації також можна використовувати у процесі навчання іноземної мови, хоча, на жаль, їх кількість надзвичайно обмежена. Тому автори підручників і викладачі спеціально створюють комунікативні ситуації, моделюючи природні комунікативні ситуації. Спеціально створені (або штучні) комунікативні ситуації потребують певної деталізації зовнішніх обставин і умов, в яких має місце діалогічне спілкування, наявності вербального стимулу, визначення ролей, в яких комуніканти виступатимуть, стосунків між ними тощо [3].

Висновки. Навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах має бути комунікативно орієнтованим. Метою навчання є формування у студентів комунікативної компетенції шляхом розвитку та вдосконалення усіх видів мовленнєвої діяльності: читання, говоріння, письма та аудіювання. Досягти цього можна, використовуючи на уроках рольові та дискусійні ігри, драматизації, проблемні ситуації та інші завдання, що спонукають студентів до спілкування. Проаналізовані прийоми комунікативно-орієнтованого навчання іноземних мов впливають не лише на комунікативну і мовленнєво-мисленнєву діяльність, а й на пізнавальну, творчу; вони тренують увагу, пам'ять, розвивають мислення, а також мають високі мотиваційні характеристики: новизну, творчий характер, тісний міжпредметний зв'язок. Перспектива оволодіння іноземною мовою в тому, що, на даний момент іноземна мова, зокрема англійська, – це показник

високого рівня освіти, який в подальшому має ще й майбутні професійні перспективи.

1. Бородіна Г.І. Комунікативно-орієнтоване навчання іноземної мови у немовному вузі / Г.І. Бородіна // Іноземні мови. – 2005. – № 2. – С. 28–30.

2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / За ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

3. Ніколаєва С.Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 1999. – 320 с.

4. Програма з англійської мови для університетів/інститутів (п'ятирічний курс навчання): Проект / С.Ю. Ніколаєва, М.І. Соловей, Ю.Г. Головач та ін., К. – Вінниця: Нова Книга, 2001. – 245 с.

5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови 2–12 класи. – К. : Перун, 2005. – 104 с.

6. Федоренко Ю.П. Формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови: автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Ю.П. Федоренко. – Луцьк, 2005. – 20 с.

7. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению: Пособие для учителей иностранных языков / Е.И. Пассов. – М.: Просвещение, 1985. – 148 с.

The article deals with a communicative approach in the process of a foreign language teacher's training and its main components for forming a creative student and getting necessary language skills: a dialogue, a discussion and a role play, a dramatization, solving problematic and communicative situations.

Key words: *communicative approach, communicative skills, and communicative components.*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЇНИ – ПРОЦВІТАННЯ НАЦІЇ У МАЙБУТНЬОМУ

У статті розглянуто сучасні проблеми розвитку та пошуку можливих шляхів використання інтелектуального потенціалу наукових кадрів в Україні

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, інтелектуальна власність, людський інтелект, інтелектуальний капітал

Обов'язковою складовою успішних економічних реформ в усіх країнах є випереджаючий розвиток інтелектуального потенціалу. Соціально-економічна ситуація в країні та життєвий рівень населення визначаються інтелектуальними цінностями та ступеню освіченості суспільства. Враховуючи швидкість та масштабність технологічних змін сьогодення неможливо забезпечити конкурентоспроможність тільки за рахунок використання матеріальних та фінансових факторів, які стають загальнодоступними для більшості організацій. В цих умовах особлива зацікавленість учасників економічних відносин виникає до питань, що пов'язані з використанням в діяльності організацій факторів нематеріального характеру, як інструментів, що підвищують доходність та конкурентоспроможність.

Поняття «інтелектуальної власності» виникло в процесі довготривалої практики юридичного закріплення за певними особами прав на використання результатів їхньої інтелектуальної праці. Але в економічній науці цим терміном користуються з кінця 50-х років ХХ століття. Розуміння суті інтелектуальної власності, умов її виникнення та перетворення в нематеріальні активи підприємства відкриває нові можливості для реалізації творчого потенціалу працівників [1, с.169].

Дослідженню факторів формування, класифікації та вартісної оцінки інтелектуальної власності та інтелектуального капіталу, інтелектуального потенціалу присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме: К.Л.Келлера, П.Дойля, П.Темпорала, Т.Амблера, Д.Коулі, Н.С.Краснокутської, О.С.Федоніна, Д.Скотта, А.О.Старостіної, О.В.Мороза, І.А.Гужви, О.Н.Козирєва та ін. Але на сьогоднішній день ще недостатнє наукове та практичне опрацювання визначеної проблеми з одного боку та постійно зростаюче значення оцінки вартості інтелектуального капіталу для ефективного функціонування підприємства з іншого, породжують актуальність теми дослідження та обґрунтовують потребу визначення факторів впливу на формування, класифікацію та застосування сучасних методів оцінки їх вартості.

Метою даного дослідження є з'ясування суті та важливості розвитку інтелектуального потенціалу для розвитку українського суспільства,

визначення найбільш імовірних шляхів щодо раціонального використання інтелектуального потенціалу наукових кадрів.

Україна однією з перших держав, колишніх республік СРСР, ратифікувала основні міжнародні нормативно-законодавчі акти, що стосуються промислової власності, а з 1993 року приймає пакет законів про охорону інтелектуальної власності і в нашій державі з'являється новий вид власності – інтелектуальна, а наукові знання є конкретним товаром, яким можна володіти, користуватися, розпоряджатися [1, с. 168].

Менеджеру підприємства слід отримувати оптимальний ефект за рахунок економічного та простого вводу ідеї, інформації чи винаходу в господарський обіг.

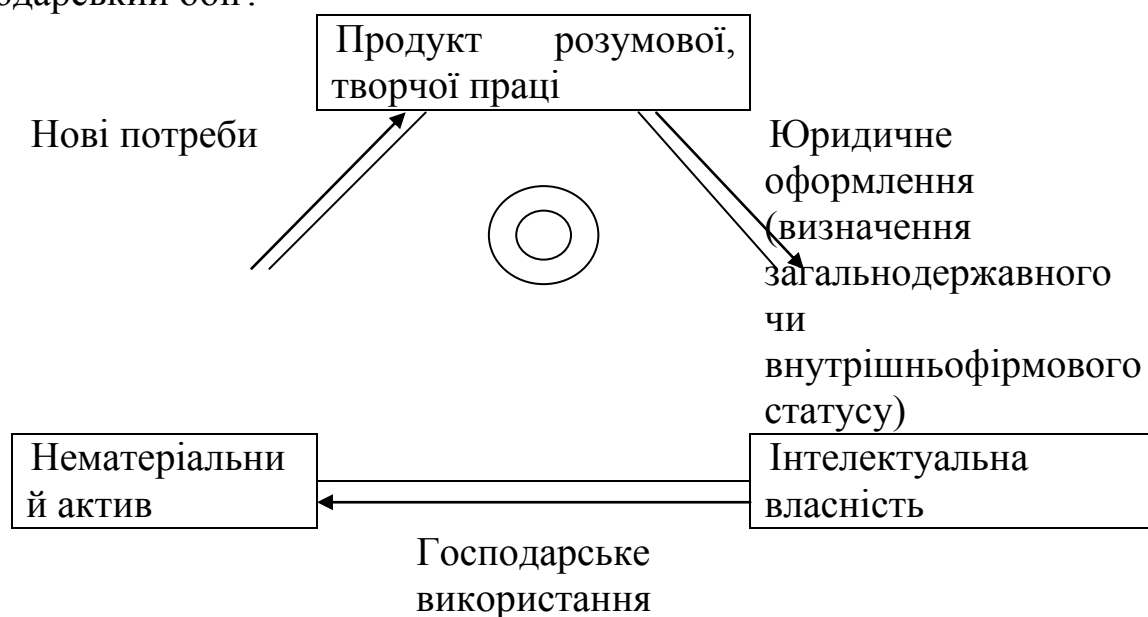

Рис. 1. Процес перетворення продукту інтелектуальної праці в нематеріальний актив підприємства [1, с. 174].

Поняття «інтелектуальної власності», яке вживається в господарській практиці включає три складові, які створюють в сукупності діалектичну тріаду [1, с. 174], а саме:

- інтелектуальний продукт (продукт інтелектуальної праці) – має значення для спеціалістів у певній галузі знань;
- інтелектуальна власність – сукупність прав на інтелектуальний продукт;
- нематеріальний актив – об'єкт інтелектуальної власності, а також аналогічні права, визначені у встановленому законодавством порядку об'єктом оподаткування.

Високий суспільний і науковий потенціал і розумова енергія є вирішальним виробничим фактором як сучасності, та і майбутнього світу. У 20 розвинутих країнах, в яких працює 95% учених світу, прибуток на душу населення зростає щорічно на 200 дол. США, а у країнах з низьким науковим потенціалом на 10 дол. США.

В той же час Україна завжди славилась талановитими, винахідливими людьми, завдяки яким вона визнана у світі як держава з високорозвиненим науково-технічним та духовним потенціалом.

Високе зростання економіки нашої держави – це ефективність використання інтелектуального людського потенціалу. На жаль, він практично не трансформується у виробництво, звідси і одне з останніх місць України за обсягом ВВП на душу населення і відповідно низький життєвий рівень. Тому для держави проблема формування та ефективного використання інтелектуального потенціалу особливо важлива на сьогоднішній день.

В нинішній конкуренції склалися такі обставини, що винахідник виступає невід'ємною складовою циклу розвитку всіх систем, що створені людьми. Проміжок часу між відкриттям та доведенням до стадії технології і впровадженням у виробничий процес винаходу становиться загальносвітовою тенденцією.

Людський інтелект відіграє головну роль і стає основною продуктивною силою постінформаційної технологічної ери. Це потребує зростаючих темпів інноваційного процесу, формування необхідного для цього інтелектуального ресурсу, а могутність сучасної країни визначається кількістю та якістю національного розуму.

На жаль, щодо України, то за останні 15 років її інтелектуальний потенціал зазнав певної руйнації. Має місце втрата кадрового потенціалу, що відкинуло вітчизняну науку далеко назад, бракує високого статусу професора і вченого, якісних параметрів роботи вищого навчального закладу. Нині все більше підприємств мають великий сумнів щодо кваліфікаційного рівня підготовлених спеціалістів. Разом з тим Україна ще й досі характеризується високорозвинутим інтелектуальним потенціалом. За попередніми підрахунками, потужність інтелектуального потенціалу України становить 137-138 млрд. дол. США. А за відносною кількістю осіб з вищою освітою вона входить до першої десятки розвинутих країн світу [2].

Наука сприяє розвитку економіки, але її ресурси останнім часом зазнають негативного впливу. Особливо, на нашу думку, використовується нераціонально кадровий потенціал.

Забезпечення економічного зростання потребує активного залучення наукових кадрів, суттєвого зменшення зазначених втрат. Останнім часом чисельність докторів економічних наук збільшується, але їхня структура не є оптимальною: 25,5% - доктори технічних наук, 19,2% - доктори медичних наук, докторів економічних наук всього 6,7%.

Неефективність вітчизняної науки особливо проявляється, якщо порівняти її з країнами ЄС, які мають приблизно таку саму частку дослідників серед зайнятого населення. При цьому всі показники, що характеризують ефективність розробок (динаміка зростання інновацій, частка наукомістких технологій тощо), в Україні незрівнянно малі, тому

останнім часом у науці вживається термін «період напіврозпаду компетентності» [3].

Ми повинні нарешті зрозуміти, що вдало вкладена в інноваційне підприємництво гривня може принести до державного бюджету щонайменше п'ять.

Як позитивний фактор у цьому аспекті слід розглядати передбачені вже згаданим Законом України «Про інноваційну діяльність» пільги для інноваційних підприємств. Вони можуть стати джерелом для створення венчурного (ризикового) капіталу, що буде вкладений у новостворювану інтелектуальну власність. Це має забезпечити значні надходження до державного бюджету, а також сприяти зростанню матеріального достатку творців інтелектуальної власності [4].

У досвіді Фінляндії цікавим є те, що незалежно від форми власності цих посередницьких організацій держава бере безпосередню участь у їх діяльності шляхом безповоротного фінансування. Так, у 2000 році Фонду винаходів Фінляндії, заснованому на приватній власності Міністерством торгівлі і промисловості, було виділено близько \$5 млн. Протягом року Фонд отримав близько 15000 звернень підприємств, 2500 інвестиційних пропозицій, з яких фінансувалися понад 900. Чисельність фонду – 22 чоловіка у центральному апараті і 25 регіональних менеджерів. Протягом 2000 року Фондом для фінансування 420 проектів було залучено близько \$400 млн. інвестицій венчурного капіталу, з них 89% приватного капіталу і 11% – вклад Уряду і громадських організацій. Безповоротно витрачено понад \$130 млн. Інші вкладення дали \$600 млн. прибутку, що згідно з податковим законодавством Фінляндії забезпечило понад \$100 млн. надходжень до державного бюджету [4].

Світовий досвід підтверджує ефективність інноваційної моделі розвитку на основі використання результатів інтелектуальної діяльності. Основне суспільне багатство розвинутих країн – це нова інтелектуальна еліта: науковці, підприємці, менеджери, фінансисти, висококваліфіковані інженери, інші фахівці, зайняті у сфері високих технологій, розповсюдження інформації та нових знань.

Саме інтелектуальний капітал нації дедалі більше перетворюється на провідний чинник економічного зростання та міжнародного обміну, радикальних структурних зрушень, стає головним у визначенні ринкової вартості високотехнологічних компаній та формуванні високого рівня конкурентоспроможності. Все це дає підстави говорити про становлення у сучасному світі якісно нового типу економіки – економіки, що базується на знаннях та використанні інтелекту. У цій економіці головну роль відіграє капітал, створений творчим використанням набутих знань.

Підтримка держави насамперед полягає у створенні сприятливих умов для ефективної комерціалізації результатів вітчизняних науково-технічних розробок як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. На жаль,

сьогодні використовується тільки незначна частка науково-технічного потенціалу держави, що обумовлено відсутністю фінансування перспективних проектів для їх комерційної реалізації, недостатністю правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, яку необхідно отримувати в іноземних державах, відсутністю сучасних маркетингових досліджень міжнародного ринку товарів та послуг. Все це потребує коштів, яких не мають українські науково-дослідні організації та установи, а також малі та середні підприємства. Наслідком такого стану справ є науково-технологічне відставання України, «відплив» інтелектуального потенціалу, втрата значних валютних коштів, які мали б надходити від продажу ліцензій та експорту наукомісткої продукції.

Законодавча база дає підстави розглядати інтелектуальну власність як довгостроковий та перспективний вид вкладень капіталу. І вона вже стає об'єктом внеску до статутних капіталів створюваних підприємств, предметом купівлі-продажу, передачі в заставу, страхування тощо. Але на сьогоднішній день необхідно прийняти законодавчі та інші нормативно-правові акти, в яких мають бути чітко визначені механізми комерціалізації інтелектуальної власності, насамперед механізми розподілу прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Підприємства третього тисячоліття - це підприємства, що використовують зовсім не ті методи і навички, які використовували підприємці у минулому. Нові методи розвиваються за сучасними інформаційними та телекомунікаційними технологіями, які потребують високої кваліфікації від працівників. Тому головна цінність для підприємств третього тисячоліття – це висококваліфіковані фахівці, які на практиці використовують свій інтелектуальний потенціал.

Внутрішній ринок об'єктів інтелектуальної власності в Україні, пройшовши стадію формування, сьогодні потребує державної підтримки, здійснення єдиної державної політики щодо захисту національних інтересів у сфері економіки, технологічної безпеки та регулювання експорту українських технологій [4].

Інтелект, який втілює в собі мораль, патріотизм, прагматизм залишається найважливішим серед будь-яких економічних ресурсів. Таким чином, розвиток інтелектуального капіталу, що є випереджаючим, в основі якого постійно зростає сукупний людський потенціал – є запорукою процвітання нації у майбутньому.

1. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. пос. – Вид. 2-ге, без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 316 с.

2. Данилишин Б, Куценко В. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення та їх використання // Економіка України. – 2006. – №1. – С. 71–72

3. Міжнародна економічна інтеграція на початку XXI століття: Моногр. / За ред. А.С.Філіпченка: Знання України, 2003. – С. 29.

4. М.В.Паладій Середній клас та його роль у формуванні інтелектуального капіталу суспільства // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 12.

INTELLECTUAL POTENTIAL OF A COUNTRY IS THE PROSPERITY OF A NATION IN FUTURE

The modern problems of development and possible ways of the intellectual potential of Ukrainian scientists have been ascertained by this article.

Key words: *intellectual potential, intellectual property, human intellect, intellectual capital*

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН: НАУКОВО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ

Глобалізаційні процеси примушують держави пристосовуватися до нових умов, вимагають реформування економіки, політики, культури, модернізації публічної адміністрації тощо. Інтеграція політичних, правових, економічних та культурних систем приносить нові виклики, пов'язані із необхідністю вироблення механізмів входження до глобалізованого простору. Актуалізується проблема запозичення кращих зразків зарубіжної практики державотворення, що вимагає розробки відповідних методологій.

За роки незалежності в Україні відбулися зміни в усіх сферах життя суспільства. Створено основи демократії та інститути ринкової економіки, формується громадянське суспільство. Проте загальна оцінка реформ свідчить про низку проблем, які заважають ефективному їх проведенню. Зокрема, і громадськість, і науковці сьогодні сходяться на думці, що публічна адміністрація України не відповідає стратегічному курсу держави на демократію та досягнення європейських стандартів належного врядування, оскільки залишається неефективною, схильною до корупції, внутрішньо-суперечливою, надмірно централізованою, закритою від суспільства, громіздкою і відірваною від потреб громадян. Стратегічний курс України на європейську інтеграцію вимагає нової філософії організації влади, створення ефективної системи державного управління та місцевого самоврядування. Особливого значення набуває теоретичне та методологічне осмислення процесів удосконалення діяльності української влади, пристосування сучасної парадигми публічного управління до українських реалій.

У цьому процесі значну роль повинне відіграти ознайомлення із кращими досягненнями світової управлінської думки, вивчення та впровадження кращого іноземного досвіду, розумне поєднання його із вітчизняними напрацюваннями. Особливо важливим видається досвід посткомуністичних держав, в першу чергу країн Центральної та Східної Європи, які, як і Україна, проходять шлях від авторитарного до громадянського суспільства. Значною у цих процесах модернізації влади повинна бути роль науки та освіти.

Проведений аналіз засвідчив, що у науковій літературі, особливо зарубіжній, уважно досліджується комплекс проблем, що стосуються модернізації публічної адміністрації. На наш погляд, в Україні, як і в інших державах Центрально-Східної Європи, вже можна говорити про перехід від етапу вивчення нового феномену до розробки рекомендацій щодо його оптимізації. Наприклад, програмний характер носять опубліковані В.І.Луговим, Н.Р.Нижник, В.М.Князевим, В.Д.Бакуменком та

С.О.Кравченком пропозиції щодо реформування центральних органів влади України [1].

Вагомий науковий внесок у вивчення проблеми розвитку державного управління зробили українські вчені: В. Б.Авер'янов, В.Д.Бакуменко, Є.І.Головаха, С.Д.Дубенко, В.М.Князєв, Г.І.Леліков, В.І.Луговий, В.К.Майборода, С.В.Майборода, В.М.Мартиненко, Т.В.Мотренко, Н.Р.Нижник, В.М.Олуйко, В.А.Ребкало, І.В.Розпутенко, М.І.Рудакевич, С.М.Серьогін, Ю.І.Сурмін, В.В.Тертичка, В.В.Цветков, В.О.Шамрай та інші.

Вивченню іноземного досвіду євроінтеграційних процесів та модернізації публічного управління присвятили свої дослідження В.І.Бурдяк, Р.В.Войтович, Н.А.Гнидюк, І.А.Грицяк, Н.В.Гудима, С.Д.Василенко, Н.Дармограй, О.Долженков, Г.І.Зеленько, С.О.Кравченко, В.В.Лемак, М.Лендєл, В.В.Лісничий, В.Я.Малиновський, Г.О.Опанасюк, Т.І.Пахомова, Л.А.Пашко, Д.І.Ткач, І.Я.Тодоров, В.В.Токовенко, Х.В.Хачатурян, В.М.Шаповал.

Цей перелік прізвищ вчених можна продовжувати. Він переконливо свідчить про увагу науковців до проблем модернізації публічної адміністрації посткомуністичних країн. Водночас можна констатувати розрив теорії та практики, незатребуваність теоретичних напрацювань політиками, прагнення останніх підігнати теорію під своє бачення процесу реформ. На наше глибоке переконання, потрібен синтез науки та практики, зростання уваги до науково-освітніх аспектів трансформаційних перетворень суспільства та влади, що є одним із головних завдань нашої статті.

Як наголошує Н.Нижник, зміст концепції публічної або державної влади безпосередньо залежить від методологічних засад її аналізу і, насамперед, феномену влади [2, с. 9]. Другою тезою цього автора є наголос на необхідності наукового фундаменту у державному управлінні, а третьою – увага до термінології, необхідність подолання термінологічної вакханалії, яка характерна не лише для України, а й для інших держав перехідного періоду і яка пов'язана із тим, що «люди, котрі ніколи не мали стосунку до політики, до управління, раптом стають універсальними тлумачами» [3, с. 20]. На це ж вказує В.Князєв. Наприклад, критикуючи вживання терміну «перехідне суспільство», він наголошує, що є «перехідні умови, перехідні часи, перехідні інститути, які створюються, перебувають у кризовому стані. Ми з вами не є перехідним суспільством. Ми – суспільство в перехідних умовах, на перехідному етапі» [3, с. 23].

Отже, дослідження публічної адміністрації в посткомуністичних країнах відбувається в складних умовах перетворень, що вимагає відходу від ідеологічної заангажованості попереднього періоду, вивчення та врахування світового досвіду, перегляду методологічної парадигми, розроблення нового понятійного апарату, врахування вимог життя тощо. Зростає значення

плюралістичного підходу до вивчення проблем, а відтак – необхідності синтезу, узагальнення та вироблення пропозицій.

Слід також звернути увагу на поєднання досліджень глобалізації, модернізації, інтеграції та європеїзації. Проблему модернізації публічної адміністрації в цьому контексті можна виділити як частину теоретичного осмислення суті сучасних трансформацій. На наш погляд, важливою особливістю науки державного управління є її об'єднуючий характер. Так, відомий польський правознавець Г.Іздебський відзначає, що у дослідженнях публічної адміністрації суттєву роль відіграють теорії порівняльної політології, організації і управління, публічної політики, раціонального вибору та теорії, пов'язані із публічними фінансами [4, с. 24-25].

Як і філософія по відношенню до комплексу наук, наука державного управління синтезує дослідження істориків, політологів, соціологів, представників інших наук щодо сфери публічного управління. Тому одним із її завдань є розробка нових методологічних підходів та синтез методологій інших суспільних наук. Другою важливою рисою науки державного управління є її зв'язок із практикою та активна участь громадськості у державотворчих процесах. Як відмічають українські вчені, існує необхідність «обстрілу» основних положень концепцій політичного реформування представниками різних елітних груп з метою уточнення їх змісту і забезпечення консенсусу інтересів. Третьою рисою є підвищена увага до людського фактора, який є суттєвою частиною публічного управління. Нова парадигма останнього повинна концентруватися на проблемі людських взаємовідносин, які лежать в основі відносин – влада-суспільство, влада-бізнес, влада – НДО тощо, визнаючи не державу, а людину серцевиною проблеми публічного управління.

Дослідження публічної адміністрації як комплексного явища у контексті світового досвіду ставить складні проблеми, що вимагає особливої уваги до методології дослідження. По-перше, слід критично оцінювати надмірне захоплення політиків та вчених посткомуністичних країн методом подібності та аналогій, що вже відмічалось російськими дослідниками, як «найбільш важлива методична слабкість вітчизняного реформаторства» [5, с. 21]. По-друге, найчастіше предметом дослідження та порівняння стає публічна адміністрація розвинених держав, що є не зовсім коректним. По-третє, при вивченні державного механізму держав стабільної демократії увага акумулюється лише на тій новизні, яка вкладається у власну парадигму цього механізму. По-четверте, порушується принцип історизму, що особливо помітно при виробленні рекомендацій. По-п'яте, часто помітним є відрив науки від практики, що викликано кількома причинами. Наприклад, з одного боку, поширені випадки незнання вченими конкретної практики адміністративної роботи, а з іншого боку – рекомендації науковців залишаються нереалізованими.

Важливим негативним фактором залишається і заполітизованість досліджень у сфері публічної адміністрації, яка певною мірою проявляється у всіх посткомуністичних державах. Наприклад, завідувач кафедри державної служби і кадрової політики РАДС, професор А.І.Турчинов зазначає: «В Росії вчений повинен уподібнюватися аптекарю і свої вченості видавати лише за рецептами уряду» [5, с. 23]. У Польщі, Болгарії та Україні більш помітним є вплив на вибір тематики досліджень, а інколи і на позицію авторів, грантових програм. Отже – виникає проблема самостійності та об'єктивності досліджень. На наш погляд, важливо пов'язати методологію дослідження із методологіями розвитку України та публічного управління, враховуючи також закордонні підходи до цього явища.

Однією з вузлових проблем розвитку України, як і інших посткомуністичних держав, залишається і питання кадрового забезпечення модернізаційних процесів. Проте, сліпе копіювання зарубіжного досвіду без врахування національної специфіки та специфіки перехідного періоду може мати негативні наслідки. Так, у «Рекомендаціях парламентських слухань на тему «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації» відзначено, що у результаті переходу від природознавчого до гуманітарного підходу при підготовці спеціалістів, а також викладання економіки, менеджменту та маркетингу у вищих навчальних закладах за спрощеними підручниками західних авторів, неадаптованих до умов української економіки, різко знизилась активність управлінських рішень, ефективність і конкурентоздатність суб'єктів господарювання та країни в цілому» [6].

Глобалізаційні процеси вимагають кадрового забезпечення у всіх сферах життєдіяльності. Стоїть також завдання підготовки людських ресурсів для успішної реалізації процесу європейської інтеграції України. Проблему кадрового забезпечення інтеграційних процесів можна розглядати з багатьох точок зору. Перша з них передбачає готовність до інтеграційних процесів працівників усіх сфер діяльності суспільства. Друга – виходить з пріоритету підготовки управлінських кадрів загалом і насамперед кадрів для системи публічної адміністрації. В останньому випадку ми схильні підтримати точку зору відомого польського спеціаліста у сфері адміністративного права професора М.Стеця, який відзначає, що «наявність професійно підготовлених кадрів чиновників, тобто людей, навчених для виконання праці в публічному управлінні і готових постійно підвищувати свою кваліфікацію та вміння, веде до того, що люди, з яких складається адміністрація, не думають про те, як забезпечити самих себе, як лобювати ті чи інші інтереси, але про те, що мають обов'язок працювати для спільного блага» [7, с. 106].

Наявність кваліфікованих працівників передбачає створення відповідних принципів та процедур, за якими повинні формуватися кадри публічної адміністрації. Отже, мова повинна йти про комплекс заходів,

значну роль серед яких відіграє забезпечення адекватної новим вимогам підготовки кадрів. Як зазначає В.І.Луговий, потреба у навчанні кадрів «актуалізується під час різноманітних суспільних реформ» [8, с. 122.].

Розглядаючи людські ресурси як вирішальну ланку в організації суспільства, забезпеченні його функціонування та розвитку, важливо відзначити, що це збірне поняття охоплює працівників різних сфер та різних рівнів діяльності, як керівників, так і виконавців. Відтак, можемо констатувати, що їх підготовка, а особливо – перепідготовка та підвищення кваліфікації, неминуче мають бути диференційованими. Ця диференціація повинна враховувати не лише галузеву специфіку, а й особливості регіону. Водночас варто врахувати думку, що регіон є лише частиною цілого. Отже, основні підходи до модернізації системи підготовки та перепідготовки кадрів повинні вироблятися на центральному рівні з урахуванням наявного власного та іноземного досвіду.

Проведений нами порівняльний аналіз реформування освітніх систем у колишніх соціалістичних країнах свідчить про наявність як спільних рис, викликаних процесами глобалізації, так і особливостей, що є наслідком таких факторів, як національні освітні традиції та школи, рівень інтеграції країни до європейських інституцій тощо. Наприклад, багато російських дослідників наголошують, що саме використання нагромадженого потенціалу та врахування досвіду, традицій, менталітету – гарантія успішного розвитку освіти і соціального прогресу» [9, с. 418]. У Польщі, Болгарії та інших державах Центральної і Східної Європи освітні реформи, як і всі інші, відбуваються радикальніше, що особливо проявилось на етапі підготовки та вступу до Європейського Союзу. Більш відкритою для перетворень є й Україна.

Проблема підготовки кадрів розкривається у працях Н.Т.Гончарук, Н.М.Гринецької, О.А.Воронька, Н.Л.Коломінського, Г.І.Лелікова, Т.В.Мотренка, В.І.Лугового, В.К.Майбороди, О.Мельникова, О.Ю.Оболенського, Н.Р.Нижник, Л.І.Плаксій, М.І.Рудакевич, В.І.Сороко, В.Г.Яцуби та багатьох інших авторів.

Так, В.М.Олуйко досліджує кадрові процеси в державному управлінні України та їх регіональні аспекти [10]. Світовий досвід діяльності органів влади з професійного вдосконалення й кар'єрного розвитку державних службовців вивчає О.М.Слюсаренко, а В.О.Чмига досліджує систему підготовки державних службовців у Франції. Ці ж проблеми вивчалися нами на прикладі Болгарії, Казахстану, Росії та Польщі та відображені в кількох публікаціях. Людські ресурси у сфері державного управління та теоретико-методологічні засади їх оцінювання досліджує Л.А.Пашко.

Проблема підготовки державних службовців у країнах Центральної та Східної Європи досліджується у монографії та низці статей Г.О.Опанасюк, яка, перераховуючи спільні завдання адміністративної реформи для країн Центральної та Східної Європи, виділяє створення дієвої державної служби

та її розвиток як обов'язкового елемента громадянського суспільства й економічного зростання країни, що забезпечить стабільність держави [11, с. 22]. Автор відзначає, що саме у Польщі, Чехії та Словаччині найрельєфніше виявляються напрями підготовки державних службовців. Наголошено, що проблема підготовки державних службовців у країнах Центральної та Східної Європи не лише актуальна й недосліджена, а її розробка для України є новим напрямом у галузі державного управління. Г.О.Опанасюк виділяє такі тенденції становлення й розвитку системи підготовки державних службовців у період трансформації суспільства: адекватність підготовки кадрів державного апарату змінам перехідного періоду; кількісне та якісне зростання; зближення національних систем підготовки державних службовців [11, с. 36-45].

Слід відзначити також важливість етичної освіти в системі підготовки й підвищення кваліфікації державних службовців, що переконливо доводить М.І.Рудакевич [12].

Менш дослідженою залишається проблема підготовки фахівців у сфері європейської інтеграції, зокрема – іноземний досвід та можливості його застосування в Україні. Частково ця проблема розкрита у нашій статті [13].

Отже, аналіз іноземного досвіду модернізації публічної адміністрації свідчить про необхідність їх ґрунтовного наукового та кадрового забезпечення. Аналіз свідчить про можливість застосування в Україні напрацювань іноземних вчених з питань модернізації публічної адміністрації за умови врахування національних особливостей. Важливим є поєднання теорії та практики та затребуваність наукових розробок органами влади. Доцільно також врахувати наведену нами засторогу проти дилетантства у науці та її політизації.

Слід відзначити взаємозв'язок науки та освіти та їх спрямованість на забезпечення потреб практики. Навчання та підвищення кваліфікації повинні забезпечувати ефективність (досягнення максимальних результатів з мінімальними витратами) та дієвість (спрямованість на цілі, завдання і методи навчання відповідно вимог практики).

Очевидно також, що питання підготовки кадрів для публічної адміністрації не можуть регулюватися лише потребою ринку, важливо прораховувати перспективу із врахуванням різних факторів, що визначають потребу у кадрах, їх структуру тощо.

1. Луговий В.І., Нижник Н.Р., Князев В.М., Бакуменко В.Д., Кравченко С.О. Актуальні питання реформи центральних органів виконавчої влади в Україні // Державне управління: теорія і практика. Електронне видання НАДУ. – 2005. – № 1 // <http://www.academy.gov.ua/ej1/index.html>

2. Публічна влада та управління: принципи механізми реалізації: Монографія / За заг ред. Нижник Н.Р. / . – Чернівці: Технодрук, 2008. – 432 с.

3. Державне управління перехідних суспільств в умовах глобалізації. Матеріали засідання міжнародного круглого столу. – К. : Українські пропілеї. – 2001. – 32 с.
4. Administracja publiczna / Redakcja naukowa J. Hausner. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2005. – 293 s.
5. Турчинов А.И. Государственная служба России в период реформ: подходы и ошибки // Збірник наукових праць УАДУ при президентіві України. – Вип. 1. – К. : 2003. – С. 18–28.
6. Про «Рекомендації парламентських слухань на тему «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації» / Постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 року № 1244-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 46.
7. Стець М. Цивільна служба в органах місцевого самоврядування // Польський досвід реформування системи самоврядування з перспективи планованої адміністративної реформи в Україні. – Краків: «За-піс», 2005. – 120 с.
8. Луговий В.І. Шляхи і засади вдосконалення підготовки керівного персоналу державної служби (аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду) // Підвищення кваліфікації державних службовців: Зб. наук. пр. / кол. авт.; Кер. П.С. Назимко. – К. : Вид-во НАДУ, 1999. – С. 108–138.
9. Пономаренко Б.Т. Глобализация и образование. Российское образование: состояние, проблемы, перспективы // Вісник НАДУ. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – № 1. – С. 408–411.
10. Олуйко В.М. Кадри в регіоні України: становлення та розвиток: Монографія. – К. : Наук.світ, 2001. – 237 с.; Олуйко В. Кадрові процеси в державному управлінні України: стан і перспективи розвитку: Монографія. – Хмельницький: Вид-во ХВВП, 2005. – 326 с.

Секція №2
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

Віра Бурдяк

**ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ
У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОМУ СВІТІ**

У статті розкрито демократичні зміни в ЦСЄ і колишньому СРСР. Автор аналізує підходи вчених-транзитологів до демократизації й етапи перехідного періоду в країнах регіону та доводить, що демократизація – не уніфікація політичної карти світу, а, швидше, диверсифікація її поступу.

Ключові слова: демократизація, диверсифікація, перехід, транзит.

Восени 2009 р. світ відзначатиме двадцятиріччя *оксамитових революцій* у країнах ЦСЄ, наслідки яких мали величезне значення не лише для регіону, але й для всього світу. У 1991 р. припинив своє існування і СРСР. Ці події поклали кінець *холодній війні*, зруйнували *залізну завісу* та розширили коло демократичних країн на планеті. Перші уявлення про тривалість і етапи переходу ґрунтувались на досвіді найперше Латинської Америки. Для відносно промислово розвинених соцкраїн ЦСЄ і СРСР, більшість *транзитологів* передбачали швидкий перехід до ринкової економіки та стабільної демократії, вважаючи, що він включатиме два основних етапи – перехід до демократії і консолідацію демократії. Але на основі реального досвіду економічних і політичних реформ у колишніх соцкраїнах, вчені в останні роки уточнюють попередні висновки. Так, Л.Шин називає чотири етапи трансформації постсоціалістичного суспільства: крах тоталітарної системи; перехід до демократії; зміцнення демократичної системи; вдосконалення демократичних інститутів.

Визначаючи періодизацію постсоціалістичних змін, З.Бжезинський враховує їх політичні й економічні аспекти та виділяє три фази процесу демократизації і створення ринкової економіки. Перша – почалась відразу ж після падіння соціалізму. В ній відбувалась трансформація вищих структур політичної влади і первинна стабілізацію економіки. Ця фаза, на думку вченого, може зайняти 1-5 років. Друга – інституційно забезпечує функціонування демократичної системи. Її завдання містять прийняття нової конституції, утвердження нової виборчої системи, впровадження у суспільну практику демократичних процедур і норм. Політичні зміни йдуть паралельно з економічними: формується банківська система, відбувається демонополізація, мала і середня приватизація, основана на законодавчому забезпеченні прав власника. Друга фаза триває 3-10 рр. Стійке функціонування демократичних інститутів, утвердження певної політичної культури в суспільстві і стабільного росту економіки вказують на початок третьої фази, яка може тривати 5-15 і більше років. Тож, терміни

постсоціалістичного переходу виглядають досить тривалими, не менше 10 років для потужних держав ЦСЄ, а в менш підготовлених для такого переходу країнах – понад 20 років.

Зазначимо, що транзитологія, на відміну від попередніх концепцій політичної модернізації, розглядає демократизацію як різновекторний процес, що передбачає різні, іноді й песимістичні, сценарії її розвитку. Якщо одні вчені, констатуючи поступовість і тривалість процесів реальної демократизації й лібералізації, все ж вважають, що «ми живемо у вік демократії», що «у сучасний період немає будь-якої авторитетної альтернативи демократії і проблеми управління ХХІ ст. будуть, очевидно, проблемами в межах демократії» [19, с. 24], то інші пишуть, що епоха домінування ліберальних ідей, яка розпочалась у 1989 р. – завершилась. Так, І.Крастєв стверджує, що «на сучасному етапі найочевидніша загроза [для демократії] йде від радикального ісламу, а загроза свободі від появи *уявних демократій* – режимів, які претендують бути демократичними і, можливо, виглядають як демократичні, але фактично з авторитарним правлінням» [15, с. 52-53]. Тож, у багатьох постсоціалістичних країнах повторюється процес деполітизації суспільства і його відчуження від політичної системи. Більшість громадян «звично схвалюють олігархічну, елітарну модель влади, тобто таку державу, якою відносно ефективно управляють професійні еліти політики і експерти. Певна активність населення на виборах змінюється пасивністю у періоди між ними. Суспільство мало реагує на прикрі випадки порушення демократії і верховенства закону» [1, с. 20]. Вважаємо, що в цьому випадку процес демократизації розглядається як уніфікація країн *третьої хвилі* щодо взірців західної ліберальної демократії, які стали еталоном. Але є й інше розуміння демократизації, не уніфікації політичної карти світу, а, швидше, диверсифікації демократії, розширення кількості варіантів її поступу.

Якщо перший підхід акцентує на тому, чи буде замінена автократія демократією, коли, з якими труднощами й завдяки чому, то другий на тому – яким типом демократії буде замінена автократія, що суть поставторитарних трансформацій не просто у поступовому, пролонгованому процесі, з труднощами уніфікації політичних систем до класичних моделей західного зразка (універсалізація ліберальної демократії), а швидше, процес розширення типологічних різновидів демократій. Так пояснюють феномен *глобальної демократичної революції* вчені-політологи (Ф.Шміттер, Г.О'Доннелл, Г.Ванштейн, А.Мельвіль). Хоч на Заході й надалі панує перший підхід, але песимізм щодо оцінок демократичного майбутнього більшої частини пострадянських держав явно починає переважати.

Сучасна відмова від демократизації найменше пов'язана з перспективою відновлення соціалізму. Ймовірніше, на думку вчених, є встановлення націоналістичної диктатури чи утвердження на певний час політичних режимів, з елементами і демократії, і авторитаризму. Ф.Шміттер

писав ще на початку 1990-х рр., що перед країнами, які знаходяться на етапі поставторитарного переходу, крім альтернативи автократії чи демократії є ще одна – поява і консолідація гібридних режимів, що поєднують у собі елементи автократії і демократії, чи існування *стійких, але таких, що не утвердились, демократій*. Він вважав, що для постсоціалістичних країн реальна перспектива саме встановлення *демократії, яка не утвердилась*. Водночас реальною є й перспектива консервації перехідного стану. Вона теж не дуже приваблива, адже постсоціалістичне суспільство поєднує в собі негативні риси, які дістались у спадщину від тоталітарного минулого, і не менш суперечливі риси початку становлення ринкової капіталістичної економіки [17, с. 55].

Після першого постреволуційного десятиліття, Ф.Закарія змушений був визнати, що більшість держав, які демократизуються – неліберальні демократії, і поява значної кількості політичних систем, які поєднують високий ступінь демократії з відсутністю багатьох ліберальних свобод, свідчить, про те, що нації можуть успішно переймати не лише різні форми капіталізму, але й демократії. Тож, ліберальна демократія може стати не завершенням цього шляху, а лише одним з можливих варіантів виходу. Він пише, що «до ХХ ст. більшість країн Західної Європи були ліберальними автократіями чи, в кращому випадку, напівдемократіями» [19, с. 26].

Хоч у поглядах західних *транзитологів* існує багато відмінностей у методологічних підходах, вони солідарні в дотриманні чіткої послідовності демократизації. Спроби ж демократизації в невідготовлених для цього країнах, часто ведуть до несподіваних, а іноді й небажаних результатів. Дж.Снайдер вважає, що замість необачного підштовхування *сумнівних країн* до швидшого впровадження атрибутів *електоральної демократії і свободи преси*, міжнародному співтовариству слід вести обережну й опосередковану політику, досягаючи найперше тривалих цілей створення соціально-економічних умов лібералізації й інституціональних передумов громадянської демократії, що відсуває мрію про глобальну демократизацію і *кінець історії* у невизначену далечінь [18, с. 260-261].

Одночасно викликає сумнів використання понять *постсоціалістичні країни і постсоціалістичний світ*. «Очевидно, – пише Т.Каротерс, – прийшов час залишити концепцію посткомунізму. У світі немає посткомуністичного регіону чи світу; є Центральна Європа, Південно-Східна Європа, балтійський регіон, Середня Азія, Кавказ, Росія і декілька дрібних регіонів, кожний з яких легше зрозуміти, досліджуючи його індивідуальні особливості, ніж подібні риси [3, с. 4]. Дійсно, після краху комунізму колишні соціалістичні країни розвивались по-різному, і нині їх вже неможливо розглядати як певну однорідну групу.

Так, Ч.Гаті в кінці 1990-х рр. заявив, що лише невелика група колишніх комуністичних країн Центральної Європи (Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія) і пострадянські республіки Балтії мають змогу

успішно завершити демократичні зміни й економічні реформи. До подібної думки про стабільність і демократичність виборчих процесів у ЦСЄ схиляється й І.С.Яжборовська: «в сучасний період у більшості країн Центрально-Східної Європи дотримані демократичні стандарти, правила і процедури в організації виборів, при підрахунку голосів і оприлюдненні результатів виборів, обмежене втручання офіційних посадових осіб у виборчий процес, який добре організований. Представники політичних партій і неурядових організацій мають можливість спостерігати за роботою виборчих комісій на всіх рівнях. Фальсифікація виборів малоімовірна. Забезпечена регулярність їх проведення» [9, с. 54].

Водночас західні вчені пишуть, що союз між політичними партіями і виборцями, як і раніше, хиткий і крихкий, резерви емоційної лояльності, які покликані пом'якшити почуття розчарування і невдоволення, відсутні. Переважну більшість громадян країн нової демократії слід розглядати як виборців, що не приєднуються до будь-яких блоків. Це підтверджують такі кількісні показники, як відсоток населення країн ЦСЄ, що ідентифікує себе з конкретними партіями (18% в Польщі й Угорщині і майже 30% в Чехії, Словаччині, Румунії), та кількість членів партій (цей показник в країнах ЦСЄ коливається в межах 3-4%). Більшість членів партій пасивна. Лише 15-20% є активними членами партій, оскільки вони приймають участь у проведенні агітації чи, зрештою у масових заходах своїх партій. Водночас у країнах з низьким рівнем партійної ідентифікації і слабкістю партійних організацій, низький і рівень вдоволення демократією [4, с. 149-154].

Ч.Гаті вважає, що після соціалізму можуть довго існувати гібридні режими. Болгарію, Румунію та Росію, Україну, Білорусь і Молдову він відносить до групи країн з напівавторитарними режимами. Тут влада допускає існування вільної преси, проводить певні ринкові реформи, ззовні вільні вибори (з маніпуляціями). Для деяких з цих держав підходить поняття, яке утвердилось у транзитології – *делегативна демократія*, чи формальна демократична система, в якій реальна влада зосереджена в єдиному центрі – у руках президента. До третьої групи він відносить вісім колишніх радянських республік Закавказзя і Центральної Азії, які *програли*, адже в них на зміну тоталітаризму прийшли авторитарні режими, а шанси на становлення демократичної системи, створення ринкової економіки в близькій перспективі у них відсутні.

«На континенті, – пише професор Каліфорнійського університету І.Беренд, – створюється нова конфігурація, і в кращому випадку лише частина центральної і східноєвропейської периферії має потенційну можливість приєднатись до його основної частини. Інша, значно більша, частина ЦСЄ має шанси йти іншим шляхом і залишитись нестабільною, такою, що завдає постійних турбот, периферією Європи» [10, с. 270].

За класифікацію і даними «Фрідом Хаус» 1990-2002 рр., С.Уайт вказав відсутність єдиного взірця транзиту – *переходу до демократії* для країн

регіону і поділив їх на чотири групи. Перша група – *вільні* типowo християнські (лютеранські чи католицькі) країни, які були під владою комуністів не довго, мають вищий рівень життя, розміщені по західному периметру СРСР (Польща, Чехія, Угорщина, країни Балтії тощо). Друга група – *частково вільні* країни, зазвичай православні, під владою комуністів були з 1917 р., мають низькі і середні доходи за класифікацією Всесвітнього банку, євразійські, а не центральноєвропейські (адже *Східної Європи* більше не існує) – Росія, Україна, Молдова, Вірменія, Грузія тощо. Третя група – *невільні*, зазвичай бідні за стандартами Всесвітнього банку мусульманські країни, які розміщені здебільшого в Азії. Білорусь, якскраве виключення, можна віднести до цієї групи помилково. Азербайджан, оцінений «Фрідом Хаус» як *частково вільний*, за іншими даними, *невільний*. Майже у всіх країнах сильна президентська влада, аналог керівних органів партії радянських часів, розширена практикою використання всенародних референдумів. «Фрідом Хаус» включив дві країни з групи – Туркменістан і Узбекистан до списку *найрепресивніших режимів світу*, разом з Північною Кореєю, Екваторіальною Гвінеєю й Іраком (до вступу США і повалення режиму С.Хусейна). Четверта група – *неперехідні країни*: Китай, Північна Корея, В'єтнам – азійські країни з традиційними релігіями і низьким рівнем доходів. Серед них – найбільший за населенням Китай, та В'єтнам, що за прогнозами випередить до 2050 р. Росію по кількості населення. Куба теж у цій групі, хоч географічне положення й деякі інші фактори додають їй унікальності [8, с. 25-26].

Поки ще відсутні вагомі дослідження цих різних результатів процесу демократизації в регіоні. Так, С.Горовіц вбачає чотири ключових фактори впливу на процеси і результати демократичного транзиту: відмінності в економічній структурі і силі груп, що економічно втрачають від демократизації; відмінності в політичній культурі, пов'язані з релігійними традиціями і національною ідентичністю; масштабний воєнний конфлікт; різна сила президентської влади і консолідованості партійної системи [14, с. 135]. Але в цих класифікаціях є значний суб'єктивізм, політична заангажованість і подвійні стандарти. Так, у 1990-х рр. Дж.Мюллер писав, що дехто, оцінюючи характер політичного процесу в поставторитарних країнах, загалом, і в посткомуністичних, зокрема схильні керуватись у своїх роздумах не *реалістичними стандартами*, а деяким *туманним ідеалом*. І ця невідповідність між образом демократії і демократичною реальністю стає фактором, який породжує суттєві аналітичні труднощі [16, с. 104]. У результаті Захід, оберігаючи свої геополітичні інтереси пішов на визнання демократичних держав, суспільний лад яких часто не відповідає навіть мінімальним стандартам західної ліберальної демократії. Очевидно, це пояснює включення до групи найуспішніших у демократизації країн Балтії, де не вирішена проблема прав т.зв. *некорінного населення* й існує *етнічна демократія*, як явний відступ від базових принципів демократії ліберальної,

чи включення в число демократій країн, в яких «перемогли кольорові революції» (Грузія, Україна) тощо [5, с. 32].

Цікава паралель і в тому, що «останні пошуки транзитологів дуже нагадують удосконалення радянського суспільствознавства, яке намагалось пояснити затягування приходу комунізму необхідністю нових і нових етапів на шляху до нього: спочатку «побудова основ», потім «повністю і остаточно», згодом «розвиненого». У концепціях транзитологів місце комунізму займає ліберальна демократія, але загальний принцип, схоже, той же. Досягнення (рано чи пізніше) деякого нормативного взірця не піддаються сумніву. Хоч, у даному випадку взірець, ніби й, не такий утопічний і навіть має конкретне історичне втілення. Однак, вирваний з контексту сучасності (і процесу глобальних взаємодій та трансформацій) він за визначенням набуває рис міфологеми», – пише С.Пшизова [6, с. 23]. В свою чергу, Т.Карозерс вказує, що є помилки теорії «поетапної (стадійної) демократизації», що «стадійність спрямована на те, щоб відкласти демократизацію на невизначений час; в його основі – глибокий скептицизм відносно цінності демократії і ймовірності її перемоги» [2, с. 85].

Тож, західні спостерігачі зазначають, що реально в більшості пострадянських держав в останнє десятиріччя ХХ ст. розпочався не період реформ, а занепад; не демократичний транзит, а розпад і ерозія державної влади. М.Буровий писав, що «замість очікуваного неоліберального революційного розриву з минулим чи неоінституціональної тенденції еволюційного руху до майбутнього капіталізму, в Росії регресивна деградація, викликана розширенням сфери обміну за рахунок виробництва» [11, с. 270]. Ці процеси йдуть ще з пізньої радянської епохи, однак завдяки політиці Б.Єльцина і бездумному використанню порад Заходу, вони значно прискорились у пострадянський період, поставивши в певний момент під питання саме існування Росії. Нині С.Фіш, роблячи деякий підсумок під західним дослідженням *російського транзиту*, пише про три основні причини, за якими, на його думку, не відбулась російська демократія за західними стандартами: т.зв. *ресурсне прокляття*; здійснення економічної політики – домінування держави в економіці країни; інституціональна особливість – обраний у 1993 р. конституційний дизайн, в якому домінуюча роль належить президенту, а не парламенту [12, с. 54]. При цьому він *забуває* ще одну важливу причину – якість порад, які давали в 1990-х рр. західні експерти росіянам. Самі вони пишуть, що «якість рекомендацій з економічних питань, які адміністрація Клінтона давала Росії, була настільки низька, а їх наслідки – настільки погані, що 81% росіян вважає, що їх метою було перетворення Росії на другорозрядну країну» [7, с. 62]. Водночас процеси демократизації країн регіону співпали в часі з кризою світової демократії, каталізатором якої була терористична атака на США 11 вересня 2001 р. Проте ще на початку 1990-х рр. Е.Хобсбаум зазначав, що «на жаль, з настанням нового тисячоліття протиріччя демократії не відійшли назавжди в

минуле. І може трапитись, що світ, на біду, знову вступить у такий період, коли її переваги не будуть здаватись настільки очевидними, як у період між 1950 і 1990 рр.» [13, с. 141].

1. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центрально-Восточной Европы. – М. : Наука, 2005. – 184 с.
2. Карозерс Т. Ошибка теории «поэтапной демократизации» // Pro et Contra. – 2007. – Т. 11. – № 1. – С. 85–105.
3. Каротерс Т. Помощь Западу становлению гражданского общества в Восточной Европе и бывшем Советском Союзе // КПВО. – 2000. – № 1. – С. 2–9.
4. Плассер Ф., Плассер Г. Мировая практика проведения политических кампаний: анализ деятельности профессионалов. – М. : Вейсл, 2005. – 416 с.
5. Попова О.В. Почему Россия – «несвободная страна», или о том, «как нас посчитали». Ч. 1 // ПОЛИТЭКС. – 2006. – Т. 2. – № 1. – С. 31–50.
6. Пшизова С.Н. От подражания к имитации: партийное строительство на постсоветском пространстве // Власть. – 2003. – № 12. – С. 23–48.
7. Россия и современный мир. – М.: НИ ВШУ, 2007. – 74 с.
8. Уайт Ст. Еще раз о посткоммунистической транзиции // Социс. – 2003. – № 11. – С. 22–30.
9. Яжборовская И.С. Трансформация избирательных систем и выборы в странах Центрально-Восточной и Юго-Восточной Европы // Новая и новейшая история. – 2008. – № 2. – С. 3–20.
10. Berend I.T. The «Crisis Zone» Revisited: Central and Eastern Europe in the 1990-s // East European Politics and Society. – 1999. – №2. – P. 268–276.
11. Burawoy M. Transition without Transformation: Russia's Involutionary Road to Capitalism // East European Politics and Society. – 1999. – Vol. 15. – № 2. – P. 266–274.
12. Fish M. St. Democracy Deriled in Russia: The Failure of Open Politics. – Cambridge, 2005. – 189 p.
13. Hobsbawm E. Age of Extremes: The Short Twentieth Century. 1914-1991. – London: Michael Joseph Ltd, 1994. – 647 p.
14. Horowitz S. Sources of Post-communist Democratization: Economic Structure, Political Culture, War and Political Institutions // Nationalities Papers. – 2003. – June. – Vol. 31. – № 2. – P. 131–139.
15. Krastev I. Democracy's «Doubles» // J. of Democracy. – 2006. – Vol. 17. – № 2. – P. 50–63.
16. Mueller J. Democracy, Capitalism and the End of Transition // Postcom-munism: Four Perspectives / Ed. M. Mandelbaum. – N.Y., 1996. – P. 102–112.
17. Schmitter Ph. The Consolidation of Democracy and Representation of Social Groups // American behavioral scientist. – 1992. – March-June. – Vol. 35. – № 4-5. – P. 48–64.
18. Snyder J. From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict. – N.Y.; London: W.W. Norton & Company, 2000. – 382 p.
19. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs. – 1999. – № 6 (November/December). – С. 22–43.

Burdiak Vira Ivanivna

Democracy Diversification in the Post-Socialist World

Democratic changes in the Central-Eastern Europe and former USSR are examined in the article. The author analyzes democratization approaches of the scientists, who studied transition in the society, and stages of the transformation period

in the countries of the region; it is proven that democratization is not unification of the political map of the world but diversification of its development.

Key words: *democratization, diversification, transit.*

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ І СУЧАСНІСТЬ

У статті аналізуються витoki формування української національної ідеї з перших кроків державотворення і до сьогодення. На конкретних прикладах автор простежує тенденції впливу національної ідеї на становлення української соборної, суверенної, демократичної держави.

Що таке ідея взагалі? Батько ідеалізму Платон вважав, що ідея є основним стрижнем життя людини, його сенсом. Національна ж ідея – це сенс буття нації. Опираючись на вчення Ейнштейна, ми можемо стверджувати, що уявлення важливіші аніж знання. Знання – це минуле. Уявлення – це майбутнє. Українська національна ідея для нашої держави – це уявлення. За допомогою уявлення ми можемо перенестись в майбутнє. Знання необхідні, але уявлення важливіші. Давайте дивитись в майбутнє. Україна повинна пройти етап національно-демократичного відродження, який країни Європи пройшли 100-150 років тому. Без національної пам'яті та національної гідності ми залишимося лише населенням країни.

Пошук в Україні консолідуючої загальнонаціональної ідеї та визначення стратегії розвитку держави збігаються з глибокими змінами у геополітичних структурах світового співтовариства. Особливість змін в Україні в тому, що вони відбуваються одночасно зі змінами в самоорганізації світу, яка полягає не тільки в тому, що на зміну постіндустріальному приходить інформаційне суспільство, а ще й тому, що процес змін охоплює усі сфери життя суспільства – економічну, політичну, соціокультурну, зрештою, духовну. Відтак, почався етап формування нового типу світового співтовариства, найбільш точним визначенням якого є феномен глобалізації – об'єктивного процесу зближення, інтернаціоналізації, взаємозалежності в усіх сферах життя народів планети Земля. Глобалізація має як позитивні, так і негативні наслідки для світового співтовариства загалом, для України, зокрема.

Однією зі складових сутнісних начал процесів глобалізації є вимога забезпечення нового соціального порядку, за якого якісно нового статусу набуває національна держава, яка зазнає нових впливів і яка значною мірою змінює свої функції по відношенню до суспільства. Національна держава, виконуючи свої традиційні функції – здійснення економічної політики, регулювання національної валюти, підтримка правопорядку та ін., за умов глобалізації, інформаційної революції, розвитку сучасних видів комунікацій у бізнесі, управлінні, громадській діяльності та звичайному житті, втрачає монополію на знання реального стану справ та впливу на них. Деякі автори говорять про перспективу створення мегасуспільства і навіть відмирання національних держав.

Проте у сучасному світі цінність держави як суспільного інституту залишається досить високою. У другій половині ХХ ст. кількість суверенних держав збільшилася майже в чотири рази, а деякі народи продовжують виборювати право на створення своїх держав. Не дивлячись на посилення економічної інтеграції та значний вплив з боку наднаціональних організацій, національна держава Україна залишається найважливішим фактором господарського життя. У світі, що глобалізується, вона не стільки захищає національну економіку від несприятливих зовнішніх впливів, а радше шукає шляхи її інтеграції до світових господарських зв'язків. Національні уряди, зберігаючи в своїх руках потужні важелі (адже накопичення та інвестування капіталу на 90% має залишатися у внутрішньому обігу), продовжують бути головними гравцями у сфері економіки. Дуже важливим є й опосередкований вплив на господарську діяльність. Ефективні державні інститути мають стати необхідною умовою у глобальній конкурентній боротьбі.

Дуже важливо українській державі зберегти свою ідентичність у світі, що так стрімко глобалізується, адже одним із найсерйозніших «викликів» глобалізації є криза ідентичності (колективної та індивідуальної). Швидка інтернаціоналізація всіх сфер суспільного життя (економічного, соціального, політичного, духовного) істотно змінює не тільки умови формування ідентичності, а й її характер.

Україна, що має ще зовсім молоду державність, сьогодні перебуває у стані трансформацій, і від того, чи «впишеться» вона у новий світопорядок, залежатиме її майбутнє. Однією з ознак глобалізаційних процесів, які проникають в українське суспільство, є те, що в Україні сьогодні активно формується теорія громадянського суспільства. За умов розбудови такого суспільства певною мірою розмежовуються такі поняття, як «держава» та «суспільство». Поширюється практика розроблення в рамках наднаціональних органів модельних законів, які потім покладаються в основу національних правових актів.

Наприкінці вересня 2007 року в Києві відбулася Генеральна асамблея Конференції Європейської комісії «Справедливість і Мир». Тема конференції «На шляху до примирення та порозуміння: навчитися на досвіді України». Представники з 30 країн Європи обговорили вплив радянського минулого на сьогодишню Україну, замовчування історичної правди та штампи ідеологічної пропаганди. Учасники конференції виявили конкретний знак підтримки всім тим, хто присвячує себе збереженню національної пам'яті та подоланню стереотипів, що ділять країну, Європейськість України в її українськості. 47-мільйонна країна в Європі, з іще нестерпним економічним потенціалом і недурною робочою силою, ця «вузлова станція» на перетині «шовкових шляхів» і доріг «з варяги в греки» могла б якісніше претендувати на статус регіонального лідера. Але, на жаль,

наша Україна нагадує мені тиху провінцію, хутір на краю світу, де живе Кайдашева сім'я.

Сьогодні, в умовах будівництва незалежної, суверенної української держави особливого значення набуває формування не лише громадянської, а й національної самосвідомості. Понад 340 років московський великодержавний шовінізм денаціоналізував народ України і домогся того, що значна частина українців стала байдужими малоросами – безбатченками, втратили пам'ять, а з нею і рідну українську мову, стали зі зневагою ставитися до традицій і звичаїв свого народу.

Формування національної самосвідомості передбачає засвоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови української державності, патріотизму, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Потрібно виховувати у нашої молоді самодостатність, і тільки тоді українська національна ідея матиме перспективну формування та утвердження. Національна ідея має бути не просто атрибутом національної свідомості, чи то духовним феноменом, а поштовхом до практичних справ.

Країна і нація стають реальністю тоді, коли вони опираються на глибоке історичне самоусвідомлення. Це важливо, бо країна без пам'яті – що людина без мізків, без самосвідомості. У своїй історії, починаючи з княжих часів, українці були державним народом лише тоді, коли міцно тримали в руках зброю, коли випускали – ставали рабами. Сьогодні ж, на моє переконання, нам, аби поставити Україну міцно на ноги, передусім потрібні дисципліна, порядок і тверда рука. Лібералізм та демократія європейського рівня у нас стануть доречними лише років через 15-20.

Нашою історією починається історія Європи, нами вона довгий час і визначалася. Ми як держава проіснували тисячоліття. І не з нашої волі понад три століття ми, українці, на жаль, мали відношення до історії Росії: пасивне відношення, але мали. Фатальне приєднання України до Росії, проголошене на Переяславській раді у 1654 році, привело до втрати української державності. Проте Хмельниччина дала потужний поштовх зміцненню національної ідеї і державності. І в цілому гетьманат формував українську національну ідею і посилював національну орієнтацію державницького спрямування й національного самоусвідомлення.

Після Хмельниччини в нашій історії і народній пам'яті збереглися два важливих періоди: «мазепинщина» і «петлюрівщина», себто періоди активності збройної боротьби, в якій Україна прагнула відокремитися від свого північного сусіда. Іван Мазепа ввійшов в історію як єдиний із гетьманів, що, 20 років правлячи Україною, зумів стабілізувати політичне й економічне життя та об'єднати лівий і правий береги Дніпра. Тарас Шевченко проголосив існування українського народу, мав великий вплив на наступні покоління українців і організував народну свідомість в одне ціле.

Визначну роль у формуванні української національної ідеї і національної самосвідомості відіграв Павло Платонович Чубинський (1839-1884) – автор вірша «Ще не вмерла Україна». Даний твір – це надбання українського народу, української національної ідеї. Яскравими виразниками української ідеї були І.Я.Франко, Леся Українка, М.М.Коцюбинський, М.С.Грушевський та інші.

Великий український вчений Іван Пулюй на початку ХХ століття сформулював так: «Найбільше і найважливіше наше бажання, ідея і головна мета наших національних прагнень – це визволення з-під Росії... не повинно бути жодного пригнобленого і жодного гнобителя, де український нарід після довголітнього рабства вестиме нарешті вільне у всіх напрямках національне життя» [11].

Теоретичні аспекти сутності та основних принципів української національної ідеї були сформовані ще в 20-30-х роках ХХ століття Дмитром Донцовим, Юрієм Липою та Миколою Сціборським. В своїх працях «Націоналізм», «Призначення України» та «Націократія» розкривають сутність українського націоналізму і його інтеграцію з іншими ідеологіями, показали «підземні шари» української духовності, дали тактичні перспективи для безпосереднього застосування в сучасній Україні. В подальшому деякі аспекти сутності української національної ідеї ми знаходимо в працях В'ячеслава Липинського з його консервативно-монархічним націоналізмом чи в Миколи Хвильового з його націонал-комунізмом. Особливо слід виділити працю Сціборського «Націократія», в якій як ідеолог інтегрального націоналізму в шести розділах «Демократія», «Соціалізм», «Комунізм», «Фашизм», «Диктатура» і «Націократія» аналізує ідеології та форми політичного правління і дає можливість громадянам сучасної української держави вибрати єдино вірний шлях руху нас в майбутнє. Нам потрібно керуватися національною потребою України і не хизуватися своїм демократизмом. Коли ми прочитаємо праці де Голля чи Піночета, то ми знайдемо там ідею диктатури як розумної доцільності. Враховуючи наш український менталітет при формуванні української національної ідеї сьогодні нам потрібно врахувати й вищевказаний досвід.

Російська, а потім радянська імперія роками працювала над тим, аби щирого українського патріота «перетворити» на бандита. І певні служби працюють над цим і досі. Адже що таке насправді український націоналізм? Це не ненависть до інших народів, а любов – до своєї Батьківщини, нації, культури. Любов, ось що лежить в основі ідеології націоналізму.

Більшовики намагалися розложити нації і перетворити їх в бездушну отару «радянських людей», випалити національну свідомість і національне почуття. Але і тут їм не вдалося добратися до самої глибини: ці почуття і признаки вже в крові українського народу, вони природно характерні людській душі.

Жовтневі події 1917 року неоднозначно були оцінені населенням України. Більшовицька організація Києва фактично підтримувала Центральну Раду і співпрацювала з нею. Це було не до вподоби російським більшовикам, які 13 грудня вперше підняли повстання проти Центральної Ради на заводі «Арсенал». Сердюцька дивізія роззброїла його учасників і більшість із них відправила за адресою – у Росію. 17 грудня на Всеукраїнському з'їзді Рад у Києві більшовики виявилися у меншості і того ж вечора керівництво фракції похапцем виїхало до Харкова, де їх чекав ешелон революційних військ, який прибув із Петрограда під командуванням Рудольфа Сіверса. Все це збіговисько разом із з'їздом місцевих рад південно-східного регіону проголосило Україну «Радянською робітничо-селянською республікою». Все це дуже нагадує нині нам сепаратистські збіговиська в Сіверодонецьку.

18 грудня 1917 року до Центральної Ради надійшов «Маніфест», підписаний Леніним і Троцьким, і на Україну розпочата була російсько-більшовицька інтервенція. Більшовики спровокували друге повстання на заводі «Арсенал». 29 січня 1918 року у битві під Крутами загинули студенти, на день затримавши взяття столиці. Дуже часто ми ставимо під загрозу власні національні інтереси не через силу противника, а через власну нескоординованість і непорозуміння.

Перемога січових стрільців під Мотовилівкою в листопаді 1918 року над гетьманськими формуваннями, яке складалося в основному з російських офіцерів, стало одним із етапів боротьби за незалежність України. Наприкінці зими 1919 року полеглих під Мотовилівкою перевезли в Київ і поховали в саду, неподалік Маріїнського палацу. Їх добре прославив у своїх «Днях Турбіних» Михайло Булгаков.

Кремлівський прихлібник Дем'ян Бедний ще 1932 року про українство говорив: «Не можна вірити нікому, хто має в жилах українську кров.... Не можна довіряти українцям, як занадто органічному народові, як расі...» [5]. На що йому у 1923 році український академік Степан Рудницький відповів: «...тільки національним державам належить майбутнє. Модерна світова політика повинна підтримувати творення винятково національних держав. Цього вчить досвід останніх століть» [9].

В 20-30-х роках ХХ століття українська національна ідея надихала робітників і селян на виступи проти більшовицької влади. За цей час було зафіксовано 2000 повстань [8].

Сьогодні дуже актуально звучить питання української національної ідеї в Донбасі і досвід цього краю періоду сталінської доби повчальний. У 1920-30 роки навіть радянська влада належну увагу звертала регіону Донбас. Там відбувалися українські вечори, вистави, літературні читання. Тоді і Харків і Київ більше працювали на Донбас, ніж сьогодні. У час ІІ Світової війни українські патріоти-підпільники багато робили, щоб освідомити Донбас. У роки війни очолював підпілля Організації українських

націоналістів (Бендери) в цьому регіоні Євген Стахів. Ця частина України боролася за самостійність так само, як решта земель. І за це дуже постраждала від німців. У Знаменську, Краматорську, Костантинівці, Горлівці, Сталіно (так тоді називався Донецьк) багатьох арештували, заслали до концтаборів, розстріляли. А ще більше ця частина постраждала, коли повернулася тоталітарна сталінська влада. Найперше СМЕРШ шукав і арештовував тих, хто організовував антинацистське підпілля, - близько 800 людей [7].

У Луганську також були арешти. Там розстріляли організатора національно-визвольного підпілля Донбасу професора Бернацького. У підпіллі були й інші викладачі університету – Наконечний, Осадча та інші. У липні 1942 року перші збори вчителів Луганська прийняли рішення викладати в школах українською мовою.

За радянських часів на окремих історичних етапах тенденція викорінювання ідентичності і культури українського народу набували виразних ознак геноциду.

Найбільш трагічними для українського народу стали 1920-ті-40-і роки, коли після окупації Української Народної Республіки більшовицькою Росією Україна була розчавлена голодоморами, колективізацією та практично цілковитим знищенням національності. Було насильно розірвано зв'язок поколінь, що призвело до втрати новим поколінням українців своєї історичної пам'яті. Метрополія докладала всіх необхідних зусиль для того, щоб українці втратили свою ідентичність, поміняли європейську ліберальну ментальність на тоталітарну (що була й залишається домінуючою в Росії), ставши слухняним та безвідмовним ресурсом імперії.

Українська повстанська армія в роки II Світової війни і в післявоєнний період вела боротьбу з окупаційними військами іноземних держав, які прийшли окупувати українську землю в незалежності від національності. В Україні нині їх ми повинні шанувати як героїв України. Найкращі сини і дочки з вірою, що незабаром побачать свою державу самостійною і незалежною, боронили Україну. Попри заборони польської і радянської влади формувалася свідомо українська еліта, яка в кінці XX століття сприяла проголошенню України незалежною державою.

Потрібно завжди пам'ятати борців за незалежну українську державу. В листопаді 1968 року поет-дисидент, в'язень мордовських таборів та Сибіру Василь Макух приїхав до Києва і на центральній вулиці столиці, облившись бензином, спалив себе на знак протесту проти радянського поневолення України.

Міжнародне товариство «Меморіал» представило електронну версію розрізняючого списку імен 2,6 мільйонів жертв репресій в СРСР. Лише 20% імен репресовано. На території бывшего СРСР встановлено 500 пам'ятників і пам'ятних знаків жертвам комуністичних репресій [6].

Нація має потребу у власних героях і у славних історичних діях. Їх було у нас достатньо. Історики імперської Росії, а потім і СРСР старанно замовчували будь-які натяки на особливий шлях України, вплітаючи його в канву єдиної історії з Росією і СРСР. І як би не відносились до Президента Ющенко, але новий погляд на вітчизняну історію – його заслуга. Прославлення місії козацьких гетьманів, визнання Голодомору як реальності 30-х років, реабілітація воїнів ОУН – УПА.

Україна повинна мати своє обличчя і позбутися назв з «комуністичним» минулим. Ми йдемо в Європу і з неї потрібно брати приклад. Я впевнений, що не може нормально розвиватися країна, в якій до цього часу в пошані імена тих, для кого сама ідея незалежної України була недопустима. Влада на місцях повинна виконати свій громадянський обов'язок і позбавити всіх нас від впливу наслідків зкомпроментованого комуністичного режиму, принесеного в Україну ззовні. Національно-патріотична громадськість України занепокоєна відсутністю гласності в цьому питанні і необхідністю позбавлення від антиукраїнських догм. Перейменування вулиць і площ, які нагадують пам'ять комуністичного режиму, важливий внесок по утвердженню української національної ідеї. Навіть в Донецьку обласна держадміністрація розробила план по перейменуванню близько 70 назв вулиць і площ [1].

Ще в період президентства Кучми в Україні здійснювалася тотальна русифікація, в результаті якої титульна нація, найчисленніша з тих, що населяють Україну, опинилася ще в більшій культурній резервації, ніж за часів СРСР. В Україні, на жаль, ще не прийнято навіть закону про титульну націю і це послаблює тенденції формування української національної ідеї. Титульна нація – це державоутворюючий етнос, це український народ, але в законодавстві у нас немає таких визначень. Якщо ми говоримо про український народ з великої літери, з точки зору Конституції, то це люди всіх національностей, які мають українське громадянство і Верховній Раді є потреба терміново прийняти закон про титульну націю.

Ганебним явищем для всіх громадян України являється рішення Верховної Ради про вилучення з графі паспорта національність. Цей акт Верховна Рада здійснила без згоди громадян України. Як відомо, громадянство і національне походження – це різні соціальні категорії. Вони не підміняють одна одну. Громадянином України може бути людина будь-якої національності, а етнічним українцем – тільки українець за етнічним походженням. Усупереч цьому, маніпулюючи поняттями, в Україні всі етноси, без їхньої згоди, наполегливо перетворюють на українців (політичних). При цьому замовчується, що розпочатий на початку 2000 року етноцид найбільшої шкоди завдає корінному населенню України – етнічним українцям та кримським татарам. Всі інші етноси можуть звернутися до батьківщини своїх предків.

В Україні ще не створена своя національна еліта. Академік Іван Дзюба говорить про «знецорінення» української еліти. Одним із суб'єктивних чинників, чи не найістотнішим, нашого занепаду і осоромлення перед світом є глибока деукраїнізованість, знецоріненість, емоційна культура, і світогляд більшої частини керівного політичного, економічного, виробничого корпусу. Українська «еліта» проявляє фантастичну винахідливість у методах пограбування співвітчизників, в методах лобіювання чужих інтересів, в методах саботування тих проектів, які могли б зменшити енергетичну, інформаційну, культурну та іншу залежність від безкорисливих сусідів. Нагородження в грудні 2007 року першого віце-прем'єра України М.Азарова. орденом «За заслуги» Російської Федерації – підтвердження даної діяльності українського уряду.

Лідер Партії регіонів Янукович, який перейшов в опозицію, в своїх виступах розпалює міжнаціональну ворожнечу і закликає до повалення національно-патріотичних сил, що при владі. В недалекому минулому він підкреслював «вони – нація», а «ми – еліта» і цим ще більше підпалював, що еліта є корумпованою і наживалася на людях, і ніколи не підзвітна народу і всій українській нації.

На сьогодні Партія регіонів виробляє і намагається впроваджувати сценарій, котрий робив би українське суспільство максимально розпорошеним, дезорієнтованим. Такий сценарій цього разу називається «Федералізація України». Тільки тепер серйозний форматний капітал, саме той, що його прийнято асоціювати Донбасом, ризикує за цією федералізацією втратити Європейські ринки, на які, власне, його й допустили під зобов'язання сприяти демократизації самої України [2]. Донецьк стає Метою для новоявлених федералів. Сепаратисти із так званої Донецької республіки мріють створити Південно-Східну автономну республіку і покінчити із унітарною українською державою. Це велика небезпека втрати єдиної соборної української держави. Ігнорування національної ідеї і встановлення пріоритету федералістської ідеї небезпечно для нашої держави. Депутати Верховної Ради із даного регіону мають намір прийняти федеральний закон, загрожуючи правом на самовизначення. До того ж деякі горе-вчені намагаються довести, що «українців не було і немає. Це обмануті росіяни». Проте є і інші точки зору. Мені сподобалося висловлювання міського голови Сіверськодонецька в лютому 2008 року: «... все, що є добрим для України, – добре й для мене, а все антиукраїнське для мене – погане» – відповів член Партії регіонів Грицишин.

На відміну від першого з'їзду депутатів всіх рівнів південно-східного регіону в Сіверськодонецьку 29 листопада 2004 року, на другому з'їзді 1 березня 2008 року мова йшла про сепаратизм духовний. Присутні на з'їзді дали ясно зрозуміти, що українська нація, культура, духовність, історія і мова – ніщо. Такої фальші і глумління над всім українським наша країна не бачила із часу комуністичного терору. Опозиція свідомо проводила з'їзд в

Сіверськодонецьку, демонструючи спадкоємність своєї антиукраїнської політики. Виступаючи на цьому з'їзді, депутат Анатолій Кінах запевняв, що сценарію для України, такого як стратегія національної єдності не існує. У виступах на з'їзді звучало, що український націоналізм насаджують примусово на цій споконвічній російській землі. А депутат Дмитро Табачник назвав владу Ющенка в «пещерно-націоналістичній концепції «української України» і «Україна для українців». На його думку, погано, що в Україні росіянам не живеться краще ніж в Росії, а євреям краще, ніж в Ізраїлі. Коментувати цей виступ марно. Після виступу одіозного російського політика Затуліна зал скандував «Росія! «Росія!». Складалося враження від з'їзду, що він проходив в проросійській орієнтації і на антиукраїнській ноті. На з'їзді політики рвали Україну на частини [4]

Більшість громадян України не підтримує проведення з'їздів депутатів усіх рівнів у Сіверськодонецьку. Про це свідчать результати загальнонаціонального опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи». Так, 52% респондентів вважають ініціативу щодо проведення зібрання під егідою Партії регіонів «спекуляцією політиків» [3].

Нам зараз треба об'єднуватися навколо української національної ідеї, яку сьогодні відчайдушно і фактично без підтримки обороняє Президент Віктор Ющенко. Партія регіонів і комуністи сьогодні зазіхнули на саму історичну парадигму українського устрою – сильну верховну княжу (гетьманську, президентську) владу. Якщо вони доб'ються свого – це означатиме кінець України.

На жаль, в нас не пропагується українська національна ідея, а «процвітає» «шустеризація» і «табачнилізація» країни. Дивує антиукраїнською спрямованістю телеканал «Інтер» і його телепроект Савіка Шустера. В проекті «Великі українці», рефері якого були Д.Табачник, Петро Симоненко та інші, фігурує особа Ленін. Чи потрапив би в список «Великі росіяни» Мазепа? Звичайно ні. А в нас все просто. В Україні програма «Великі українці» перетворилася на посміховисько. Ще Василь Стус в свій час говорив: «Не будь яловим хохлом, а будь справжнім українцем».

В статті бувшого віце-прем'єра України (а нині депутата Верховної Ради від Партії регіонів) в газеті «Кієвській телеграф» за 2007 рік Дмитра Табачника пропагується антиукраїнська ідеологія, яку сповідує партія регіонів.

Дивуєшся, з якою зневагою деякі горе-науковці пишуть про наш український народ. В своїх заангажованих пасквілях Дмитро Табачник пише: «Україна поставляла царському двору конюхів, лакеїв, покоївок». І ні слова про те, що царському двору Україна постачала музикантів, співаків, воєначальників в особі адмірала Нахімова. Здобувши в Україні звання академіка, пан Толочко говорить, що в Україні Голодомору не було. Як хотілося, щоб ці та інші горе-науковці не нагнітали протистояння між

сходом і заходом і не спотворювали наші душі. Я б радив їм прочитати працю академіка Івана Дзюби «Україна в пошуках нової ідентичності».

Слава Богу, відходить у небуття епоха «великого канцеляриста» та ідеолога періоду кучмізму Дмитра Табачника і «толерантність» його правителя. Коли ще додати деякі крилаті фрази Леоніда Кучми часів канцеляриста Табачника – «національна ідея не спрацювала» чи «державо-банкрот», то сміливо про десятиліття «толерантного» Леоніда Кучми можна сказати словами В'ячеслава Липинського, що замість держави з високою українською ідеєю ми отримали «царство золота і хама». Можливо, перехід Раїси Богатирьової на посаду секретаря Ради національної безпеки і оборони внесе нову хвилю демократії в партію регіонів. Ще в 1995 року один український поет писав:

Жили в Україні як дачники,
українську зневажавши суть,
нині там табачники,
де тютюнники мали бути.

Політична еліта України повинна повернутися обличчям до корінного етносу Криму, так як корінний народ даного регіону підтримує цілісність і незалежність української держави і засуджує сепаративні тенденції російськомовної меншини в даному регіоні. Російський чорноморський флот в Криму – це фактор русифікації не лише цього регіону, а й всієї України. Самим знахабнілим росіянам, які проживають в Україні, потрібно нагадати, що ще 2006 року президент Росії Володимир Путін видав указ № 637 про допомогу добровільним переселенцям-росіянам, котрі живуть за кордоном. В Україні проживає майже п'ятнадцять відсотків росіян і мають можливість скористатися такою можливістю і не пропагувати сепаратистські ідеї. Про це нагадали їм львів'яни в своїх листівках до поштових скриньок в кінці березня 2008 року. Такі акції напевне потрібно проводити і в інших регіонах України і бути господарем на своїй рідній землі.

На жаль, в Україні ще існують непоодинокі випадки глумління над символами української національної ідеї. В жовтні 2007 року в Дніпропетровську було знесено пам'ятник Т.Г.Шевченко. Посилюють свою активність антиукраїнські політичні сили в особі «Православного братства Олександра Невського», активісти російської партії Едуарда Лимонова та сумнозвісного «Європейського союзу молоді». Ними в жовтні 2007 року був проявлений вандалізм до української символіки на вершині Говерли. Проте члени партії регіонів та комуністи не засудили цю антиукраїнську кампанію. Стаття 11 Конституції України зазначає, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури. Якою консолідацією та розвиткові могли сприяти дійство на Єкатерининській площі 27 жовтня 200 року? В цей день Україна святкувала день визволення від фашистських окупантів, і тільки в Одесі святкували

закріпачення українців на теренах Одещини, встановили пам'ятник Катерині II Партія регіонів, підтримуючи це дійство та називаючи українські організації фашистськими, сама відстоює обмеження до українців за допомогою місцевої влади та міліції. Це ідеологія злодіїв – першими називати інших фашистами, щоб, поки не розібрались у ситуації, не бути звинуваченими в звичайних проявах фашизму. Даний випадок засвідчив, що підгруддя фашизму в Одесі вже існує. Треба уявити одеситам, яким за 17 років ще не дійшло, хто вони і на якій землі живуть. Як на мене, прямих підстав встановлення пам'ятників Катерині II і останньому гетьману Запорізької Січі немає, це суто політичні акції. Потрібна національна консолідація українського суспільства. Вона не відбудеться на чомусь аморфному. Тим паче – на замовчуванні. Навпаки, нам треба весь тягар попередніх років, усю наругу над нацією прийняти як свою особисту драму. І відчути органічно-клітинну потребу єднання українців. Потрібно, щоб всім боліло сьогоднішня наруга над національними цінностями. Чому б'ють по нашому Гімну, Говерлі, Крутах, ставлять Катерину II? Щоб ще і ще раз донести заношений міф із минулого: «У нас немає нації...» Яка нація може стерпіти таке гвалтування? У нас багато опонентів, є «п'яті колонії». Проте це питання винятково української нації. І від її амбіції може змінити думку світ, сусід, різні регіональні чи міжнародні організації.

Труднощі реалізації української національної ідеї сьогодні пов'язані з занепадом науки та культури в державі. За останні 15 років число наукових працівників по Україні скоротилося вдвоє (третина із них виїхала за кордон). В новому складі Верховної Ради немає жодного справжнього вченого. А коли країна не опирається на науку, то вона не має майбутнього. За роки незалежності в Україні були зруйновано, знищено та понівечено більше 35 тисяч пам'ятників культурної спадщини.

Безповоротно знищено більше 20 тисяч пам'ятників архітектури. Пропало, понівечено більше 5 тисяч одиниць рідкісних старовинних книжок та рукописів, більше 3 тисяч старовинних ікон і картин. Із музеїв, галерей, приватних колекцій було викрадено більше 2 тисяч артефактів. 98% із них не знайдено до цього часу. За кордон контрабандним способом було вивезені більше 100 тисяч одиниць антикваріату. Тільки в Києві більше 100 тисяч унікальних пам'ятників знаходяться при смерті і потребують термінової реставрації [10].

На жаль, складається враження, що Україна втрачає своє обличчя. Ми не знаємо куди іти. Адже плестися туди, куди дме вітер, чи тихо відсиджуватися в своїм болоті, вже неможливо. Уявіть собі, більше 70% опитаних відмічають, що українське суспільство не розвивається, а половина бачить українців в стадії повного морального упадку. Про це сповіщають дані опитування, проведеного в кінці 2007 року Інститутом Горшеніна [12].

Незважаючи на певні негаразди, Україна зберегла з общинності минулих часів араттоарійський корінь загальнолюдської цивілізації, пронесла його через негаразди трьох тоталітарних формацій, і винесла – свою Конституцію 1710 року, своїми республіками Гуляйполя й Холодного Яру 1917-1922 рр. – на широкий шлях самоврядуваного майбуття; українці і людство мають усвідомити вагомість такої історичної місії, належно вшанувати її та підтримати на подальше буття.

Комплексне вирішення елітою, а з нею й усім народом, окреслених вище проблем має стати змістом і суттю національної ідеї на обзримую перспективу поколінь українців. В одному із інтерв'ю міністр закордонних справ Володимир Огризко так оцінив свою позицію: «Я українець, я виріс на цій землі, живу тут і працюю, й працюватиму про-українськи за будь-яких обставин».

Віктор Ющенко – воістину перший керівник держави, що демонструє гідно національну свідомість. Він не тільки президент України, а і перший український президент. Але, дивлячись на нього, мужика із хоружівським менталітетом, у мене серце кров'ю обливається. Саме страшно, що він сам розуміє весь свій трагізм і нічого не робить. Я, звісно, розумію, що із донецькими нам не по дорозі. Але із такими дружити небезпечно. Без сильного політичного лідера в Україні нічого не буде. Коли Віктор Ющенко почав вести доволі жорстку політику, в нього моментально побільшало прихильників. Те саме можна сказати і про Юлію Тимошенко. І коли кажуть, що Тетчер врятувала Англію, а де Голль – Францію, відразу виникає запитання, а де наш український де Голль, де наша Тетчер?

За негативними явищами та невирішеними проблемами не можна не бачити позитивні тенденції по утвердженню української державності та формуванні української національної ідеї. 23 серпня 2007 року Президент Віктор Ющенко заявив про початок загальнонаціонального проекту «Український прапор у кожному родину»: «Я хочу розпочати акцію, мета якої – за три роки зробити все, щоб український прапор прийшов у кожному українську родину, кожному оселю». Цю ідею підтримала також секретар РНБО Раїса Богатирьова. Більше 10 років тому у Львові на «жовтневі свята» було відкрито пам'ятник жертвам комуністичних злочинів. До пам'ятника приходять колишні в'язні, депортовані, представники різних партій і громадських організацій із квітами, щоб відправити панахиду, нагадати собі й усьому народу про зло, заподіяне комуністичною владою. Такі пам'ятники відкрито в Києві та інших містах України і патріотично налаштовані громадяни біля них проводять величезну роботу по вихованню у громадян української національної ідеї. Заслуговує на увагу ініціатива та її реалізація вишити «Рушник Національної Єдності» всіма регіонами України.

В кінці 2007 року у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України відкрилася і працює документальна виставка «Скарби, повернуті народу України». Перлиною виставки є Острозька Біблія,

надрукована ще в 1581 році Іваном Федоровим у місті Острог, архів родини Скоропадського, який надійшов до нас з інституту ім. Липинського, що у Флоренції. Багато національно-патріотичних ідей ми можемо почерпнути із архівів письменника Івана Багряного, кінорежисера Олександра Довженка, письменника-дисидента Віктора Некрасова та інших діячів.

Науковцям ще потрібно дослідити причини появи українських скарбів на території інших країн, так як ще багато національних скарбів знаходяться у Франції, Росії, Словаччині, США, Бразилії, Німеччині, Великобританії та інших країнах світу і їх повернення сприяло б національно-патріотичному вихованню нашої молоді.

Заслуговує на увагу новий телепроект на Першому національному, розпочатий 5 квітня 2008 року, «Між Нами», в якому глядачі знайомляться з традиціями і ментальністю національних меншин, які мешкають в Україні. Вони живуть серед нас, але їхня історична батьківщина за межами України. Вони знайшли своє місце під українським небом, але пам'ятають, яка кров тече в їхніх жилах. Завдяки даному проекту ми поглянули на самих себе очима представників некорінної нації. Майже всі вони позитивно сприймають українську національну ідею і державність, так як ми разом з ними йдемо стежкою спільної історії, опановуємо призабуте минуле і помірковуємо над спільним майбутнім, дізнаємося про самотні звичаї та містичні обряди, ми відкрили багато цікавого та невідомого з життя етносів України та їх єднання навколо української національної ідеї в єдиний український народ.

19 лютого 2008 року в приміщенні Міжнародного культурного центру вперше проводився фестиваль української героїчної пісні «Молода гвардія», започаткований Олегом Скрипкою. 15 бійців культурного фонду билися за забуту повстанську, козацьку і стрілецьку пісню. Кобзар з Донеччини Сергій Солоний, Фома, Тарас Силенко, Тарас Чубай, Марія Бурмака та інші розбудили рідну землю. Співак Тарас Компанійченко зазначив, що в підвалах цього культурного центру у радянські часи була катівня НКВС і гестапо, де закатовано велику кількість інтелігенції, і ми хотіли щоб їхні душі почули нас.

Українській спільноті потрібно об'єднуватися навколо національної культури, так як національна культура – це і є національна ідея. Суспільство, де національна ідея поєднується із культурою, – це обов'язково успішне суспільство. Ми повинні всі зрозуміти, що реально консолідувати суспільство можна лише через процес повноцінної самоідентифікації української нації на основі її мови, культури, історії та її європейської традиції.

Найгірше лихо, яке може зупинити Україну, – це втрата ціннісних орієнтирів, що перетворює суспільство на зневірений, цинічний натовп. У нас у багатьох політиків і державних мужів бракує чистих почуттів, з якими ми всі повинні йти на мову з власним народом.

Ми повинні звертатися до великого Пророка Тараса Шевченка та його твору «Розриті могили». В них великий поет волає до національної самоповаги. Нам потрібно перевести енергію протистоянь у русло державності і національного творення.

Національне відродження українського народу – це важливий елемент прискорення розвитку політичної та етнополітичної думки в Україні, підняття рівня політичного етнодержавницького мислення, сприяння політичним устремлінням українського суспільства, становлення цілісності етнодержавного національного організму, утвердження української нації в її духовній єдності та моральній відповідальності за будівництво незалежної України, формування громадсько-політичних структур і стосунків.

Дуже часто ми сприймаємо нашу незалежність, цілісність і свободу як даність. Її потрібно захищати від посягань нашого північного сусіда. З 1918 по 1991 роки ми 5 разів проголошували незалежність, з яких чотири рази програвали. Нам всім із цього потрібно робити висновки. Держави падають не від нападу агресорів. Як правило, спершу йде ослаблення через те, що втрачається історична пам'ять, губляться традиції, не підтримується національна ідея, забувається рідна мова. «Одна мова – одна нація, одна країна – це Україні!».

1. Безотосний М.Т. Полтавщина повинна мати українське обличчя // Інформаційний бюлетень. – 2008. – 28 лютого.
2. Безотосний М.Т. Україна на роздоріжжі... // Інформаційний бюлетень. – 2007. – 29 листопада.
3. Більшість українців – проти «СС-2» // Україна молода. – 2008. – 1 березня.
4. Короташ О. Северодонецк – 2: фальш и надругательство над Украиной // Вечерние Вести. – 2008. – 4 марта.
5. Липа Ю. Призначення України // За українську Україну. – 2007. – 3-9 грудня.
6. «Мемориал» восстановил имена жертв политического террора // Вечерние вести. – 2007. – 31 октября.
7. Музиченько Я. Вікно в окупацію // Україна молода. – 2008. – 18 квітня.
8. Музиченько Я. Неуважний Київ // Україна молода. – 2007. – 1 листопада.
9. Остапенко О. Польові дослідження... // Україна молода. – 2008. – 12 січня.
10. Петров С. Україна – зона культурного лиха // Вечірні вісті. – 2007. – 8 грудня.
11. «Рентген чи Пулюй?» // Інформаційний бюлетень. – 2008. – 13 березня.
12. Романенко О. В каком болоте сидят украинцы? // Вечерние Вести. – 2007. – 15-21 ноября.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ

Розглядаються актуальні проблеми формування політичних еліт і їх роль в модернізації українського суспільства. Дається аналіз механізму циркуляції, ротації, рекрутування еліт, забезпечення їх репрезентаційності. Особлива увага звертається на створення цивілізованої системи суспільного контролю за елітами, профілактики їх самоізоляції і відчуження від народу.

Ключові слова: еліта, ротація, циркуляція, рекрутування.

Успішне функціонування суспільства в цілому та його окремих сфер в значній мірі залежить від якісного рівня політичної еліти. Некоректними, у зв'язку з цим, є поширені заяви ряду вчених, політиків і журналістів про те, що більшість проблем незалежної України зумовлені відсутністю еліти. Адже в будь-якому суспільстві існує меншість населення, яка керує більшістю, виробляючи важливі рішення і використовуючи ресурси державної влади для їх реалізації. І саме ця меншість, що є носієм політичної влади, розглядається в сучасній науці як синонім поняття «еліти». Інша річ, що політичні еліти можуть бути різними – адекватними чи неадекватними потребам і викликам конкретного етапу історичного розвитку, сприяти прогресу чи консервувати існуючий стан справ, розвивати демократію чи її блокувати.

Роль і значення еліт зумовлені тим, що саме вони, на думку одного із творців класичної теорії еліт В.Парето, є «сукупністю індивідів, які діють з високими показниками в будь-якій сфері» [1, с. 79]. Саме вони є тою свідомою, активною і організованою частиною населення, яка здатна виробляти стратегію розвитку суспільства, формувати тактику і механізми реалізації інтересів певних соціальних груп або суспільства в цілому, виконувати діагностичну і прогностичну функції, координувати діяльність різних інститутів політичної системи та налагоджувати плідну співпрацю із громадянським суспільством. Крім того, політичні еліти виконують роль головного резерву лідерів та інших керівників владних структур. Нарешті, еліти необхідні для потреб національного відродження, оскільки вони, на думку В.Липинського, є носіями тих цінностей, на ґрунті яких і формується нація [2, с. 440].

Із зміною політичних режимів відбувається й зміна правлячих еліт. Не є винятком і процес демократичної трансформації суспільства, перехід від тоталітарного чи авторитарного режиму до демократії. Просто на зміну старим елітам, які вже не в змозі виконувати свої функції, приходять нові, які виражають інтереси певних соціальних груп чи політичних сил і виступають захисниками демократичних цінностей. Безпосереднє й постійне здійснення всім народом владних функцій, що передбачалось

комуністичною доктриною, неможливе як із суто організаційно-технічного боку, так і з точки зору його неефективності. Саме тому в будь-якій, навіть найдемократичнішій державі, владу безпосередньо здійснює не весь народ, а лише його незначна меншість, верхівка, тобто еліта. Звичайно ж, еліти демократичного суспільства відрізняються від інших еліт плюралістичною моделлю їх існування та функціонування, системою їх формування, рекрутування, а також рівнем контролю за ними з боку населення.

Ще однією з рис еліт демократичного суспільства є їх множинність і вільна конкуренція на політичному ринку. Саме у вільній та відкритій конкуренції політична еліта повинна завоювати право на участь у керівництві і правлінні державою. Маса ж мають можливість вибирати між конкуруючими елітами, формувати і таким же чином через демократичні процедури змінювати їх, що дає змогу певною мірою впливати на політику і виявляти свою волю. До того ж, вплив кожної з еліт зосереджений переважно в певній сфері діяльності. Тому в сучасних демократіях влада набуває «розпиленого», дифузійного характеру, що перешкоджає її узурпації.

Складні процеси державотворення, національного відродження і демократизації, які відбуваються нині в Україні, не обминули й нашу політичну еліту. Нові правлячі еліти посттоталітарного періоду в ідеологічному, інтелектуальному, віковому, ментальному та інших вимірах істотно відрізняються від «номенклатурної» еліти радянської доби. До їх складу ввійшли лідери партій та рухів, керівники державних органів влади, представники наукової і художньої інтелігенції, вихідці з бізнесових структур, а також ряд відомих політичних дисидентів. Можна констатувати, що Україна в цьому плані вигідно відрізняється від багатьох інших держав, які були в минулому радянськими республіками і де колишня номенклатурна еліта в основному зберегла свої позиції, змінивши лише партійні символи і риторіку.

Проте і в Україні як правлячі політичні еліти, так і опозиційні також ввібрали в себе багатьох вихідців зі старої партійно-комсомольської та державно-господарської номенклатури, підтвердивши цим висновок аналітиків про те, що за будь-яких соціальних змін стара еліта не сходить повністю з арени, а частково інтегрується в нову. В ряді випадків стара еліта, своєчасно змінивши лозунги та орієнтацію, рекрутувала в свої ряди багатьох конформістських лідерів колишньої контреліти, зберігши завдяки цьому реальну владу.

Процес оновлення еліт має відбуватися постійно, а не тільки при зміні політичних режимів, оскільки у відповідності з класичною теорією еліт В.Парето і Г.Моска, механізм соціальної рівноваги функціонує нормально лише за умови циркуляції, перманентного переміщення, входження до правлячої еліти представників контреліти і виведення із неї тих, хто перестав відповідати потребам. Припинення такої циркуляції неминуче веде

до занепаду, деградації правлячих еліт, що негативно позначається на всіх аспектах життєдіяльності держави і суспільства.

Відомий політолог Д.Видрін назвав це «ніпельним» характером українського політичного життя, коли ті, хто попав до еліт, уже не повертаються з них. «Це тільки на перший погляд здається, що українська політика і решта соціального світу це такі собі сполучні посудини, що рух тут відбувається, як в один, так і в протилежний бік, що можна запросто «навідатись у політику» чи вийти з неї – слушно зауважує він. – Насправді зовсім все не так. Людина, яка потрапила в українську політику, неминуче стає неперверненцем. Вона остаточно і безповоротно переселяється в цей світ, тільки в ньому вона може репродукуватися, забезпечувати життя сім'ї...Чи бачив хтось колишнього, скажімо, віце-прем'єра або просто міністра, який після звільнення знову працює доцентом у вузі чи начальником цеху? Їх не можна ні вмовити залишити політику, ні навіть викинути звідти, хіба що можна винести»[3].

У таких умовах оновлення керівного складу владних структур відбувається повільно, еліта важко пристосовується до нових умов і обставин. Наслідком цього є ослаблення позицій владних еліт, їх ізоляваність від суспільства та послаблення ефективності влади в цілому. Перехід від тоталітарного режиму до демократичного передбачає і перехід від закритого типу політичної еліти до відкритого, оскільки саме відкритість сприяє їх оновленню. Саме у відкритих елітах має місце досить динамічна циркуляція, а у закритих елітах – вона є повільною чи навіть загальмованою. На жаль, і нині вибір оптимальної моделі відтворення політичної еліти, її рекрутування і формування все ще залишається серйозною проблемою в Україні.

І це в той час, коли в арсеналі світового історичного досвіду є ціла система відбору до еліт найкращих представників суспільства, дієвий механізм і процедури рекрутування, а також набір надійних критеріїв, за допомогою яких відбувається селекція елітарних претендентів. Така увага до механізмів і процедур формування і рекрутування еліт зумовлена тим, що від цього залежить їх якісний склад і ефективне виконання ними своїх функцій, а в кінцевому рахунку і динаміка позитивних змін у розвитку суспільства.

Формальне засудження «номенклатурної» системи формування еліт, яка існувала за компартійного режиму, поєднується на практиці з використанням методів і процедур, які були характерними для минулого. Не зменшується роль адміністративних ресурсів входження до «влади». При призначенні на посаду і вирішенні кар'єрного просування на вищі ешелони владних структур особлива увага звертається на відданість лідеру чи іншому керівнику, на особисті і родинні зв'язки, «готовність віддячити» за позитивне вирішення кадрового питання. Таке ставлення до формування еліт є деструктивним, а єдиним, надійним і продуктивним критерієм

кадрового відбору, як свідчить вся історія людства, є професійні якості. Тільки за рахунок найздібнішої до управління, творчої та активної частини суспільства, в якій воно вбачає своїх представників, має відбуватися оновлення складу еліт.

Це представництво аж ніяк не повинно безпосередньо відображати соціально-класову структуру населення. Звичайно, соціальне походження впливає на політичні орієнтації вихідців з тих чи інших класів чи соціальних груп. Не варто заперечувати й те, що вихідцям із середовища селян, робітників, певних етнічних чи конфесійних груп легше зрозуміти специфічні запити, інтереси відповідних груп. Але це зовсім не означає, що інтереси робітників повинні захищати тільки робітники, а інтереси пенсіонерів тільки пенсіонери і т.д. Часто це зможуть набагато краще зробити професійні політики, що є вихідцями з інших груп населення. І, як свідчить практика і спеціальні дослідження, у справі відбору керівних елементів суспільство має враховувати перш за все особисті якості, а не приналежність до класів, груп чи корпорацій [4, с. 785]. Лише компетентність, професіоналізм, моральність і патріотизм лідера чи іншого політичного функціонера, безвідносно до його соціального походження, забезпечує ефективну діяльність в інтересах як усіх верств населення, так і тієї соціальної групи, вихідцем з якої є суб'єкт цієї діяльності.

У реальному житті більш важливою, порівняно з формальним відображенням елітою соціальної структури суспільства, є її партійно-організаційна приналежність або ж приналежність до певних бізнес-структур чи кланів. Таке представництво безпосередньо пов'язане з ідеологічними та іншими ціннісними орієнтаціями людей. До того ж, саме на ці партії, профспілки та інші громадські організації та інститути опираються члени еліт. Проте, головним засобом, за допомогою якого еліта реалізує свої потреби та інтереси і досягає поставлених цілей, є органи державної влади, де еліта займає безпосередньо керівні позиції або ж контролює усі найважливіші посади. Вхідження у ринкові відносини і легітимізація приватної власності дає політичним елітам додаткову, а можливо навіть, найбільш надійну базу. Про це свідчить те, що представники практично усіх сегментів української політичної еліти знаходять тандем із крупним чи середнім бізнесом, намагаючись максимально використати елітний статус для збагачення і примноження свого багатства. І хоча ще античні мислителі застерігали від отруйного характеру коктейлю політичної влади і влади економічної, тобто влади грошей, але «сумісництво» таке все ж залишається невикоріненим, становлячи потенційну і реальну небезпеку для громадянського суспільства.

Про це свідчать непоодинокі випадки, коли політичні еліти виходять з-під реального контролю власної бази. Впливові політичні кола, зосередивши у своїх руках матеріальні і організаційно-технічні ресурси, джерела і засоби масової інформації, залежний від них апарат кадрів, поступово

підпорядковуюють політику власним інтересам, турбуючись у першу чергу про збереження свого привілейованого становища. Всякі критичні оцінки намагань еліти досягти емансипації від власної бази сприймається нею як обмеження її свободи прийняття рішень.

Проте було б нераціонально закликати на цій підставі до тотальної редукції її функцій. Для демократичного суспільства має значення не боротьба з елітарністю, а формування якісної еліти та забезпечення її своєчасного оновлення, попередження її олігархізації і перетворення у касту.

В сучасних демократичних суспільствах нагромаджений чималий досвід боротьби з тенденціями до відособлення еліти від суспільства і її прагненням до самоізоляції. Для цього використовуються як державні, так і громадські інститути та процедури: правоохоронні органи, партії та рухи, вибори, засоби масової інформації, опитування громадської думки, групи тиску, масові акції протесту та ін. Досить ефективним може бути вплив економічної еліти, якщо вона вбачатиме у діях політичної еліти загрозу для своїх бізнесових інтересів. Зрештою поведінка політичної еліти є лише наслідком зіткнення, співпадіння, компромісів, балансу сил між її складовими частинами, а також результатом впливу на неї суспільства.

Контроль за політичною елітою не повинен розглядатися як намагання підпорядкувати її суспільству, а лише як утвердження ефективної системи її формування і оновлення. Процес цей тривалий, складний і суперечливий. Незважаючи на певні позитивні зрушення в справі формування нової демократичної еліти, технологія соціальної селекції все ще потребує істотного вдосконалення. За роки існування незалежної української держави так і не вдалося виробити ефективний механізм пошуку консенсусу між представниками різних ідеологій і різних регіонів, між місцевою елітою і центральною, між різними групами всередині самої центральної еліти, що ведуть постійну боротьбу за монопольне панування на політичній арені. Неадекватний вимогам часу рівень професійності і компетентності послаблює її потенціал і поглиблює відчуження політичної влади від переважної більшості населення. Якісна трансформація політичних еліт і дієва система суспільного контролю за їх діяльністю є нагальною вимогою часу, умовою успішної реалізації потенціалу нашої країни і оновлення усіх сфер життя суспільства.

1. Парето В. Компендиум по общей социологии // Антология политической мысли. Т. 2 – М., 1977.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Політологія / За ред. Ф.Н.Кирилюка. – К. : Центр навчальної літератури, 2005.
3. Видрін Д. Неповорненці – 3 // Дзеркало тижня. – 5 квітня. – 2003.
4. Сацков Н.Я. Разрушающая и созидаящая роль идеи. – К. : Институт праксеологии, 1995.

Annotation. Actual problems of the political elites creation and their role in modernization of the Ukrainian society are analyzed. Analyses of the mechanism of circulation, rotation, elite recruit providing of their representation are presented. Special attention is paid to the creation of the civilized system of the social control of elites, prediction of their self-isolation and disposition from the people

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКОНФЛІКТОЛОГІЇ

Постановка проблеми. У сьогоднішньому світі існує більше 180-ти держав. Лише не більше двадцяти з них етнічно однорідні, тобто ті, у яких національні меншини становлять не більше 5% населення. У 40 відсотках країн проживає п'ять і більше національних меншостей. Усього у світі налічується близько 8 тис. народів – великих та малих. Таким чином, переважна більшість країн миру світу можуть стати ареною міжетнічних конфліктів.

Надзвичайно актуальною етнопсихологічною проблемою стає проблема пошуку шляхів і способів розв'язання етнонаціональних конфліктів. Вже стало загальноновизнаним положення про те, що науково обгрунтована, демократична, гуманістична етнополітика має будуватися на визнанні невід'ємного права кожного етносу на самовизначення. Останнє означає вільний вибір етносом форми такого самовизначення, не виключаючи і входження до складу поліетнічної держави, при збереженні своєї державності й суверенності [3, 4].

Сучасна етнопсихологія покликана знайти шляхи розв'язку складного комплексу проблем, що виникають у стосунках між етносами, етнічними групами, націями та державою. Головною метою етнопсихологів, що працюють над даною проблемою, є розробка ефективних методик та засобів, що дозволять досягнути оптимізації та гармонізації міжетнічних відносин.

Мета дослідження

1. Визначити соціально-психологічні механізми розповсюдження міжетнічної напруженості в поліетнічному середовищі.

2. Встановити шляхи своєчасного попередження виникнення активної фази міжетнічного конфлікту.

3. Виявити комплекс факторів, що сприяють виникненню етноконфліктів або мають вплив на характер їх проходження.

Авторська ідея. Становлення й розвиток багатонаціональної держави не може проходити безконфліктно. Суть лише в тому в якій формі міжетнічна напруженість знаходить свій вихід. Необов'язковим є перехід міжетнічних проблем з латентної фази в фазу активних зіткнень з елементами насильства. Механізми раннього прогнозування етноконфліктних ситуацій та розробка моделі виникнення та поширення етноконфлікту дозволять ефективно запобігати кризовим станам міжетнічних взаємин з небезпечними наслідками.

Ключові слова: етнічний конфлікт, етнічна фрустрація, міжетнічна напруженість, національна ідентичність.

Сучасний стан проблеми. Найбільшу увагу вивченню міжетнічної напруженості приділяють науковці поліетнічних держав, що мають значну практичну базу для вивчення даних психо-соціальних явищ. Зокрема значна кількість та активний перебіг військових конфліктів в ряді «гарячих точок» Росії спричинив значний ріст уваги етнопсихологів Росії до вивчення механізмів виникнення міжетнічних конфліктів та їх особливостей.

Зокрема роботи Солдатової Г.У. [6] визначили рівень сучасних досліджень етнопсихологів, що використовують ряд емпіричних методів. Дослідження Солдатової відображають всю палітру міжетнічних відношень та конфліктів на Північному Кавказі і здійснені в руслі конфліктологічного аспекту етнопсихології.

Ряд етнопсихологічних робіт щодо особливостей розвитку міжетнічних взаємин був створений російськими науковцями протягом 90-х років. Зокрема це праці Платонова Ю.П., Почебут Л.Г. (1993), Бороноєва А.О., Павленко В.Н. (1994), Саракуєва Е.А., Крисько В.С. (1996), Лебедевої Н.М. (1997), Стефаненко Т.Г. (1999).

Дослідження українських науковців, що торкаються проблеми виникнення та перебігу міжетнічних конфліктів, в основному, перебувають в дослідницькому полі етнополітології та етносоціології. Етнопсихологи не приділили достатньо уваги психологічним механізмам розвитку етноконфліктів. Тому дана проблема є полем для майбутніх ґрунтовних етнопсихологічних досліджень.

Міжетнічна напруженість розглядається сучасною етнопсихологією як соціально-психологічна характеристика відношень та взаємодій між етносами

[6; 4]. Суть її полягає в трьохкомпонентності:

- як психологічний стан, що впливає на розвиток міжетнічних розбіжностей, протиріч та конфліктів;
- як психокультурна складова проблемних ситуацій міжетнічної взаємодії;
- як результат активації захисних психологічних механізмів етнічних груп.

Міжетнічна напруженість охоплює всі етапи розвитку протиріч між етнічними групами. Іншими словами, напруженість може виникнути задовго до конфлікту і впливати на міжетнічні відносини ще тривалий час після його вирішення. Конфлікт в цьому випадку – це одна із стадій міжетнічної напруженості.

Конфлікт зароджується, визріває і затухає в психологічному полі міжетнічної напруженості, яка в значній мірі формується під впливом цілеспрямованої політики національних еліт [4; 22].

Етнічні конфлікти по своєму походженню, змісту і формам прояву, а також по причинам та факторам, що їх викликали, є найбільш складними феноменами сучасної соціальної дійсності.

Серед причин можливих на етнонаціональному ґрунті конфліктів можна назвати:

- багатонаціональність держави, де представники різних етносів неоднозначно оцінюють перспективу державної розбудови;
- різну оцінку ролі національних традицій, політичних символів, національної ідеї, рідної мови та ін. у суспільній системі;
- боротьбу різних етноугруповань за участь їх представників у владних структурах;
- зовнішній вплив на міжетнічні процеси, особливо з боку держав, що використовують діаспору для досягнення власних цілей .

У міжетнічному конфлікті можна виділити певні стадії його визрівання й розвитку [3]. Перша стадія – прихована, коли можна спостерігати взаємну відчуженість, суперечки серед одноплемінників, образливі вихватки з приводу представників іншої нації. Друга стадія – активна, коли послідовно, насаджується в засобах масової інформації негативне ставлення інших етносів. Третя стадія – політико-ділова: збори, мітинги, що нагнічують напругу в суспільстві. Нарешті, стадія насильства і збройної боротьби аж до етноциду, масової депортації та міжетнічної війни. Етнічний конфлікт – це крайня форма загострення й зіткнення інтересів націй, етнічних груп. Причиною його є нерозв'язання або несправедливе розв'язання етнічного питання в різних сферах суспільного життя, від чого залежить збереження ідентичності етнічної спільноти.

Держави та етноси зовсім по різному (раціонально та ірраціонально) відносяться до своєї території. Для етносів-меншин територія часто є «святою» частиною їх національної ідентичності. Держава, особливо якщо вона базується на титульному етносі, в свою чергу, прагне встановлення юридичного економічного та військового контролю над територіями. В ряді випадків ці інтереси вступають в протиріччя між собою, в результаті чого спостерігається початок міжетнічного конфлікту [8].

Розрізняють чотири фази міжетнічного конфлікту: латентну, фрустраційну, конфліктну і кризову [6; 146].

Латентна фаза напруженості – цілком нормальний психологічний фон етноконтактних ситуацій. Латентна фаза міжетнічної напруженості існує в будь-якому, навіть самому гармонійному суспільстві, де є признаний поділ на етнічні групи. Сучасне українське суспільство в основному характеризується саме латентним станом міжетнічних взаємин.

Водночас латентний стан міжетнічної напруженості може стрімко змінитись. Такі зміни відбулись в колишньому СРСР, де латентна напруженість, при всій зовнішній благопристойності міжетнічних відносин, раптово виявила потужний вибуховий потенціал в умовах кардинальних соціально-економічних змін в суспільстві. Проводячи попередній аналіз етнічної ситуації в Україні можна констатувати певну тенденцію до

збереження латентного стану на основній території України у зв'язку з компактністю проживання переважної групи етнічних меншостей.

Фрустраційна фаза напруженості має в своїй основі відчуття тривожності, відчаю, гніву, розчарування тощо. Етнічна фрустрація, тобто психологічний стан етнічної групи, характеризується втратою перспективи історичного розвитку, тривогою, невпевненістю у завтрашньому дні, почуттям безвиході. На цій стадії напруженість стає видимою, проявляючись зовні в формах побутової нетерпимості, підвищенні частоти міжособистісних епізодів на національному ґрунті. Етнічні межі стають відчутними. Зростає значимість в міжетнічній комунікації мовних, культурних та психологічних факторів. На цьому етапі в масовій етнічній самосвідомості закладаються основні психологічні осі міжетнічної напруженості: залежність, несправедливість, недовіра, несумісність, суперництво, страх.

В українському суспільстві елементи фрустрації спостерігаються тривалий час у взаємовідносинах не тільки титульного етносу та етнічних меншин, але і у відносинах між частинами титульного українського етносу. Внаслідок тривалих історичних умов України, поділена на дві частини залишається перед проблемою двовекторності суспільного та політичного розвитку. Внаслідок цього на побутовому рівні спостерігаються велика кількість випадків упередженого ставлення до жителів східних чи західних регіонів, використовуються давні стереотипи, нав'язані свідомості українців колишньою тоталітарною системою.

Те ж стосується взаємовідносин між титульним українським етносом та найбільшою етнічно меншиною – росіянами. Наслідки тривалої русифікації привели до упередженого ставлення до співгромадян по мовній ознаці.

Конфліктна фаза напруженості має раціональну основу, так як між протилежними сторонами виникає реальний конфлікт несумісних цілей, інтересів, цінностей та напружене суперництво за обмежені ресурси. Одиничні випадки прояву побутового негативізму змінюються масовими. Різко виникають показники етнічної солідарності: етноафіліантні тенденції, посилення позитивних відчуттів до свого етносу. З'являється певна частина радикально налаштованих осіб – «войовничих ентузіастів».

Необхідно визнати наявність в Україні конфліктних і конфліктонебезпечних зон, що виникли на національному ґрунті. Зокрема це стосується ситуації в Криму, де відносини між кримськими татарами, що активно освоюють територію, що колись належала їх предкам, та сучасним населенням Криму, що переважно складається з росіян.

Кризова напруженість виникає тоді, коли міжетнічні конфлікти вже неможливо врегулювати цивілізованими методами. З іншої сторони конфлікти вимагають негайного вирішення. Головні ознаки даного періоду – страх, ненависть та насилля. В кризовій ситуації психічна інфляція досягає

своїх крайніх форм. Це виражається в масових тенденціях формування етнічної самосвідомості по типу радикальних форм гіперідентичності, етноізоляції та національного фанатизму.

Будь-який конфлікт може мати різні наслідки:

- ситуація безвиході, коли кожен учасник конфлікту продовжує блокувати дії суперника;
- ситуація примусу, що є найтипівішою, найпоширенішою в діях багатьох сучасних держав;
- ситуація мирного врегулювання, що забезпечує пошук взаємоприйнятних рішень.

У розв'язанні конфліктів важлива роль належить «третій стороні», тобто незалежним арбітрам, що сприяють демократичному забезпеченню національних прав конфліктуючих сторін.

Слід визнати, що кожен етнічний конфлікт є унікальним і відповідно має свої власні індивідуальні передумови. Ряд теорій по різному пояснюють причини переходу етнічних конфліктів з латентної в «гарячу» фазу. Проте, на нашу думку, саме етнічність є «ключем» до розуміння при роди виникнення міжетнічного насилля.

Головним моментом в вивченні проблеми міжетнічних конфліктів є створення та реалізація теоретичних та практичних методів уникнення та погашення вогнищ міжетнічної напруженості.

До подібних методів належать:

Методи аналізу та моніторингу ситуації.

Соціально-психологічний аналіз ситуації в регіоні включає в себе аналіз етнічної, економічної, соціально-політичної, геополітичної та релігійної ситуації. В аналітичні методи також повинні бути включені методи контент-аналізу, дослідження історичних передумов та прецедентів.

Моніторинг ситуації в проблемних регіонах дозволить фіксувати постійну картину міжетнічної напруженості

Методи прогнозування та раннього попередження

Раннє прогнозування дасть можливість вжити необхідних заходів до критичного моменту, коли конфлікт переходить в фазу активних дій з використанням насилля. Прогнозування можливості виникнення етноконфліктів у регіоні включає в себе розробку та використання моделей етноконфлікту.

За результатами прогнозування та моніторингу створюється комплекс заходів спрямованих на попередження конфлікту тобто вжиття профілактичних заходів:

- створення об'єктивних умов, що запобігають виникненню і деструктивному розвитку передконфліктних ситуацій;
- усунення причин конфлікту;
- послаблення чинників ризику етноконфлікту:

У випадку коли етноконфлікт вже має місце, результати аналізу та моделювання дозволять досягти успіху при врегулюванні конфлікту - визначенні основної проблеми (допомагає кожному супротивнику правильно оцінити свою поведінку і зрозуміти іншого), визначенні причини конфлікту, пошуку можливих шляхів вирішення конфлікту, пошуку способів і рішень виходу з конфлікту.

При проведенні аналітичних та прогностичних досліджень етноконфліктів виникає питання існування певних факторів що визначають характер, час та ступінь розвитку етноконфлікту.

На сучасному етапі констатуємо використання аналітичного прогнозування по наступними факторами, що дозволяють передбачити перехід до активної фази етнічного конфлікту.

Група, що відноситься до етнічних чи релігійних меншин починає вимагати більшої автономії, ніж вона має в теперішній момент. В цьому випадку імовірність росту етноконфлікту збільшується [9]. Проте в переважній більшості випадків ці претензії вирішуються політичними та економічними методами.

Ризик настання активної фази конфлікту значно підвищується, якщо етнічна меншина раніше мала власну державність. Найбільша небезпека постає в тому випадку, коли втрата незалежності відбулась в відносно недалекому минулому.

Чим вище рівень народжуваності в етнічній чи релігійній групі, тим більше вона схильна починати боротьбу за своє самовизначення. Низький рівень народжуваності може бути компенсований притоком більшої кількості мігрантів.

Більш високий розвиток інфраструктури та інформаційних технологій підвищує імовірність активних дій в перебігу міжетнічного конфлікту [9]. Якщо етнічна група перебуває в юрисдикції однієї держави і проживає на компактній території, то цей фактор не грає особливої ролі. Проте його значення збільшується багатократно, коли етнічна чи релігійна група поділена між двома чи більше державами.

Наявність багатой та впливової діаспори, яка надає значну фінансову та моральну допомогу основному етносу також є додатковим фактором, що сприяє розвитку міжетнічного конфлікту.

Ризик переходу в активну фазу розвитку міжетнічного конфлікту також зростає, якщо в сусідній державі спостерігається серйозний внутрішній конфлікт чи йде війна. Особливо цей фактор спрацьовує, коли в сусідній державі розвиток міжетнічного конфлікту приніс реальні результати на користь етнічної меншини, що використовувала активні методи боротьби.

Особливим випадком є явище «парадоксу репресій» [10]. Хоч це і парадоксально, проте чим менше етнічна чи релігійна група постраждала в минулому від репресій та дискримінації титульного етносу, тим більше

шансів на активний перебіг подій. Це особливо помітно на прикладах демократичних країн, де активно діють більшість груп, що виступають за самовизначення етносів. В багатьох випадках широкі дискусії щодо незалежності чи інших шляхів досягнення інтересів етнічної меншини починались після зміни форми правління в державі на більш демократичну.

Висновки

1. Українське суспільство в силу своєї поліетнічності становить собою середовище з потенціалом розвитку міжетнічної напруженості та вимагає пристальної уваги етнопсихологів та наукової розробки стратегії розвитку поліетнічного громадянського суспільства.

2. Одним з перспективних напрямків наукового пошуку, що спрямований на розробку механізмів попередження етноконфліктів є розробка систем моніторингу етноконфліктних ситуацій, що передбачає аналіз соціально-психологічної обстановки в регіоні, історичних передумов розвитку конфліктів, постійне відслідковування розвитку подій в етноконфліктному регіоні.

3. Одним з найдієвіших засобів раннього попередження міжетнічних конфліктів є розробка та використання систем та моделей прогнозування розвитку ситуацій міжетнічного протистояння.

Подальші напрямки досліджень. Наступні дослідження повинні розширити перелік факторів, що мають вплив на розвиток етнічних конфліктів. Вже встановлені фактори повинні бути всебічно розглянуті та проаналізовані. Моделювання ситуацій міжетнічних взаємин становитиме перспективну галузь розвитку сучасної етнопсихології.

1. Коваль О.А. Міжетнічні конфлікти у контексті національної безпеки України: теоретичні аспекти // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3-4.

2. Іжнін Ігор. Етнічний конфлікт і проблеми втручання // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 4. – С. 16–23.

3. Карась А.Ф. Громадянське суспільство: національна культура // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 32. – Львів: Львів. обл. книжк. друкарня, 1995. – С. 43.

4. Довгунь Т. Етнокультурний ренесанс та громадянське суспільство // Вісник Львівського університету. Вип. 352. – Львів, 2002. С. 32.

5. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – М. : Институт психологии РАН, 1999. – 320 с.

6. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. – М. : Смысл, 1998. – 389 с.

7. Этничность и этническое насилие: противостояние теоретических парадигм // Социологический журнал. – 2003. – № 3. – С. 118–121.

8. Brown, Michael E., Owen R. Cote, Jr., Sean M. Lynn-Jones. Nationalism and Ethnic Conflict - Revised Edition: An International Security Reader. – Cambridge, Mass. : MIT Press. – September, 2001.

9. William T. Johnsen Pandora's Box Reopened: Ethnic Conflict in Europe and Its Implications // Strategic Studies. – December, 1999.

**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ,
ВЛАДИ, БІЗНЕСУ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Здійснений аналіз становлення і оцінка сучасних підходів до соціальної відповідальності і взаємодії суспільних суб'єктів у зарубіжній і вітчизняній практиці

Ключові слова: корпоративна етика, моральна, юридична, соціальна відповідальність, моделі відповідальності, рамковий порядок ведення бізнесу.

На межі третього тисячоліття все більшу увагу вітчизняних науковців і практиків стали привертати проблеми корпоративної соціальної відповідальності бізнесу [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Це зумовлено рядом причин: ростом усвідомлення суспільством негативних суспільних і екологічних наслідків розвитку ринкової економіки; зміною соціальних очікувань стосовно бізнесу; інтеграцією в міжнародну економіку, де діють правила «цивілізованого бізнесу»; пошуком шляхів сталого розвитку і мінімізації негативних наслідків фінансово-економічної кризи тощо. На жаль, суміжна проблема – організація дієвої взаємодії з іншими компаніями, урядовими структурами та неурядовими організаціями належного ставлення не набула, хоч такі спроби мали місце [3, с. 13].

Розвиток соціальної відповідальності лише одного із суспільних суб'єктів, без соціальної відповідальності інших – держави, громадських організацій – та їх взаємодії не може бути раціональним. Це обумовлено тим, що всі вони є елементами суспільства як соціальної системи, в якій кожен виконує своє призначення. У такому контексті соціальна відповідальність і взаємодія виступають принципами функціонування суспільства, які забезпечують відкритий широкий діалог, взаємну довіру й солідарну співпрацю. Розглянемо сутність і зміст терміну «соціальна відповідальність» та можливі способи взаємодії ключових суспільних суб'єктів з її утвердження.

Спектр підходів до явища соціальної відповідальності у вітчизняному та зарубіжному просторі, сформованому суспільством, бізнесом і державою наведено на рис. 1, де: 1 – формальний обов'язок (юридичний підхід); 2а – корпоративний (патерналізм); 2б – корпоративний (формально-юридичний); 3 – соціологічний; 4 – соціальна відповідальність як добродійність; 5 – розподільчий; 6 – технологічний: виробництво якісної продукції; 7 – регіональна відповідальність бізнесу; 4-1 – смислова вісь (пунктирна лінія).

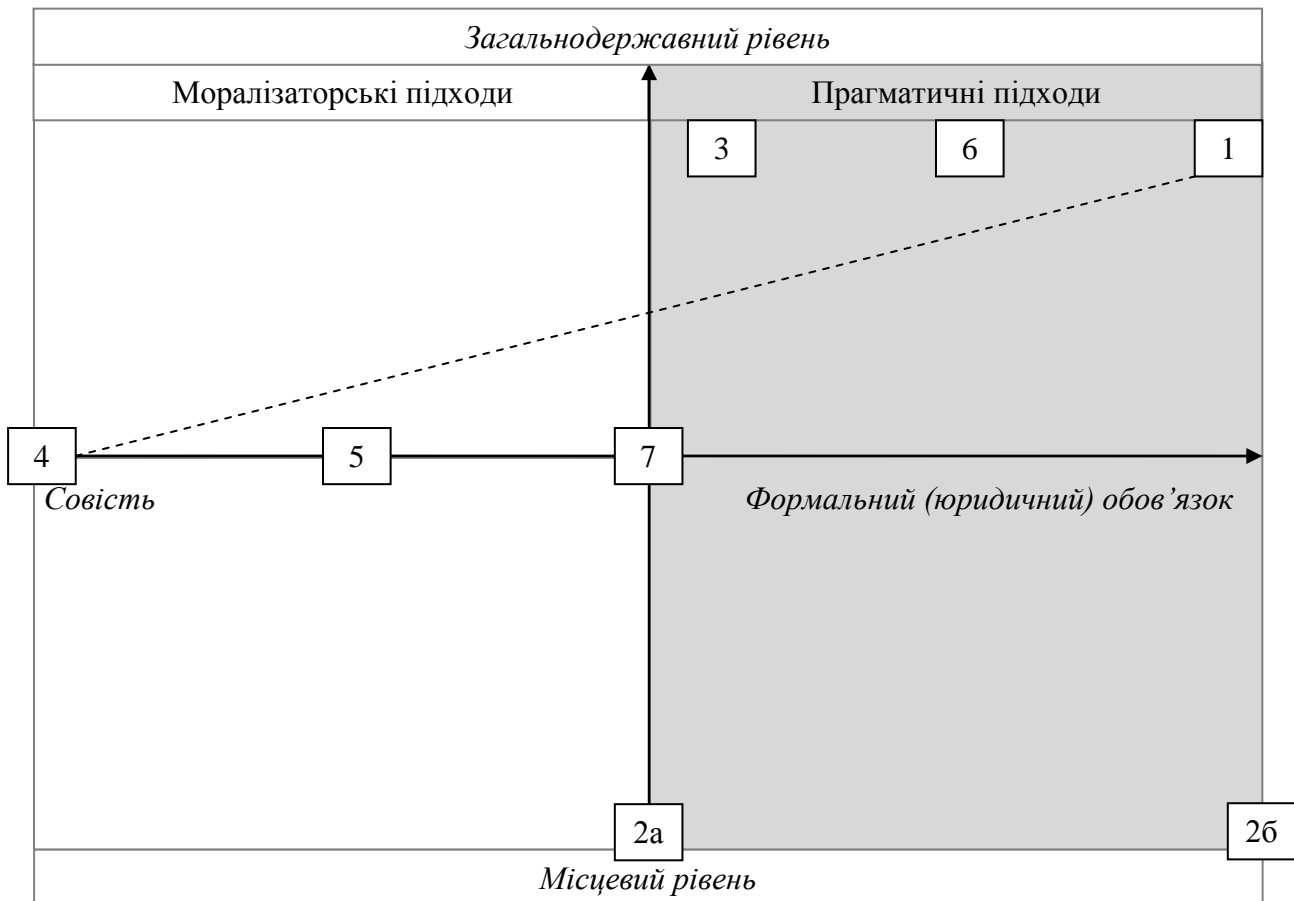

Рис. 1. Основні інтерпретації поняття «соціальна відповідальність бізнесу»

Абстрагуючись від сфери бізнесу, з приводу якої розвивається проблематика соціальної відповідальності, можна побачити, що дане явище відображають терміни «соціальна турбота», «соціальні інвестиції», «соціальна цінність», «добročинність», «соціальний аудит», «корпоративна філантропія» тощо [3; 6; 7]. Простір трактувань соціальної відповідальності показує, що полюсами смислової осі даного поняття є два найбільш поширені підходи: формально-юридичний (юридична відповідальність) та духовно-моральний (соціальна, соціально-моральна відповідальність) [7].

Аналіз результатів експертних опитувань та численних публікацій показує, що кожна із сторін – бізнес, споживач, держава, суспільство по-своєму сприймає поняття «соціальна відповідальність», по-різному ставиться до проблеми її добровільності, обов'язковості, до преференцій, які повинні (чи можуть?) отримувати ті, хто нею займаються. Тому виникає логічне запитання: «Чим все таки є соціальна відповідальність з точки зору теорії і практики?» Відповідь на нього дозволяє відповісти на інше, не менш важливе запитання: «Чи коректно вести мову про соціальну відповідальність лише бізнесу в умовах демократичного суспільства?»

В Україні, попри наявність у нашій історії та ментальності подібної традиції (згадаймо хоч би братський рух у ХУІ-УІІ ст.), тема корпоративної

соціальної відповідальності (далі – КСВ) стала обговорюватися на з кінця 90-х років минулого сторіччя. Однак, у вітчизняній практиці турбує редукція сутності даного явища. Наприклад, експертний круглий стіл «Корпоративна соціальна відповідальність: роль держави, очікування громадянського суспільства та практика українського комерційного сектора» (Київ, 2006 р.) обговорення проблеми здійснював у руслі аналізу *потенційного зиску, який може мати компанія від імплементації КСВ у свою бізнес-практику* [3, с. 11]. Така постановка питання вказує та те, що мова йде про соціальний проект.

Ідея впровадження КСВ в український бізнес у формі соціального проекту може бути продуктивною, якщо він розглядається в якості інструмента соціальних змін, спрямованих на розвиток у суспільстві, насамперед у середовищі бізнесу, соціальної суб'єктності. Якщо під соціальною суб'єктністю розуміти здатність окремої людини, соціальної групи, суспільства в цілому виступати активним началом (діячем, творцем – моральним суб'єктом) соціальної реальності, то безперечно даний проект заслуговує на схвалення і поширення. Проте його реалізація потребує визначення чітких суспільних рамок – цінностей, норм, правил і процедур, які дану ідею презентують, а також широкої підтримки інших суб'єктів (влади, громадських організацій, споживачів, кожного громадянина), що стимулюватиме пробудження свідомості широких мас населення.

Архіважливість даної задачі зумовлена моральним станом суспільства, яке, за даними інституту соціології НАН України, властива «втрата моральних орієнтирів і беззаконня» [8]. В українському суспільстві відсутня ціннісно-нормативна база соціальної консолідації (солідарності), ми не знаємо, що таке «добре», а що «погано», що заохочується, а що осуджується, законодавча база недієва, недовіра до влади тотальна. У такій ситуації звертання до проблеми КСВ як до соціального проекту – рятівний круг, який може підняти не лише бізнес, а й державу і суспільство до переосмислення власного буття. Однак, його розробка і реалізація потребує глибокого теоретичного дослідження. В іншому разі програма КСВ буде орієнтуватися на наявний у нашій культурі образ: благодійництва, доброчинності, спонсорства, філантропії тощо.

Щоб уникнути маніпулювання або ж одностороннього трактування сутності й змісту КСВ, варто використати набутки міжнародного досвіду, лаконічно сформульованого в Глобальному договорі ООН «Цілі розвитку тисячоліття» (1999 р.), який розглядає соціальну відповідальність у сфері прав людини, трудових відносин, навколишнього середовища, боротьби з корупцією [12].

Яким нам бачиться це явище? Аналіз наукової літератури і практики дозволяє сформулювати соціологічну концепцію «соціальної відповідальності», яка ґрунтується на розумінні місця і ролі кожного суспільного суб'єкта в суспільстві як соціальній системі.

1. Поняття «відповідальність» ми розглядаємо з точки зору етимології слова, воно означає «давати відповідь». Кожен із суспільних суб'єктів зобов'язаний давати відповіді на запитання соціуму (відповідальність *соціальна*) в якому вони функціонують, та кожного, кого торкається їх діяльність і, хто має право на відповіді. Проте, даний підхід означає діалогічність «соціальної відповідальності». Така концепція продуктивна у контексті професійної етики, яка визначає тип відносин між суб'єктами в процесі взаємодії та інтегрує дві складові: індивідуальну етику окремого працівника і етику професійної групи, етику корпоративного громадянина і етику держави, суспільства. Така парадигма відповідальності свідчить про широку - суспільну сферу соціальної відповідальності кожного із суб'єктів.

2. Що стосується бізнесу (як і будь-якої іншої суспільно значущої діяльності), то він повинен розглядатися в широкому соціальному контексті як діяльність, у процесі якої людські істоти добровільно об'єднуються для виробництва і обміну товарами, послугами для взаємної вигоди. Бізнес не самоціль, хоч фірми можуть створюватися винятково для отримання прибутку, однак прибуток є лише засобом для досягнення іншої цілі – забезпечення гідного життя собі і тим, хто споживає продукти його діяльності. Лише в такому контексті – турботи про людину, її потреби та інтереси – *основна діяльність (і форма спілкування між людьми) кожного суспільного суб'єкта* набуває соціально відповідального значення. Вона підтримується, як свідчить досвід цивілізованих країн, соціальним аудитом – «інспектуванням соціальної поведінки» організацій, а також відповідними дослідженнями фахівцями з науки етики [4, с. 19-20; 9]. Останнє вкрай важливо, оскільки в системі української освіти, у т.ч. у вузах практично не вивчаються ні етика бізнесу, ні ділова та професійна етика.

Отже, соціально відповідальний бізнес та інші суспільні *суб'єкти*, *реалізують свої функції*, взаємодіючи між собою, а їх відносини – є завжди двостороннім процесом і результатом *суб'єкт-суб'єктної взаємодії*, яка *продукує суспільну мораль*. За таких умов суспільство як продукт спільних зусиль окремого громадянина, влади, бізнесу, громадянського суспільства тощо, може успішно функціонувати й розвиватися.

Проте, моральні цінності, норми й важелі, як і соціальна поведінка організацій у цілому, поки що в Україні не вважаються важливими. Тому і лунають фрази: «справа бізнесу – це бізнес», а не благодійництво, не соціальне забезпечення і, звичайно ж, не захист моралі. Така точка зору мала місце в усіх країнах з нині розвиненою ринковою економікою на етапі її формування [9; 11]. Вона не означала заперечення благодійництва в принципі. Її сутність найбільш чітко сформулював Е.Карнегі. Він зокрема зазначав, що обов'язок будь якої заможної людини – поставити свій капітал на службу суспільним інтересам; однак допомога не повинна носити характеру благодійництва. «Ні людині, ні суспільству не можна постійно

допомагати (жертвуючи на благодійництво), допомога повинна носити характер співробітництва, взаємодії» [10, с. 260].

Таким чином ідея «соціальної відповідальності» повинна розвиватися у контексті взаємодії, співробітництва бізнесу, влади й суспільства. Стержнем соціальної відповідальності є особисті цінності людини та колективні цінності організації як найбільш загальні переконання стосовно «добра і зла». Організація вважається соціально відповідальною, якщо її діяльність відповідає даній системі цінностей. Тобто «соціальна відповідальність» розвивається як раціональна концепція моральної практики, яка спрямована на утвердження в кожній організації і суспільстві ідей людської гідності, прав і свобод людини й громадянина. Саме тому вона підтримується широкою громадськістю і є першим етапом на шляху подолання міфу про аморальність бізнесу і влади, який широко поширений у суспільстві [8].

3. Важливою проблемою розвитку КСВ є потреба у важелях, які б забезпечували та підсилювали моральну спрямованість організацій. Мова йде про законодавче регулювання окремих питань КСВ та етики професійної діяльності, що спрощувало б оцінку діяльності кожного з точки зору «добра» і «зла». Держава повинна регулярно приймати закони, інші нормативно-правові акти, що забезпечують «рамковий порядок» ринкової економіки і конкуренції, а також законодавчо стимулюють етичну поведінку корпорацій. Справедливе законодавство (визнане етичною експертизою) повинно гарантувати обов'язковість виконання закону, а громадянське суспільство – вимагати від бізнесу та держави відповідальності за їх діяльність.

Не менш важливим завданням влади і суспільства є запровадження широкої етичної освіти у навчальних закладах; підготовка підручників; створення професійних товариств і журналів; розробка кодексів етики поведінки корпорацій, громадських організацій, владних органів. Без такої роботи ідея КСВ виродиться в маніпулятивну технологію, що сьогодні спостерігаємо в Україні на прикладі великого бізнесу.

4. Соціальна (моральна) відповідальність організації як елемента суспільства, вимірюється трьома основними обов'язками, що визначають її стратегію та управлінські рішення.

1). Дотримуватися «морального мінімуму» – не наносити шкоди всьому, на що впливає її діяльність, насамперед людині як найвищій суспільній цінності. Цей загальний обов'язок поширюється на всі аспекти діяльності кожної організації, починаючи із ставлення до персоналу, клієнтів, партнерів і до суспільства в цілому, включно з турботою про оточуюче середовище життєдіяльності людини (природне і соціальне).

2). Не підривати свободи вільної конкуренції і цінності ринкової економіки: не допускати хабарництва і протидіяти монополістичній практиці тощо.

3). Дотримуватися і чесно виконувати добровільно взяті зобов'язання і контракти та дані обіцянки.

Перелічені обов'язки закладаються в основу стратегії організації у відносинах із внутрішнім і зовнішнім середовищем у формі моральних вимог до поведінки:

- керівництва – бути взірцем моральної поведінки для колективу, відповідати за стратегію, за відповідність рішень моральним правилам і нормам закону, відповідати за їх виконання, стиль діяльності, добір кадрів, моральний клімат у колективі, належні і справедливі умови праці та її оцінки, відкритість інформації для персоналу тощо;
- персоналу – добросовісне виконання роботи, лояльність до корпорації, моральна відповідальність перед населенням тощо;
- щодо партнерів – чесність контрактів і їх вчасне виконання;
- щодо конкурентів – чесна і справедлива конкуренція;
- щодо споживачів – чесність: безпечна якість товару і послуг, їх стандартизація, безумовна гарантія якості, належне інформування про споживчі якості, справедлива ціна, відшкодування фінансових і моральних збитків тощо;
- щодо суспільства: стосовно природного середовища, безпечних умов проживання, щодо населення – зважувати моральні наслідки при прийнятті рішень, взаємодіяти з місцевою владою у вирішенні життєво важливих проблем підприємства і персоналу тощо.

5. Еволюція ідеї і практики «соціальної відповідальності бізнесу» в умовах розвиненої ринкової економіки обумовила розширення місії бізнесу: підприємства виступають інструментом суспільного прогресу і в цьому вбачається їх соціальна роль – розвивати науково-технічний прогрес, оволодівати новими технологіями, виробляти нові товари і послуги, створювати додаткові робочі місця, підвищувати купівельну спроможність, забезпечувати дивіденди власників і акціонерів, поповнювати державний бюджет тощо [8; 9]. Очевидно, що таким повинен бути і зміст КСВ українських підприємств.

6. Модель СВ, яка формується в Україні, зосереджує увагу, в основному, на благодійності, до якої влада, суспільство спонукає бізнес. Це обумовлено, по-перше, браком у держави фінансів для вирішення соціальних проблем та підтримки позабюджетних соціальних фондів; по-друге, наявністю в складі підприємств об'єктів соціальної інфраструктури.

Благодійницький підхід до КСВ має ряд негативних наслідків, оскільки у морально конфліктній ситуації малий і середній бізнес поставлений перед вибором між власними інтересами і вимогою добродійної дії. Не співпрацюють із бізнесом і відірвані від суспільства також громадські організації. Їх проблемами є брак коштів, непрофесіоналізм, закритість, що унеможлиблює діалог із суспільством і владою, участь у вирішенні гострих соціальних проблем. Ця та інші

проблеми вказують на зміст соціальної відповідальності кожної з організацій і напрямки їх взаємодії.

7. Громадянське суспільство і держава, на яку конституцією покладено відповідальність за утвердження в суспільстві справедливості та зростання добробуту, повинні реалізувати свою частку відповідальності за утвердження соціально відповідального бізнесу, моральної економіки і суспільства. Держава покликана ініціювати створення законодавства з урегулювання конкурентної боротьби (рамкового порядку діяльності, єдиного для всіх суб'єктів), стимулів розвитку ініціативності й КСВ, суспільних форм контролю; регламентування прозорості діяльності і публічної звітності громадських організацій; здійснення програм соціального забезпечення і справедливий перерозподіл доходів. За таких умов можливі взаємне розуміння, довіра і співпраця в суспільстві, які сприятимуть становленню цивілізованої ринкової економіки та ефективного бізнесу, відповідальної держави і громадянського суспільства.

Таким чином, соціальна відповідальність і соціальна взаємодія є моральним обов'язком будь-якої організації. Вона проявляється у відповідальному ставленні до свого продукту чи послуги, споживачів, працівників і партнерів; у активній соціальній позиції, яка полягає в гармонійній взаємодії і постійному діалозі з суспільством, співучасті в управлінні суспільними справами. Іншими словами, КСВ – є своєрідним обов'язком примножувати суспільні блага і прибутки. Повноцінна діяльність на засадах КСВ реалізується у контексті стратегії, що включає: основні підходи, принципи, які поділяє організація відносно КСВ-практики; ключові пріоритети у внутрішній та зовнішній КСВ; перелік напрямків і програм, через які організація вважає за потрібне провадити роботу з КСВ; план роботи. Такі засади покладені в основу розвитку КСВ в Тернопільській міській громаді, ініційованій міською радою в рамках діяльності з утвердження стандартів управління якістю.

1. Бегма Ю.К., Вінніков О.Ю., Редько О.І. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в Україні: Центр корпоративного громадянства. – К., 2006.

2. Корпоративна благодійність в Україні. Звіт про результати дослідження: Творчий центр Каунтерпарт. – К., 2005.

3. Корпоративна соціальна відповідальність в Україні: експертна думка. – К., 2007.

4. Полищук Л. Бизнесмены и филантропы. Pro et Contra. – М. – Т. 10, 2006. – С. 63–64.

5. Соціальна відповідальність українського бізнесу. Результати опитування ПРООН. – К., 2005.

6. Социальная ответственность бизнеса (по материалам экспертных интервью) // <http://bd.fom.ru/report/map/d042629>.

7. Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін / За заг. ред. В. Ворони та М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007.

8. Де Джордж Ричард Т. Деловая этика / Пер. с англ. – М., 2003.
9. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для Вашої компанії та суспільства. – К., 2005.
10. Политическая и экономическая этика / Пер. с нем. С.Курбатовой, К.Костюка. – М., 2001.
11. Canadian Business for Social Responsibility / www.cbsr.ca (20.11.2006).
12. [http: www.un.org.ua](http://www.un.org.ua). – Представництво ООН в Україні.

In the article is analysed formation, modern approaches of corporate ethics and social responsibility and the experience of their usage in foreign and domestic economic activity.

Key terms: *business ethics, corporate ethics, moral responsibility, legal liability, social responsibility, patterns of responsibility, regulatory framework of business.*

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті подається аналіз різних підходів до визначення сутності гендерної культури, її складових та шляхів формування в контексті розбудови громадянського суспільства.

Ключові слова: *формування гендерної культури, гендерний підхід, гендерна чутливість, гендерні стереотипи, гендерне виховання, егалітарна свідомість, демократичні принципи, громадянське суспільство.*

Життєдіяльність сучасного українського суспільства позначена економічними, політичними і соціальними трансформаціями, що неоднозначно впливають на формування та розвиток особистості. Негативний аспект цього впливу виявляється у зростанні бездуховності, зневаги до правових і моральних норм, втраті соціального оптимізму. Молоді люди дедалі частіше стикаються з проблемою необхідності винайдення способів для громадянського самовизначення, формування якостей, які забезпечували б застосування ними своїх потенційних здібностей, досягнення суб'єктивно привабливих і, водночас, соціально значущих цілей, як передумови реалізації потреби у самовиявленні та самоствердженні.

Становлення демократичної держави й громадянського суспільства в Україні передбачає істотну перебудову світоглядних орієнтацій та самосвідомості людей. Складовою трансформації та оновлення українського суспільства й держави є стратегія гендерних перетворень, яка зумовлена:

- розвитком гендерної демократії в країнах Європи й усього світу;
- національними перетвореннями у сфері гендеру, які спричиняють зміни в концептуальних підходах до рівності статей;
- змінами в теоретичному та ідеологічному осмисленні гендерних відносин, а також гендерних практик сучасного українського суспільства [1].

Послідовне впровадження демократичних тенденцій в українське державотворення не лише відповідає світовому уявленню про цивілізованість країни, але й збігається з внутрішніми запитами суспільства, де активно зростає роль жінки та зміцнюється розуміння необхідності встановлення демократичних принципів, які відкидають будь-яку форму дискримінації (зокрема, за ознакою статі).

У цьому контексті особливої значущості набувають питання виховання у молоді таких якостей, як толерантність, критичне мислення, незалежність, самостійність, здатність до успішної соціалізації, що сприяють формуванню егалітарної свідомості особистості.

З огляду на викладене, актуалізувався такий напрям національного виховання, як формування у молодого покоління гендерної культури.

Мета даної статті полягає в аналізі наукових підходів до визначення сутності поняття «гендерна культура», її складових та шляхів формування.

У документах, які визначають державну політику в галузі освіти – законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти та ін. – наголошується на важливості виховання особистості з позиції пріоритетності духовних, загальнолюдських і національних цінностей, серед яких чільне місце посідає гендерна культура [2;3].

Різні аспекти гендерної культури набули висвітлення в працях Л.Штильової, С.Рикова, С.Вихор, Т.Бучинської, О.Кікінежді, В.Кравця, Т.Дороніної, І.Мунтяна, О.Луценко, Т.Говорун, О.Гончаренко, І.Кльоциної, О.Вороніної та ін.

Актуальність порушеної теми, недостатня теоретична і практична її розробленість, нагальна потреба в розробці цілісної системи формування гендерної культури відкривають можливості для подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Як вважає Р.Лінтор, гендерна культура є багатограним явищем де поняття статі невід’ємне від поняття культури. Окрім того, поняття «культура» в даному словосполученні є стрижневим і визначає спосіб інтерпретації норм і правил міжстатевої поведінки, які схвалюються й закріплюються в процесі виховання та життєдіяльності людини [4, с. 160].

На думку І.Пірен, гендерна культура суспільства є сукупністю цінностей, які склалися в певному суспільстві впродовж його історії щодо жінок і чоловіків. Гендерна культура детермінує не лише зовнішній вигляд, психофізіологію, але й впливає на професійну культуру, культуру виробництва, інші основи життя соціуму та особистості в ньому [5].

В.Москаленко подає подібне визначення: гендерна культура суспільства – це система цінностей, яка складає загальнообов’язкову програму, що наказує індивідам відповідати певним соціокультурним експектаціям щодо прийнятих для даного суспільства «зразків» поведінки й зовнішнього вигляду чоловічої або жіночої статі. Значну регламентуючу функцію в гендерній культурі виконує гендерна ідеологія, яка виправдовує існування гендерних статусів і різну їх оцінку в суспільстві [6].

О.Кікінежді визначає гендерну культуру, як систему соціально-економічних, правових, та етнопсихологічних умов існування суспільства, що сприяє становленню жінок і чоловіків як рівних соціальних істот [7, с. 6]. Як бачимо, дослідниця наголошує на соціальній рівноправності статей.

Слушною є думка науковців стосовно того, що гендерна культура змінюється у відповідності до тих трансформацій, які відбуваються в суспільстві. У результаті засвоєння індивідом стандартів гендерної культури суспільства в нього формуються соціально-типові гендерні якості. С.Яшник вважає, що гендерна культура індивіда включає сукупність поглядів, переконань, уявлень людини про місце, роль, значення не лише свого «я»,

але й усіх інших людей, як статевих індивідів, а також відображення цих переконань у нормах поведінки [8].

Гендерна культура особистості є однією з-поміж інших інтегральних властивостей індивіда, як ідеальних системних явищ, які, на думку В.Костіна, характеризуються мірою сформованості певних суспільно-значущих якостей, набутих індивідом у результаті дії механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки та зовнішніх відносин, що проявляються в діяльності та спілкуванні [9, с. 26].

Складовими гендерної культури є: гендерна грамотність, гендерна чутливість, гендерний світогляд (як цілісна система переконань).

Гендерна грамотність тлумачиться, як система отримання необхідних знань у сфері гендерних досліджень (гендерна освіта). Вона включає:

- розкриття гендерних особливостей індивідів на генетичному, фізичному, психологічному, когнітивному, комунікативному рівнях;
- формування у молоді правильних уявлень про відносини між статями на засадах загальнолюдських та національних моральних цінностей;
- усунення існуючих стереотипних уявлень про підлегле становище жінок і домінування чоловіків [8].

Гендерна чутливість визначається О.Кікінежді, як здатність людини відчувати певні суспільні негаразди з гендерного погляду, тобто усвідомлювати не лише наявність у суспільстві гендерних стереотипів, але також їхніх наслідків [7]. О.Болотська вважає, що формування гендерної чутливості може відбуватися стихійно, в умовах середовища, яке діє на основі тендерних принципів, а також під впливом освітніх та виховних структур, що формують тендерний світогляд і зразки гендерної поведінки [10].

Гендерне виховання виходить з того, що людина – не абстрактна нейтральна цілісність, а жінка і чоловік в їхній рівноправності, самовираженні та самоствердженні, що є найважливішим із соціальних орієнтирів. Метою гендерного виховання є створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальної за свої міжособистісні взаємини в соціумі. Головним призначенням гендерного виховання є формування активної життєвої позиції членів суспільства щодо забезпечення гендерної рівноправності [11].

Важливою умовою цілеспрямованої дії при формуванні гендерної культури особистості є, передовсім, встановлення реального рівня сформованості певних переконань і поглядів, які характеризують це явище. Спираючись на дані попередніх досліджень, ми визначили основні компоненти рівня сформованості гендерної культури, як соціально-психологічного явища: когнітивний, настановчий, гносеологічний, емоційно-ціннісний, творчо-діяльнісний, які є взаємопов'язаними та взаємодоповнювальними. Це дозволить визначити конкретні завдання

навчально-виховної роботи, спрямовані на розвиток у молоді гендерної чутливості, гендерної обізнаності, а в подальшому – гендерної культури.

Формування гендерної культури особистості передбачає: закладання в індивідуальні основи гуманістичного світогляду, демократичної ментальності; формування усвідомлення ним своїх прав і обов'язків, вміння відстоювати свої інтереси, переконання; виховання здатності до критичного мислення, толерантного ставлення до поглядів інших людей; мотивації до вибудови своєї життєдіяльності на активних життєвих принципах. Формування цих якостей, як зазначають науковці, вимагає цілісного підходу в застосуванні різноманітних засобів і форм виховання на основі гуманістичного осмислення єдності внутрішнього світу особистості, взаємозв'язків загальнолюдських характеристик та індивідуальної неповторності [12, с. 125].

Одним з основних чинників формування гендерної культури є національна система освіти, перед якою нині постає завдання переведення демократичних цінностей у площину її нового змісту. Провідну роль у його вирішенні покликана відігравати гендерна освіта. Упровадження в навчально-виховний процес принципу рівноправності статей потребує значних зусиль, оскільки сучасна вища школа залишається глобальним носієм традиційних патріархальних уявлень, ретранслює існуючі гендерні стереотипи, що не відповідають об'єктивним реаліям світу і, як результат, стають перешкодою для ефективного розвитку суспільства [13].

Ми погоджуємося з думкою науковців, що найбільших результатів у формуванні гендерної культури студентів можна досягти через упровадження гендерного підходу в систему вищої освіти. Застосування гендерного підходу в процесі підготовки майбутніх учителів має стати фундаментом для вдосконалення їхнього професіоналізму та всебічного особистісного розвитку, як активних суб'єктів соціального життя. Гендерний підхід, зокрема, передбачає інтеграцію гендерної тематики в систему вищої освіти з урахуванням міжпредметних зв'язків, а саме:

- дослідження гендерної складової в межах основних курсів;
- включення окремих тем гендерної проблематики до курсів суспільствознавчих і психолого-педагогічних дисциплін;
- запровадження сучасних технологій навчання, що стимулюють творчість, ініціативу, будуються на основі різнобічної взаємодії;
- застосування факультативів, самостійних спецкурсів;
- запровадження гендерних сюжетів у наукову роботу студентів [11;13, с. 107].

Важливим аспектом гендерного підходу в усіх галузях освіти є врахування гендерних особливостей індивідів, розуміння яких уможливить корегування необхідних якостей суб'єкта навчання не лише з метою виховання фахівця та в аспекті цивілізаційних зрушень, але і як «людину суспільства».

Гендерний підхід дає можливість усвідомити на всіх рівнях важливість гендерного компонента, як засобу осмислення суспільних процесів, пізнання світу. Дослідження гендерної складової професійної підготовки фахівців і включення гендерних питань до курсів навчальних дисциплін, на наш погляд, не лише відкриває перспективи фахової освіти, але й сприяє вихованню спеціалістів з прогресивною культурою мислення, моральними орієнтирами. Результатом упровадження гендерного підходу в освітній процес буде розуміння й розмежування студентами особливостей патріархальної та егалітарної картин світу. Ці знання сприятимуть розвитку гендерної чутливості молоді, підвищенню загального рівня її гендерної грамотності, як основи формування гендерної культури.

Отже, важливим засобом формування гендерної культури молодого покоління є гендерна освіта, яка створює інший погляд на світ, на роль особистості в суспільстві, на відносини з іншими людьми, з представниками іншої статі, що спонукає до більш активної громадянської позиції, призводить до серйозних зрушень у світогляді і, як наслідок, до зміни суспільної свідомості. А гендерна культура індивіда, яка включає особисту й соціальну відповідальність, ініціативність, самостійність, толерантність, здатність до успішної соціалізації та адаптації на ринку праці, формує у нього почуття соціальної справедливості, що є ознакою та вимогою демократичного розвитку та громадянського суспільства.

1. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. – К. : Видавництво Етна, 2008. – 194 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. – № 2. – 2002. – С. 9 – 22.
3. Закон України «Про освіту». – К., 1996. – 37 с.
4. Линтор Р. Понятие культуры // Личность, культура, общество. – Т. 2. – Вып. 4. – М., 2000. – С. 160.
5. Гендерні аспекти державної служби: Монографія (М.Пірен, Н.Грицяк, Т.Василевська, О.Іваницька); за заг. ред. Б.Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 355 с.
6. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
7. Кікінежді О. Формування гендерної культури молоді: проблеми і перспективи // Зб.матер.Всеукр.наук.-практ.конф. – Тернопіль, 2003. – С. 6–12.
8. Яшник С.В. Педагогічні умови виховання культури міжстатевих стосунків студентів ВНЗ: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2006. – 346 с.
9. Костів В. Методологічні основи вивчення моральної вихованості особи // Зб. наук. праць: Філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – Ч. 1. – С. 26–37.
10. Болотська О. Формування сучасного світогляду жінок і чоловіків щодо необхідності гендерних перетворень у суспільстві // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – № 3. – 2005. – С. 56–60.
11. Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій). – К. : ПЦ «Фоліант», 2004. – 351 с.

12. Чорна К. Основні пріоритети виховання національної самосвідомості і громадянської культури старшокласників // Педагогіка і психологія. – № 1. – 1994. – С. 125–131.

13. Луценко О.А. Роль гендерної освіти у формуванні культурних і світоглядних установок студентів-педагогів // Теор. питання культури, освіти, виховання. Зб.наук.праць. – Вип. 35. За заг. ред Євтуха М.Б, укл. Михайличенко В. – К., 2008. – С. 107.

The article deals with the analysis of various views on the context of gender culture; its components, features, the main ways of formation are lighted out.

Key words: *gender cultures' formation, gender approach, gender sensitivity, gender stereotypes, gender education, democratic values, civil society.*

Секція №3
ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА ТУРЕЧЧИНІ

Володимир Липов

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЗВ'ЯЗКУ
МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УСТРОЮ СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНА ТА
ТУРЕЧЧИНА**

Трансформаційні перетворення на пострадянському просторі, динамічний розвиток економік країн Південно-Східної Азії стимулювали зростання інтересу до дослідження закономірностей становлення й еволюції соціально-економічних систем. Учені зосереджують увагу на виявленні об'єктивних передумов формування й розвитку істотної різниці існуючих моделей капіталістичних систем. У межах компаративного інституціонального аналізу з'являється особливий напрямок досліджень - вивчення різних варіантів капіталістичних систем. Серед найбільш відомих його представників – М.Аокі [1; 2], Р.Дор [3], П.Хол і Д.Джинджеріч [4], Хол і Соскіс [5], Р.Уітлі [6], М.Альбер [7].

Порівняння американської і японської моделей менеджменту дозволяє М.Аокі зробити висновок про комплементарну обумовленість інституціональних комплексів, що формують обидві моделі. Інституціональна комплементарність розуміється як взаємодія, взаємозалежність, обумовленість компонентів інституціональної системи. Вона проявляється як на вертикальному (*ієрархічна*) так і на горизонтальному (*інституціональний ізоморфізм*) рівнях. Особливий випадок комплементарності складає *інституціональний напівізоморфізм* – формування інститутів, що перебувають на стику протилежних логік організації соціальної взаємодії [1, с. 365-371]. Ця проблема отримує подальший розвиток в інших роботах М. Аокі [2; 8]. До неї звертаються В.Стік [9], Р.Буайє [10], багато інших дослідників, у тому числі й автор [11].

Серед російських дослідників, що звертаються у своїх концепціях до проблеми інституціональної комплементарності, насамперед, варто виділити О.Безсонову [12] і С.Кирдіну [13]. Комплементарними (компенсаційними) визнаються базисні інститути протилежних інституціональних матриць (ІМ). Вони доповнюють дію основних для даної ІМ інститутів у випадку, коли ті, в силу ряду причин виявляються не в змозі справитися зі своїми функціями.

У дослідженнях західних учених *інституціональна комплементарність* постає випадком *інституціональної взаємодії*, за якого *зміна певних характеристик одного економічного явища обумовлює зміну характеристик іншого, взаємну залежність ефективності інститутів*. На приклад інститутів, що регулюють грошові ринки й ринки товарів і послуг. Інший широко розповсюджений варіант інституціональної

комплементарності – *інституціональна когерентність*, збіг істотної частини умов, що забезпечують можливості ефективного співіснування різних груп інститутів. Ринкова економіка припускає лібералізацію грошової системи, планова – абсолютний контроль із боку держави. Інституціонально-матричний підхід, запропонований К.Поланьї та прийнятий на озброєння російськими вченими [14, с. 285] дозволяє представити модель подібної інституціональної *когерентності*. У рамках Західної й Східної ІМ вона охоплює базисні соціальні орієнтації ціннісної системи, групи ідеологічних, політичних, правових, економічних інститутів (Рис. 1). Їхня взаємодія може набувати характер доміантності - підпорядкування, або рівноположеності й загальної залежності від інститутів більш високого рівня.

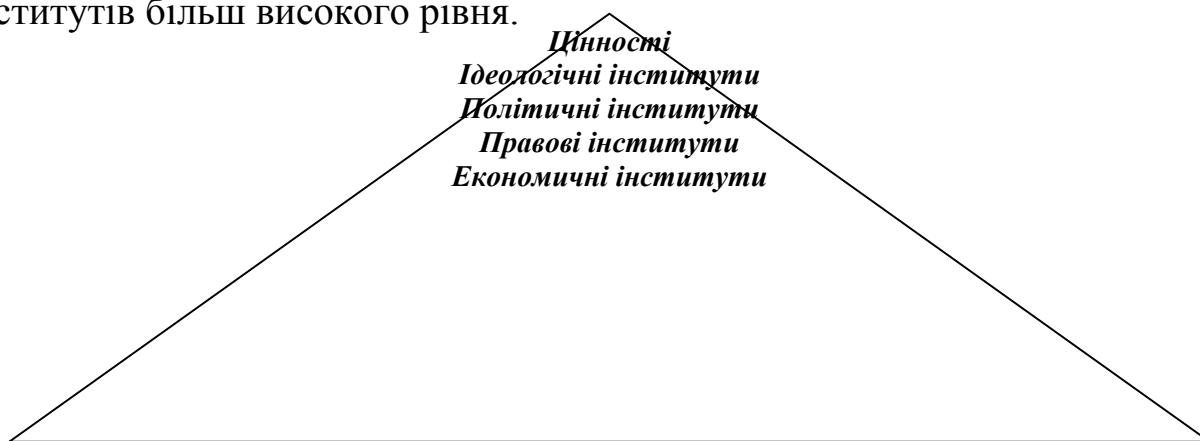

Рис. 1. Ієрархічна архітектоніка інституціональної системи

У першому випадку мова йде про *ієрархічну, вертикальну комплементарність*, коли один інститут виявляється нижчеположеним, похідним щодо інституту більш високого рангу. *Ієрархічна* форма інституціонального взаємозв'язку має на увазі наявність відносин включення – підпорядкування, коли існування одного інституту можливо лише за умови входження в нього в якості невід'ємної складової частини іншого інституту, наявність певного числа рівнів співвідпорядкованості між інститутами.

У другому – про *горизонтальну компліментарність – інституціональний ізоморфізм*. *Інституціональний ізоморфізм* – специфічний випадок інституціональної комплементарності, який передбачає, що два інститути ізоморфні у випадку, якщо існує певний спільний принцип, відповідно до якого вони виявляються конгруентними. У випадку з інституціональними матрицями економічні інститути усередині кожної з них виявляються взаємоконгруентними щодо вище розташованих в ієрархічній структурі ідеологічних і політичних інститутів. Останні ж відображають і закріплюють на інституціональному рівні пріоритетність індивідуалістських або колективістських ціннісних орієнтацій. Чому саме соціальні орієнтації ціннісної системи визнані нами у якості визначального елемента ціннісної системи у справі її впливу на формування інститутів, що забезпечують економічну взаємодію в суспільстві? Тому, що економічний

спосіб господарювання за визначенням будується на спеціалізації індивідів та суспільному поділі праці. Окремі члени суспільства виявляються включеними у суспільні відносини створюючи економічні блага, які лише через механізм товарно-грошових відносин забезпечують задоволення власних потреб. Людина постійно виявляється у стані вибору між особистим, індивідуальним та колективним, суспільним. Розподіл пріоритетів залежить від особливостей національної культури. Вони зумовлюють появу інститутів, що базуються або на індивідуалістичних, або на групових засадах. В таблиці 1 представлено розподіл інституціональної структури систем господарювання за протилежними ІМ.

Таблиця 1

Структура базисних інститутів інституціональних матриць

Цінності	
Етосні, релігійні, морально-етичні, естетичні, ідеологічні, правові, політичні, господарські	
Субсидіарність як ціннісна підстава інституціональної системи Західної ІМ, насамперед релігійні цінності протестантизму	Коммунітарність як ціннісна підстава інституціональної системи Східної ІМ, насамперед релігійні цінності традиційних релігій
Ідеологічні інститути	
Ідеологічний інститут субсидіарності	Ідеологічний інститут коммунітарності
Індивідуалізм, пріоритет інтересів індивідуума перед суспільними. Свобода. Суспільний характер визначення соціальних пріоритетів. Індивідуальний характер вираження інтересів. Стратифікація	Колективізм, пріоритет інтересів суспільства перед індивідуальними. Порядок, характер взаємин між суб'єктами визначає Центр. Соціальні пріоритети визначаються Центром. Колективний характер вираження інтересів. Егалітаризм
Політичні інститути	
Федеративна політична система	Унітарна політична система
Федерація. Самоврядування й субсидіарність. Виборність. Багатопартійність. Демократична більшість. Судові суперечки	Адміністративно-територіальний державний устрій. Ієрархія на чолі із Центром. Призначення. Однопартійність. Одноголосність. Звернення за інстанціями
Правові інститути	
Правові інститути загального права	Правові інститути романо-германського права
Прецедентне право. Суд – суб'єкт	Кодифіковане право. Парламент -

законотворчості. Рішення виробляє й приймає практик. Будується на принципах індивідуалізму. Права громадянина вище інтересів суспільства. Принцип деєтатизації – мінімізації втручання суспільства в приватне й ділове життя індивідів.	суб'єкт законотворчості. Рішення виробляє вчений - теоретик, приймає – законодавець. Будується на принципах колективізму. Права суспільства вище інтересів індивіда. Етатизм – допущення втручання суспільства в приватне й ділове життя індивідів.
Економічні інститути	
Інститути ринкової економіки	Інститути роздавальної економіки
Приватна власність. Наймана праця. Приватне підприємництво. Обмін (купівля/продаж). Прибуток як критерій успіху. Зростання частки приватних грошей і фінансів у забезпеченні функціонування економіки. Конкуренція як основа успішного розвитку економіки	Службова, державна, загальнонародна власність. Службова праця. Державне планування, управління, підприємництво й контроль. Здачі/роздачі. Критерій справедливості - пропорційність. Державні гроші й фінанси. Необхідність забезпечення єдності суспільства виключає існування відкритої конкуренції, координація, консерватизм

Б. Гаврилишин за рівнем соціальної спрямованості ціннісної системи розподіляє національні культури на **індивідуалістсько-конкурентні, егалітарно-колективістські або групово-кооперативні** [15, с. 29-32]. В кінцевому підсумку переважні соціальні орієнтації певного суспільства втілюються в **культурі сорому** або **культурі провини**. **Культура провини** – комплекс соціально-етичних поглядів, згідно з якими особисте усвідомлене відношення людини до оточуючих, поведінка, відносини з ними регулюються внутрішніми моральними нормами та загрозою кари за їх порушення. Витоки культури провини, характерної для західних суспільств містяться в християнському світовченні [16, с. 197]. Культуру більшості країн Сходу можна віднести до **культурі сорому**. **Культура сорому** – комплекс соціально-етичних установ, згідно з якими відношення людини до оточуючих, поведінка, відносини з ними свідомо або несвідомо регулюються настановами про місце, обов'язки та роль люди в оточуючому суспільному середовищі, відповідальність перед ним, що засвоюються на некритичному рівні в процесі соціалізації [16, с. 274].

Зростання інтересу до вивчення особливостей національних культур господарювання зумовило розгортання в останній чверті ХХ ст. активної роботи з вивчення господарчих цінностей представників різних країн світу.

Серед широкого спектру можливих проявів господарчих ціннісних орієнтацій провідне місце займає їх соціальна спрямованість. Досить лише звернути увагу на перелік основних критеріїв характеристики національних культур в дослідженнях Р.Інглхарта [17], Г.Хофстеда [18], Ф.Тромпенаарса та Ч.Хампден-Тернера [19], Ш.Шварца [20]. (Рис. 3). Звернемося до результатів дослідження національних культур господарювання сучасним голландсько-американським вченим Г.Хофстедом. Його початковим завданням було вивчення впливу на характер діяльності співробітників філій корпорації ІВМ особливостей національної культури. Але отримані результати мають значно ширше макроекономічне значення [21; 22].

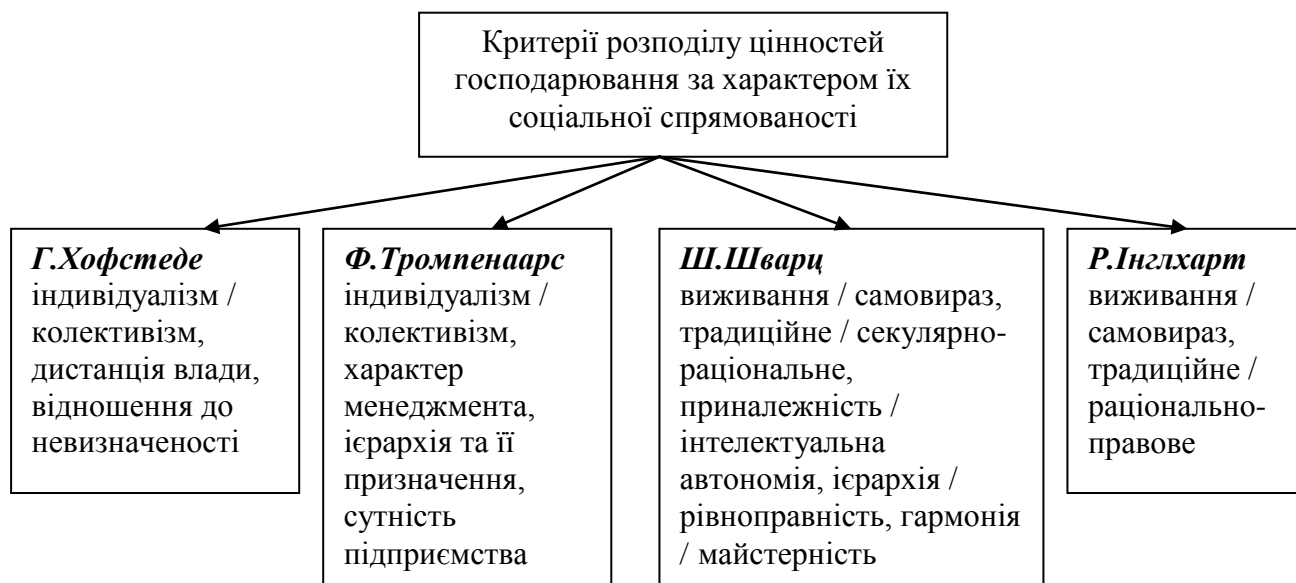

Рис. 3. Основні класифікації соціальної спрямованості господарських цінностей в кросскультурних дослідженнях

І Україну й Туреччину представлено в результатах дослідження національних культур Г.Хофстеда. Країни відносяться до різних моделей соціально-економічного устрою, суттєво відрізняються від країн з розвинутою економікою. Тому наш аналіз впливу соціальних орієнтацій цінностей господарювання на формування соціально-економічного устрою ми почнемо з того, що представимо профілі ціннісних орієнтацій англо-саксонських та європейських країн, які належать до основних різновидів континентальної корпоративної соціально-демократичної СЕМ в порівнянні з Україною та Туреччиною. Далі – визначимо місце двох країн у відповідних цивілізаційних моделях. І, в кінцевому підсумку, порівняємо ціннісні підвалини національних культур господарювання та звернемося до перспектив їх еволюції.

На Рис. 3 представлено профілі ціннісних орієнтацій культур господарювання країн з англо-саксонською та основними різновидами континентальної СЕМ, отримані в результаті дослідження Г.Хофстеда. Скороченнями на діаграмах позначені основні господарчі характеристики національних культур за Г. Хофстедом: **ДВ** – *дистанція влади*, **ЗН** –

запобігання невизначеності, І/К – індивідуалізм / колективізм, М/Ж – мужність/жіночість. Сто балів на відповідній шкалі свідчить про максимальні дистанцію влади, індивідуалізм, мужність, запобігання невизначеності.

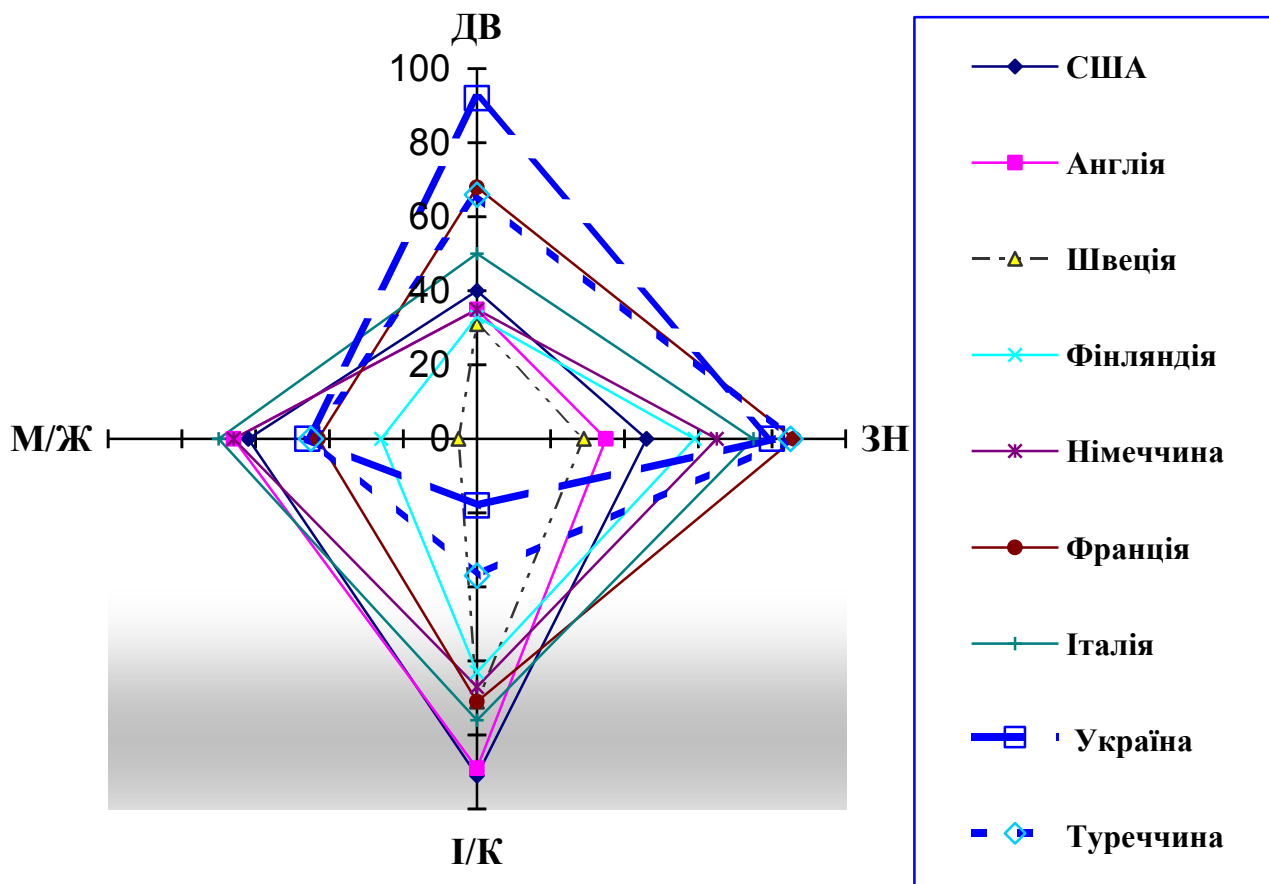

Рис. 3. Цінності господарчої культури країн, що формують основні ринкові СЕМ, України та Туреччини

Профіль ціннісних характеристик національних культур господарювання представлених країн відбиває певні закономірності. Цілком відповідає історичній послідовності переходу до етапу модернізації суспільства *тенденція поступового зміщення до порівняно незначних дистанцій влади, запобігання невизначеності, великого рівня індивідуалізму* у країнах з англо-саксонською моделлю, далі – північно- та центральноєвропейських країнах. Саме ті країни, де цей процес почався раніше виявляються *більш прихильними до індивідуалізму, прийняття невизначеності, невеликої дистанції влади*, якості, які сприяють успіху у ринкових відносинах. Південноєвропейські країни за профілем своїх цінностей виявляються наближеними до України й Туреччини. Більше того, *профілі Франції та Туреччини виявляються майже ідентичними між собою*. Лише за *дистанцією влади* Туреччина суттєво переважає Францію. До певної міри пояснення ми знаходимо у тому, що завершення процесу модернізації Франції, започаткованого революцією 1789 р., відносять до другої половини ХХ ст., часу правління генерала де Голя. «... Стародавня селянська Франція, Франція містечок, сіл, поселень, хуторів, не мінялася до

1914 р., – відзначає Ф.Бродель, – а, може бути, до 1945 р. Після 1945 року вона зробилася жертвою «славного тридцятиріччя», того підйому, що не має собі рівних, якому призначено було протривати до сімдесятих років і який, коли він почнеться знову, виявиться, без сумніву, ще більш творчим і руйнівним, ніж коли не будь раніше» [23, с. 421]. *Співвідношення мужність/жіночність виявляється амбівалентно пов'язаним з існуванням ринкової економіки. Адже з одного боку готовність до відстоювання власних інтересів, змагальності (мужність) стимулює розвиток ринкової економіки, але з іншого – зростає рівень конфліктності, напруження в суспільстві, а це призводить до зниження її ефективності (англо-саксонські країни, Італія). В той же час, запобігання зіткнення інтересів, пошук компромісу, злагоди (жіночність) знижує стимули до розвитку (північноєвропейські країни). Проте обидві групи країн мають досить високий рівень розвитку економіки. Україна та Туреччина, як і Франція відносяться до країн з помірним співвідношенням мужності та жіночності.*

Розглянемо місце України та Туреччини у відповідних цивілізаційних структурах. Практично за всіма ціннісними характеристиками соціальної орієнтації національної системи господарювання, за *виключенням запобігання невизначеності*, Туреччина посідає середні показники між мусульманськими країнами (Рис. 4). *Переважає колективізм, велика дистанція відносно влади, гармонійне співвідношення між маскулінністю та фемінністю* поєднується з *високим рівнем запобігання невизначеності*. Все це свідчить про те, що традиційна національна культура містить ціннісні орієнтації, які швидше гальмують формування успішної ринкової економіки.

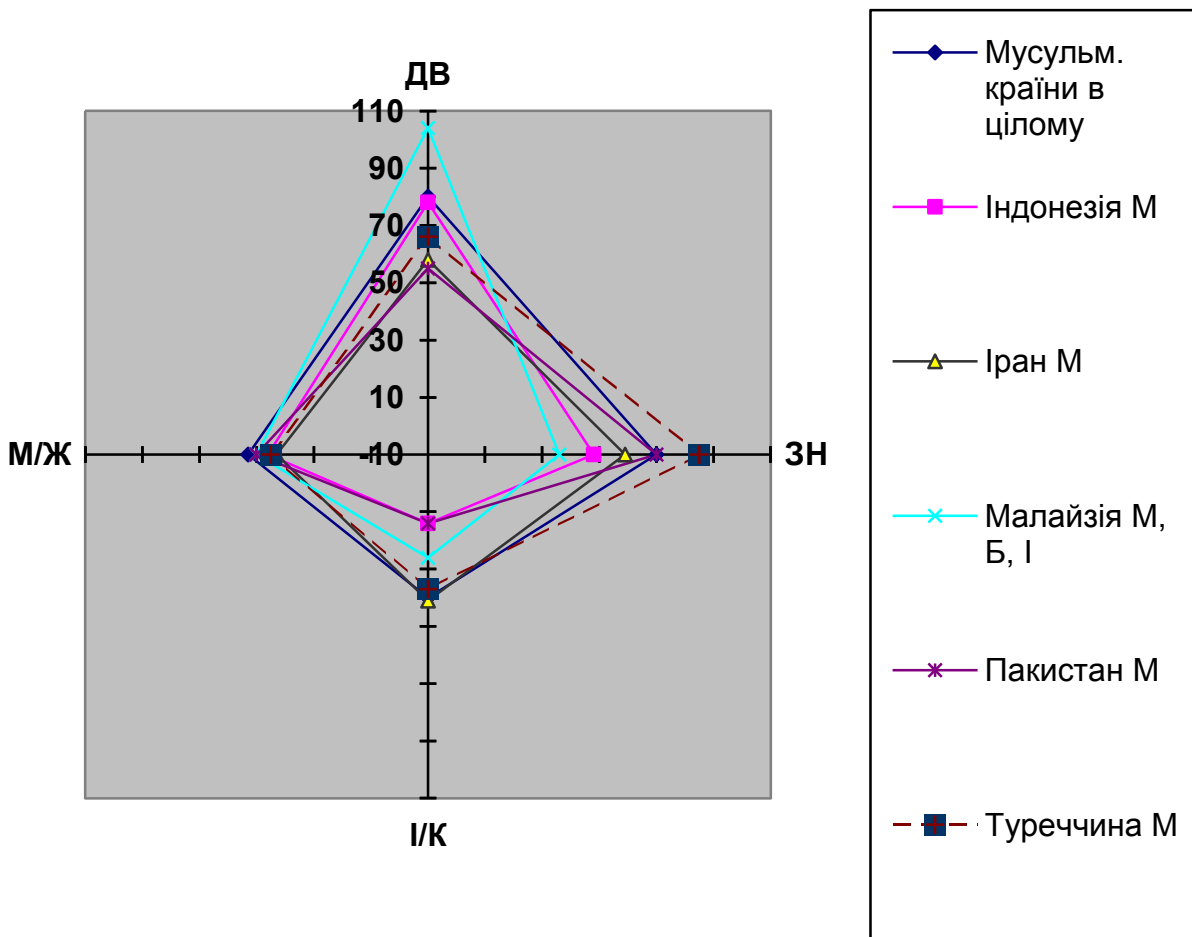

Рис. 4. Ціннісні орієнтації господарювання мусульманських країн

На Рис. 5. представлено ціннісні засади господарювання окремих православних країн східної Європи. В цілому профіль підтверджує наявність цивілізаційної єдності православних країн. Господарча культура України за показниками дистанції влади, відношення до невизначеності, індивідуалізму / колективізму цілком відповідає профілю православних країн. Можна зазначити дещо вищі за середні між вказаною групою країн рівні дистанції влади та колективізму й нижчий рівень запобігання невизначеності. За співвідношенням мужність/жіночність країна займає помірно між вказаними країнами положення. В цілому, як і в випадку з Туреччиною особливості національної культури швидше гальмують розвиток ринкових відносин в країні.

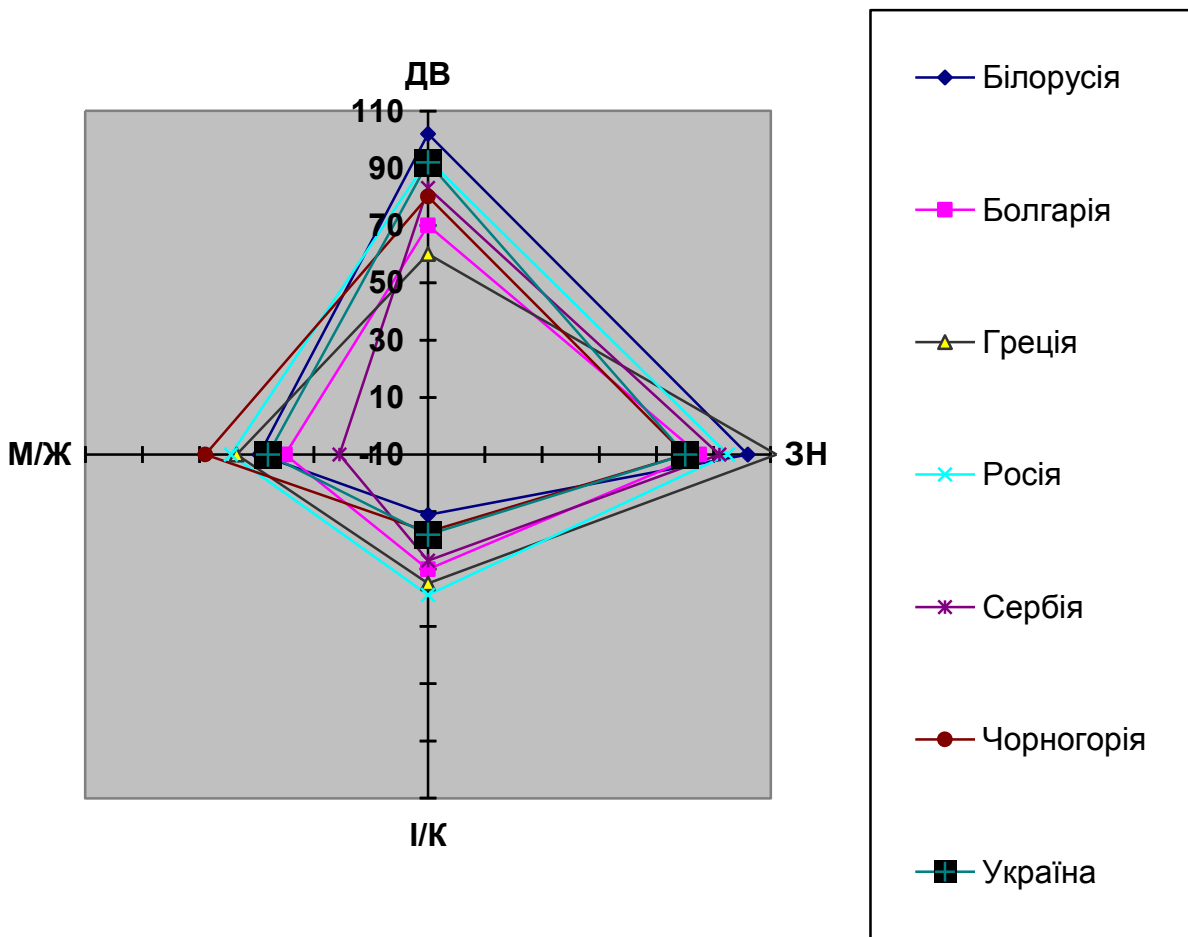

Рис. 5. Ціннісні орієнтації господарювання країн зі значним впливом православ'я

Чи є така ситуація незмінною та чи можна вважати нас приреченими пасти задніх в всесвітньому економічному змаганні? Свій варіант відповіді на це запитання дають учасники міжнародного дослідження динаміки цінностей студентства пострадянських країн (Росія, Україна, Білорусь, Казахстан), Пакистану та Туреччини, проведеного під керівництвом Ю.Латова [24]. Динаміку цінностей господарювання студентів України та Туреччини представлено на Рис. 6.

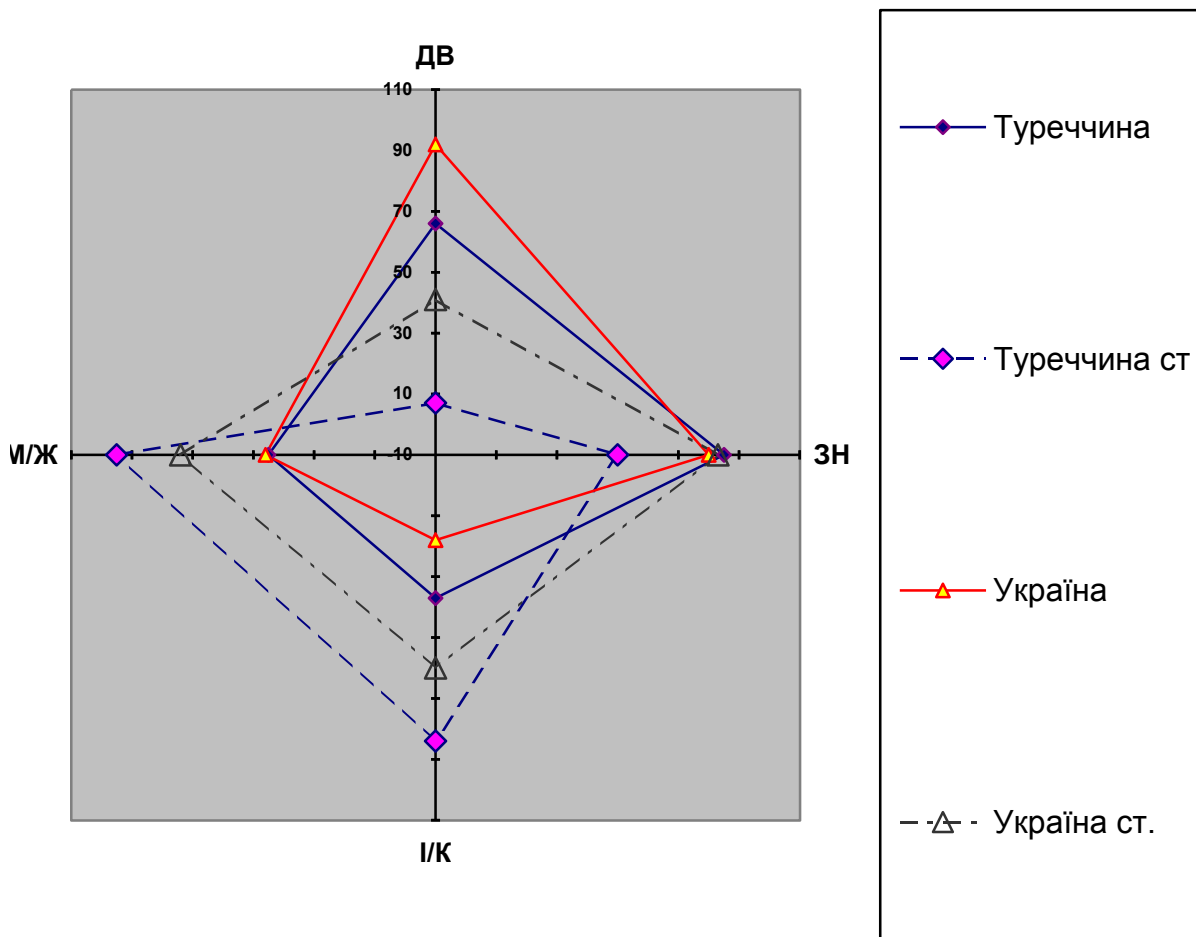

Рис. 6. Динаміка ціннісних орієнтацій: від старшого покоління до студентства: Україна та Туреччина

Отриманий результат виявляється неоднозначним. По-перше, представлений профіль демонструє *суттєве скорочення дистанції влади, зростання індивідуалізму та мужності серед студентства обох країн*. Все це свідчить про те, що студентство виявляється значно більш позитивно налаштоване на цінності, які сприяють успіху в ринковій діяльності. Лише за показником *запобігання невизначеності* динаміка господарчих цінностей студентства Туреччини та України виявилася *протилежно спрямованою*. Якщо представники першої помітно пом'якшили своє негативне відношення до невизначеності, воно виявляється швидше помірковано нейтральним, то українські студенти його навіть дещо посилили. Швидше за все такий результат можна пояснити стресовим характером процедури конкурсного відбору в процесі вступу до вищих навчальних закладів (дослідження проводилося до введення системи незалежного тестування).

По-друге, з іншої сторони, слід зауважити, що динаміка ціннісних орієнтацій студентства в процесі навчання послаблює оптимізм стосовно перспектив розповсюдження ринкових ціннісних орієнтацій серед студентства. В найбільшій мірі такі цінності виявляються притаманними студентам молодших курсів, в процесі навчання у Виші вони поступово наближаються до профілю, притаманного національній культурі в цілому.

Отримані результати свідчать, що *сам процес навчання на формування проринкових ціннісних орієнтацій справляє швидше негативний, від'ємний характер*. Чому це відбувається? Ю.В. та Н.В.Латови пояснюють ситуацію тим, що активне знайомство з проринковими ціннісними орієнтаціями відбувається в процесі підготовки молодих людей до вступу в навчальні заклади (анкетувалися студенти економічних вишів). Майбутні абітурієнти знайомляться зі спеціальністю на основі переважно західної, ринково орієнтованої літератури. Відповідно їй сприймають цінності, які властиві для ринкової економіки. В процесі навчання, включення в суспільне життя, соціалізації студенти зустрічаються з реаліями національної культури й корегують свої уявлення про економіку відповідно до них [24, с. 69-70]. Але, в кінцевому підсумку, ті моделі ціннісних орієнтацій, які формуються в юнацькому віці, на хвилі оптимізму і піднесення зберігають своє значення і в подальшому житті. Ціннісні орієнтації молодшого покоління змінюються в бік більшої проринкової орієнтації.

Інституційна система суспільства має цілісний, комплексний, комплементарний характер. Її засади формуються на рівні соціальних ціннісних орієнтацій, які зумовлюють особливості соціального устрою, економічної моделі, рівень розвитку суспільства, добробуту громадян, місце у глобальному господарчому комплексі. Ціннісні витoki національної культури можливо трансформувати в сторону більшої їх проринкової орієнтації. Така цілеспрямована трансформація є основою успішної інтеграції країни у світову спільноту, європейський союз зокрема.

1. Аоки М. Фирма в Японской экономике. – СПб. : Лениздат, 1995. – 430 с.
2. Корпоративное управление в переходных экономиках. Инсайдерский контроль и роль банков / Под ред. М. Аоки и Х. Кима. – СПб. : Лениздат, 1997. – 558 с.
3. Дор Р. Различия Японской и англо-саксонской моделей капитализма // Экономическая социология. – Т. 9. – 2008. – № 1. – С. 65–78.
4. Hall P., Gingerich D. Varieties of Capitalism and Institutional Complementarities in the Macro-Economy: An Empirical Analysis. – MPIFG, Discussion Paper, September, 2004. – № 5.
5. Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage / P. Hall, D. Soskice / - Oxford: Oxford University Press, 2001.
6. Whitley R. Business Systems and Organizational Capabilities. The Institutional Structuring of Competitive Competences. – Oxford: Oxford University Press, 2007.
7. Альбер М. Капитализм против капитализма. – СПб: Эконом. Школа, 1998. – 296 с.
8. Aoki M. Contingent Governance of Teams: Analysis of Institutional Complementarity // International Economic Review, 1994, Vol. 35, P. 657–676.
9. Streeck W. Taking Uncertainty Seriously: Complementarity as a Moving Target. – Mimeograph Max Planck Institute, Cologne. – 2003.
10. Boyer R. Coherence, Diversity, and the Evolution of Capitalism: The Institutional Complementarity Hypothesis // Evolutionary and Institutional Economic Review. – 2005. – Vol. 2, N 1. – P. 43–80; Boyer R. Growth Strategies and Poverty Reduction: the Complementarity Hypothesis. – PSE Working Papers. – № 2007. – S. 43.

11. Липов В. Социально-экономические системы и их трансформация: фактор институциональной комплементарности // Вісник інституту економіки та прогнозування НАН України. – 2009. – С. 29–33; Липов В.В. Комплементарность институтов как фактор институциональной обусловленности экономических циклов // Материалы второй международной научной конференции «Инновационное развитие экономики России: ресурсное обеспечение», МГУ, 23 – 24 апреля 2009. – http://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/a/1430/file/Lipov_V_V.doc.
12. Бессонова О. Раздаточная экономика России. – М.: РОССПЭН, 2006. – 144 с.
13. Кирдина С.Г. X- и Y- экономики: институциональный анализ. – М. : Наука, 2004. – 256 с.; Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие России. – Новосибирск: ИЭиОПП СО РАН, 2001. – 308 с.
14. Кирдина С. Карл Полянши и отечественные исследования редистрибутивной экономики России // «Великая трансформация» К. Полянши: прошлое, настоящее и будущее. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2006. – С. 281–286.
15. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. Доповідь Римському клубові. К. : Основи, 1993. – 238 с.
16. Липов В. Міжнародна економіка: світова економіка та міжнародні економічні відносини. Модуль 1. Світова система господарювання. Навчально-практичний посібник. – К. : Професіонал, 2008. – 368 с.
17. Инглхарт Р. Культура и демократия // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М. : МШПИ, 2000. – С. 106–128.
18. Hofstede G. *Cultures and organizations: software of the mind*. – N.-Y. : McGraw-Hill, 2000.
19. Тромпенаарс Ф., Хампден-Тернер Ч. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса. – Мн. : Попури, 2004. – 528 с.
20. Schwarz S. Cultural Value Orientation. Nature and Implications Of Natural Differences. – М: Publ. House SU HSE, 2008. – 62 с.
21. Липов В. От архаики к постэкономике. Эволюция форм хозяйствования и развитие экономической теории. – Х. : ИНЖЭК, 2008. – 290 с.
22. Липов В. Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці. – Х. : НФаУ, 2004. – 184 с.
23. Бродель Ф. Что такое Франция. Кн. 2. Ч. 2. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1997. – 511 с.
24. Латов Ю.В., Латова Н.В. Открытия и парадоксы этнометрического анализа российской хозяйственной культуры по методике Г. Хофстеда // Мир России. – 2007. – № 4. – С. 43–72.

Липов В. В. Інституціональна комплементарність як чинник зв'язку між національною культурою та особливостями соціально-економічного устрою суспільства: Україна та Туреччина

В роботі розглянуто зміст інституціональної комплементарності як форми інституціональної взаємодії економічних систем, показано роль цінностей господарювання в її формуванні та їх динаміку в процесі модернізації економіки на прикладі студентства України та Туреччини.

УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА НА ШЛЯХУ ДО ЄС

Україна та Туреччина – сусідні держави, між якими існують значні відмінності культурного, політичного та економічного характеру. Водночас український та турецький народи об'єднує багато спільного. Важливою складовою зовнішньополітичних курсів офіційних Києва та Анкари є набуття повного членства у Європейському Союзі. На своєму шляху обидві країни стикаються з різноманітними труднощами та перепонами. В цьому контексті практичну цінність може становити детальний аналіз механізмів та методів, з допомогою яких Україна та Туреччина намагаються боротися з проблемами на шляху євроінтеграції. Територіальна близькість, значний демографічний потенціал, вигідне геополітичне розташування обох країн дозволяють запозичувати та ефективно використовувати досвід одне одного у різних сферах життя, в тому числі у площині підготовки до вступу в ЄС.

Жодна із держав Європейського Союзу, або ж кандидатів на вступ не проходили такого тривалого в часі шляху, щоб набути членство у цьому об'єднанні як Туреччина. Заявку на отримання асоційованого членства у Європейському економічному співтоваристві – попереднику ЄС, Анкарою було подано у липні 1959 р., тобто – два роки після його створення. У вересні 1963 р. Договір про асоціацію було підписано, а в грудні наступного року він набув чинності. Документ в основі своїй стосувався економічної сфери і передбачав проведення в Туреччині цілої низки реформ. Передбачалося, що вони здійснюватимуться в три етапи і завершаться у 1995 р. набуттям Туреччиною статусу повноправного члена ЄС [2].

14 квітня 1987 р. Туреччина подала офіційну заявку на набуття членства у Європейському економічному співтоваристві, прийнявши одночасно зміни до законодавства, завдяки яким з'явилися нові можливості для розвитку демократії в державі. Однак у грудні 1989 р. Європейська комісія негативно оцінила заявку Туреччини хоча, і визнала її потенційним кандидатом. Відмова була викликана низкою чинників серед яких називалися «кіпрське питання»^{*}, територіальні суперечки з Грецією, порушення прав людини, далеко не демократичний характер політичної системи держави [28, s. 9], невирішеність «курдського питання», зростаюча інфляція тощо [2].

^{*} В результаті військового перевороту у липні 1974 р. на Кіпрі було усунуто від влади президента Макаріуса. Нове керівництво острова виступило з так званою «Великою ідеєю», відповідно до якої Кіпр мав приєднатися до Греції. Це викликало супротив з боку турків-кіпріотів. Протистояння між грецьким та турецьким населенням поступово набуло рис громадянської війни. За таких обставин Туреччина ввела свої війська на острів, які взяли під свій контроль його північну частину. У 1983 р. жителі північної частини Кіпру проголосили створення Турецької Республіки Північного Кіпру, яку на даний час визнає тільки Анкара. Саме «кіпрське питання» є найбільшим подразником у стосунках між Туреччиною та ЄС на сучасному етапі [14].

Тільки у грудні 1999 р. на зустрічі у Хельсінкі Туреччина отримала статус кандидата на вступ до ЄС. При цьому визначальним чинником, який зумовив відповідний крок офіційного Брюсселя, як це неодноразово траплялося в світовій історії, були не внутрішні зміни, а сприятлива зовнішньополітична кон'юнктура навколо Туреччини. Зокрема, йдеться про прихід до влади у Німеччині у 1998 р. соціал-демократів, які позитивно ставилися до визначення за Туреччиною статусу кандидата на вступ до ЄС, а також нормалізацію відносин з Грецією [28, s. 9].

Серйозні внутрішньополітичні реформи запроваджені в державі впродовж 2002–2004 рр., в ході яких була змінена Конституція та реформовано законодавство в напрямку розширення демократичних прав і свобод, склали підстави для наступного кроку. У жовтні 2004 р. Європейською комісією було ухвалено рішення, що Туреччина в цілому відповідає Копенгагенським критеріям. 17 грудня того ж року на зустрічі у Брюсселі глави держав та урядів країн Європейського Союзу прийняли рішення про початок з жовтня 2005 р. переговорів про вступ Туреччини до ЄС [2; 29].

Протягом наступного року офіційна Анкара продовжувала активно рухатися в бік об'єднаної Європи. 29 червня 2005 р. турецький парламент затвердив новий Кримінальний кодекс. 29 липня 2005 р. турецький уряд підписав протокол про поширення митного союзу на 10 нових членів ЄС.

З жовтня 2005 р., після кількогодінної дискусії між головною в ЄС Великобританією та Австрією**, переговори про вступ Туреччини до ЄС врешті-решт розпочалися [28, s. 8-9]. Брюссель та Анкара визначили 35 напрямків, по яких Туреччина брала на себе зобов'язання працювати з метою підготовки до набуття членства [9].

Таким чином, здавалося б що офіційна Анкара у площині євроінтеграційних кроків вийшла на фінішну пряму і її вступ до ЄС став виключно питанням часу. Однак доволі швидко стало зрозуміло, що становище Туреччини далеко не таке однозначно позитивне. Вже у наступному 2006 р. Брюссель заморозив 8 переговорних напрямів із Туреччиною через відмову останньої відкрити свої порти та повітряний простір для кіпрських кораблів та літаків [12].

Таким чином, аналізуючи пройдений Туреччиною шлях в напрямку об'єднаної Європи, кидається в вічі непередбачуваність його результатів. В цьому контексті варто чітко окреслити, які ж чинники можуть сприяти, а які – зашкодити або ж навіть поставити під сумнів саму можливість приєднання Анкари до ЄС.

Отже, найважливіші суб'єктивні та об'єктивні фактори, які можуть стати на заваді набуття Туреччиною членства в ЄС:

** Як відомо саме австрійці найбільш різко виступають проти вступу Туреччини до ЄС. Частка громадян цієї держави, які підтримують євроінтеграційні прагнення Анкари становить 5,6 % [25].

- входження Туреччини до Євросоюзу повинно бути схвалено парламентами всіх його членів, а також на всенародному референдумі у Франції. Як відомо, політики та пересічні жителі Австрії, Франції, Німеччини, Греції, Бельгії, Данії, Кіпру, Фінляндії, Литви та низки інших держав негативно налаштовані щодо членства Туреччини в ЄС [2; 28, s. 11];

- в економічному плані Туреччина значно відстає від середньоєвропейських показників, залишаючись небагатою країною з великим розривом у рівні життя між жителями великих міст та селянами. За підрахунками експертів для того, щоб «підтягнути» Туреччину до європейських стандартів їй потрібно більше коштів ніж всім державам, що приєдналися до ЄС у 2004 р. [8];

- Туреччина – мусульманська країна, в якій більшість населення сповідує інші ніж європейці цивілізаційні засади;

- Туреччина межує із «проблемними» Близьким Сходом та Кавказом;

- в Туреччині, не дивлячись на реформи, є значні труднощі і з дотриманням прав людини і функціонуванням демократії [28, s. 11];

- Туреччина – країна, в якій проживає більше 70 млн. чоловік і рівень народжуваності дає підстави припускати, що в недалекому майбутньому вона за демографічними показниками може стати першою державою Європи;

- невирішені «кіпрська» та «курдська» проблеми [4, с. 70; 12] та інші.

Моменти, які сприятимуть приєднанню Туреччини до ЄС:

- впродовж тривалого часу і особливо в останні роки турки відповідно до рекомендацій офіційного Брюсселя інтенсивно здійснюють реформування різноманітних сфер життя, поступово наближаючи їх до загальноєвропейських [6; 25];

- вступ Туреччини до ЄС призведе до зростання енергетичної безпеки останнього^{***};

- будучи членом НАТО Туреччина у своїх євроінтеграційних починаннях користується активною підтримкою США [1; 16];

- успішне реформування та вступ ісламської Туреччини до ЄС може послужити стабілізаційним чинником для розвитку багатьох арабських країн;

- у разі вступу Туреччини до ЄС вона може стати зв'язуючою ланкою між Заходом та мусульманським світом;

^{***} Оскільки турецька влада тісно пов'язує питання своєї інтеграції до ЄС із будівництвом газопроводу Nabucco, який більшою частиною має розташовуватися на території Туреччини, саме потенційна можливість зростання енергетичної безпеки може підштовхнути офіційний Брюссель зайняти менш «принципову» позицію у багатьох спірних питаннях із Анкарою. Можливість постачальника природного газу із Середньої Азії в обхід Росії та України, зменшення в такий спосіб залежності від одного поставщика та транзитера можуть стати вагомим стимулом до дій для прагматичних європейців [9; 21; 30]. Водночас, позитивним є той факт, що Туреччина межує з Каспійським регіоном та регіоном Перської затоки, в яких зосереджено значна кількість енергоресурсів [4, с. 69].

- невдача євроінтеграції Туреччини може призвести до скасування реформ, здійснених у країні, та радикалізації суспільства;

- Туреччина, за умови вступу до ЄС, завдяки її мілітарному потенціалові сприятиме розвитку європейської безпекової політики [8; 28, s. 11-12].

Не менш насичений, щоправда не такий тривалий у часі, шлях з метою вступу в ЄС здійснила наша держава. У грудні 1991 р. Європейські Співтовариства, відзначивши демократичний характер Всеукраїнського референдуму, визнали незалежність та суверенітет України [13, с. 81-82]. 9 січня 1992 р. Європейська комісія внесла пропозицію до Ради ЄС про необхідність замінити Угоду про партнерство та співробітництво з СРСР від 1989 р. двосторонніми документами, які б враховували нові політичні та економічні реалії [10, с. 248-249].

На початку 90-х рр. ХХ ст., враховуючи економічний, промисловий та людський фактори, Україна розцінювалася європейськими структурами як один з найперспективніших кандидатів на вступ в ЄС [19, с. 6]. Водночас, отримавши після розпаду СРСР в спадок третій у світі ядерний потенціал, держава об'єктивно ставала впливовим міжнародним гравцем.

З метою укладення договору, в якому б регламентувалися стосунки між Україною та Європейським Союзом, Європейська комісія на початку 1993 р. розпочала переговори з офіційним Києвом. Їхнім результатом стало підписання в Люксембурзі 14 червня 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС [10, с. 250], яка була першим документом такого зразка, укладеним із державою, що виникла на пострадянському просторі [19, с. 6].

Відповідно до Ст. 1 УПС між ЄС та Україною встановлювалися партнерські стосунки, цілями яких визначено забезпечення політичного діалогу; сприяння розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між Сторонами; створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва; підтримка зусиль України по зміцненню демократії і розвитку її економіки та завершенню переходу до ринкової економіки [26].

Хоча за своїм правовим статусом УПС значно поступалася Європейським угодам про асоціацію, підписаним ЄС у 1992–1993 з країнами Центрально-Східної Європи [10, с. 250], однак вона стала правовою основою для стосунків України з найвпливовішим європейським гравцем. В умовах складної економічної ситуації в країні та непростих стосунків з Російською Федерацією це відкривало перед державою можливість для поступу у багатьох сферах.

Оскільки угода повинна була бути ратифікована всіма членами ЄС вона вступила в дію тільки 1 березня 1998 р. До цього часу двосторонні стосунки регламентувалися так званою «Тимчасовою угодою», яку було підписано 1 червня 1995 р. [19, с. 6].

Так званий «партнерський» період у стосунках між ЄС та Україною [31, s. 101], який тривав з 1994 по 1999 рр., можна охарактеризувати як надзвичайно продуктивний. Впродовж цього періоду Україна стала членом Ради Європи та ОБСЄ, взяла участь у програмі «Партнерство заради миру», в ході саміту ЄС у Флоренції отримала статус країни з перехідною економікою [3, с. 201-202].

У листопаді 1994 р. Європейським Союзом було схвалено Спільну позицію щодо України, у грудні 1996 р. – План дій, в якому висловлювалася підтримка незалежності, територіальної цілісності, демократичних, політичних та економічних перетворень в Україні, її інтеграції до світової економіки [10, с. 250].

Значний поступ впродовж зазначеного періоду було зроблено в плані налагодження реальних механізмів та інституційного забезпечення співпраці. У цьому ключі у вересні 1997 р. у Києві відбувся Перший самміт Україна – ЄС, в ході якого було підтверджено європейський вибір України, обговорено засади розвитку спільної договірно-правової бази, розглянуто шляхи поглиблення економічного співробітництва [20]. До кінця 1998 р. було сформовано основні органи, через які реалізується діалог між Україною та ЄС на найвищому рівні: Раду зі співробітництва, Комітет зі співробітництва та Комітет парламентського співробітництва [10, с. 251].

Знаковою подією у євроінтеграційних прагненнях України стало затвердження 11 червня 1998 р. Президентом України «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу». В документі вказувалося: «Національні інтереси України потребують утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС». Що стосується середньострокової перспективи, то головним зовнішньополітичним пріоритетом у «Стратегії» визначено набуття статусу асоційованого члена ЄС [27].

10 грудня 1999 р. на засіданні Європейської ради у Гельсінкі було прийнято Спільну стратегію ЄС щодо України. В документі йшлося про підтримку економічних та демократичних перетворень в Україні, підтверджувалося, що пріоритетним напрямком реалізації політики ЄС стосовно України є УПС [13, с. 85]. Попри те, що стосунки між ЄС та Україною характеризувалися як «стратегічне партнерство», у документі були відсутні будь-які натяки на майбутнє членство [31, s. 104]. Це надзвичайно десонансувало з рішенням Європейської ради про початок переговорів щодо вступу з низкою держав у тому числі Болгарією та Румунією [11], які за багатьма показниками були не в кращому становищі ніж Україна.

В наступні роки у стосунках між Україною та ЄС спостерігається певне охолодження. Відсутність чітких перспектив стосовно набуття членства були однією із причин, які підштовхнули Україну до тісніших взаємин із Росією. Особливо складними стали двосторонні зв'язки,

починаючи з 2001 р., коли керівництво української держави стало об'єктом гострої критики через вбивство журналіста Г.Гонгадзе, брак послідовних економічних і соціальних реформ, продаж в Ірак українських «Кольчуг» тощо [5, с. 39].

На думку відомого політолога-міжнародника В.Копійки, вже на момент ратифікації УПС динаміка нарощувань відносин ЄС з Україною була майже вичерпаною. В наступні роки у відносинах намітилася певна стагнація, викликана розбіжностями в оцінці та ставленні сторін до значення взаємного співробітництва. Українська сторона стверджувала, що основними гарантіями ефективності внутрішніх реформ, економічної та політичної стабільності має бути визнання з боку ЄС європейських перспектив України. Зі свого боку, європейські функціонери уникали обговорення будь-яких перспектив членства України до завершення внутрішнього реформування, викликаного хвилею розширення на схід. По-друге, на думку функціонерів ЄС, членство в ЄС чи перспектива членства не має бути стимулом для внутрішніх реформ потенційного кандидата, а своєрідною нагородою за їх успішне проведення [10, с. 253].

В кінцевому підсумку це призвело до того, що впродовж другої каденції президентства Л.Кучми в рамках реалізації політики багатовекторності спостерігався помітний крен в бік Росії.

Перебуваючи в так званій «м'якій» ізоляції, офіційний Київ продовжував здійснювати кроки, які засвідчували, що попри розчарування в Україні не відмовилися від діалогу з Євросоюзом. Свідченням цього може служити вироблення вересні 2000 р. більш чіткої стратегії України щодо ЄС. У цьому руслі також варто згадати Послання Президента України до Верховної Ради України від 18 червня 2002 р., в якому підтверджувалися європейські прагнення нашої держави.

Європейські функціонери тим часом, ідучи на найбільше за часи існування ЄС розширення, яке мало статися у 2004 р., змушені були шукати нову формулу, яка б забезпечила конструктивну співпрацю із сусідніми країнами не обіцяючи їм членства. 14 червня 2004 р. Радою міністрів ЄС ухвалено Європейську політику сусідства, що розглядалася ізольовано від подальшого розширення ЄС та поряд з Україною охоплювала Росію, Молдову, Білорусь, середземноморські держави та країни Південного Кавказу [18].

Офіційний Київ досить стримано віднісся до ЄПС, розцінюючи її як таку, що не цілком відповідає стратегічним інтересам України [7]. В той же час, усвідомлюючи, що вона є якісно вищим рівнем у порівнянні з УПС, розпочав діалог в новому форматі, який завершився підписанням 21 лютого 2005 р. Плану дій Україна – ЄС [18]. У документі визначалося, що Європейська політика сусідства відкриває нові перспективи для України, зокрема щодо участі у внутрішньому ринку ЄС, розширення рамок та

поглиблення політичного співробітництва, збільшення фінансової підтримки тощо [17].

В ході дванадцятого засідання Ради з питань співробітництва України та ЄС (11 березня 2008 р.) [18] схвалено Спільний звіт про стан виконання Плану дій, в рамках якого констатовано досягнення Україною суттєвого прогресу у плані його виконання. Водночас наголошувалося на необхідності подальшої еволюції, особливо, що стосується створення належної системи стримувань та противаг між основними державними установами, реформування судової гілки влади, забезпечення прозорості приватизаційних процедур, проведення податкової реформи тощо [24].

Паралельно з реалізацією Плану дій, з березня 2007 р. Україна розпочала з ЄС переговори щодо укладення нової посиленої угоди [24]. Наступним кроком на цьому шляху став XII саміт Україна – ЄС, який відбувся 9 вересня 2008 р. у Парижі. На ньому українській стороні не вдалося домовитися з європейськими лідерами про початок переговорів про безвізовий в'їзд українських громадян на територію країн-членів Євросоюзу та про створення нового формату «27+1», який дозволяв би Україні брати участь в обговоренні загальноєвропейських проблем з правом дорадчого голосу [15]. З іншого боку, через призму Спільної заяви, ухваленої за результатами зустрічі, простежуємо певний поступ України в напрямку єдиної Європи. У документі зокрема зазначалося, «... що нова угода між Європейським Союзом і Україною буде угодою про асоціацію, яка залишає відкритим шлях для подальшого прогресивного розвитку у відносинах між Україною та ЄС. Європейський Союз визнає європейські устремління України і вітає її європейський вибір» [23].

7 травня 2009 р. на Празькому саміті ЄС було започатковано так звану «Східну політику», яка передбачає більш тісну взаємодію із 6 країнами-східними сусідами Євросоюзу, в тому числі Україною. У Спільній заяві, прийнятій за результатами саміту, вказувалося, що «Східне партнерство прагнутиме підтримувати проведення країнами-партнерами політичних і соціально-економічних реформ та сприятиме наближенню до Європейського Союзу» [22].

Отже, ми бачимо що Україна поступово все більше наближається до ЄС, хоча на офіційному рівні в Брюсселі нашій країні ще жодного разу не було обіцяно членства. Оптимістично оцінювати євроінтеграційний шлях України дають підстави наступні чинники:

- членами ЄС у свій час стала більшість європейських сусідів України, окремі з яких за низкою показників знаходилися на рівні нижчому від України;

- Україна – велика держава, яка лежить біля витоків європейської цивілізації і сповідує характерні для мешканців ЄС гуманістичні цінності;

- приєднання України до Євросоюзу посилить його енергетичну безпеку;

- підготовка України до вступу в ЄС супроводжуватиметься реформуванням економіки, законодавства, що об'єктивно створить нові можливості для європейського бізнесу в нашій державі;

- Україна з своїми демографічними, природними та науково-технічними ресурсами потрібна ЄС для того, щоб продовжувати відігравати роль впливового світового гравця;

- велика кількість країн-членів ЄС підтримують євроінтеграційні прагнення України.

Водночас, існують причини, які сповільнюють рух України в бік єдиної Європи. Серед них найважливіші:

- низький рівень економічного розвитку України, що у випадку приєднання нашої держави до Євросоюзу вимагатиме від Брюсселя значних фінансових витрат на модернізацію та реформування;

- непослідовність України у здійсненні реформ, які вимагає від держави ЄС;

- корумпованість та недостатній розвиток громадських інституцій України;

- опір значної частини суспільства вступу України до НАТО. При цьому відомо, що більшість країн, які вступили до ЄС у 2004 та 2007 рр. спочатку стали членами Північно-Атлантичного альянсу;

- необхідність завершення процесу внутрішнього реформування ЄС, що відбувається зі значними труднощами;

- незацікавленість у євроінтеграційній перспективі України впливового регіонального гравця, яким є Російська Федерація.

Отже, Україна і Туреччина пройшли доволі різні шляхи в напрямку до ЄС і знаходяться на різних рівнях інтеграції. Туреччина вже кілька десятиліть є асоційованим членом Євросоюзу, що надає їй переваги у порівнянні з Україною. Водночас саме можливість приєднання Туреччини до ЄС викликає найбільший супротив серед громадян, що живуть в державах-членах об'єднання. Україна традиційно зазнає критики у зв'язку із високим рівнем корупції, тоді як вагомою перешкодою для Анкари є небажання визнати Кіпрську республіку. Серйозною проблемою для обох держав є низькі економічні показники, які далекі від середньоєвропейських.

Таким чином, перед офіційними Києвом та Анкарою у сфері євроінтеграції існує багато проблем і від того наскільки ефективно і своєчасно вони будуть вирішуватися більшою мірою залежить, яке місце в майбутньому займуть Україна та Туреччина на міжнародній арені.

1. Барак Обама заохотив Туреччину у ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bbc.co.uk/ukrainian/world/story/2009/04/090406_obama_turkey_oh.shtml

2. Бевзюк Є.В., Газдик М.І. Тернистий шлях Туреччини до Європейського Союзу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pdaa.com.ua/np/pdf4/24.pdf

3. Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навчальний посібник. – К. : «Хай-Тек Прес», 2007. – 336 с.

4. Волчок Б.А. Євроінтеграція – основний вектор сучасної зовнішньої політики Туреччини // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 7. – С. 67–72.
5. Гудь Богдан, Дідух Андрій. Україна у політиці провідних країн ЄС // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – Вип. 12. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – С. 39–43.
6. Ермаков Н., Петров Г., Степанов А. Турція – ЄС: шаг вперед, два шага назад // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.delrus.ec.europa.eu/em/25/eeu04_11.htm
7. Європейська політика сусідства не відповідає стратегічній меті України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unian.net/ukr/news/news-312885.html
8. Ковтиха Віра. Не минуло й сорока років: Чи стане Туреччина членом ЄС? // День. – 2004. – 19 жовтня. – № 188 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/eu/2004/day08-10.htm
9. Конфликт России и Украины показал: пора принимать Турцию в ЕС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/rus/news/news-295940.html>
10. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна: Монографія. – К. : Логос, 2008. – 352 с.
11. Корнылов А.А., Лошаков А.А. Взаимоотношения Румынии и ЕС до открытия переговоров о присоединении // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Международные отношения. Политология. Регионоведение. – 2008. – № 5. – С. 243 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99999999_West_2008_5/37.pdf
12. Кубосова Лючия. Уже 50 лет Турция стремится войти в ЕС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/translation/251314.html>
13. Лендель М.О. Розширення та політика сусідства Європейського Союзу: Навчально-методичний посібник та матеріали до курсу. – Ужгород: Видавництво «мистецька лінія», 2008. – 284 с.
14. Молдобаєв А. Кіпр: Розділений рай // Персонал плюс. – 2008. – № 10 (262). – 13 – 19 березня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.personal-plus.net/262/3042.html
15. На саміті Україна – ЄС Київ отримав перспективу членства і короткострокового безвізового режиму // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.newsru.ua/ukraine/10sep2008/sammit.html
16. Обама закликав прийняти Туреччину у ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: povunar.com.ua/world/62391
17. План дій Україна – Європейський Союз // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=17977185&cat_id=17976903
18. План дій Україна – ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=228235195&cat_id=223344678&ctime=1247480372053
19. Присяжнюк Юрій, Галяс Андрій. Історичний шлях співпраці України та ЄС. Основні перешкоди на шляху євроінтеграції України // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – Вип. 12. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – С. 5–8.
20. Саміт Україна – ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minagro.kiev.ua/page/?4265
21. Саруханян Севак. Турція вииграє від російсько-українського газового конфлікту // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.noravank.am/ru/?page=analitics&nid=1574

22. Спільна заява Саміту Східного партнерства у Празі. Неофіційний переклад // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eu.prostir.ua/library/234749.html
23. Спільна заява щодо угоди про асоціацію Україна – ЄС (м. Париж, 9 вересня 2008 року) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/21532.htm
24. Спільний звіт щодо стану виконання Плану дій Україна – ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=228235195&cat_id=223344678&ctime=1247480372053
25. Турція и ЕС – 1. Позиция граждан стран ЕС к членству Турции в союз // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.trrussian.com/international/newsDetail.aspx?HaberKodu=89e3d60f-7972-44a2-991d-bf6c67f4b3f8>
26. Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами і Україною // Лендъел М.О. Розширення та політика сусідства Європейського Союзу: Навчально-методичний посібник та матеріали до курсу. – Ужгород: Видавництво «мистецька лінія», 2008. – 284 с.
27. Указ Президента України Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98
28. Balcer Adam, Sadowski Rafał, Paczyński Wojciech. Turcja po rozpoczęciu negocjacji z Unią Europejską – relacje zagraniczne i sytuacja wewnętrzna. Raport OSW. Część I. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.osw.waw.pl/sites/default/files/raport_turcja_I.pdf
29. Kemal Kirişçi. The December 2004 European Council Decision on Turkey: Is it an Historic Turning Point? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: meria.idc.ac.il/journal/2004/issue4/jv8no4a8.html
30. NABUCCO. Європа домовилася з Туреччиною в обхід Росії // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kavkaz.org.uk/ukr/content/2009/05/12/9503.shtml
31. Stępień-Kuczyńska Alicja, Słowikowski Michał. Unia Europejska a państwa Europy Wschodniej. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2008.

ІЗМАЇЛ-БЕЙ МУСТАФА-ОГЛУ ГАСПРИНСЬКИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКІЙ КУЛЬТУРАХ.

Стаття присвячена дослідженню постаті Ізмаїла-бей Гаспринського в українській та кримсько-татарській культурах. Проаналізовано характер і роль громадської, політичної та культурної діяльності Ізмаїла-бей Гаспринського в 1877–1914 роках й зроблено висновок про те, що саме протягом зазначеного періоду відбулося визнання Ізмаїл-бея Гаспринського видатним кримсько-татарським просвітителем.

Ключові слова: кримсько-татарський просвітник, світоглядні принципи, видавнича справа, реформування школи, джадидизм.

Актуальність теми. Пріоритетним напрямом сучасних досліджень в Україні є наукове осмислення діяльності та наукової спадщини відомих вчених та громадсько-політичних діячів. Серед історичних постатей минулого особливу увагу заслуговують особистості, діяльність яких не так давно замовчувалася або перебувала поза межами наукового інтересу дослідників. Тому тепер, після проголошення незалежності України, коли відбувається закономірний процес переоцінки цінностей, ми маємо можливість повернути собі майже забуті імена вчених, громадських та політичних діячів. Серед маловідомих і напівзабутих діячів минулого можна поставити ім'я Ізмаїл-бея Мустафи-оглу Гаспринського, відомого вченого, одного із засновників джадидизму та навчальних закладів нового типу, активного політичного діяча, засновника газет «Терджиман – Перекладач», «Аль-Нахда», «Алемі субян», «Міллет».

У 2001 р. виповнилося 150 років з дня народження Ізмаїла Гаспринського. За життя ім'я просвітителя було широко відомим, а його вплив на розвиток кримсько-татарської культури – помітним, а можливо і визначальним.

У радянські часи (особливо після 1944 року) ставлення до І.Гаспринського кардинально змінилося. Тому до останнього часу його ім'я та багаторічна діяльність були мало відомі широким колам громадськості.

Отже, актуальність дослідження зумовлена, насамперед, безперечно великим науковим та громадським значенням постаті І.Гаспринського в українській та кримсько-татарській культурах, недостатньою розробкою теми в науковій літературі, відсутністю спеціального комплексного дослідження його видавничо-педагогічної діяльності та громадсько-політичного життя, необхідністю створення максимально об'єктивної і повної наукової біографії вченого.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі історіографічної та джерельної бази провести комплексний аналіз видавничо-педагогічної діяльності та громадсько-політичного життя І.Гаспринського, висвітлити

пріоритетні напрями його діяльності, оцінити місце і роль вченого в українській та кримсько-татарській культурах.

Об'єктом дослідження є особа Ізмаїл-бея Мустафи-оглу Гаспринського, а також комплекс історичних та історіографічних джерел, що стосуються його життєвого шляху, видавничо-педагогічної та громадсько-політичної діяльності.

Предметом дослідження є процес становлення І.Гаспринського як вченого, його наукова, видавнича, педагогічна та громадсько-політична діяльність, а також історичні, суспільно-політичні погляди вченого.

Публікації, пов'язані з творчістю І.Гаспринського, виходили відразу після тієї чи іншої події в культурному житті тюркських народів Росії.

Високо оцінив просвітительську діяльність І.Гаспринського видатний сходознавець А.Є.Кримський, який визнав художній і публіцистичний талант І.Гаспринського. Він бачив в І.Гаспринського класика кримсько-татарської літератури.

В роки радянської влади поступово утвердилося негативне ставлення до творчості та ідей І.Гаспринського. З'явилася тенденція вульгарно-ідеологічного тлумачення його творів і окремих висловлювань, що знайшло відображення в працях Т.Бояджиева, М.Ф.Бунегіна, А.Аршаруні та інших авторів. Л.І.Климович у своїй праці «Іслам в царській Росії» І.Гаспринського називав «співачом військово-феодального імперіалізму», «ідеологом виниклої татарської буржуазії» і так далі. Крім цих вульгарно-політизованих штампів в цей період щодо І.Гаспринського застосовувалися такі визначення, як «пантюркіст», «панісламіст», «реакціонер» і так далі. Таким чином, до початку 1940-х років було сформовано стійке негативне ставлення до І.Гаспринського і його діяльності.

Після трагічної депортації кримських татар в 1944 році ім'я І.Гаспринського згадується рідко. В літературі 40-х – 50-х років він якщо і згадувався, то тільки із доданням несправедливих ідеологічних ярликів. Достатньо згадати праці Т.Н.Кара-Ниязова, І.С.Брагинського та деяких інших.

60-ті роки відзначені важливим дослідженням К.Е.Бендрикова. В цій праці дослідник писав співчутливо про намагання І.Гаспринського реформувати національну школу в Узбекистані. Але і надалі зберігається загальна тенденція негативного ставлення до І.Гаспринського.

Після політичної реабілітації кримських татар було знято заборону з імені І.Гаспринського, зникли ідеологічні штампи. Про це яскраво свідчать дослідження Я.Г.Абдулліна, Л.І.Шайдулліної, які вийшли в 70-х роках.

У 1987 році в журналі «Зірка Сходу» була опублікована стаття Л.І.Керімова, в якій давалася нова, об'єктивна оцінка життя і діяльності видатного кримсько-татарського просвітителя. Ця праця відкрила шлях для досліджень радянських вчених, які звернулися до вивчення біографії І.Гаспринського.

Дещо пізніше в тому ж журналі Р.Фазил та С.Нагаєв розмістили працю про історію кримсько-татарської літератури, в якій І.Гаспринському по праву відводилося почесне місце класика кримсько-татарської літератури.

В 90-ті роки в російській науковій періодиці з працями про І.Гаспринського вперше виступив відомий російський етнолог, професор С.М.Червона. Спираючись на багатий фактичний матеріал, вона дала найбільш об'єктивну оцінку життю і діяльності І.Гаспринського, глибоко проаналізувала його ідейну спадщину.

В українській і кримській пресі з'явилися публікації Ю.Кочубея, В.Ганкевича, М.Веркальця, І.Керімова, Ю.Османова і багатьох інших. Вони відрізняються проблемним підходом і новизною ідей, хоча і мають серйозні неточності.

Насичене, яскраве життя видатного діяча культури і освіти народів мусульманського Сходу І.Гаспринського – показовий приклад безкорисливої служби високогуманним принципам просвітництва. Його внесок в розвиток суспільно-політичних процесів, міського самоврядування, науково-краєзнавчих організацій, видавничої справи, народної освіти став помітним явищем як в Криму, в Російській імперії, так і в багатьох іноземних державах [15, с. 181].

Тим не менше, до особистості І. Гаспринського не варто відноситися як до портрета в багатій рамці або як до політичного плакату. Йому були притаманні деякі слабості. Він допускав часом і принципові прорахунки. Не все в житті вдалося І.Гаспринському, але завдячуючи його наполегливості, енергійності більшість ідей і пропозицій все ж таки були реалізовані [16, с. 223].

Народився І.Гаспринський 08 (20) березня 1851 року в с. Наджикой, сьогодні у складі смт. Верхоріччя Бахчисарайського району АР Крим в сім'ї прапорщика, який згодом став поручиком і отримав дворянство. Навчався у сільській мусульманській школі – мектебе, потім у місті Воронеж та Московському кадетському корпусі. Слухав лекції в Стамбульському університеті. У 1871 році виїхав до Парижа, де до 1874 року був секретарем І.Тургенєва, писав кореспонденції для російських газет. Служив у Асоціації професійних перекладачів. 1874 року переїхав до Стамбула. Вернувшись на батьківщину у 1877 році, став мером Бахчисарая [5, с. 4-5].

За своїм світоглядом І.Гаспринський був ідеалістом, сповідуючи всю догматику ісламу. Але, віддаючи належне часу, він об'єктивно і свідомо виступав за синтез мусульманського віровчення і досягнень сучасної науки. І.Гаспринський був позбавлений крайностей ідеології панісламізму, нетерпимості до інших релігійних конфесій. Він був типовим представником буржуазного лібералізму національної інтелігенції Російської імперії, вірячи у велике майбутнє цієї держави [12, с. 21]. При цьому його погляди були пронизані гуманістичними ідеями освіченості, яким він нерідко підпорядковував всі інші. Освіченість, на його думку, була основною

рушійною силою соціального прогресу. У зв'язку з цим і в російській конституційній монархії він шукав можливості для реалізації ідей гуманістичного союзу між слов'янськими і тюркськими народами [19, с. 104].

Реалізацією світоглядних принципів І.Гаспринського стала його активна позиція в суспільно-політичному житті Криму, Росії і мусульманського Сходу. Одним із найбільш яскравих епізодів його роботи на суспільній ниві була багаторічна діяльність молодого І.Гаспринського в Бахчисарайській Думі. Вона залишила помітний слід в суспільно-політичному і культурному житті міста. В той же час праця в Думі збагатила його різними якими життєвими враженнями, дозволила глибше пізнати корінні, сьогоденні інтереси народу, на власні очі побачити негативні сторони бюрократичного апарату самодержавства, виявити і обдумати глибинні протиріччя життя в Таврійській губернії [11, с. 98].

Відчуваючи потребу в нових знаннях, І.Гаспринський прагнув до участі у всіх більш-менш помітних явищах культурного життя рідного Криму. Він не міг залишатися осторонь, коли в 1887 році в Сімферополі була створена науково-краєзнавча громадська організація – Таврійська учена архівна комісія. Вона декілька десятиліть об'єднувала науковий потенціал регіону і зіграла велику роль у встановленні краєзнавства на півдні України [18, с. 141].

Активна життєва позиція, турбота про насущні інтереси кримсько-татарського народу привела І.Гаспринського до участі в ряді політичних акцій початку ХХ століття. Вони були пов'язані із революційним вибухом, який охопив усю Російську імперію в період першої російської революції 1905 – 1907 рр. І.Гаспринський залишився вірним своїм ліберальним, еволюційним поглядам. В цьому напрямку він намагався вплинути на молодий кримсько-татарський національний рух. В багато чому цей рух став можливий після десятирічної наполегливої праці самого І. Гаспринського [20, с. 160].

Невдачі в політичному житті тюрко-татар Росії привернули увагу енергійного суспільного діяча І.Гаспринського на сторону зарубіжних єдиновірців. На рубежі 1907 – 1908 рр. він зробив сміливу спробу скликати Всесвітній мусульманський конгрес, який повинен був об'єднати прогресивно мислячих суспільних діячів. Метою конгресу, на думку самого І. Гаспринського, повинен був стати пошук шляхів до культурного і економічного відродження народів мусульманського Сходу, звільнення від колоніальної залежності, включаючи в систему загальнолюдської цивілізації [10, с. 45].

Головною справою свого життя І.Гаспринський вважав видавничу діяльність. Спершу йому вдалося домогтися дозволу на утримання типографії. Все ж таки І.Гаспринський думав, що кримські татари та інші тюркомовні народи відчувають потребу в періодичних виданнях. Перші

невдалі спроби організувати газети «Файдали еглендже», «Закон», і можливо «Мектеб» дозволяють розглядати складні бюрократичні перипетії, із якими зіткнувся І. Гаспринський; прослідкувати за змінами його ідей і думок в області створення газетної справи, відображених в програмних документах; правильно оцінити велику роль в суспільному житті рідного народу, яку він об'єктивно виконував. Цілеспрямованість і наполегливість І. Гаспринського, його впевненість в необхідності задуманої справи надавали йому сили і енергії [7, с. 125].

Енергійність і впевненість в своїй справі дозволили І.Гаспринському налагодити відносини з МВС, Головним управлінням у справі друкування, столичним комітетом внутрішньої цензури і домогтися дозволу видавати першу кримсько-татарську газету «Терджиман–Перекладач», перший номер якої вийшов 10 квітня 1883 року. Ця дата стала важливою в кримсько-татарській історії, культурі і освіті [14, с. 174]. Багаторічна діяльність видавництва газети «Терджиман–Перекладач» безумовно була самою високою сходинкою розповсюдженням ідей просвітництва серед тюркських народів на межі ХІХ – ХХ ст., перш за все серед кримських татар. Наполегливість, енергійність, вдача, віра в необхідність своєї благородної справи допомогли І. Гаспринському створити таке видання, яке на довго залишиться яскравим явищем історії культури і освіти тюрко-мусульман [6, с. 80].

Бажання І.Гаспринського створити спеціальний журнал для жінок і таким чином приєднати мусульманку до просвітницького руху, який охопив татарське суспільство, постійно викликали непорозуміння. Йому не вдалося отримати дозвіл на видання журналу «Тирбея» і додаток до газети «Терджиман–Перекладач» під назвою «Кадин» («Жінка») [13, с. 341]. Тільки в 1905 році він отримав дозвіл видавати спеціальний жіночий журнал на кримсько-татарській мові під назвою «Алемі нісван» («Жіночий світ»). Значення цього тижневика важко переоцінити. Чисельні матеріали журналу зможуть допомогти розібратися в суті жіночого питання і ролі жінки в кримсько-татарському суспільстві початку ХХ століття [8, с. 19].

Крім цих періодичних видань, І.Гаспринському вдалося домогтися дозволу друкувати «Листок оголошень», «Ха-ха-ха», «Міллет», «Аль-Нахда», «Алемі субян». Вони були важливими засобами у справі розповсюдження просвітницьких ідей серед кримсько-татарського народу [3, с. 258].

Важливим аспектом просвітницької діяльності І.Гаспринського було реформування системи народної освіти кримських татар. Заслугою І.Гаспринського і очолюваного ним джадидистського педагогічного руху являється перехід від конфесіональної і російської громадської освіти до створення національно-світської освіти не на шкоду конфесіональному або суспільно-громадському напрямку [1, с. 10]. На думку джадидистів освіта повинна була мати яскраво етнічну форму, засновану на останніх

досягненнях світової, європейської педагогічної думки, з активним залученням до вивчення циклу конфесіональних і світських (прийнятих в російських державних навчальних закладах) предметів. Загалом же джадидизм в Криму мав дуже мало радикальних рис, які були притаманні цьому руху в інших регіонах Росії [2, с. 54].

І.Гаспринському і його однодумцям вдалося побудувати перспективну, чітко продуману структуру національної новометодної освіти: мектебе (навчальна школа) – мектебе-рушті (середня школа) – медресе (вища школа) [17, с. 39].

Реформування новометодних навчальних закладів стало показовим прикладом для мектебе і медресе інших мусульманських народів Російської імперії і ряду інших держав. Рубіж XIX – XX ст. став епохою тріумфального розвитку джадидизму в багатьох регіонах Європи і Азії [9, с. 88].

Життя і діяльність одного із найвеличніших синів Криму – Ізмаїла Гаспринського на ниві освіти і суспільної діяльності являються яскравим прикладом відданості служіння своєму рідному народу. Його невтома праця і творчість докорінно реформували усе кримсько-татарське суспільство і суттєво вплинули на інші народи. Глибоко гуманістичні ідеї просвітителя стали орієнтиром для прогресивно мислячих діячів Сходу.

Ізмаїл Гаспринський був однією з тих особистостей світової історії, чия популярність і слава не обмежуються межами однієї держави або однієї епохи. Його ім'я по праву займає важливе місце в ряді великих просвітителів і видатних мислителів Сходу, які зробили значний внесок в формування духовного обличчя сучасного людства.

1. Веркалець М. Скарби мусульманської школи або «Один день, прожитий для народу, приємніший Аллаху, ніж сорок днів посту» : До 145-річчя від дня народження татарського педагога, письменника і журналіста І. Гаспринського // Освіта. – 1996. – 2 жовтня. – С. 10.

2. Веркалець М. Видавничо-публіцистична та культурно-освітня діяльність Ізмаїла Гаспринського // Національна ідея та національна своєрідність у засобах масової інформації: Асиміляція чи інтеграція в багатонаціональні суспільства Центрально-Східної Європи / Матеріали «круглого столу». Київ, 20 – 22 грудня 1996 р. / – К., 1997. – С. 53–58.

3. Ганкевич В.Ю. Великий кримсько-татарський просвітитель: До історії створення та розвитку періодичних видань Ізмаїла Гаспринського // Берега Тавриди. – 1995. – № 1. – С. 241–260.

4. Ганкевич В. Ю. В ім'я гуманітарного завдання. Ізмаїл Гаспринський в Каїрі // Вісник Національної Академії Наук України. – 1995. – № 5-6. – С. 39–42.

5. Ганкевич В., Наджия Я. Ізмаїл-бей Мустафа-оглу Гаспринський. – Сімферополь: Кримське науково-педагогічне державне видавництво, 1995. – 80 с.

6. Ганкевич В.Ю. І.Гаспринський – редактор-видавець першої кримсько-татарської газети «Перекладач – Терджиман» // Південний архів. – Херсон: Видавництво 2-ге. – 1991. – Випуск 1. – С. 67–81.

7. Ганкевич В.Ю. На службі у правди і просвітництва: Короткий біографічний нарис Ізмаїла Гаспринського (1851-1914). – Сімферополь: Доля, 2000. – 328 с.

8. Ганкевич В.Ю. Роль И.Гаспринского и его семьи в развитии народного образования среди крымско-татарских женщин на рубеже XIX-XX вв. // Крым и Россия: Неразрывные исторические судьбы и культура: Материалы республиканской научно-общественной конференции. – Симферополь, 1994. – С. 19–21.

9. Ганкевич В.Ю. Роль педагогических методов И. Гаспринского в развитии народного образования крымских татар в конце XIX – начале XX в.: Материалы республиканской научной конференции 27 – 29 апреля 1993 г. // Культура Крыма на рубеже веков (XIX-XX вв.). – Симферополь: Изд-во Редотдел Крымского облполиграфиздата, 1993. – С. 88–90.

10. Гафаров С. Измаїл Гаспринський – великий просвітитель. – Сімферополь, Тарпан, 2001. – 256 с.

11. Зиядинов Ф. Измаїл Гаспринський – великий просвітитель. – Сімферополь : Тарпан, 2001. – 212 с.

12. Кандишов Ю. Измаїл-бей Гаспринський (Гаспрали). Из спадщини. – Сімферополь : Таврія, 1991. – 64 с.

13. Керімов І.А. Жива історія Гаспринського. По матеріалах газети «Терджиман» 1883 – 1914 рр. – Сімферополь: Тарпан, 1999. – 408 с.

14. Климович Л.І. На службі просвітицтва. Про першу тюркомовну газету «Терджиман» і її видавця І.Гаспринського // Зірка Сходу. – 1987. – № 8. – С. 173–178.

15. Кочубей Ю. Будівничий відродження / До 140-річчя від дня народження Измаїл-бея Гаспринського // Всесвіт. – 1991. – № 12. – С. 181–185.

16. Курчки М. Измаїл-бей Гаспринський // Дружба народів. – 1991. – № 11-12. – С. 222–230.

17. Османов Ю.Б. Очерки по истории крымско-татарского народного образования (Реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман Таврической губернии XIX – начала XX вв.). – Симферополь: Таврия, 1998. – 162 с.

18. Фазил Р., Нагаев С. Серце народу. Из історії кримсько-татарської культури // Зірка Сходу. – 1989 – № 3 – С. 135–143.

19. Фазил Р. Великий просвітитель: До 140-річчя Измаїла Гаспринського // Зірка Сходу. – 1991. – № 4. – С. 103–104.

20. Червона С.М. Измаїл Гаспринський – видатний кримсько-татарський просвітитель і гуманіст // Етнографічний огляд. – 1992. – № 1. – С. 158–165.

Олег Шевченко

ФИЛОСОФИЯ, ПОЭЗИЯ И... ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО

У статті розглядаються проблеми формування й посилення творчого потенціалу студентів, розкріпачення їхніх інтелектуальних зусиль й умінь вільно оперувати абстрактними ідеями, що, на думку автора є базовою передумовою існування цивільного суспільства.

Ключові слова: *філософія, громадянське суспільство, освіта, поезія.*

Актуальность.

Основой гражданского общества является организация свободно мыслящих индивидов занимающих активную жизненную позицию. Судя по всему, прививка такого образа жизни происходит в 18-25 лет. А учитывая, что большинство молодежи в этот период являются студентами Вузов, то роль последних в этой прививке исключительно велика.

Не последнее место в студенческой жизни (более 25 часов в неделю) занимают аудиторные занятия. Среди них ярко выделяется курс «философия», который и призван активизировать творческую, а также интеллектуальную потенцию студенчества [2, с. 3-4]. По мимо всего прочего он оказывает влияние на формирование мировоззренческой структуры студенчества. А именно вопрос о мировоззрении и свободном творчестве индивидуумов ключевая проблема вхождения в подлинное, а не иллюзорное гражданское общество [1, с. 37-48]. Однако, современный базовый курс «Философия» не пользуется у студентов особой популярностью. Ко всему прочему обширные банки рефератов помогают им избежать ненужной головной боли при так называемой самостоятельной работе или при подготовке к семинару, происходит подмена интеллектуального творчества на бездумное копирования. Свобода «для» оказывается обмененной на свободу «от». Последнее негативно сказывается на самой идеи воплощения свободы, равенства и справедливости как базовых ценностей гражданского общества. С целью и приобщить студента к миру философии с сентября по октябрь 2008 года на факультете управления ТНУ им. В.И.Вернадского было осуществлено несколько мероприятий, описание которых и легло в основу данной статьи. В этом смысле - актуальность текста – не вызывает сомнений.

Объектом исследования является курс «философия» как фундамент формирования базовых ценностей гражданского общества, а предметом – творчество как проводник идей свободы, равенства и справедливости в студенческой сфере.

Цель: выявить возможности активизации творческих усилий студентов в освоении курса «Философия» как условия осознания идей гражданского общества.

Для достижения поставленной цели первоначально «на вооружение» была принята практика ролевых игр.

По сути, она распалась на три блока:

1. «От первого лица». Студент на семинарском занятии выступает от лица Платона, Г.Гегеля или любого другого философа в зависимости от темы занятия. При этом, по мере возможности, воспроизводятся не только идеи мыслителя, но и его манера держаться, вести себя перед публикой. Довольно часто устраиваются диспуты между различными школами, течениями, философами*.

2. «Суд истории». Инсценируется судебное заседание с судьей, прокурором, адвокатом, свидетелями, присяжными заседателями. Обвиняемым становится определенная, философская идея, школа или персона мыслителя.

3. «Шапка Мономаха». Наиболее активному или толковому студенту без всякого предварительного уведомления, прямо в начале семинара предлагается занять место преподавателя и провести занятие. При этом, студент не ограничен в своей инициативе, имеет право на выставление оценок и т. д. Преподаватель находится в аудитории, но не вмешивается в процесс диалога: студент-студенты**.

На фоне стабильно-неудачных попыток работать с аудиторией по классической схеме, игровой вариант, осуществлявшийся на параллельных потоках или родственных факультетах – продемонстрировал целый ряд успехов. Среди последних, наиболее значимым оказалось внимательное изучение, с последующей творческой интерпретацией, классических трактатов, современных монографий, философских статей. При чем, участник семинара выступал не в качестве «цитатера», а в ипостаси исследователя, предлагающего свою, вполне самостоятельную, точку зрения по ряду частных вопросов, на основе ряда изученных источников и их всестороннего осмысления (конечно в той мере, в какой она возможна для студента университета, а не для маститого академика).

Плагат был изничтожен, любопытство проснулось, интерес заявил о своем праве на существование, мысль стала осознавать саму себя, творчество заиграло своими габаритными огнями, но в пределах теоретической философии «второй вариант» стал пробуксовывать и стремительно терять свой дидактический потенциал. Проблема заключалась

* Идея почерпнута из семинаров курса «Новейшая история» доцента кафедры Новой и Новейшей истории, исторического факультета ТНУ С. П. Горлянского.

** Идея такого формата занятия заимствована из практики проведения семинаров по курсу «История России» ныне скончавшегося доцента кафедры «Российской истории», исторического факультета ТНУ А. С. Шевченко.

в том, что, анализируя вопросы, связанные с бытием мира или гносеологической ситуацией – студент упорно отказывался расширить свою точку зрения до предельных оснований бытия и сбить его с этой позиции казалось невозможным. В помощи истории философии он отказывался, а цветник творчества в жестоких условиях феноменологии или праксиологии стал давать корявые побег. Призрак трагикомического кошмара постепенно, исподволь вновь овладевал всеми участниками семинара. Со стороны студентов происходили регулярные попытки «спрятаться» за спины классиков, прикрыться цитатами или... опредметить проблему, загнать ее в «прокрустово ложе» единичных явлений, не смущаясь тем, что при наличии формы, теряется содержание, присутствуют элементы, но нет системы – мысль студентов оцепенела перед своим отражением. Создавалось впечатление, что в их сознании буквально прошито Табу на категории, всякого рода обобщения, абстракции. В некоторых случаях проявлялась буквально эмоциональная неприязнь ко всему тому, что лежит по ту сторону чувственно-воспринимаемых объектов, житейской сметки и стандартных идеологических клише.

Интуиция преподавателя, с некоторыми оговорками, подсказала что подобная ситуация характерна для эпохи появления первых протофилософских текстов и была преодолена усилиями Гомера, Гесиода, Пифагора через... поэзию. Поверхностный просмотр источников показал, что в то время и, много позднее, во времена Фалеса, Парменида, Гераклита, – философия жила в поэзии, а поэзия и была философией. А сама философская мысль и философская проза родились посредством метафоры, художественного образа, поисков вселенского ритма разумного слова – Логоса.

На основе этих нечетких и, в общем-то, шатких полу-рассуждений, полу-эмоций – родилась надежда, которую на строгом языке науки именуют гипотеза: «Быть может, путь, которым прошла философия в античности, смогут пройти и наши современники, утратившие чутье на философию и имманентное, внутреннее любопытство к чистой мысли?».

Чтобы подтвердить или опровергнуть этот тезис был проведен своеобразный эксперимент. Для его осуществления было решено выбрать наиболее сложную и скучную тему истории философии: «Методология философии Нового времени». Местом проведения оказалось семинарское занятие на втором курсе факультета управления (МЭО). Количество участников: 30-35 человек. Дата: октябрь 2008 года.

Студенты получили задание создать поэтический текст, раскрывающий какой-либо аспект заявленной темы. При этом, отмечалось, что совершенно необязательно придерживаться ямба или хорей. Задание будет считаться выполненным, если сухой, сугубо рационалистический материал предстанет в живом, образном, метафоричном и ритмичном стиле. Единственное жесткое условие – не выходить за рамки сформулированной

темы, а в своих произведениях использовать имена, термины, понятия и категории Философии Нового времени.

Результат оказался положительным. Зачитано около 15 текстов в стиле А.Блока, В.Шекспира, проговорен «Реп», продекламирована одноактовая пьеса, белый стих и ряд поэтических творений (зачастую без всякой рифмы), в которых стихотворные размеры и стили были смешанны также, как смешались фехтовальные приемы в первом серьезном поединке Дартаньяна.

В предложенных материалах Ф.Бэкон, Р.Декарт, Т.Гоббс, Д.Локк, Б.Спиноза, Д.Юм - обрели свою собственную колоритную и яркую физиономию; эмпиризм и индукция, рационализм и дедукция, сенсуализм и агностицизм наполнились яркими образами и вполне узнаваемыми чертами. В большинстве произведений сквозила мысль, живая мысль студента (редкий гость на семинарах) в виде монолога, диспута (!), критики (!!), апологетики (!!!), наличествовало удивление, раздражение, ехидство, снобизм, почтение. Семинар получил энергетически упругую ауру интереса и воодушевления, между выступающими и аудиторией разгорелись споры вокруг идей, имен, событий... стилия.

По результатам семинара всем желающим было предложено собраться после занятий и обсудить вопрос о создании сборника стихов о философии - силами студентов данного потока. Так, в октябре 2008 года родился проект «Фил...Я» (Сокращение от «Философия» с акцентом на индивидуальное творчество).

В итоге, появилась книжка, которая является сконцентрированным выражением еженедельных встреч, публичных обсуждений текстов, кипящих споров вокруг идей и стилей, регулярных правок собственных произведений, напряженной работы дизайнеров и художников, а также тщательных консультаций с монографиями, трактатами, энциклопедиями... на протяжении долгих трех месяцев [3].

Сборник имеет несколько измерений.

Измерение первое: все обо всем или введение в три измерения.

Полученный сборник протофилософских и философских текстов, а именно в такой ипостаси он изначально задумывался, построен по принципу учебника, созданного коллективом авторов. В нем много поучений, научений, советов, рекомендаций, ультимативных требований на ряду с академическим снобизмом и строгостью. Но, как и в хорошем дидактическом материале, в Фил...е бездна юмора, сатиры, а иногда и великосветского сарказма. Может быть, последний блок более явен и менее элегантен, чем в профессиональных текстах, но его оправдывает то, что творцы книжки не специалисты, а любители, не профессора, а студенты. Авторский коллектив творил, чтобы разобраться в философской проблематике, чтобы помочь уяснить ее специфику и очарование своему собрату – студенту, чтобы попросту удовлетворить свой интерес к творчеству, а шутка, в этом случае, лучший защитник от скуки, избитых,

обветшалых канонов и безбрежной «зауми». Поэтому, в сборнике, наряду с обстоятельными и строгими текстами, соседствуют почти фривольные мюзиклы, едкие эпиграммы и кружевная ирония.

Измерение второе: редакция и пунктуация.

Сам по себе, представленный сборник, в силу активности, новаторства и фактологической скрупулезности творческого коллектива - подвергся лишь незначительной научной редакции. На долю редактора приехала структурная организация более 80 разнообразных текстов (в итоге появилось два раздела с рядом под разделов, причем, первый раздел сориентирован на хронологию истории философии, а второй - на содержание теоретической философии), распределение тематик между участниками проекта, бездна рекомендаций и консультаций по наиболее фундаментальным и острым вопросам поднимаемых в том или ином тексте.

В целом, стиль авторов был сохранен, жаргонные словечки современного студенческого сленга – оставлены с обязательной расшифровкой их значения в подстрочных комментариях.

Что касается пунктуации, то она лежит целиком на совести авторов, которые искренне уверены, что знаки препинания должны служить авторским идеям, а никак не наоборот.

Измерение третье: форма и содержание.

Представленные тексты на 99% не профессиональные стихи, а скорее любительская, стихийная поэзия. В предлагаемых строчках много плохих рифм (иногда их нет вообще), уродливых стилей, размеров, композиций... все это приносится в жертву Образу и Смыслу. Уже исходя из этого, несовершенство формы отнюдь не умоляет представленных стихов. Все тексты - это яркие, образные, живые конструкторы. Временами они заявляют о себе как философский ребус или лингвистическая загадка.

Расшифровка заложенных в них метафор, идей, смыслов будет интересна всем, кто активно присутствует в этом бытии. Исключительно удачным оказалось переложение сложных абстракций на простой, разговорный язык с изрядной долей юморка, что обеспечивает значимость книги в учебном процессе.

Наиболее «ученый» блок – это «История философии», где особенно выделяются своими текстами «Немецкая классическая философия» и «Русская философия». Ряд интерпретаций авторами сборника «классических идей» далек от устоявшихся канонов и носит несколько неожиданный характер, но в силу своей жанровой оригинальности заслуживает право на существование.

Наименее строг, но при этом наиболее философичен второй блок «Теоретическая философия», который пестрит неожиданными метафорами, густо усеян парадоксами и мучительными поисками истины, зачастую грешит самолюбованием и высокомерными поучениями.

В силу ряда обстоятельств, целые блоки философского материала «потерялись» при создании сборника: «пропала» эпоха Возрождения, аннигилировалась философия природы и др. Но при этом, довольно любопытной оказалась композиция сборника стихов, что позволяет ему претендовать на статус учебного пособия.

Измерение четвертое: идеи и смыслы.

С формальной точки зрения, первая и вторая часть как бы существуют сами по себе, визуальной четкой связи между их ключевыми идеями или именами нет. Однако остается ощущение некой гармонии, какого-то глубинного родства смыслов и образов. Да, во второй части нет прямых ссылок на Платона или Аврелия Августина, но есть яростное желание быть самим собой, творить свой мир, свою реальность, заглядывая в реальность другого и осознавая его право на свое собственное существование. А ведь именно эти интенции и желания, призвана будировать настоящая философия. Они прописаны в трагедии Сократа, в поисках философов Нового времени, болезненно остро звучат в трагическом расколе славянофилов и западников. В такой плоскости, первая и вторая часть сборника, выступают как потерявшие друг дружку части целого и, на уровне интуиции художника осознающие этот факт. Об этом говорит также и палитра эмоций в сухой рациональности первой части и плюрализм рациональностей в эмоционально насыщенной второй части сборника. Это противостояние характерно для любого, кто подходит к порогу, за которым открываются пространства предельных оснований мира, его бесконечность. Позднее, в процессе познания, разобщенные элементы соединяются в единое целое философской культуры и мировоззрения, но это дело будущего... А пока важен сам акт, шаг через порог плоского мышления в удивительную реальность многомерного мира. Шаг сделан. И это главное.

1. Гражданское общество / [Кальной И.И., Лопушанский И.Н., Резник Ю.М. и др.] под общ. ред. Кальной И.И., Лопушанский И.Н. – [2-е изд.]– СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 302 с.

2. Философия: учебно-методический комплекс для студентов нефилософских специальностей всех форм обучения [сост. Кальной И.И., Сафонова Н.В. /Под ред. Кальной И.И.] – Симферополь: изд-во ТНУ, 2002. – 103 с.

3. Фил...я: [сб. философско-поэтических текстов/ под общ. ред. Шевченко О. К.] – Симферополь: изд-во «Максима», 2008. – 122 с.

Shevchenko O.K.

Philosophy, poetry and... A civil society

Summary. *In clause new problems of formation and strengthening of creative potential of students, liberations of their intellectual efforts and skills freely to operate with abstract ideas. That, by the author is the base precondition of existence of a civil society.*

МІФОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Охарактеризовані особливості національних політичних міфів, їх місце і роль у системі національної політичної культури та націогенезі. Виявлені характерні риси сучасної української політичної міфології, а також використання політичних міфів у боротьбі за утвердження цінностей демократії та національного характеру української держави.

Ключові слова: політична міфологія, національні політичні міфи, національна політична культура, націогенеза.

Сюрреалізм сучасних українських реалій спонукає до думки, що суспільство живе у світі міфів та ідеологем, які продукуються як вітчизняним соціумом, так і нав'язуються ззовні. За цих умов актуальним є дослідження сутності, природи і змісту міфів, особливо тих, що впливають на конститування модерної нації і держави.

Упродовж останніх десятиріч вітчизняні суспільствознавці В.Безнісько, В.Войтович, М.Головатий, І.Грабовська, І.Кресіна та ін. опублікували низку праць, в яких поглиблюються уявлення про сутність міфу, виявляється специфіка політичної міфології, розглядаються міфи як феномени національної свідомості та національного буття в цілому [1; 2; 3; 4; 6 та ін.]. Однак, малодослідженими залишаються питання специфіки національних політичних міфів, їх структури та функціонування, зв'язок з націєгенетичними процесами. Мета статті – охарактеризувати особливості сучасної української міфології, звернувши особливу увагу на міфи, що пов'язані з національною само- ідентифікацією та реалізацією національної ідеї.

Розкрити сутність і природу міфів допоможе їх співставлення з такими буттєвими феноменами як правда, реальність, раціональне і свідоме. У міфі як явищі суспільної свідомості зосереджені певні уявлення про навколишній світ. Але вони базуються не стільки на достовірних даних, як на припущеннях, віруваннях та переконаннях. Тому міфи часто далекі від істини, характеризуються наявністю неправдивих образів, ілюзій та утопій. Причиною викривлення реалій у міфі є не стільки зла людська воля (хоч і це нерідко буває), скільки складність процесу пізнання та відсутність досвіду критичного мислення.

Специфіка сучасних політичних міфів полягає у тому, що вони поєднують ірраціональне та раціональне. «Сучасний політик, – резонно підкреслює Е.Касирер у праці «Техніка сучасних політичних міфів», – поєднує дві протилежні і не порівнянні функції. Він зобов'язаний одночасно діяти і як *homo magus* і як *homo faber*. Політик – священник нової, абсолютно

іраціональної і загадкової релігії. Але коли він пропагує цю релігію, то діє винятково методично. Ніщо не залишається непродуманим; кожен його крок підготовлений і зважений. Саме ця дивна комбінація двох різнорідних якостей є однією із відмінних рис наших політичних міфів» [5, с. 580].

Більшість дослідників відносять усі міфи певного народу, в т.ч. давні, до національних, хоч вважається, що вони пережили певну трансформацію. «Під цим поглядом, – на думку І. Грабовської, – є серйозне підґрунтя, адже, якщо розглядати основні міфи сучасності, зокрема міф про козацький народ, можна спостерігати його спорідненість із міфом про великого Батька, Батька нації, а козак тут виступає в ролі активного начала, оборонця, захисника і першоджерела української окремішності та унікальності. Якщо дотримуватися такої точки зору на новітні міфи, тоді національним міфам сучасності притаманні всі ті функції і класифікації, що і міфу загалом як способу саме людського вписування у світ» [4, с. 244].

Національні міфи як елементи політичної культури мають ряд особливостей. По-перше, вони належать до категорії колективних чи соціетальних засобів культурного впливу. З одного боку, до їх формування причетні великі суспільні групи (класи, етноси, інтелігенція, національна еліта) та суспільні інститути, з іншого – вони беруться на озброєння національною спільнотою і безпосередньо впливають на спосіб її мислення та поведінки.

По-друге, національні політичні міфи є поєднанням етнічних та політичних міфів. Це пов'язано з тим фактом, що нація, незалежно від способу формування завжди виступає як діалектичне поєднання етнічного та політичного способів самоорганізації соціуму. Отже національні політичні міфи виконують і етнічні функції (етногенетичні, етноінтегруючі, етнодиференціюючі), і політичні (програмні, мотивуючі, легітимуючі). Крім того, вони причетні до реалізації загальних (універсальних) культурних функцій – пізнавальної, комунікативної, адаптивної, консервативної, соціалізаційної тощо). Слід зауважити, що, незважаючи на те, що будь-який з національних міфів є двоаспектним – етнополітичним, питома вага політичного компонента в ньому може бути різною. В одному випадку – це політизовані міфи (наприклад, міф про селянський характер української нації), а в іншому – власне політичні (наприклад, міфи про Помаранчеву революцію).

По-третє, міфи є структурними компонентами і національної свідомості, і національної культури. Однак, у національну культуру, в т.ч. політичну, входять не всі політичні міфи, а лише ті, які концентрують у собі базові етнополітичні цінності, мають істотний вплив на політичне мислення та поведінку національної спільноти і зберігають свої змістовні та функціональні властивості тривалий час.

По-четверте, на міфи покладена особлива роль у формуванні та функціонуванні всієї системи національної культури. Оскільки, міф

акумулює найбільш актуальні для даного соціуму цінності та ідеали, саме він задає прообраз майбутнього за яке варто боротись. Враховуючи сказане, можна стверджувати, що національні політичні міфи лежать в основі національної політичної культури, процесу її творення та розвитку.

По-п'яте, етнополітичні міфи відіграють важливу роль у забезпеченні національної ідентичності. Вони задають членам нації адекватний їх ментальності характерологічний образ спільноти та освячують норми поваги та відданості своїм співвітчизникам і державі.

Враховуючи об'єкти відображення, національну міфологію в цілому та її політичний компонент можна структурувати таким чином:

- міфи про владу, її національну сутність та прояви (наприклад, міф про те, що проблемою сучасної України є відсутність при владі українських патріотів);

- міфи про ідеальну державу (наприклад, про доцільність для країни тієї чи іншої форми державного правління або ж форми державного устрою);

- міфи про національного лідера, «месію», здатного очолити боротьбу за реалізацію національної ідеї (наприклад, міф про В.Ющенка як довгоочікуваного, Богом посланого, патріотичного лідера);

- міфи про особливі якості нації (демократичність, миролюбність, толерантність чи, навпаки, її авторитарність, агресивність тощо);

- міфи про непримиренну класову боротьбу й етнічне протистояння (наприклад, міфи про український буржуазний націоналізм, «нових українців», які експлуатують народ тощо);

- міфи про розколотість нації та способи консолідації народу (міфи про істотні відмінності ментальних рис населення різних регіонів країни, їх різну цивілізаційну належність; про можливість згуртування народу на основі економічного, соціального чи іншого окремо чинника);

- міфи про зовнішньополітичні фактори національного прогресу (наприклад, про європейську та євроатлантичну інтеграцію як єдиний можливий шлях забезпечення безпеки та процвітання українців);

- міфи про віковичну неприязнь окремих народів чи, навпаки, особливі, братні стосунки між ними;

- міфи про історичне призначення, місію народів. Вони розташовані на вершині національної міфологічної піраміди.

Національні політичні (чи політизовані) міфи співіснують з іншими видами міфів, особливо такими як історичні, релігійні та соціальні. Останні часто стають змістовною основою першого, його мотиваційним чинником.

У чому особливість змісту та динаміки політичної міфології сучасного українського суспільства і як вона впливає на розбудову нації та держави? З'ясовуючи ці питання, перш за все слід мати на увазі такі закономірності: молода нація, яка перебуває на підйомі творчих сил, схильна до міфотворення, а зріла спільнота демонструє критичне ставлення до міфів,

переосмислює їх. Активне міфотворення властиве також соціумам, які перебувають у кризовому чи транзитному стані, системно оновлюються. Як зазначав Е. Касирер, – «в критичних ситуаціях людина завжди звертається до відчайдушних засобів. Наші нинішні міфи саме і є такими відчайдушними засобами» [5, с. 577].

Український народ, який недавно став на шлях радикальної трансформації суспільних відносин, несе на собі «родимі плями» радянського соціуму, а отже частково сповідує відповідні міфи. Як зазначає І.Розпутенко, – «по суті українське суспільство й надалі знаходиться у полоні кацабських міфів» таких як міф про особливу небезпечність українського «буржуазного націоналізму», про петлюрівськість української національної символіки, про «меншовартість» української літератури, про безумовне «благо двомовності в Україні», про страшну «загрозу українізації» та «утиски росіян» в Україні тощо [7, с. 7].

Разом з тим, у національній свідомості сили набирають суверенницькі й демократичні міфи, такі як «Ми – народ із давніми державницькими традиціями», «З проголошенням незалежності, Україна стала демократичною», «Світ зацікавлений у сильній і суверенній Україні», «Україна – європейська держава» тощо. Є очевидним, що названі твердження володіють певною долею істини, однак у цілому вони видають бажане за дійсне, а тому насправді є міфами. Однак, як і будь-які міфи, вони формують і підтримують віру людей в успішне досягнення бажаних цілей, віру в ідеал.

Труднощі державотворення та системні кризові явища девальвують оптимістичні міфи і породжують концепти негативного спрямування. Масова політична свідомість за участю ідеологів і політтехнологів лояльної та анти- системної опозицій формують і поширює такі міфи як «В Україні національна ідея не спрацювала», «Українці – не демократичний, а анархістський народ», «Україну в Європі ніхто не чекає» та ін. Поруч із занепадницькими міфами і на протигагу їм поширюються популістські й утопічні ідеї, які швидко розбиваються об суворі реалії. Прикладом подібного міфотворення є передвиборчі програми партій і блоків на виборах в Україні (наприклад, програма «Український прорив» Блоку Юлії Тимошенко на парламентських виборах у 2007 р.).

Помаранчева революція 2004 р. яскраво підтвердила ідею про те, що «всі революції будувалися на міфах» (М.Бердяєв). Однак сьогодні, коли більшість населення втратила ілюзії щодо обіцяного під час революційних подій радикального оновлення влади, повернення її лицем до нужд народу тощо – масову свідомість заповнили антипомаранчеві гасла і міфи. Опозиційні політики дозволяють собі публічно висловлюватись у вкрай некоректній формі про відчайдушний народний порив: «помаранчеві безумці», «помаранчева чума» тощо. У суспільну свідомість цілеспрямовано впроваджуються міфологеми про «псевдодемократів», «збанкрутілих

націоналістів», «сильну руку», яка зможе швидко виправити становище. Під час виборів активно використовується «чорний піар», який сіє недовіру до влади, етнічні та конфесійні фобії, хворобливий стан суспільної психології. Поширення набули сепаратистські міфи, міфи, спрямовані на дискредитацію українського пантеону національних героїв, історичних подій, культурних пам'яток тощо.

З точки зору політичної доцільності, сучасній Україні потрібні міфологічні концепти, які б піднімали національну гідність та гордість громадян, спонукали їх до активної життєвої позиції та проявів патріотизму.

Руйнація національних міфів відбувається з різних причин і різними засобами: втрата міфологічним концептом актуальності, поява нових суспільних сил, які формують власну ідеологію, застосування політтехнологій для дискредитації міфу, впровадження у соціальну свідомість міфів, які мають космополітичну природу тощо. Щоб зруйнувати культурну популяцію, не потрібно знищувати її фізично – достатньо зруйнувати її міфи.

Враховуючи сказане, можна зробити висновок, що міфи залишаються важливим компонентом суспільної свідомості і в умовах модерного соціуму. Особливо значима їх роль у процесах формування та відродження націй і національних держав. У національних політичних міфах органічно поєднуються специфіка етнічних та політичних міфів, їх головні функції, зокрема такі як етноінтегруюча та етнодиференціююча, ідентифікаційна, програмна, мобілізуюча, легітимаційна тощо. Національна міфологія як «громадянська віра» на підсвідомому рівні цементує український соціум, захищає його від негативних впливів як із середини, так і зовні країни.

Подальше дослідження царини політичної міфології, сформованої у рамках національних спільнот, потребує осмислення ментальної (архетипної) основи національних міфів, діалектики етнічної та політичної складової у їх структурі, способів виведення підсвідомого змісту міфів у сферу свідомого буття, механізмів протидії контрміфам, спрямованим на підірив національної свідомості та культури.

1. Безнісько В.С. Феномен політичного міфу в соціальному просторі сучасності: Автореф. дис... канд. політ. наук. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова, 2006. – 18 с.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К. : Либідь, 2002. – 662 с.
3. Головатий М. Ф. Політична міфологія: Навч. посібник. – К. : МАУП, 2006. – 142 с.
4. Грабовська І. Національний міф як складова українського національного буття // Грабовська І., Ємець Т., Мостяєв О. Філософія українського буття: Монографія. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2006. – С. 239–289.
5. Кассирер Э. Техника современных политических мифов // Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. – М. : Гардарики, 2000. – С. 576–586.

6. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): [Монографія]. – К. : Вища шк., 1998. – 392 с.
7. Розпутенко І. Забуття українців. – К. : «К.І.С.», 2008. – 180 с.

Summary. *Peculiarities of national political myths, their role in a system of national political culture and national genetic process is described. Characteristic features of modern Ukrainian political mythology are revealed; use of political myths in the struggle for consolidation of democratic values and for national character of Ukrainian country is analyzed.*

Key words: *political mythology, national political myths, national political culture, national genesis.*

Іван Лопушинський

ВИЗНАЧАЛЬНА РОЛЬ МОВНОГО ЧИННИКА В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. У ході демократичного державотворення в Україні на поверхню спливають приховані раніше проблеми, вирішення яких невідкладно вимагає сьогоднішнього. Однією з них є державна мовна політика – один із найважливіших напрямків на шляху побудови нової Української держави, від вирішення якої значною мірою залежатиме європейське майбуття нашої держави.

Ключові слова: державотворчі процеси, мовний чинник, мовна політика Української держави.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ні для кого не є таємницею, що саме сьогодні, у переддень чергових президентських виборів в Україні погляди державотворців і політиків постійно прикуті до питань статусу державної мови, мети, цілей та принципів державної мовної політики, її пріоритетності (порівняно з іншими питаннями) для держави та суспільства. Правильна, з позицій української державності та історичної правди, науково виважена відповідь на ці та багато інших питань сприятиме якнайшвидшому розв'язанню в Україні мовної проблеми, закріпленню державного статусу української мови, що забезпечить повноцінне функціонування української мови як державної, широкий розвиток і використання мов національних та регіональних меншин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до проблеми ролі мови в державотворчому процесі України зверталися В.Демченко [1], В.Заблоцький [2], Т.Ковальова [3], О.Куць [2,4], І.Лопушинський [5,9], Л.Масенко [6,7], М.Пірен [8], І.Плотницька [9,10], В.Радчук [11], О.Тараненко [12] та ін. Аналіз вітчизняної наукової літератури і практики показав, що питання формування та реалізації державної мовної політики в Україні до цього часу вивчалось лише фрагментарно і не було предметом окремо комплексного наукового дослідження. Переважна більшість публікацій написана авторами-філологами та істориками, які висвітлюють формування та реалізацію державної мовної політики лише побіжно. Здебільшого поза їх увагою залишаються питання впливу мовного чинника на перебіг процесу мовної підготовки на всіх рівнях, реформування мовної освіти в освітніх закладах України відповідно до європейських стандартів, формування правової бази утвердження української мови як державної, мов національних та регіональних меншин, стану українськомовної мови в діаспорі, становлення адекватної до сучасної потреб суспільства мовної політики в Україні.

На разі назріла нагальна потреба в повноцінному аналізі зазначених проблем, вивчення особливостей формування і реалізації державної мовної

політики в Україні, виходячи з умов перспективної євроінтеграції нашої держави та серйозності мовної ситуації, що склалася в Україні впродовж усіх років незалежності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у вітчизняній науці з державного управління ґрунтовного дослідження, присвяченого проблемам державної мовної політики, ще по суті не здійснено. Не вирішує цієї проблеми і монографія автора [5], оскільки вона присвячена лише окремому аспекту – формуванню та реалізації державної мовної політики в галузі освіти України.

Формування цілей статті. Саме тому метою нашої статті й стало висвітлення проблеми ролі і місця мовного чинника в державотворчих процесах сучасної України в умовах побудови громадянського суспільства та початку євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Президента України Віктора Ющенка, «повноцінне функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя є гарантією збереження політичної і державної єдності України. Пріоритетом державної мовної політики України має бути утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі та є базовим системоутворюючим складником української державності й Українського народу – громадян України всіх національностей» [13].

Саме тому в науці з державного управління потребує уточнення сутність понять «мовна політика», «державна мовна політика», «національна мовна політика», «регіональна мова», «мова національної меншини», «мовна освіта» (в частині регіоналізації навчання мови) тощо.

Для розробки дієвої Концепції державної мовної політики в Україні слід уточнити і переосмислити дотичні категоріальні поняття, зокрема «однонаціональна держава», «національні» і «регіональні» меншини; статус російської мови як національно-меншинної тощо. Для просування вперед на шляху мовної реформи слід конституційно і законодавчо закріпити ці поняття, передусім дійшовши повної згоди в науковому співтоваристві щодо їх однозначного тлумачення.

Для правильної побудови мовної політики в сучасній Україні слід проаналізувати передовий європейський досвід вирішення мовних проблем, що передбачає регіоналізацію мовної підготовки, забезпечення вивчення, крім державної і рідної, як мінімум двох іноземних мов, зокрема тих, що в найближчій часовій перспективі будуть достатньо комунікативно потужними. З цією метою слід оновити стандарти української мовної політики, які мають поєднувати національні та загальноєвропейські компоненти, урахувати факти загальноєвропейського розвитку, включаючи необхідні знання про Європу, європейські надбання (у тому

числі національні та регіональні мови), цінності та орієнтири. Зміни в змісті української мовної політики мають постати основним дієвим інструментом її реформування та приведення відповідно до загальноєвропейського контексту і потреб сьогодення. Зазначені процеси викликають насамперед потребу у визначенні, гармонізації та затвердженні нормативно-правового забезпечення в галузі мовної політики з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації. У сучасних українських реаліях за умови приведення нормативно-правових документів України до європейських стандартів, перебудови організаційно-функціональної структури для реалізації мовної політики використання досвіду провідних європейських держав щодо розв'язання мовних проблем на національному і регіональному рівнях є цілком можливим.

На нашу думку, перед Українською державою в умовах сьогодення постають такі першочергові шляхи оптимізації правових та організаційно-структурних механізмів формування і реалізації державної мовної політики в Україні, як: 1) внесення змін до Конституції України, прийняття нових законів та вдосконалення чинних; 2) ухвалення «Концепції державної мовної політики»; 3) розроблення дієвих механізмів реалізації державної мовної політики в Україні; 4) оптимізація організаційно-функціональної структури формування і реалізації державної мовної політики в Україні; 5) вироблення моделей забезпечення мовної політики.

Для прискорення суспільної трансформації й оптимізації мовно-культурного простору в Україні необхідно законодавчо закріпити розроблену «Концепцію державної мовної політики», ухвалити нові закони «Про державну мову України», «Про мови», «Про національні та регіональні меншини», внести зміни до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», які б ефективно захищали і утверджували українську мову як мову національної єдності й українського громадянства, гарантували рівноправність етнічних груп, гармонізували національне мовне законодавство з європейським і світовим, послідовно виконували зобов'язання України за міжнародними договорами та міжнародно-правовими документами. У цьому сенсі нагальною виявляється потреба у відновленні діяльності Ради з питань мовної політики при Президентові України, створенні системи структур з реалізації мовної політики в органах виконавчої влади, починаючи від Кабінету Міністрів України і закінчуючи державними адміністраціями на місцях. Ми переконані, що нове мовне законодавство має ліквідувати потенційні джерела напруженості у відносинах між різними мовними групами суспільства, між східним і західним регіонами України, прискорити процес євроінтеграції, формування української політичної нації, громадянського суспільства, етнічної, політичної і мовної культури громадян. У новому мовному законодавстві має бути закріплено належну державну фінансову

підтримку та відповідні протекціоністські заходи щодо розвитку української мови, слід конкретизувати її статус, функції і консолідуючу роль.

На основі проведених досліджень нами запропоновано методологію вдосконалення механізмів формування та реалізації державної мовної політики в Україні. Аналіз ефективності політичних, соціально-економічних, правових і організаційних механізмів формування та реалізації державної мовної політики в Україні дає можливість: а) встановити фактори, що впливають на мовну ситуацію в державі (соціальний стан суспільства та стан його економіки, державне та політичне керівництво, політичні партії і громадські організації, духовний стан суспільства, українськомовна і російськомовна церкви, патріотичні прагнення інтелігенції, державна та мовна єдність громадян, вплив західної і східної діаспори, зовнішні чинники (Російська Федерація) тощо); б) довести потребу внесення змін до чинного законодавства України щодо реалізації мовних прав громадян, оскільки відсутність упродовж тривалого часу досконалої законодавчої основи («Концепції мовної політики», сучасного базового закону «Про мови», плутанина в законах України («Про національні меншини», «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та ін.) певних визначень і понять та їх невідповідність європейським та світовим стандартам не дали змоги українській мові посісти належне по праву її місце в Українській державі; в) виявити шляхи реформування чинних та створення нових організаційних структур для реалізації мовної політики (пропозиції про поновлення діяльності Ради з питань мовної політики при Президентові України, створення відповідних структур в Секретаріатах Президента України та Кабінету Міністрів України, Державного департаменту (Інституту) мовної політики та його структур у вертикалі органів державної виконавчої влади та виконавчих органах місцевого самоврядування, мовних інспекцій, служб мови тощо).

Нагальна потреба забезпечення реалізації сучасної мовної політики спонукала нас до розробки та наукового обґрунтування концептуальної моделі, що базується на системі наукових підходів, нормативно-правових документах та емпіричних даних щодо мовної ситуації в Україні. Запропонована концептуальна модель передбачає віднесення України до однонаціональних держав (з кількома наявними багатонаціональними регіонами); визначення державного статусу української мови як єдиної державної в Україні; визнання російської мови однією із мов національних меншин в Україні, а також мов міжнаціонального спілкування на пострадянському і постсоціалістичному просторі, принаймні впродовж найближчих десятиріч (на противагу думкам щодо російської мови як другої державної, офіційної, регіональної, місцевої, меншинної тощо).

У ході проведених досліджень нами було визначено та обґрунтовано умови впровадження на регіональному рівні альтернативних моделей формування та реалізації державної мовної політики в Україні, перша з яких

– «Урівноваження національно-мовного співвідношення населення України»
– передбачає забезпечення загальнонаціонального статусу української (рідної) мови, друга – «Перебудова мовної політики в Україні за регіональним принципом» – має за мету досягнення загальнодержавного статусу української (державної) мови, третя – «Статус-кво» – у разі недосягнення згоди в українському суспільстві і політикумі насамперед – передбачає забезпечення неухильної й послідовної реалізації чинного законодавства щодо функціонування української та мов національних меншин у нашій державі.

В умовах сьогодення консенсус у мовній сфері має бути вигідним (політично і фінансово) як українськомовній, так і російськомовній спільнотам в Україні, а також усім наявних на теренах нашої держави національним та регіональним меншинам.

Висновки з даного дослідження. Сучасна мовна ситуація в Україні свідчить, що лише проголошення декларації щодо статусу української мови для її утвердження в нашій державі недостатньо. Необхідні дієві механізми формування та реалізації державної мовної політики в Україні. Послідовна й планомірна реалізація завдань державної мовної політики в має забезпечити вільний і безконфліктний розвиток усіх наявних на теренах України національних і регіональних мов, створити необхідні умови для утвердження державності української мови, набуття нею рис престижності, авторитетності та перспективності.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження порушеної нами в статті проблеми вбачаються в детальному аналізі мовної політики Європейського Союзу як надійного орієнтиру для керманців Української держави.

1. Демченко, Володимир. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України. – Херсон: ЗАТ «Айлант», 2001. – 200 с.

2. Куць О.М., Заблоцький В.В. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження: Монографія. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 300 с.

3. Ковальова, Тетяна. Роль мови в процесі державотворення в Україні //Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. – 2008. – № 4. – С. 362–369.

4. Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України: Навчальний посібник. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 275 с.

5. Лопушинський І.П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: досвід проблеми та перспективи: Монографія. – К. ; Херсон: Олді-плюс, 2006. – 456 с.

6. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К. : Вид. дім «КМ Академія»; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2004. – 163 с.

7. Масенко Л. (У)мовна (У)країна: Популярне видання. – К. : Темпора, 2007. – 88 с.

8. Пірен М.І. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз. – К. : Університет «Україна», 2007. – 408 с.

9. Плотницька І.М., Лопушинський І.П. Українська мова в державній службі: Навчальний посібник. – К. ; Херсон: Просвіта, 2007. – 134 с.
10. Плотницька І.М. Українська мова в державному управлінні: теоретико-методологічний аспект: Монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 232 с.
11. Радчук В. Українська мова на зорі третього тисячоліття // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 2–6.
12. Тараненко О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 33–55.
13. Лист Президента України Віктора Ющенка Міністрам, Головам Державних комітетів, керівникам центральних органів державної влади, головам обласних та Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій. – Вих. №1-1/903 від 24 квітня 2009 року // Поточний архів Херсонської обласної державної адміністрації. – Вхід. №9/0/4-09 від 27 квітня 2009 року.

***Lopushynskyy Ivan The Determining Role of the Linguistic Factor in
the Process of State Formation of Ukraine***

In the course of democratic state formation in Ukraine the hidden earlier problems surface, this must be urgently solved nowadays. One of them is the state linguistic policy, which is one of the main directions on the way of construction of new Ukrainian state. In major degree, European future of our state depends on solving this problem.

Key words: *stateforming process, linguistic factor, linguistic policy of the Ukrainian State.*

УДК 808.3.

А 35

Савчин Т.О.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ ТА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Анотація. У статті розглядаються питання взаємозв'язку понять «культура спілкування», «культура мови» на основі норм української літературної мови. Акцентується увага на використанні орфографічних, орфоепічних морфологічних, стилістичних, лексичних, пунктуаційних норм у професійній практичній сфері, вплив їх на культуру спілкування.

Ключові слова: норми літературної мови, культура спілкування, мовна культура, літературна мова, національна мова, державна мова, кодифікація мови.

Українська мова своєю красою і багатством давно привертала увагу вчених, а проблеми щодо культури спілкування хвилювали дослідників усіх часів. Зокрема, наприклад, А.Павловський зробив спробу узагальнити мовні правила і створити малоросійську граматику «...яко лучший способ той разности, которая малороссийскую речь сделала столько не похожею на всеобщий наш язык» [2]. У працях ХІХ ст. значну увагу науковці приділяли ораторському мистецтву, красі слова [4,6,7]. Заслугою лінгвістики 30-х років був вироблений погляд на мовну культуру як на мовну діяльність, як свідому цілеспрямовану турботу про літературну мову; одночасно враховувалася й мета цієї діяльності, тобто сама культивована мова, а також мовна культура тих, хто користується літературною мовою, тобто носіїв мови. Ця багатоаспектність поняття і багатозначність терміна спричинилися до спроб диференціювати в понятійному і термінологічному відношеннях широке поняття мовної культури. Зокрема, розрізняють рівень мови і рівень мовлення, а також стан мови і мовну діяльність. Відповідно кваліфікують поняття мовної і мовленнєвої культури, диференціюючи стан мови, її системи і норми з урахуванням властивих їй комунікативних завдань, а також стан і рівень комунікації у певний конкретний час і в даному суспільстві. Поняття «культура спілкування» необхідно розглядати як удосконалення літературної мови, і в ширшому плані – як культура вираження й передачі думок. Інший аспект – культура мови як культивування (удосконалення) мови і мовних висловлювань.

Особливо підвищився інтерес до мовної культури у роки незалежності України. З утвердженням української мови як державної на території України розширилося коло її використання. Це спричинило появу чималої кількості помилок і знизило рівень мовної культури. Серед сучасних дослідників, праці яких спрямовані на підвищення культури спілкування і мовної культури, виділяються: Б.Антоненко-Давидович, В.Берков,

Г.Волкотруб, О.Горбул, О.Кубрак, О.Сербенська, Ф.Хміль, Т.Чмут, С.Шевчук та ін.

Поняття мовної культури базується на таких принципах:

- правильності - дотримання мовних норм, що діють у мовній системі (орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних, пунктуаційних) [9];
- послідовності - логічності та лаконічності думок;
- коректності та доцільності вживання термінів, фраз. Залежить від того, наскільки повно й глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрої адресата [9];
- чистоти мови (не вживати суржику, жаргонізмів);
- точності (через відсутність точності в мові слухач позбавлений можливості мати чітке уявлення про висловлені ідеї) [3];
- доречності;
- економичності. Відсутність ясності - поширений результат багатослів'я. Існують певні причини його створення: неясність думок, що призводить до повторень, відхилення від теми розмови; недостатній словниковий запас викликає звернення до багатьох непотрібних слів у намаганні знайти одне потрібне; пустослів'я через відсутність думок, схильність до самолюбубання, що призводить до довгих високопарних висловів [3];
- зв'язку з практичною діяльністю (пріоритетність для системи підвищення мовної культури набуття умінь і навичок, а також уміння самостійно аналізувати мовну ситуацію та виправляти власні недоліки);
- зорієнтованості на позитивні соціальні дії (спрямованість мовної культури на формування позитивного іміджу);
- безперервності (постійне, відповідно до особливостей набутих знань, розширення інформаційного, практичного обсягу знань мови; передбачає виховання потреби здобувати навички підвищення мовної культури протягом усього життя);
- людиноцентризму. Даний принцип мотивує підвищення мовної культури як необхідний засіб покращання спілкування, спрямований на особистість.

Культура спілкування – це здатність використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби [5]. Її також трактують як загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, побажання, прощання, запрошення тощо. Велике значення має тон розмови, уміння

вислухати співрозмовника, вчасно й доречно підтримувати тему. Уважність, чемність і ввічливість - основні вимоги до мовного етикету [9].

Відомо, що вищою формою існування української мови, як і будь-якої національної мови, є літературна мова. Найперша ознака, що відрізняє літературну мову від інших форм національної мови (діалекти, жаргони, просторіччя), - її нормованість. Норми забезпечують стабільність, уніфікованість, спадкоємність мовних засобів та їх зрозумілість. Дотримання мовленнєвих норм є складовою культури спілкування [4].

С.Хаджирадева визначила такі критерії оцінки показника «мовна/мовленнєва компетенція та компетентність особистості»: досконале володіння нормами мови та технікою мовлення, а також уміння правильно використовувати вербальні та невербальні знакові системи у процесі комунікації. [8].

Свідоме ставлення до мовних явищ і їх трактування передбачає розуміння змісту багатьох лінгвістичних понять, таких, як "національна мова", "українська літературна мова", "сучасна українська мова", "мовна норма", "культура мови", "кодифікація мови". Зокрема, національна мова – це мова певного народу в усіх її виявах: літературна мова, діалекти, територіальні і соціальні жаргони, просторіччя. Літературна мова – це впорядкована форма національної мови, що має певні норми, розвинену систему стилів, усну і писемну форму, багатий лексичний фонд.

Літературна українська мова пройшла три періоди свого розвитку:

- давньоукраїнський (XI – XIII ст.);
- староукраїнський (XIV – середина XVIII ст.);
- сучасний, або новий (з кінця XVIII ст. дотепер).

Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 р., коли вийшли друком три перші частини «Енеїди» Івана Котляревського, написані народною мовою. Українська літературна мова як вища форма національної мови характеризується наявністю усталених норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Унормованість – одна з головних ознак української літературної мови.

До найважливіших ознак літературної мови належать: 1)нормативність; 2)багатий лексичний фонд; 3)розгалужена система стилів; 4)багатофункціональність (використання у всіх сферах комунікації); 5)наявність усної і писемної форм. Основною її ознакою є наявність норм, тобто історично усталених і соціально закріплених правил, обов'язкових для всіх носіїв літературної мови незалежно від соціальної, професійної, територіальної належності. Отже, літературна мова — це унормована (або кодифікована) мова суспільного спілкування.

Норми літературної мови – це сукупність загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними і зразковими на певному історичному етапі.

Мовні норми характеризуються:

- системністю (наявні на всіх рівнях мовної системи);
- історичною зумовленістю (виникають у процесі історичного розвитку мови);
- соціальною зумовленістю (виникають у зв'язку з потребами суспільства);
- стабільністю (не можуть часто змінюватися).

Культура спілкування – це прагнення знайти найкращу форму для висловлювання думок, яке ґрунтується на бездоганному знанні мовних норм. За словником лінгвістичних термінів, культура мови – це ступінь відповідності нормам вимови, слововживання та ін., установленим для певної мови; здатність наслідувати кращі зразки у своєму індивідуальному мовленні.

Якщо норма існує на рівні «правильно-неправильно», то культура спілкування, культура мови – на рівні «краще, точніше, доречніше». Опанування норм сприяє підвищенню культури спілкування, мови, а висока культура мови є свідченням культури думки, загальної культури людини.

Отже, досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини й визначає її культуру спілкування.

У сучасній українській літературній мові розрізняють такі типи норм:

1. Орфоепічні (норми правильної вимови), наприклад:

тверда вимова шиплячих: чай, чому, Польща (а не чьай, чьому, Польщья);

дзвінкі приголосні в кінці слова або складу не оглушуються: гриб, репортаж, любов, раз, лід (а не грип, репорташ, любоф, рас, літ);

голосний о ніколи не наближається до а: молоко, потреби, дорога (а не малако, патреби, дарога);

літера щ передає звуки шч: вищий, що (а не висший, шо);

буквосполучення дж, дз передають злиті звуки: сиджу, кукурудза (а не сижу, кукуруза);

літера г передає звук ґ: обґрунтування, ґатунок (а не обгрунтування, гатунок).

2. Акцентуаційні (норми правильного наголошування), наприклад: ненависть, середина, новий, близький, чотирнадцять, текстовий, мабуть, завжди, літопис, байдуже, випадок, ідемо, підуть, разом, приятель, показ.

3. Морфологічні (норми правильного вживання відмінкових закінчень, родів, чисел, ступенів порівняння і под.), наприклад:

вживання закінчень кличного відмінка: пане професоре, Андрію Петровичу, Ольго Василівно, добродію Панчук;

вживання паралельних закінчень іменників у давальному відмінку: декану і деканові, директору і директорові, сину і синові; при цьому, називаючи осіб, слід віддавати перевагу закінченням –ові, –еві, наприклад: панові Ткаченку, ректорові, але заводу, підприємству, відділу тощо. У випадку, коли кілька іменників–назв осіб підряд стоять у давальному

відмінку, закінчення потрібно чергувати: генеральному директорові Науково–дослідного інституту нафти і газу панові Титаренку Сергію Олександровичу;

вживання іменників чоловічого роду на позначення жінок за професією або родом занять: професор Городенська, лікар Тарасова, заслужений учитель України Степова, декан Світлана Шевченко, викладач Олена Петрук (слова лікарка, викладачка, завідувачка і под. використовуються лише в розмовно-побутовому стилі, але аспірантка, артистка, журналістка, авторка – і в професійному мовленні);

чоловічі прізвища на -ко, -ук відмінюються: Олегові Ткачуку (але Олені Ткачук), Василя Марченка (але Мар'яни Марченко), Максимові Брикайлу (але Тетяні Брикайло);

форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: дорожчий, найдорожчий (а не більш дорожчий, самий дорогий); швидше, найшвидше, якнайшвидше, щонайшвидше (а не саме швидше, більш швидше, більш швидкіше і т.д.);

визначення роду іменників: так, слова шампунь, аерозоль, біль, степ, нежить, тюль, ступінь, Сибір, поні, ярмарок – чоловічого роду; слова бандероль, барель, ваніль, авеню, альма-матер – жіночого; євро, Тбілісі, табло – середнього;

використання іменників, прикметників тощо замість активних дієприкметників: завідувач кафедри (а не завідуючий), виконувач обов'язків (а не виконуючий), чинний правопис (а не діючий), відпочивальники (замість відпочиваючі) і т.д.

4. Лексичні (норми правильного слововживання), наприклад:

Правильно:

зіставляти

численний

нечисленний

збігатися

наступний, такий

навчальний

триденний

протягом, упродовж тижня

добре ставлення

вживати заходи

брати участь

брати до уваги

передплачувати

захід

витяг із протоколу

вважати помилкою

принаймні

Неправильно:

співставляти

багаточисельний

малочисельний

співпадати

слідуючий

учбовий

трьохденний

на протязі тижня

добре відношення

приймати міри

приймати участь

приймати до уваги

підписуватися на газети

міроприємство

виписка з протоколу

рахувати помилкою

по крайній мірі

висновок
укладати угоду, підписувати договір
складати іспит
накреслити, запланувати
скеровувати, спрямовувати
навичка
оголошення
для унаочнення
з'ясувати
колишній
відгук
завдати шкоди

заключення
заключати договір
здавати іспит
намітити
направляти
навик
об'ява
для наглядності
вияснити
бувший
відзив
нанести шкоду

5. Синтаксичні (норми правильної побудови речень і словосполучень, уживання прийменників), наприклад:

Правильно:
згідно з наказом
відповідно до інструкції
проректор з наукової роботи
лекція з математики
повідомити факсом
робота за сумісництвом
після розгляду заяви
незважаючи на це
досвід (щодо) розроблення
комісія з питань
на замовлення
за формою
за допомогою
за наявності, у разі
тому що, оскільки
деякою мірою
завод, що виробляє
залежно від

Неправильно:
згідно наказу
у відповідності з інструкцією
проректор по науковій роботі
лекція по математиці
повідомити по факсу
робота по сумісництву
по розгляді заяви
не дивлячись на це
досвід по розробці
комісія по питанням
по замовленню
по формі
при допомозі
при наявності
так як
в деякій мірі
завод по виробництву
в залежності від

6. Стилiстичні (норми правильного відбору мовних засобів залежно від ситуації), наприклад:

Неправильно:
залишилося лише
пам'ятний сувенір
моя автобіографія
захисний імунітет
глухий тупик

Правильно:
залишилося тільки
сувенір, пам'ятний подарунок
автобіографія, моя біографія, життєпис
імунітет
глухий кут, тупик

7. Графічні (норми передавання звуків і звукосполучень на письмі);

8. Орфографічні (норми написання слів);

9. Пунктуаційні (норми вживання розділових знаків).

Останні три типи мовних норм (графічні, орфографічні, пунктуаційні) називаються правописними.

Українська літературна мова має дві форми вираження – писемну і усну. У сукупності основних мовних засобів (у лексиці, фонетиці, граматиці) усна й писемна мова майже не відрізняються, але їм властиві й специфічні ознаки. Основна відмінність полягає у тому, що усна мова розрахована на слухове сприйняття, найчастіше скороминуче, неповторюване, а писемна мова розрахована на зорове сприйняття, яке може відтворюватись без змін скільки завгодно разів і допускає повільний аналіз.

Словосполучення "культура спілкування" (синонім – мовна культура) уживається в кількох значеннях. По-перше, це розділ мовознавства, який досліджує мовні норми і комунікативні властивості мови з метою її вдосконалення. По-друге, це володіння нормами усної та писемної літературної мови (правилами вимови, наголосу, слововживання, граматики, стилістики), а також уміння використовувати виражальні засоби мови в різних умовах спілкування відповідно до його цілей і змісту. Предметом культури мови як галузі лінгвістичного знання є сукупність і система комунікативних якостей мови, до яких належать правильність, точність, логічність, чистота, виразність, багатство, доречність. У пошуку оригінальних засобів висловлення думки завжди необхідно орієнтуватися на ті, що забезпечують чіткість і зрозумілість висловленої думки. М. Рильський зазначав: "...Бідність лексики, штампованість фразеологічних зворотів і синтаксичних структур – біда, з якою треба боротися так само рішуче, як і з усяким трюкацтвом і штукарством у мові, з усякою вишуканістю, що веде до малозрозумілості, з усяким милуванням словом, як самоціллю".

Отже, поняття культура спілкування і літературна мова є невіддільними один від одного та базуються на таких вимогах, як: багатство словника, уміння говорити точно, уживаючи слова у властивому їм значенні, здатність говорити просто, доступно, логічно, не порушуючи змістових зв'язків між частинами висловлювання, вміле використання виражальних і зображувальних засобів, емоційність, вміння впливати на почуття, доречність, добирання засобів залежно від мети і сфери спілкування. Усі ці комунікативні якості мовлення визначаються відповідністю до норм – орфоепічних, морфологічних, лексичних, граматичних, стилістичних та ін. А гарантією успішного розвитку української літературної мови, повнокровного її життя може бути тільки справжня державність українського народу.

1. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Т.К. Чмут, Г.Л. Чайка, М.П. Лукашевич, І.Б. Осичанська. – К. : МАУП, 1999. – 208 с.

2. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия. – СПб, 1818. – 116 с.

3. Польш Л. Сопер. Основы искусства речи. – Ростов н/Д. : Изд-во «Феникс», 1995. – 448 с.

4. Сперанский М. Правила высшего красноречия. – СПб., 1844. – 224 с.
5. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій / А.К. Бичко та ін. – К. : Либідь. – 215 с.
6. Теория словесности. – СПб., 1852. – 252 с.
7. Толмачев Я. Правила словесности, руководствующие от первых начал до высших совершенств красноречия. – СПб., 1818. – 265 с.
8. Хаджирадева С. Мовна і мовленнєва компетенція та компетентність державних службовців у контексті вивчення їх готовності до професійно-мовленнєвої комунікації // Вісн. НАДУ. – 2004. – № 4. – С. 450–454.
9. Шевчук С. Українське ділове мовлення: Навч. посіб. – К. : Літера, 2000. – 480 с.

Annotation. Savchyn T.O. Ternopil, Ukraine. The Communication Culture and Ukrainian literary language.

The paper presents the problems of the interconnection of the notions «language culture» and «communication culture» on the basis of the Ukrainian literary language norms.

The attention is concentrated on the usage of the orthoepic, orthographical, morphological, stylistical, lexical as well as punctuational norms in the professional practical sphere and their influence on the communication culture.

Key words: communication culture, language culture, literary language, national language, state language, language codification.

ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ГРОМАДЯН У КРАЇНАХ БАЛТІЙСЬКОГО РЕГІОНУ

Соціолінгвістичний простір України має дві найчисельніші етнospільноти – українців і росіян, їх співвідношення і визначає ступінь політизованості мовної ситуації нашої країни, адже кількісне співвідношення носіїв української і російської мов не відповідає кількісному співвідношенню етнічних українців і росіян. Досвід країн Балтійського регіону з цього приводу є незайвим у подоланні дисбалансу у мовній ситуації України на користь російської мови.

Яскравим прикладом у подоланні проблем мовної інтеграції при нагоді може стати досвід Латиської Республіки, починаючи з 2000 р. Так, перепис населення 2000 р. засвідчив, що латиська мова є рідною для 58,2 % населення. Саме такою її визнали 95,6% латишів, 42,5 % литовців, 39,2 % естонців. Водночас, за рідну мову російську вважають 39,6 % населення: 79,1 % євреїв, 72,8 % білорусів, 67,8 % українців, 57,7 % поляків [2].

Тобто на 2000 рік згідно із статистичними даними чітко виокреслюється білінгвізм латвійської спільноти, чому сприяє і усвідомлена ідентифікація інших національних меншин з російським етносом. Знову статистичні дані: у 2000 р. було офіційно визнано, що 75 % жителів, які говорять мовами національних меншин, у Латвії отримують білінгвальну освіту за рахунок держави. До них належать ті, хто вчиться в російських, єврейських, польських, литовських, українських, білоруських, естонських і циганських школах, де навчають основам латиської як другої мови. Це дає змогу стимулювати подальше вивчення латиської мови і сприяти інтеграції кожного мешканця в суспільство для того, щоб надалі вони не зазнавали труднощів через недостатнє знання латиської мови.

5 липня 2001 р. Сеймом був прийнятий Закон про Фонд інтеграції суспільства, що набув чинності 1 вересня 2001 р. З 2002 р. Фонд здійснює фінансування проектів «Навчання дорослих латиській мові», забезпечуючи можливість безкоштовного освоєння та вивчення латиської мови всіх бажаючих завдяки організації спеціальних курсів. За офіційними даними з 2002 по 2007 р. їх відвідало 12 000 чоловік, що свідчить про популяризацію таких курсів серед населення країни.

Політичним продовженням цих змін стала ситуація з реформою у сфері освіти, яку було розпочато 1999 р. Згідно з Законом про освіту, безкоштовна вища освіта переходила на латиську мову викладання, а до 1 вересня 2004 р. було заплановано суттєво змінити ситуацію з мовою викладання в середній школі. У Латвії (як і в Естонії) середні школи повинні бути реформовані і перейти в основному на титульні мови навчання (у Естонії – до 2007 р., в Латвії – до 2004 р.).

З 1999 р. основні принципи мовної політики Латвії кардинальним чином стала впливати на формування жорсткої освітньої політики держави. Так, у Державній програмі «Інтеграція суспільства в Латвії» зазначено: «Латвійська система освіти стає найважливішою рушійною силою процесу інтеграції суспільства. Система освіти повинна забезпечити навчання і спадкоємство загальнолюдських і особистих латвійських цінностей, а також можливості зберегти міжкультурну освіту і культурну ідентичність національних меншин» [1].

Впроваджуючи освіту державною мовою урядовці наголошували і на важливості освіти мовами національних меншин. Адже освіта мовами національних меншин була передумовою збереження їх культурної ідентичності.

Відзначимо, що у період 1999–2001 рр. Уряд Латвії сприяв освіті мовами національних меншин: освіта, яка фінансувалася державою була доступна на восьми мовах – російській, польській, івриті, естонській, литовській, українській, білоруській і циганській. За даними на початок 1999–2000 навчального року, в Латвії існувало 735 шкіл з латиською мовою навчання, 188 шкіл з російською мовою навчання, 6 польських шкіл, 2 єврейські, 1 литовська, 1 естонська, 1 українська, а також класи для білоруських та циганських школярів. Серед цих шкіл, де освіта доступна однією з мов національних меншин, не рахуючи російські школи, існувало 5 шкіл, що працювали як середні школи – Ризька єврейська школа, Польська середня загальноосвітня школа ім. І.Козакевич, Польська середня школа м. Давгапілсу, Ризька українська школа і Литовська школа.

Поява численних законів про освіту: «Про освіту» (1998), «Про Закон загальної освіти» (1999), «Про професійну навчальну освіту» (1999), «Про заклади вищої освіти» (1995, 2000 – нова версія), спричинила освітню реформу, яка, розпочата 1999 р., мала завершитися 2004 роком. Певним чином ця реформа стосувалася і мовної політики Латвії. Наслідки проведення шкільної реформи були помітні в школах національних меншин: якщо у школах, де всі предмети викладалися державною мовою конфлікти між суб'єктами освіти не виникали, адже всі вони розмовляли однією мовою – латиською, то у школах національних меншин інколи конфлікти набували загрозливих форм. Насамперед це було пов'язане із введенням білінгвальних моделей навчання, запрограмованих освітніми законами Латвії.

Наступним кроком у проведенні шкільної реформи стало прийняття у лютому 2004 р. нового Закону «Про освіту». У лютому 2004 р. президент Латвії В.Віке-Фрейберга підписала прийняті Сеймом зміни в Закон «Про освіту», які передбачали перехід шкіл національних меншин, зокрема росіян, переважно на латиську мову навчання. Висловлені у законі перехідні правила свідчать, що «з 1 вересня 2004 року в державних і муніципальних середніх загальноосвітніх навчальних закладах, в яких здійснюються освітні програми національних меншин, з 10-го класу заняття проводяться

державною /тобто латиською/ мовою». Ця ж вимога стосується і державних, муніципальних професійних навчальних закладів, де з першого курсу навчання повинне відбуватися латиською мовою.

На той час дві найбільш етнічні спільноти Латвії: латиші та російськомовна меншина мали різні стратегії з подолання етнічної, а відтак і мовної конфронтації. Для корінних латишів це:

- мовний тиск, нав'язування російськомовному співрозмовнику власних суджень без урахування його думки;
- відкладання вирішення згаданої проблеми;
- відмежування або відособлення, замикання в собі, зведення до мінімуму контактів із російськомовним населенням Латвії;
- функціональна інтеграція (готовність не переходити на російську мову при спілкуванні з російськомовними співрозмовниками).

Більш демократичний характер мають стратегії російськомовного населення:

- структурна інтеграція (акцентування рівноправного включення російськомовних мешканців, зокрема й в галузі керування державою тощо);
- компроміс – очікування від влади врахування інтересів і можливостей меншин.

Проте згаданий Закон «Про освіту» не сприяв інтеграції російськомовних жителів Латвії в латвійське суспільство. На початок 2004 р. виникнув ще більший розкол між етнолінгвістичними групами і державою.

6 березня 2004 р. Відбувся Всеросійський конгрес захисників російськомовних шкіл. Його учасники висунули вимоги: відновити навчання російською мовою; надати громадянство всім, хто має статус негромадянина; надати російській мові статус державної мови.

Латвійські власті декларували, що зв'язуючи проблему громадянства з проблемою вивчення латиської мови, виходили з того, що це приведе до усвідомлення новим поколінням цінностей громадянського суспільства, розвитку толерантності і політичної культури, а також водночас збереженню національної ідентичності і інтеграції в латвійське суспільство [4, 5].

Для повноцінного переходу на білінгвальне навчання велике значення має мотивація оволодіння мовою. Дотепер бажання жителів Латвії вивчати латиську мову біло підпорядковане утилітарній меті. Так, в дослідженні «Інтеграція чужорідної молоді в латвійське суспільство в контексті реформи» при відповіді на питання: «Чому, на Вашу думку, треба знати латиську мову?», тільки 18 % учнів, 31 % батьків, 46 % вчителів висловилися, що всім жителям Латвії треба знати латиську мову. Найсильнішою мотивацією оволодіння латиською мовою для російськомовних школярів є перспектива отримання хорошої роботи (74%) або освіти (73%) [3, с. 95].

Таким чином, належний рівень знання державної мови є головним критерієм вертикальної соціальної мобільності. Внаслідок реформи освіти

2004 р. представники національних меншин були змушені вивчити латиську мову.

Існує дві мотивації білінгвізму в державі: інструментальна, за якою друга мова освоюється для досягнення особистих цілей, і інтеграційна, за якою індивід бажає приєднатися до іншомовної групи або ідентифікувати себе з нею. Переважна більшість дослідників білінгвізму визначають, що могутнішим стимулом не тільки для освоєння мови, але і для широкого застосування в подальшому житті є інтеграційна мотивація, до того ж утилітарний підхід має короткочасний характер. Проте для того, щоб так а інтеграційна мотивація з'явилася у латвійських негромадян, їм необхідно відчувати приналежність до цієї держави, необхідно розуміти її цілі і конституціональний порядок. Якщо для латишів Латвія є їх національною державою, основне завдання якої захищати латиську культуру і сприяти її розвитку, то для більшої частини російськомовних мешканців все ще немає виразного розуміння свого місця в цій державі. Переважна частина латишів упевнена, що латиська мова повинна бути єдиною державною мовою в Латвії. Водночас дані проведених Балтійським інститутом соціальних наук досліджень «Етнічна толерантність і суспільна інтеграція Латвії», що проводилися в 2004 р., свідчать про те, що введення другої державної мови в цілому підтримують 84 % латвійських жителів нелатиської національності. При цьому підтримка введення другої державної мови ще більш посилилася в контексті реформи освіти: за такий крок проголосувало вже 96 % школярів і 95 % батьків [5, с. 85].

На даному етапі формування мовної політики можемо говорити про своєрідну модель мовної інтеграції латвійського суспільства в європейську мультилінгвальну політичну спільноту. Цей період фактично розпочався з 2004 р. – часу вступу Латвійської Республіки до Європейського Союзу (1 травня 2004 р.) і триває донині.

Нелатиші, які проголосували тоді за вступ Латвії в Європейський Союз, сподівалися, що в рамках демократичної Європи національні меншини Латвії зможуть ефективніше відстоювати свої права на збереження своєї мови, культури і школи. В галузі взаємовідносин мовної і освітньої політики єдиної думки латвійське суспільство так і не дійшло. Європейська спільнота офіційно схвалила реформу освіти 2004 р. Так, вже 12 лютого 2004 р. Комісар з прав людини Ради Європи А.Хил-Роблес підтримав реформу освіти в Латвії. Реформу освіти також схвалив Верховний комісар ОБСЄ з питань національних меншин Р.Екеус. Під час своїх останніх відвідин Латвії Р. Екеус підтвердив, що реформа відповідає міжнародним стандартам прав меншин і виразив упевненість у тому, що латиську мову в класах треба використовувати більше, оскільки латиська мова є офіційною державною мовою. Комісар підкреслив, що Латвія має не тільки права, а й обов'язки щодо проведення реформи. В 2005 р. Р.Екеус позитивно оцінив

можливість вільно вибирати школам предмети, які викладаються на державній мові.

Наслідком європейської інтеграції латвійського суспільства стало Рішення уряду від 18 жовтня 2005 р., яким було утворене Державне агентство оцінки якості загальної освіти, одним із завдань якого є вивчення і оцінка якості навчальних закладів, забезпечуючи зовнішню оцінку. Під наглядом Агентства з 1 серпня 2006 р. Почала діяти програма подальшої освіти педагогів на 2006–2008 рр., метою якої є покращення професійних знань педагогів, що, у свою чергу, поліпшила б якість освіти.

Наступним кроком до формування моделі мовної інтеграції латвійського суспільства в європейську мультилінвальну політичну спільноту стала ратифікація 26 травня 2005 р. Рамкової Конвенції про захист національних меншин. Сеймом Латвії зроблено суттєве уточнення: оскільки в Конвенції відсутнє визначення терміна «національна меншина», то офіційно необхідно уточнити значення цього терміна: він включає в себе громадян Латвії, які в культурному, релігійному і мовному плані відрізняються від латишів, впродовж поколінь традиційно проживають в Латвії і вважають себе такими, що належать Латвійській державі і суспільству. Керівництво Латвії виходило із визначень, які використовують держави – учасниці Конвенції, доповнивши їх одним істотним елементом – якщо тільки закон не передбачає винятків – правами, передбаченими Конвенцією, можуть скористатися особи, які не є громадянами Латвії або іншої держави, які постійно і на законній підставі проживають в Латвійській Республіці, не належать до національної меншини у рамках визначення національної меншини, даної Латвією, проте ідентифікують себе як національну меншину відповідно до даного визначення.

У зв'язку із прийняттям Конвенції Латвійській Республіці було зроблено рекомендації щодо напрямку освітньої політики з боку Комітету з прав людини, комітету з прав дитини і Комітету з ліквідації расової дискримінації, Європейської Комісії та інших міжнародних організацій.

Проте більшість із цих рекомендацій на 2007 р. залишалася невиконаною. Це насамперед пов'язане із особливістю культурно-лінгвістичної політики ЄС, до складу якої увійшла Латвійська Республіка. Сфера такої політики носить лише координаційний і рекомендаційний характер, без наслідків «прямої дії». Тобто, ЄС порекомендувала змінити напрям мовної політики Латвійської Республіки на більш лояльний щодо мови і освіти національних меншин, а уряд Латвії продовжив далі дискримінаційні утиски у галузі мовної політики.

Таким чином, мовна політика, яку проводить Латвійська Республіка у період з 1999 р. по сьогоднішній день значним чином впливає на перебіг освітньої політики, зокрема освітньої реформи 2004 р., коли більшість предметів (60 %) у школах національних меншин почала викладатися державною мовою без отримання на те згоди не латишів. Дискримінаційна

мовна політика у галузі освіти, що не мала жодних демократичних положень, стала найефективнішим важелем у формуванні статусу єдиної державної мови в Латвії.

Виходячи із вищезазначеного, можна зауважити на наступному. Не має сумніву, що зміцнення суспільної ролі і культурної цінності латиської мови є однією з передумов внутрішньої стабільності і довгострокового розвитку Латвії як демократичної держави. Турбота про подальше зміцнення позицій державної мови і надалі буде одним із актуальних моментів державної політики Латвії. Сучасна мовна стратегія державної політики Латвійської Республіки має ґрунтуватися на таких принципах:

- державна мова є символом держави і одночасно її механізмом інтеграції в європейську культуру і мовну спільноту;
- забезпечення для всіх жителів Латвійської Республіки належних умов для вивчення державної мови;
- збереження мов національних меншин країни;
- сприяння і заохочення жителів Латвійської Республіки до вивчення іноземних мов із метою інтеграції в європейський мультилінгвальний простір.

Питання, пов'язані з мовою освіти, зачіпають найвідчутніші струни самосвідомості етнічних груп, вони здатні консолідувати для загальної дії навіть людей із дуже різними поглядами. Саме тому необхідно шукати компроміс у подоланні мовних проблем, щоб саме демократична мовна політика країни сприяла інтеграції латвійського суспільства у європейську мультилінгвальну політичну спільноту.

1. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.mfa.gov.lv/ru/itegration/234>
2. Интеграционная политика в Латвии: многосторонний поход // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.am.gov.lv/ru/information/societal-integration/Integration-Policy/>
3. Интеграция инородной молодежи в латвийское общество в контексте реформ. – Рига: БИСН, 2004. – 115 с.
4. Концепция государственной программы «Общественная интеграция в Латвии». – Рига: 1999. – 24 с.
5. Этническая толерантность и общественная интеграция Латвии. – Рига: БИСН, 2004. – 285 с.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОСИПА МАКОВЕЯ В КОНТЕКСТІ СВОЄЇ ДОБИ

В українській літературі кінця ХІХ століття успішно працювала ціла плеяда письменників – реалістів – І.Франко, М.Павлик, Л.Українка, М.Коцюбинський, В.Стефаник, Л.Мартович, М.Черемшина, О.Кобилянська та інші. До цієї когорти визначених літераторів та громадсько-культурних діячів по праву належить і Осип Маковей. Своїм непересічним талантом і наполегливою працею на терені поезії, художньої прози, літературознавства, критики, публіцистики, журналістко – видавничою, педагогічної та фольклористичної діяльності О.Маковей зажив собі заслуженої шани.

Різноманітна спадщина О.Маковея переконує в тому, що він стояв близько до народу, шукав у його житті теми і образи майбутніх творів. Фольклор був одним із важливих складників формування наукових, філософських поглядів письменника та утворення його на демократичних позиціях, засадах реалізму. Викриваючи експлуатацію безправного селянства, засуджуючи продажність частини тодішньої інтелігенції, О.Маковей сприяв зростанню національної свідомості трудящих мас.

Осип Степанович Маковей /псевдо. Всевольний Соколик; Маковей Яків; Омікрон; Осип з Буковини; Самовидець; Степан; Соколик; Турист та ін.; 23.08.1967 – 1925/ народився у містечку Яворові на Львівщині. Дитинство майбутнього письменника було невеселим. У Маковейів четверо дітей померло, лишилося троє. Батько від зорі до зорі порався в рільництві та заробляв кушнірством. Мати, проста селянка, важко працювала й часто хворіла.

Шлях до школи, до освіти був для О.Маковея тернистим. Спочатку пас чужу худобу, самотужки вчився читати, а в 1874–1879 рр. ходив до місцевої так званої виділової школи, де і закінчив п'ять класів. Потім йому пощастило вступити до Львівської української і академічної гімназії. Мусив заробляти на прожиття лекціями, переписуванням різних паперів, перекладацькими способами. Про бідування тодішньої студентської молоді О.Маковей писав згодом у «Історії студентської громади», в оповіданні «Весняні бурі» та інших творах.

Перші зерна любові до народної пісні, до уснопоетичної творчості, засіяні в душі О.Маковея в дитинстві, давали сходи, проростали все глибше. П'ятнадцятирічним юнаком він записував у рідному Яворові народні пісні, тоді ж почав і свої віршовані спроби. Великою і хвилюючою подією в житті О.Маковея було знайомство 1885 року з Іваном Франком, який не тільки уважно прочитав вірші молодого літератора а й опублікував краще з написаного в журналі «Зоря». Пізніше О.Маковей підкреслював, що був дуже вдячний Франкові «за добру пораду і за людяне поводження». На перших літературних вправах О.Маковея відчутний вплив народної пісні, творів Т.Шевченка, І.Франка. Ще в гімназійні роки він став одним із

організаторів таємного гуртка, у якому вивчали історію, читали твори І.Тургенєва, М.Чернишевського, М.Гололя, європейських філософів, природознавчі праці.

Ставши 1887 року студентом філософського факультету Львівського університету, О.Маковей ґрунтовно вивчав фольклор та етнографію. Він готує статтю «Дума про Самійла Кішку, де головну увагу зосередив на розкритті боротьби українського народу проти турецького поневолення. Він записує народні пісні, перекази, крилаті вислови, казки, легенди, цікавиться народною музикою, обрядами, повір'ями, пробує писати наукові розвідки й статті, де заперечує антинаукові вигадки про аристократичність походження фольклору, а натомість високо оцінює творчі можливості трудового народу. «бути українським письменником /та ще в Галичині/ - се справді тяжкий обов'язок», - писав О.Маковей.

Листи О. Маковея свідчать, з якою любов'ю і приязню ставився він до народних пісень, зокрема гумористичних та сатиричних. Сатиричну поезію він прирівнював до політичної агітації.

О.Маковей цікавився науковими працями з галузі фольклору та етнографії як вітчизняних, так і зарубіжних учених. У 1984 р. Маковей уклав «Збірник пісень, куди, крім його власних записів, увійшли колядки в записях О.Терлецького, Е.Желехівського, О.Партацького, В.Ганкевича. Збірник відкривається епіграфами: «Хто веселий, той співає, той і чисте серце має» та «Гей плину я по Дунаю і так си думаю, нема кращих співаночок, як у нашім краю». До збірника письменник включив «Дрібні щоденні повір'я» та «Сентенції» /крилаті вислови/. Подано тут також етнографічний опис «Великодна субота».

У цьому й наступному роках О.Маковей робить багато етнографічних записів, виписує цікаві матеріали з календарів.

Цікавим був задум О.Маковея підготувати розвідку про порівняння, образи й символи в народних піснях. Серед архівних матеріалів зберігається чорновий автограф такої статті, датований 1889 р. Стаття не була завершена й залишається як роздатковий матеріал. Але й він свідчить про те, що автор пробує розглянути структуру пісень, пояснити різні способи творення заспіву й закінчення, а також висловлює свої думки про вживання порівнянь і символів /дерев, трав, тварин, річок/.

У 1889–1890 рр. О.Маковею довелося служити в австрійській армії. Він був поміж жовнірами, ходив до казарми, розмовляв із новобранцями. Тяжкі враження виносив звідти. У 1890 р. письменник підготував до видання великий за обсягом «Збірник пісень вояцький». Більшість пісенного матеріалу – це зразки, записані О.Маковеєм у селах на території нинішніх Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей та в його рідному Яворові. До збірника було включено чимало пісень або ж варіантів зі збірок Я.Головацького, М.Максимовича, О.Потебні, Ж.Паулі, П.Чубинського,

Вацлава Залеського, М. Драгоманова, О. Колеси. Із надрукованих зібрань М. Павлика, Е. Ярошинської та інших.

О. Маковей ретельно паспортизував свої записи, а до поданих варіантів зазначав їхні джерела. Він спробував зробити також певну класифікацію зібраного матеріалу. Так, усі пісні поділено на шість великих розділів /«Балади та інше», «Передруковані пісні», «Коломийки», «Бранка», «У війську», «Історичні пісні»/. Цей поділ не відповідає сучасній науковій класифікації. О. Маковей теж бачив його недовершеність. Та незаперечно те, що пісні про рекрутське і жовнірське життя, записані Осипом Маковеєм, становлять і нині цінний історичний матеріал, є джерелом пізнання й вивчення психології та художніх можливостей трудового народу.

Наступного року Маковей написав розвідку «Руської вояцької пісні з Австрії», у якій намагався показати, як довголітня цісарська служба руйнує фізичні і моральні устої трудового народу, нівечить його душу й психологію. Появі цього рукопису передувала величезна збирацька праця письменника. Проте повноцінної, науково обґрунтованої, глибоко аналітичної статті, на жаль не вийшло. Загальною вадою її є описовість. Переказ сюжетів пісень, ілюстративність. Це в якійсь мірі розумів і сам автор, коли писав, що передмова – студія вийшла не наукова. О. Маковей застерігав: «Взагалі треба уважити мою працю лише вступом до ширшої, в котрій я хочу порівняти вояцькі пісні по можливості з всіма слов'янськими.

Певний інтерес становлять деякі спостереження О. Маковея над жовнірськими піснями, їх природою, походженням та поширенням.

Чимало часу присвятив О. Маковей збиранню, дослідженню й публікаціям етнографічних матеріалів. Йому належить фольклорно – етнографічна розвідка «Звичаї, обряди і повір'я святочні і місті Яворові», матеріали для якої письменник збирав протягом 1885–1886 рр. Розпочинається праця загальною характеристикою містечка Яворова, звичаїв його жителів. Найбільше уваги приділяє обрядам, зокрема пісенному циклу гаївок. Робота цінна передусім філологічним матеріалом.

О. Маковей написав у чернівецькій газеті «Буковина», в редакції якої співробітничав у 1895–1997 рр. статтю «Писанки». Автор подає детальний опис виникнення і розповсюдження писанок, розкриває їх функції, особливості орнаментики в залежності від регіонів побутування. Згодом з'явилася стаття О. Маковея «Рекрут». Ця публікація відзначається науковою аргументацією, цікавими спостереженнями автора над піснями про рекрутчину.

О. Маковей цікавився також культурою і побутом слов'ян. У статті «Над Влтавою» /1895/ він розповів про мистецтво чехів, зокрема народне. Взагалі діяльність О. Маковея в газеті «Буковина» була досить плідною, різнобічною. Він відзначав: «Я можу з чистою совістю сказати, що я майже три роки писав не за гроші, як наймит, тільки з приємністю і посвятою для народної справи.

Багато сил, енергії віддав О.Маковей дослідженню творчості Т.Шевченка, І.Франка, Ю.Федьковича, М.Шашкевича, С.Воробкевича та багатьох інших. Аналізуючи їхню творчість, він завжди виявляв зв'язки з усною народною поезією, вважав її одним із джерел натхнення. Розглядаючи творчість багатьох відомих письменників, а також початкуючих літераторів, О.Маковей звертав їхню увагу на постійне і всебічне вивчення народного життя. Так у статті – огляді «З життя і письменництва про фейлетони українсько – руських часописей в 1898 р.» він вимагав від молодих «заправляти спершу свій таланти на живих подіях, а не на заморожених фіалках та ледових квітках». О.Маковей висловлювався за всебічне й об'єктивне вивчення життя, що мало певне значення і для тодішніх молодих фольклористів та етнографів: «Нехай тенденція виходить з життя, а не життя з тенденції, коли твір має мати більшу літературну вартість».

1901 року О.Маковей опублікував у газеті «Буковина» знайдену ним у Чернівцях збірку пісень Івана Велегорського, супроводжуючи друковане власними коментарями й передмовою. До збірника увійшли лірницькі та народні пісні, весільні промови. Серед пісень є й кілька російських та польських.

Осип Маковей не тільки ретельно збирав, записував і вивчав фольклор. З цієї бездонної криниці він черпав натхнення для власної творчості. З народною піснею пов'язує письменника міцна нитка правди й краси, невідомості й естетичної цінності. Його перші оригінальні поетичні твори йшли безпосередньо від фольклору; сюжетна канва, настроєвий лад, образність та символи. Вплив народнопісенної ритміки, мелодійності та образності слова видно у віршах «Пісня», «Сон», «Заплатив я податок кривавий...» та інших. У багатьох поетичних творах строфіка, система римування, розмір змінюються, варіюються. Своєю емоційністю вони споріднені з народною поезією, з безсмертними творами Т.Шевченка, кращими віршами Ю.Федьковича. Перегукуються з народною творчістю, мотивами, логікою сюжетного розвитку. А часом і назвами такі віршовані твори О.Маковей, як «Обжинкова пісня», «Гаївка».

Письменник залишив у своїй творчій спадщині чимало віршів антивоєнної тематики, яку сприйняв із жовнірських та рекрутських пісень. На поезіях О.Маковей антилітаристичного звучання позичилися розмір, строфіка, ритміка, властиві народним пісням.

У прозових творах О.Маковей нерідко звертався до манери казки /«Казка про невдоволеного русина», «Цариця світу», «Два ставки», «Як Шевченко шукав роботи», «Чортова скала», «Два ставки», «Як я продавав свої новели», «Нещасна пригода», «Як я видавав газету». Чимало етнографічних деталей вводить письменник до тканини своїх оповідань, публіцистичних творів, зокрема нарисів. Часом автор пересипає їх приказами та прислів'ями, народним гумором, сатирою. Іронією сповнені

призові твори та статті О.Маковея «Мандоліна», «Ревун», «Трудне ім'я», Ксантина».

Отже, О.Маковей у своїй творчості широко використовував фольклорні джерела. Їхній синтез із безпосередніми життєвими спостереженнями допомагав письменникові глибше розкривати психологію героїв, підсилювати драматизм зображуваних картин. Засвоєння Осипом Маковеєм фольклорної поезії було одним із проявів народності його творів.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРОГЕНЕЗУ

У статті досліджується започаткування культурогенезу на території України, аналізуються духовні інтенції та способи їх матеріалізації в мистецькі форми первісної культури, їх стабілізація та самовідтворення.

Ключові слова: Культурогенез, етногенез, змішаність культур

Термін «культура» в цьому дослідженні означає сукупність способів і прийомів діяльності первісних людей в матеріальній і духовній сфері свого буття, оречевлених носіях праці, знаках, символах, які передаються наступним поколінням. Зауважимо, що Україна не належить до тих регіонів, де виникли найдавніші вогнища культурогенезу, але має чимало пам'яток, які засвідчують завершальний етап становлення культури первісної (розумної) людини [4, с. 36].

Відомо, що етнічні процеси пов'язані з культурогенезом. Ю.Павленко вважає, що кожна етнічна спільність з доби первісності має певну культурно-світоглядну систему, що втілюється та відбивається в матеріальній сфері [8, с. 14]. Цікавим у даному контексті є ще один момент: причиною змішаності культур є переселення людей територією. Міграції та змішування найрізноманітніших груп первісних спільнот, незліченних їх хвиль, котрі накопичувалися з первісної азійської батьківщини, були співтворцями первісної культури на території України.

Зв'язок між первісною людиною індоєвропейського типу і культурою на території України має двоїстий характер: він водночас і вже традиційний, і має риси нового, безпосереднього і опосередкованого релігійними та естетичними духовними чинниками. Згідно висновків Ю.Павленка, маємо всі підстави припускати, що мезолітичні елементи культури північної лісової смуги території сучасної України є першим свідченням життєдіяльності людини, яка була розумною істотою з вже започаткованими уявленнями про естетичне та релігійне начала в природі. Зауважимо, що мистецькі форми культури первісної людини, які несуть в собі відбитки перших релігійних і естетичних почуттів, переживань, відмежовують в історії культурогенезу в єдності з етногенезом від неандертальних поховань. С.Смірнов вважає, що неандертальні типи поховань засвідчують вихідний стан, де химерно переплітаються невиразні й невизначені образи і уявлення, фантазії, з якого еволюціонує на основі знаряддевої діяльності пізніший культ мертвих та віра в духів, культ живих [10, с. 179].

Тейар де Шарден вважав, що розумна людина творить себе і свій світ за доби Оленя, її життєдіяльність – це сфера безпосередньої практичної, предметної реалізації первісних творчих сил. Їх мистецтво – «натуральне, але на диво досконале. І завдяки мові цього мистецтва ми вперше можемо проникнути у свідомість зниклих істот, кістки яких ми знаємо» [4, с. 57].

Для первісних людей притаманний біжучий суспільний досвід, в якому в предметних формах культури зафіксовані регулятивні норми життя усіх членів соціуму. Перші мистецькі твори доби пізнього палеоліту висвітлюють онтологію привласнюючої життєдіяльності людських спільнот та виокремлюють об'єкти полювання, без яких існування неможливо. Це означає, що «атрибутивний підхід до вивчення й дослідження людської життєдіяльності дає нам можливість з'ясувати не лише контекст її розгортання, а й встановити ті основи і структурні елементи, без яких вона стає неможливою. До таких її елементів належить користування людьми предметами природного й соціального світу» [6, с. 101].

Провідна роль у формуванні первісної культури та форм етнічного життя належить знаряддям, без яких не існує виробництво, та соціальним формам самоорганізації. В.Козловський в цьому контексті пише, що створення суспільної предметності, як особливого культурного феномену, становить ґрунтовну основу єдності людського світу, в якому предметні форми втілюють духовні, моральні, мистецькі, релігійні [5, с. 20]. Технологія творення етнічної культури невіддільна від самотворення людиною самої себе. У цьому її глибокий етнотворчий зміст, «своєрідний предметний спосіб самоутвердження людини» [11, с. 157].

Етнічна культура доби палеоліту на території України як певний підсумок духовно-практичного освоєння людиною навколишнього середовища потребує серйозної філософсько-гносеологічної переоцінки для розуміння традицій і новаторства. Адже археологічний тип культури – це не просто засіб матеріального вираження духовних сил первісної етнічної спільноти, але й онтологічний принцип осмислення буття, інформація із створеного попередниками світу, універсальний спосіб зв'язку між речами, думками, віруваннями. «Первісна культура – це синкретичне утворення... Це нерозривний комплекс, і якщо він піддається внутрішньому членуванню, то лише у сфері теоретичного аналізу» [4, с. 62].

Ігноруючи дію закону збереження привласненого, створеного, в матеріалізованого в культурі духовного потенціалу етнічної спільноти та інноваційного в розгортанні життєдіяльності, неможливо зрозуміти механізму культуро- та етногенезу. Відтоді, як людина навчилася мислити, фантазувати, творити в думці певні образи, уявлення та оповідати в мистецьких творах своє життя, ніщо її так не захоплювало, як міфи та естетичні форми мистецтва. Міф – це специфічний феномен духовності людини, особливий тип духовної діяльності по створенню та

розповсюдженню суспільно-значущих цінностей, без яких не існувало упорядкованого життя.

Матеріалізована культура палеолітичної доби виражає єдність двох протилежних процесів життєдіяльності етнічної спільноти – опредметнення і розпредметнення. Перший процес характеризується втіленням у речовий світ духовних сил людини, її уявлень, поглядів, почуттів, здібностей, перетворювальної діяльності, завдяки чому предметний світ стає соціально-культурним. Діяльність опредметнення втілюється не лише в речовій формі, але і в якості людини як суб'єкта самотворчості і етнотворення. Розпредметнення – це зворотній процес, внаслідок якого духовні сили, втілені в матеріалізованих культурних витворах, стають здатними формувати у людини відповідні здібності, духовні сили, якості, властивості. Завдяки культурним здобуткам первісна етнічна свідомість функціонує як атрибут соціальної системи діяльності. Отже, культура постійно тримає етнічну свідомість діючих індивідів під духовною напругою, розвиває здібності прийдешніх поколінь, які здатні до інновацій.

На території України археологічні знахідки верхньо-палеолітичної доби багатші за попередні часи і нараховують понад 800 пам'яток. Дослідники виділяють п'ять найвиразніших груп пам'яток: закарпатську, дністровську, волинську, середньодніпровську та степову [3, с. 10]. Вже на першій стадії започаткування культурогенезу спостерігається відмінність матеріальної культури. Ця специфіка обумовлена тим, що оречевлення і привласнення природнього середовища здійснювалося в різних природно-кліматичних зонах, де існували різні види тварин, які були об'єктом полювання. Крім того, зазначає В.Коцюбинський, «перехід опредметнення в оречевлення в процесі привласнення дуже часто відбувається на різних рівнях організації соціального суб'єкта (індивід, група, суспільство)» [6, с. 121].

Характерною ознакою розвитку будь-якого цілісного етнічного утворення є те, що воно, розвиваючись, привласнює певне природне середовище, яке відрізняється від інших і обумовлює продукування духовних і соціальних сил. Згідно археологічних досліджень, на території України в палеолітичну добу культурно-етнічна неоднорідність чітко визначилася. Первісні колективи склалися із сукупності сімей однієї стоянки і утворювали кровноспоріднену громаду [2, с. 4-6]. Безумовно, кожна така територіальна громада творила свій предметний світ за наявності спільних для багатьох подібних общин світоглядних уявлень, поглядів, серед яких людина усвідомлювала себе часткою природи, часткою тотема, тобто фіксується єдність індивіда, роду, своїх предків і духів природи. Леві-Брюль, характеризуючи первісну свідомість, писав, що «індивід, предок і тотем утворюють дещо єдине, не втрачаючи разом з тим своєї троїстості» [7, с. 59].

Кожна територіальна група етнічної спільноти, маючи тотемістичну форму свідомості, виокремлювала в природньому середовищі річ, яку наділяла духовною силою і вважала її пращуром. Саме через самоусвідомлення своєї належності до тотема всі його нащадки ставилися один до одного як до рідного. Тому матеріалізована культура містить в собі елементи тотемістичного світогляду. Ті речі первісного мистецтва, які символічно відображають спільного предка, мали інтегративне значення та були предметом магічних дійств.

Культура як матеріальний субстрат соціальної життєдіяльності людини примножується та урізноманітнюється, стає більш стійкою, міцнішою і виконує різноманітні духовні і практичні функції. Усвідомлення єдності первісної етнічної спільноти відбувається в контексті єдності з природнім середовищем. Ця єдність закріплена в первісних формах мистецтва, в якому тотемістична форма родової свідомості виконує духовно об'єднуючу, інтегративну функцію. Матеріальні носії духовності (первісні твори мистецтва) втілюють творчі смисли первісної спільноти, опредмечують їх та стають так чи інакше суспільним багатством. Наступні покоління у своїй етнічній життєдіяльності використовують раніше створені речі як засоби для власного саморозвитку, і тим самим додають до створеної культури свій внесок. В цьому знаходить свій вираз інволюційна трансформація культури, або культурогенез.

Первісний поділ праці сприяв розвитку творчих здібностей людини в окремих галузях привласнюючого господарювання. В добу мезоліту на території України «головними знаряддями праці стають лук та стріла... Застосування кістяного гачка зробило рибальство важливим джерелом наповнення харчового раціону» [3, с. 15]. Суспільний поділ праці на мисливські і рибальські різновиди мав вирішальне значення у створенні і неухильному збільшенні додаткового продукту, що вело до збільшення чисельності населення та розвитку його культури. За доби верхнього палеоліту практично всі регіони України були залюднені. Це породжувало більші можливості для спілкування та ідентифікації культури. С.Артановський в цьому контексті пише: «Історія культурних контактів характеризується все зростаючим переходом від ізольованості до все більш багатосторонніх зв'язків, від локальних зносин із своїми безпосередніми сусідами по території до більш широкого спілкування» [1, с. 103]. Чим багатшим ставав світ створених первісними етнічними групами на території України матеріальних і духовних цінностей в палеолітичну добу, тим складнішими і тіснішими ставали зв'язки, тим у більшій спільноті об'єднувалися люди.

Етнокультурна ситуація за доби мезоліту видається досить складною. Безперервна трансформація культурних традицій від палеоліту, через мезоліт до неолітичної доби простежена в Середньому Подніпров'ї [3, с. 15]. В ній спостерігається діалектична взаємодія двох тенденцій. Першою є

зростання культурної консолідації сусідніх етнічних груп до дедалі щільної спільності, яка водночас діє вшир і вглиб. Другою є тенденція до культурно-мовної і виробничої диференціації етнічних груп. В цьому контексті В.Щербаківський пише, що за доби палеоліту населення України мало багато спільного з населенням Західної Європи [13, с. 6-8]. Слід підкреслити, що йдеться про культурогенез тієї доби в межах Європи.

В процесі спілкування люди обмінюються предметами своєї життєдіяльності, в тому числі й культурними цінностями. «Проте на території України переважав автохтонний генетичний процес» [3, с. 15]. З особливою силою це проявляється в тому, що на фінальній фазі пізнього палеоліту зона автохтонної спільноти, на тлі якої складалася власне індоєвропейська мова, простягалася від Пониззя Дніпра і Криму до Північно-Західного Прикаспію на сході.

З подальшим закріпленням ранньопервісних мисливців і збирачів характерними прикметами їх культури є наявність сегментів мікролітів і трансїєподібних вкладників. В межах рибальства, полювання та збирання рослинної продукції створювалися споріднені культури із своїми міфологічними образами. Водночас традиції, звичаї, норми поведінки, що виникають у мисливців, збирачів та рибальських групах, виступають суспільним надбанням всього етнічного масиву, який спрямовує свої зусилля на їх збереження і зміцнення. Уявлення первісних людей, незалежно від виду привласнюючої діяльності про суспільний і природний світ, насичені фантастичними образами. Передумовою міфології було те, що на ранній стадії розвитку людини її суб'єктивні здатності і здібності слабо розвинуті. «Для людини в будь-яких життєвих ситуаціях міф був конче необхідною категорією... Міфічне і реальне тісно перепліталися» [4, с. 63]. Ця єдність обумовлювала також єдність духовного і речового, душевного і тілесного.

З розвитком мисливської діяльності сформувалися різні міфічні образи, матеріалізовані в культурі. Наприклад, провідною фігурою у мисливських обрядах є персона «людина-звір». Її роль виконував один із мисливців, який у ритуальному вбранні зооморфного характеру, завдяки певним діям, здійснював, так би мовити, зв'язок соціуму з тваринним світом [4, с. 77]. У міфологічному образі «людина-звір» втілений позитивний смисл уявлення про «співтворення» світу людської культури. Водночас в ньому сумісно існують не лише два реальні образи, але й внутрішня буттєва ситуація. Поряд з емпіричною реальністю є сфера духовного єднання людини і звіра. Духовний момент буття мистецького образу «людина-звір» має два аспекти: з одного боку, людські духовні переживання, які мисливець відчуває на полюванні, відтворюються в ритуальному магічному танці, з другого – само ритуальне дійство є вторинним конструктивним моментом.

Міфічний образ є складником культури, невіддільним від її загального смислу. Міф є певним продуктом думки або явищем світогляду і

знаходиться в культурі у двох іпостасях: матеріалізованому образі та його духовному смислові, більш інтимному, ніж загальний елемент міфологічної думки. Внутрішній світ матеріальної культури первісних спільнот неоднорідний: в ньому переплітаються переживання людей, їх почуття, які виражають сутність етнічного існування.

Палеолітична культура, створена на території України, – це сфера етнічного життя, творіння етнічного духу, матеріалізованого в різні форми, де співпричетні всі сили людини і властивості. З виникненням первісної культури форми спілкування, розвиток і зміна певних орієнтирів у світосприйнятті і світовідчутті здійснюється в контексті смислів, що в ній запрограмовані. Можна констатувати, що єдність естетичного і сакрального в палеолітичній культурі на території України не лише розкриваються як «певні доміанти обрядово-ритуальної діяльності, а й несли в собі інформацію щодо подальшої соціалізації суспільства в цілому» [4, с. 80].

Первісна культура наскрізь символізована сакральним змістом, живе діяльністю етнічної спільноти і лише нею. Співтворчість у духовності в єдиний реально і сакральню перетворюючий процес етнічної предметної діяльності, взятий в цілісності, без розподілу на окремі естетичні, моральні чи релігійні почування. Якщо в життєдіяльності первісної етнічної спільноти культура з її різноманітною символікою не охоплюється етнічним духом, то цілком зрозуміло, що творчий зміст приховується від розуміння. Творчість і співтворчість в культурогенезі є не часткове, другорядне явище – вона невід’ємний від життєдіяльності процес. Традиційність спрямована не на омертвіння культури, а на її усталеність і неперервність самого творчого духовного процесу. Цим зумовлюється урізноманітнення змісту мистецьких форм первісної культури на території України.

Культура була найдосконалішим атрибутом саморегуляції та активізації всіх форм життя. При всій багатоманітності міфічних образів палеолітичної культури їх синтез має наступну структуру: 1) модель етнічно-значущих умов діяльності; 2) певна «програма» виконавчих у виробництві дій; 3) інформативна база про реально досягнутий рівень привласнення і освоєння природи і соціального життя. Вона являла собою певною мірою замкнений контур регулювання всіх сфер життєдіяльності та мала в собі інтенцію до корекції поведінки людей, форм їх переживань.

В первісному мистецтві, яке було складовою культури, консерватизм утримувався більшою мірою у речовій формі, яка не була без живої духовності. Адже мистецтво включалося в культові та обрядові дійства, в процесі яких людина оновлювала свій внутрішній світ і розвивала інтенцію духу. Жадоба нових відчуттів і переживань супроводжувалася творчою ініціативою, яка була виразом самого життя. З приводу цього С.Франк пише, що життя по суті є невинним плином становлення, творчим пориванням душі, припливом в емпірію буття нових сил і змістів, які безперервно народжуються в темних надрах вільного духу [12, с. 127].

Творчий характер обрядових дійств первісних спільнот можна зрозуміти лише в якості відтворюючої, репродуктивної духовності, яка завжди була цілісним утворенням з матеріальним субстратом етнічної культури. Творчий акт можна розглядати як домінанту художньо-образної структури найдавнішого мистецтва. Тому мистецька творчість є єдиним реально та духовно перетворюючим процесом предметної діяльності. «Мистецтво найдавніших часів, вбираючи різні функції і обрядово-магічні, практично-пізнавальні, звуково-комунікативні є важливим і невід'ємним компонентом культур... Мистецтво пізнього палеоліту є первинним корінням, з якого виростають дві великі гілки... найдавніші форми мовної, музичної, танцювальної та акторської творчості... Друга – найдавніші форми прикладних мистецтв, архітектури, скульптури, живопису, графіки» [4, с. 92].

Палеолітична культура наших пращурів як сутнісне визначення первісної етнічної предметної діяльності, яка розвинулася на основі привласнюючого господарювання, є водночас визначенням етнічної самосвідомості, творчого духу та найглибшою особливістю початку культурогенезу.

1. Артановский С.Н. Историческое единство человечества и взаимное влияние культур. – Л., 1967. – 308 с.
2. Генінг В.Ф. Соціальні форми первісності // Археологія. – 1989. – № 4. – 12 с.
3. Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – 280 с.
4. Історія української культури. – Т. 1. – К., 2001. – 1134 с.
5. Козловський В.П. Культура слов'ян: генезис і функції. – К., 1996. – 396 с.
6. Коцюбинський В.Й. Привласнення: соціальні аспекти. – К., 1999. – 230 с.
7. Леви-Брюль. Первобытное мышление. – М., 1936. – 421 с.
8. Павленко Ю.В. Передісторія давніх Русів у світовому контексті. – К., 1994. – 400 с.
9. Рудинський М.Я. Кам'яна Могила. – К., 1961. – 93 с.; Даниленко В.М. Кам'яна Могила. – К., 1986. – 154 с.
10. Смирнов С.В. Релігійність неандертальця: аргументи за і проти // Археологія. – 1998. – №1. – 8 с.
11. Тарасенко Н.Ф. Природа, технология, культура. Философско-мировоззренческий анализ. – К., 1985. – 411 с.
12. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992. – 511 с.
13. Щербаківський В. Кам'яна доба. – Мюнхен, 1947. – 87 с.

In the article the beginning of the cultural genesis on the Ukrainian area is being examined; the spiritual intensions and the methods of their materialization in the art form of the primal period, their stabilization and auto reproduction are being analyzed.

Key words *cultural genesis, ethnogenesis, culture confusion*

УДК 664.6 / 7 + 663.531 +338 +658.5

Наталія Кирич

РОЛЬ ГОСПОДАРСЬКО-ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано організаційно-економічну категорію господарської та фінансової стабільності функціонування підприємств в контексті сталого розвитку України.

Ключові слова: сталий розвиток, організаційно-економічні фактори, переробні підприємства, харчова промисловість, господарсько-фінансова стабільність, ефективність.

У відповідності до концепції «Переходу України до сталого розвитку» постає необхідність стабілізації суспільного виробництва, впровадження нових господарських механізмів функціонування виробничої сфери та сфери послуг, забезпечення їх господарської та фінансової стійкості.

Ці та інші обставини зумовлюють необхідність вивчення вищезазначених організаційних та техніко-економічних складових стабілізаційних процесів безпосередньо на господарських об'єктах із вивченням і врахуванням виникнення причин гальмування розвитку економіки на сучасному етапі, розглядом соціально – економічної ситуації як в регіоні, так і державі, з метою виявлення стабілізаційних економічних факторів та використання їх в умовах як підприємств переробних галузей, так і економіки України загалом.

У фінансово-економічній літературі єдиного і комплексного визначення поняття «господарська і фінансова стійкість (стабільність)» немає. Так, наприклад, російські автори А.Д.Шеремет і Р.С.Сайфулін фінансовою стійкістю (стабільністю) вважають стан рахунків підприємства, який характеризує його постійну платоспроможність. Забезпеченість запасів і затрат джерелами формування є суттю фінансової стійкості, у той час як платоспроможність виступає її зовнішнім проявом. Українські автори Є.В.Мних і І.Д.Ференц додають, що запас джерел власних коштів – це запас фінансової стійкості підприємства, але за умови, що його власні кошти перевищують позичені.

В.Й.Плиса, П.Я.Попович та М.С.Свєшнікова вважають, що фінансова стійкість (стабільність) – це фінансова незалежність підприємства, його здатність маневрувати власними засобами, достатня фінансова забезпеченість безперебійного процесу діяльності. Згідно з висловлюванням М.Я.Коробова, якщо параметри діяльності підприємства та розміщення його фінансових ресурсів відповідають критеріям позитивної характеристики

фінансового стану, то лише тоді кажуть про фінансову стійкість (стабільність) підприємства. Іваненко В.І., Болюх М.А. вважають, що фінансова стійкість (стабільність) відображає такий стан його фінансових ресурсів і такий ступінь їхнього використання, при якому підприємство, вільно маневруючи грошовими засобами, здатне забезпечити безперебійний процес виробництва та реалізації продукції, а також затрати на його розширення й оновлення. Усі ці та інші аналітичні дослідження демонструють розрив у поняттях між фінансовою і господарською стабільністю і ототожнюють поняття стійкості та стабільності.

Забезпечення стабільного розвитку підприємств не можливе без розробки та застосування організаційно-економічного механізму управління, який впливає на ці процеси. В свою чергу, сталий розвиток суспільства передбачає стабільне функціонування всіх галузей народного господарства та їх висхідний, поступальний рух. Для послідовного і логічного розгляду цих завдань нами пропонується схема дослідження проблем управління організаційно-економічними та технологічними факторами на фінансову та господарську стабільність функціонування переробних підприємств (рис. 1).

Управлінські працівники різного ієрархічного рівня по-різному трактують поняття стабільність, сталість розвитку в контексті понять фінанси, господарство тощо. У той же час причини, що зумовлюють невідповідність належного рівня фінансової стійкості, якраз можуть бути різними і залежати від господарської діяльності. Найчастіше фінансові ускладнення виникають унаслідок не лише низької організації виробництва загалом, а в першу чергу через:

- накопичення невиправданих (понаднормативних) залишків товарно-матеріальних цінностей на складах підприємства;
- зривів у ресурсному забезпеченні показників виробничої діяльності (обсяги, якість, асортимент продукції тощо);
- затримки реалізації продукції (затоварювання, падіння цін і попиту, збільшення простроченої дебіторської заборгованості покупців);
- зниження рентабельності виробництва, а отже, і суми прибутків і обігових коштів в частині прибутку, що реінвестується;
- втрати обігових коштів через невиважені управлінські рішення;
- вилучення коштів у підприємства адміністративним, судовим, податковим, або інфляційним шляхом;
- несподіване банкрутство боржників, зростання конкурентного тиску закордонних компаній, збитки від стихійних лих, зміну митних процедур тощо.

На нашу думку, усі причини та фактори, що змінюють рівень господарської і фінансової стабільності, можна поділити на дві великі групи: тактичні та стратегічні. До тактичних причин слід віднести ті, які впливають на рівень господарсько-фінансової стабільності підприємства.

До стратегічних причин належать ті техніко-економічні фактори, які впливають на досягнення належного рівня господарсько-фінансової стабільності. Крім цього, до них слід віднести помилки у стратегії управління, у політиці фінансування тощо.

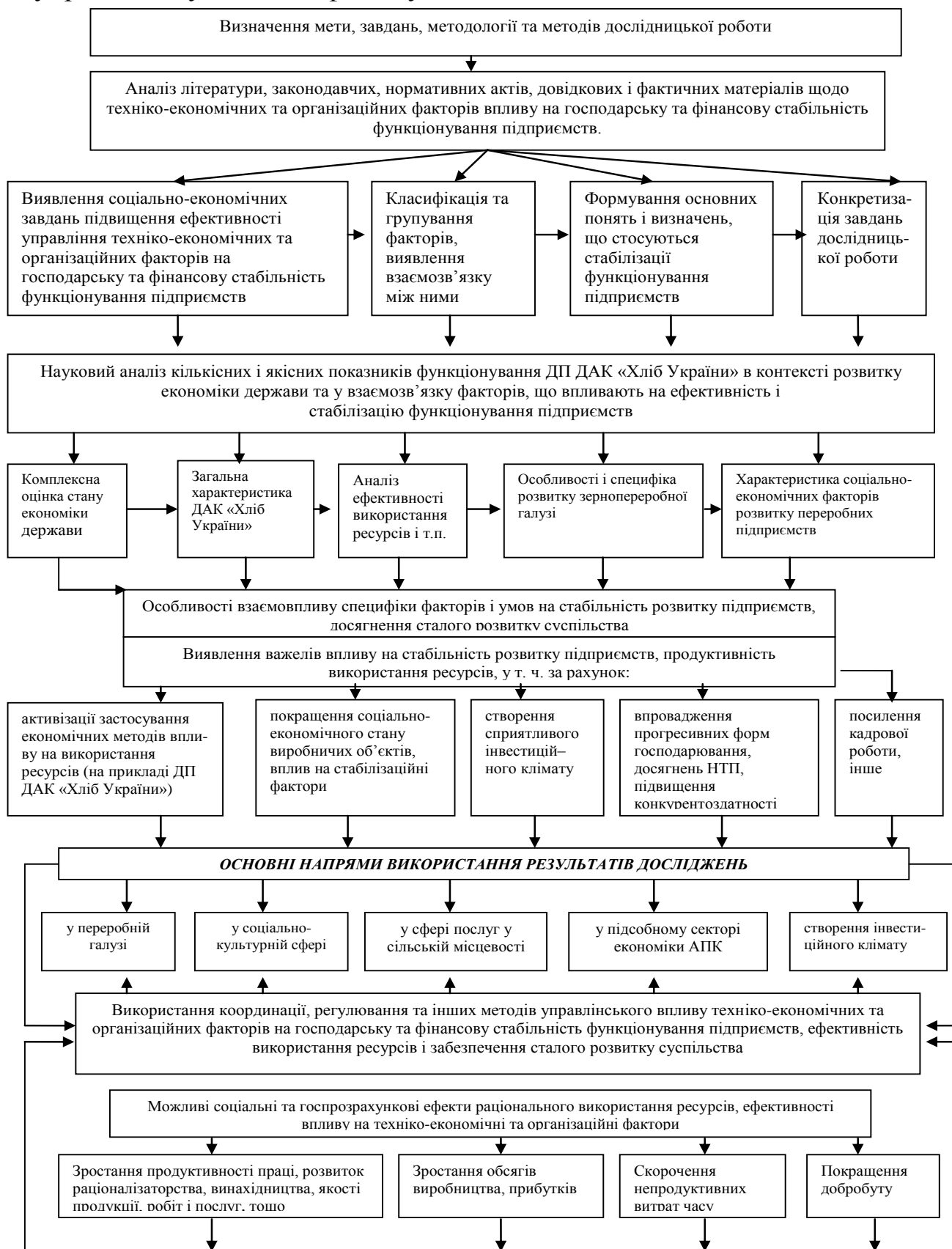

Рис. 1. Програма дослідження проблем управління організаційно-економічними факторами на господарську та фінансову стабільність функціонування підприємств

Фактори, що впливають на фінансову стійкість, можна поділити на внутрішні й зовнішні. Внутрішня господарсько-фінансова стабільність підприємства відображає такий стан його ресурсного потенціалу, матеріально-речової та вартісної структур виробництва і таку його динаміку, за наявності якої забезпечуються стабільно високі результати господарсько-фінансового функціонування підприємства. В основі досягнення внутрішньої стійкості (стабільності) підприємства лежить своєчасне і гнучке управління внутрішніми та зовнішніми факторами його діяльності.

Зовнішню стабільність слід визначати на основі стабільності економічного середовища, в рамках якого здійснюються господарські операції підприємства. Вона досягається відповідним макроекономічним регулюванням ринкової економіки.

Можливе виділення так званої спадкової стійкості (стабільності), що визначається наявністю певного запасу міцності, досягнутого підприємством за період його попередньої діяльності, і яка захищає від впливу несприятливих дестабілізуючих факторів.

Отже, на наш погляд, стабільним є такий господарський суб'єкт, який за рахунок використання впливу техніко-економічних факторів, власних засобів, покриває засоби, вкладені в активи (основні фонди, нематеріальні активи, обігові засоби), не допускає невиправданих ресурсних витрат дебіторської та кредиторської заборгованості, здатний забезпечити безперебійність процесу виробництва та реалізації, здійснює постійне розширення й оновлення процесів виробництва, забезпечуючи вимоги концепції сталого розвитку суспільства.

Найчастіше керівники відзначають, що необхідною умовою життєздатності підприємств у ринкових умовах та основою поступального розвитку є його господарсько-фінансова стабільність. Це комплексне поняття перебуває під впливом різних техніко-економічних, організаційних та інших факторів. Точність формулювань і визначень диктує конкретність і точність дій та вчинків. Наприклад, стабільність фінансів на підприємстві може бути забезпечена за умови організованого виробництва, постійної реалізації товарів, робіт і послуг та одержання виручки, достатньої за обсягом, щоб виконати не лише свої зобов'язання, а й висхідний розвиток. Водночас для поступального розвитку підприємства та його відтворення необхідно, щоб у нього після погашення витрат на виробництво, здійснення всіх розрахунків залишався такий розмір прибутку, який би дав змогу відтворити й вивести його на конкурентоздатний рівень. Тобто, потрібно зазначити, що фінансова стабільність передбачає не лише організацію руху грошових потоків підприємства, який забезпечив би постійне перевищення

доходів над витратами, а й збереження відповідної господарської стійкості. Таким чином, висока фінансова стабільність досягається лише тоді, коли у підприємства є достатньо власних засобів, які ефективно використовуються, якими ефективно управляють. Одним словом, *фінансова стійкість* – це результат цілеспрямованої діяльності господарських структур, який свідчить про забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами, характеризує рівень їх використання, обумовлює раціональні напрями їх розміщення тощо. Вона має тісний зв'язок з ефективністю виробництва, а також із кінцевими результатами діяльності підприємства. Зазначимо, що зменшення обсягів виробництва, збиткова діяльність, висока собівартість продукції спричиняють нестійкість, а то і втрату фінансової стійкості.

Проведений аналіз дав можливість зробити висновок, що господарсько-фінансова стійкість – це результат цілеспрямованої управлінської діяльності, яка свідчить про забезпеченість підприємства власними засобами та фінансовими ресурсами, високий рівень їх ефективного використання.

Враховуючи вищезазначене, учені України мають також спрямувати свої зусилля на глибокий аналіз причин виникнення кризової еколого-економічної ситуації в країні. Такий аналіз повинен відобразити як теоретичні, так і практичні питання наукового обґрунтування процесів гармонізації інтересів діяльності суспільства з вимогами законів природи на основі ефективного використання природно-ресурсного потенціалу та подальшого забезпечення ефективного сталого розвитку суспільства.

Крім цього, розробка стратегії сталого соціально-економічного розвитку України потребує максимально ефективного використання її наукового потенціалу, концентрації зусиль учених на поглибленому аналізі екологічно обґрунтованої структури та технологій народногосподарського комплексу з точки зору охорони навколишнього середовища, особливо у сфері аграрного сектору економіки.

Проблема сталого розвитку України поєднує в собі три важливих взаємообумовлених аспекти – соціально-економічний, природничий та технологічно-технічний. Зазначені аспекти були ґрунтовно розглянуті під егідою Наукової ради та Національного Комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» на трьох робочих семінарах за участю провідних фахівців України. Кінцеві результати їхньої роботи повинні сприяти концентрації зусиль учених на розробці наукових основ сталого соціально-економічного розвитку. Його головна методологічна передумова – це пріоритет проблем соціально-економічного прогресу.

Кружок С.І. вважає, що майбутнє України з точки зору сталого розвитку – це єдино можливий шлях для становлення країни. Необхідно підкреслити, що для реалізації цих принципів ми маємо всі підстави. Йдеться не тільки про суттєво деградоване природне середовище і високий рівень забруднення, а й про кризовий стан економіки.

Узагальнивши існуючі точки зору нами зроблено висновок, що для умов України сталий розвиток може бути визначений як процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення гарантованого задоволення принаймні мінімально необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь.

З урахуванням особливостей сучасного періоду, який переживає Україна, цілями сталого розвитку держави, на нашу думку, повинні стати:

1. Соціальна справедливість – встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного та соціального благополуччя.

2. Економічне процвітання – забезпечення можливостей, мотивів і гарантій праці громадян, якості життя, функціонування ефективної економіки та раціонального споживання матеріальних ресурсів.

3. Забезпечення високої якості стану навколишнього природного середовища – створення умов усім громадянам для життя в здоровому навколишньому середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист відновлення біологічного різноманіття.

4. Раціональне ресурсокористування – створення системи гарантій раціонального використання всіх видів ресурсів та потужностей на основі дотримання національних інтересів країни та збереження ресурсів для майбутніх поколінь.

5. Демографічна стабільність та зайнятість населення – формування ефективної державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення України, надання всебічної підтримки молодим сім'ям, охорона материнства і дитинства.

6. Міжнародне співробітництво – активна співпраця з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою досягнення загально планетарної стабільності та злагоди.

Таким чином, стратегічним напрямом усіх економічних реформ має стати посилення їх соціально-екологічної спрямованості, що реалізується через вирішення таких основних завдань:

- покращення соціально-економічних та виробничих показників;
- характеристик та умов праці;
- підвищення реальних доходів населення на базі державного регулювання заробітної плати та пенсійного забезпечення;
- зростання освітнього і культурного рівня населення;
- створення сприятливих умов для охорони здоров'я, материнства і дитинства.

Завдання конкретизуються у всіх сферах виробничо-господарської діяльності переробних підприємств. Зокрема, для підприємств агропромислового комплексу головними завданнями в сфері економіки є:

- формування економічної збалансованості аграрного виробництва в регіонах з урахуванням їх природно-ресурсного потенціалу, раціонального використання природно-економічних умов;
- дотримання норм екологічної безпеки при реформуванні структурних продуктових підкомплексів, розвиток існуючих та розміщення нових виробництв;
- прискорений розвиток та модернізація переробної сфери, зменшення втрат продукції, підвищення її якості;
- впровадження екологічно прогресивних технологій, що адаптовані до місцевих умов;
- реалізація заходів, щодо підвищення родючості ґрунтів.

Отже, вище викладене дозволяє стверджувати, що принциповими рисами організаційно-економічного механізму реалізації в Україні основних принципів сталого розвитку є:

по-перше - переважно державне регулювання процесу сталого розвитку, максимальне використання власних можливостей економіки України, особливо її природних сировинних ресурсів, виробничого, науково-технічного та інтелектуального потенціалу;

по-друге - врахування конкретної ситуації, у якій буде здійснюватись процес сталого розвитку, визначення пріоритетів і включення їх до плану на кожний рік відповідно до фінансових можливостей держави;

по-третьє - поєднання державного впливу з ринковими формами сталого розвитку, стимулювання якісних змін шляхом позачергового фінансування, кредитування, матеріально-технічного та валютного забезпечення, надання економічних пільг пріоритетам сталого розвитку.

1. Іваненко В.І., Болюх М.А. Економічний аналіз господарської діяльності. – К. : ЗАТ «Нічлава», 1999. – 204 с.

2. Кирич Н.Б. Від стабілізації суспільного виробництва - до сталого розвитку суспільства: Монографія. – Тернопіль: ТДТУ, 2003. – 203 с.

3. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: Навчальний посібник. – К. : Знання, 2001. – 378 с.

4. Кружок С.І. Оцінка фінансового стану підприємств // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 40–47.

5. Мних Є.В., Ференц І.Д. Економічний аналіз: Навчальний посібник. – Львів: Армія України, 2000. – 144 с.

6. Плиса В.Й. Стратегія управління фінансовою стійкістю підприємства // Фінанси України. – 1999. – № 11. – С. 36–41.

7. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 415 с.

8. Свешникова М.С. Стратегія управління фінансовою стійкістю підприємства // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 148–151.

9. Шеремет А.Д., Сайфулін Р.С. Финансы предприятий. – М. : ИНФРА, 1999. – 343 с.

The ROLE of ECONOMIC-FINANCIAL STABILITY in ENTERPRISE FUNCTIONING In the CONTEXT of STEADY DEVELOPMENT of UKRAINE

Annotation. The organizationally- economic category of enterprises economic and financial stability functioning is analysed in the context of steady development of Ukraine.

Keywords: steady development, organizationally-economic factors, processing enterprises, food retail industry, economic-financial stability, efficiency.

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ

Анотація. В даній науковій статті розкриті особливості управління персоналом як складового елемента антикризової стратегії підприємства. Запропонована системна концепція антикризового управління персоналом повинна включати не тільки заходи по виходу з кризової ситуації, що склалася, але і систему заходів попередження кризової ситуації, а також конкретні дії персоналу.

Ключові слова: антикризова стратегія, антикризове управління, криза, кризова ситуація, антикризовий менеджмент, системна концепція.

1. Вступ. Головне завдання антикризового управління – вироблення ефективної антикризової стратегії, в основі якої закладені ризикові управлінські рішення, які б дозволили досягти поставленої мети і результатів при мінімальних затратах і мінімальних негативних наслідках. Антикризова стратегія організації повинна бути сформована таким чином, щоб більшість кризових негативних явищ можна передбачати і на цій основі усувати їх, а ті, які не підлягають усуненню, могли б бути зменшені (послаблені) [6, с. 54]. Дане завдання організація буде готова реалізувати шляхом ефективно поставленого антикризового управління персоналом. Важливість "людського капіталу", "людських відносин" важко переоцінити, що особливе значення має в антикризовому менеджменті, коли роль людського фактора невпинно зростає. Поведінка людей у проблемних ситуаціях – найважливіший аспект антикризового менеджменту. Реакція колективу, реакція керівництва на ті чи інші обставини, сторони виробничої діяльності підприємства в період назрівання, прояву, ліквідації і післякризового управління – це саме ті питання, які необхідно враховувати в першу чергу [3, с. 236]. Можна виділити наступні основні фактори, що визначають ефективність антикризового управління персоналом:

1. Професіоналізм антикризового управління і спеціальна підготовка персоналу. У даному випадку мається на увазі не тільки загальний професіоналізм управління, що необхідний, але й ті професійні знання і навички, що відображають особливості антикризового управління. Такий професіоналізм народжується в процесах спеціального навчання, цілеспрямованого акумулювання досвіду і розвитку мистецтва управління в критичних ситуаціях.

В останні роки в Україні стали приділяти більше уваги спеціалізованій підготовці антикризових керівників, що здатні виводити підприємство з кризи з найменшими втратами. Їхня професійна підготовка орієнтована на кризові ситуації. Але й при підготовці звичайних менеджерів необхідно велику увагу приділяти розвитку здібностей до управління в критичних

ситуаціях. Антикризове управління повинно стати необхідним елементом будь-якого виду управління.

2. Мистецтво управління, дане природою і придбане в процесі спеціальної підготовки, варто виділити в переліку факторів ефективності антикризового управління. У багатьох кризових ситуаціях індивідуальне мистецтво управління є вирішальним чинником виходу з кризи чи його пом'якшення. Тому для антикризового управління особливо важливо здійснювати психологічне тестування менеджерів, відбирати такі особистості, що здатні певним чином реагувати на наближення кризи й управляти в непередбачуваних ситуаціях.

3. Методологія розробки ризикованих управлінських рішень. Така методологія повинна бути створена й освоєна, тому що вона значною мірою визначає такі якості управлінських рішень, як своєчасність, повнота відображення проблеми, конкретність, організаційна значимість. Ці властивості мають особливе значення в антикризовому управлінні [1, с. 147].

Важливим фактором ефективності антикризового управління є також корпоративність, що в організації чи фірмі може проявлятися по різному. Корпоративність – це розуміння і прийняття всіма працівниками мети та цілей організації, готовність самовіддано працювати для їх досягнення, це особливий вид інтеграції всіх ділових, соціально-психологічних і організаційних відносин в колективі. Особливу роль в ефективності антикризового управління відіграють оперативність і гнучкість управління. У кризових ситуаціях часто виникає потреба у швидких і рішучих діях, оперативних заходах, зміні управління за ситуаціями, що складаються, адаптації до умов кризи. Інерційність у цьому випадку може відігравати негативну роль.

У багатьох ситуаціях є потреба в зміні стратегії управління, розробці спеціальних програм антикризового розвитку. Якість програм і стратегічних установок можуть бути різними. Від цього не може не залежати антикризове управління і в цілому реалізація антикризової стратегії фірми. Окремим пунктом варто виділити людський фактор. В певній мірі він відображає фактори корпоративності і лідерства, мистецтва управління. Але для антикризового управління необхідно мати на увазі існування поняття антикризової команди – найближчих помічників антикризового менеджера, що можуть користуватися його особливою довірою і здатні узгоджено і цілеспрямовано здійснювати програму антикризового управління [5, с. 286].

2. Постановка завдання. Антикризове управління персоналом, як усяке управління взагалі, характеризується певними технологічними схемами управління. Однак тільки специфіка антикризового управління персоналом здатна відобразити специфіку його технології. Тут істотний вплив можуть мати фактори дефіциту часу, зниження керованості, конфліктності інтересів, високого ступеня невизначеності і ризику,

складного переплетення проблем, тиску зовнішнього середовища, зниження конкурентоспроможності, порушення балансу влади [2, с. 65].

Технологія антикризового управління персоналом – це комплекс послідовно здійснюваних заходів щодо прийняття управлінських рішень щодо попередження, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків. Вона допускає як велику дослідницько-аналітичну роботу, так і соціально-організаційну діяльність. Не можна технологію антикризового управління персоналом зводити тільки до пошуку варіантів поведінки як об'єктів, так і суб'єктів управління. Це технологія активної управлінської діяльності в повному комплексі всіх її функцій, ролей і повноважень. Технологічна схема антикризового управління персоналом із відповідних етапів, які характеризують зворотно-поступальну послідовність різних операцій і їх груп при розробці та реалізації управлінських рішень і, таким чином, – оптимального варіанту виходу організації (підприємства) із кризової ситуації (передбачуваної чи непередбачуваної) [4, с. 99].

1. На першому етапі антикризового управління створюється спеціалізована робоча група (команда). Вона може складатися як із власних кадрів організації, так і з фахівців, сторонніх, запрошених лише на час можливої чи реальної кризової ситуації. Фахівці повинні володіти як теоретичними, так і практичними знаннями і навиками організації роботи персоналу в кризових ситуаціях.

2. На другому етапі передбачається перевірка доцільності і своєчасності проведення заходів щодо антикризового управління. При недоцільності відбувається повернення до вихідної ситуації – пошуку нових цілей, планування за ними спеціальних заходів. Якщо є обґрунтування доцільності і своєчасності "включення" антикризового управління, відбувається перехід до наступного кроку.

3. На третьому етапі проводиться розробка управлінських рішень антикризового характеру, що здійснюється в свою чергу в кілька етапів. Основними з них є збір вихідної інформації про ситуацію в організації, структурно-морфологічний аналіз ситуації, визначення шляхів виходу організації з кризової ситуації, визначення необхідних ресурсів, перевірка можливості досягнення поставлених цілей.

4. На четвертому етапі створюється система реалізації управлінських рішень з виходу організації з кризової ситуації. При цьому групою фахівців, що підготувала ці рішення, визначаються їх конкретні виконавці. Виконавець повинен мати у своєму розпорядженні необхідні і достатні ресурси для виконання антикризового управлінського рішення, а також за своєю кваліфікацією повинен відповідати рівню і складності поставлених перед ним завдань. У протилежному випадку виконання заходів антикризового управління піде за іншою схемою, відмінною від запланованої, або стане неможливим.

5. На п'ятому етапі антикризового управління здійснюється

організація виконання управлінських рішень. Це конкретні організаційно-практичні заходи, реалізація яких у чітко визначеній послідовності дозволить досягти цілей, поставлених в антикризовому управлінні.

6. На наступному (шостому) етапі здійснюється оцінка й аналіз якості виконання управлінських рішень за показниками діяльності організації. У випадку, коли виконання рішення не привело до яких-небудь змін (позитивних чи негативних), розглядають причини, з яких не виконані рішення чи отримані результати, відмінні від запланованих показників. Після визначення причин незадовільного виконання управлінського рішення готують нове рішення з урахуванням отриманих результатів від уже проведених заходів антикризового управління. Якщо виконання управлінського рішення дало свої позитивні результати, тобто, у роботі фірми та її персоналу намітилися тенденції до поліпшення показників господарської діяльності, але не в повному обсязі, що необхідний, то вносяться зміни в систему реалізації управлінських рішень.

7. На сьомому етапі перевіряється доцільність проведення подальших робіт з виходу організації з кризової ситуації, що складається у визначенні того, на якій стадії виконання знаходиться антикризова програма. Якщо фахівцями дається висновок про виконання антикризової програми, а ситуація кризового стану організації на ринку не змінилася, необхідно провести розробку заходів щодо зміни статусу організації, зокрема можливе визнання її банкрутом і проведення заходів, пов'язаних з реалізацією процедур визнання банкрутства. У випадку, коли антикризова програма виконана, а зовнішня ситуація стану організації змінилася, систему антикризового управління адаптують до умов, що змінилися на ринку. Для виходу організації з кризової ситуації проводиться підготовка додаткових управлінських рішень антикризового характеру.

8. На заключному, восьмому етапі, для даної технологічної схеми антикризового управління розробляються заходи щодо прогнозування майбутніх кризових ситуацій. Прогнозування є невід'ємною частиною технології антикризового управління. Воно дозволяє, якщо не уникнути кризової ситуації, то підготуватися до неї і мінімізувати її наслідки [7, с. 116]. Якщо аналіз вказує на наближення значної небезпеки, що може наступити швидше, ніж фірма проаналізує ситуацію і зробить відповідні висновки, повинна негайно задіятися, розроблена заздалегідь, надзвичайна антикризова програма. Вона передбачає, насамперед, встановлення постійного спостереження за економічними, політичними, соціальними тенденціями і розвитком подій за межами фірми на предмет появи кризових проблем, їхній аналіз й швидке інформування керівництва про все, що заслуговує на увагу, що забезпечить у свою чергу здійснення оперативного управління спеціальною групою вищого керівництва фірми, що володіє для цього необхідними ресурсами і повноваженнями.

3. Результати. Вихід підприємства з кризового стану вимагає розробки системної концепції антикризового управління персоналом, яка дозволить швидко реагувати на події, передбачати появу нових небажаних тенденцій, контролювати результати діяльності фірми та її персоналу. Інтенсивність роботи над розробкою даної концепції багато в чому залежить від швидкості розвитку ситуації, насамперед, у зовнішньому середовищі фірми. І чим швидше і в повній мірі фірма підготовлена до початку «бойових» дій, тим менше часу їй необхідно для відповідної реакції.

При реалізації такої кадрової концепції, в структурі підприємства повинні бути служби, які постійно повинні аналізувати кризові ситуації і пропонувати конкретні рішення і рекомендації. Іншими словами, з появою кризових і надзвичайних ситуацій фірма переходить на ситуаційне антикризове управління, яке повинно бути основою даної системної концепції управління персоналом.

Усе це дає можливість оперативно переглядати пріоритетність проблем відповідно до швидкозмінливих обставин. Успішність діяльності таких служб багато в чому визначається тим, що вона сумісна з більшістю організаційних структур і одночасно не залежить від них. Фахівці створеної групи (команди) повинні мати мистецтво вирішення проблем у процесах антикризового управління і практичною методологією ефективного управління в умовах ризику і невизначеності. Вони повинні мати спеціальну підготовку в галузі управління, розуміти і враховувати специфіку роботи підприємства в регіональній і галузевій інфраструктурі, функціональну специфіку управління фінансами, персоналом, технологіями, інформаційними потоками. Група може бути виділена в окрему структурну одиницю чи мати статус консультуючого органу при апараті управління організацією. Критеріями добору в корпус фахівців антикризового управління є специфіка особистості, досвід практичної діяльності, характер освіти і соціально-психологічна спрямованість діяльності.

У надзвичайній ситуації відбувається перерозподіл функцій самого керівництва з контрольних на координаційні й оперативно регулюючі функції. Ці функції, якщо змушують обставини, набувають форми «твердого» адміністрування. Управління тут вимагає рішучих змін, коли всі кроки в потрібному напрямку розписані буквально по днях і годинах. У таких випадках доводиться постійно «сортувати» (рангувати) усі проблеми підприємства на найважливіші завдання, що вимагають негайного вирішення. Потім впливають важливі проблеми середньої терміновості, важливі, але не термінові, але які все одно вимагають пильної уваги і, нарешті, проблеми, що не заслуговують уваги і скидаються в «нагромаджувач».

Примусові зміни, звичайно, викликають опір людей, ступінь і джерела якого заздалегідь передбачити важко, тому вони виявляються дорогими, що вимагають від керівництва великої наполегливості, володіння

різноманітними прийомами впливу на людей. Коли фірма під загрозою, від колективу це приховувати не можна, оскільки співробітники замість того, щоб займатися справою, почнуть з'ясовувати, що ж усе-таки, відбувається, чим ще більше збільшать хаос і плутанину.

Найбільш відповідальний етап при виході організації з кризової ситуації – розробка управлінських рішень. Тому згідно даної концепції якість управлінських рішень, прийнятих в умовах кризи, повинна класифікуватися залежно від важливості і складності факторів впливу, а саме:

I. Категорія проблем:

1. Стандартні проблеми. їх розв'язання вимагає чіткого дотримання визначених стандартів. Такі проблеми не допускають ніяких відхилень і в їхньому вирішенні головну роль повинні відігравати уміння і навички.

2. Типові проблеми зважуються на базі безлічі визначених, заданих правил, причому в ході вирішення потрібно з наявної безлічі вибрати конкретний, найчастіше єдиний набір правил, які дозволяють домогтися успіху.

3. Евристичні проблеми. У ході їх вирішення потрібно або знайти десь, наприклад, у літературі, або сформулювати самим правила їх вирішення з наступним їх використанням.

В даний час фахівці, що займаються антикризовим управлінням, методично достатньо добре підготовлені до вирішення стандартних і типових проблем. Але сучасний і тим більше завтрашній менеджер повинен мати якості ефективного евристичного мислення. Менеджер нового типу постійно, особливо в кризових умовах економіки, змушений буде вирішувати евристичні проблеми. Саме тому його методичний апарат повинен дозволяти сприймати потік інновацій як природну необхідність постійного удосконалювання управління.

II. Умови використання:

- квазістабільні, чи сприятливі, умови, коли перед фахівцем не виникає ніяких непередбачених ситуацій, він перебуває в звичайній, спокійній обстановці;

- екстремальні, тобто такі умови, коли фахівцеві потрібно показати усі його якості, за якими будуть судити про його професійну придатність і від яких якоюсь мірою залежить його подальша доля;

- кризові умови, тобто коли виникають непередбачені ситуації, що ведуть чи можуть довести до зриву звичайних показників діяльності, а в окремих випадках приводять до аварій, катастроф і аналогічних явищ.

Сучасний менеджер зараз, як правило, підготовлений до діяльності в квазістабільних умовах. Але життя – це не рівна дорога, а постійні іспити і непередбачені проблеми. Тому обов'язок ефективного менеджера – вміти передбачати можливі екстремальні ситуації і кризи. Передбачаючи потік майбутніх змін, він створює таке поле інновацій, яке дозволить мінімізувати

збиток від катаклізмів, які насуваються. Формування антикризового управління в контексті вибору інноваційної та кадрової політик стає в Україні найбільш актуальним питанням. Менеджер повинен не просто відгукуватися на проблеми, а давати цілісну картину можливих варіантів розвитку подій і пропонувати систему нововведень.

III. Достатність вихідної інформації:

1. Недостатній обсяг вихідної інформації. Для розв'язання поставленого завдання необхідно знайти чи синтезувати вихідну інформацію, що дозволить домогтися бажаної мети;

2. Достатній обсяг вихідної інформації. Для вирішення поставленого завдання цілком достатньо тієї інформації, що є в розпорядженні фахівця.

Більшість навчальних завдань будується за принципом – надлишковий обсяг вихідної інформації. Для вирішення поставленого завдання не потрібно всього обсягу інформації, поданої при описі вихідної ситуації. Фахівець повинен уміти виявити тільки необхідну інформацію і користуватися лише нею.

Здебільшого в реальній кризовій обстановці фахівцю приходится діяти з недостатнім обсягом вихідної інформації. Однак його методичний апарат, як правило, підготовлений до діяльності в «стерильній обстановці» у той час, як «правда життя» різко відрізняється. Більше того, деякі фахівці, особливо ті, що напрацювали солідний досвід в умовах командно-адміністративної системи управління, не схильні адаптуватися до нової обстановки. Та й оточення найчастіше не дозволяє їм удосконалювати свій методичний апарат.

IV. Вірогідність вихідної інформації:

- явно недостовірною, не відповідною умовам завдання, виявити невірогідність якої не є складним процесом;

- псевдодостовірною, що відповідає умовам завдання, однак містить такі зведення, що не дозволяють одержувати правильне вирішення вихідного завдання;

- цілком достовірною, відповідною до умов завдання, що дозволяє одержувати правильне вирішення вихідного завдання.

Менеджер найчастіше працює з інформацією, оцінити ступінь невірогідності якої вкрай важко. Управлінська практика, як правило, торкається цієї хворої теми лише поверхово. Фахівці змушені пізнавати ази неправди і вивертання фактів, учитися на власних помилках, що майже завжди приводить до негативних наслідків. Ця вкрай педантична проблема взагалі не включена в методичний апарат, сформований у фахівця під час його навчання. Закордонні фірми вже давно освоїли методи відволікання конкурентів, зокрема методи закриття потоків інформації, викиду на ринок помилкових патентів. Намагаючись проникнути на світовий ринок, потрібно пам'ятати про це.

V. Масштаб проблеми:

- глобальні проблеми – від їх вирішення залежить життєдіяльність цілих регіонів, а в окремих випадках і всієї планети в цілому;
- локальні проблеми – від їх вирішення залежить життєдіяльність невеликої групи людей, у крайньому випадку окремої людини;
- мікролокальні проблеми – від їх вирішення залежить конкретний вчинок окремої людини.

Сучасний менеджер, тим більше менеджер, що займається антикризовим управлінням, пов'язаний з вирішенням завдань локального глобального масштабів. Відповідальність, яку несе менеджер перед іншими людьми, повинна бути пов'язана з тим методичним апаратом, яким він володіє.

VI. Технічне оснащення:

1. Відсутнє. Немає необхідних технічних засобів для постановки якісного процесу навчання;
2. В недостатньому обсязі. Технічних засобів бракує для стійкого, якісного процесу навчання;
3. В достатку. Технічні засоби присутні в повному обсязі і функціонують відповідно до вимог навчального процесу.

Системна концепція антикризового управління персоналом може бути поповнена іншими, у залежності від специфіки поставленої мети, виникаючих проблем, умов їхнього вирішення в процесах антикризового управління. Системний характер управління персоналом передбачає скоординований підхід до всіх напрямків формування і регулювання людського капіталу організації: набору, відбору, розміщення кадрів, навчання, підготовки і перепідготовки.

4. Висновок. В умовах фінансово-економічної кризи для будь-яких організацій, підприємств управління людьми має першорядне значення. Без ретельно відібраних, розставлених і професійно підготовлених працівників-фахівців жодна організація не зможе досягти своїх цілей. Це положення є основним у системній концепції антикризового управління. В Україні питання антикризового управління персоналом як складової антикризової стратегії розроблені недостатньо повно. В процесі антикризового управління керівник повинен бути центральною фігурою в цій системі. Він повинен направляти діяльність усього колективу на реалізацію поставлених цілей, нести персональну відповідальність за своєчасне прийняття і здійснення стратегічних, оперативних й інших рішень по всіх життєвоважливих питаннях функціонування і розвитку організації. Для цього керівник повинен прагнути необхідної злагодженості всього штату управління.

Група фахівців – друга за значенням ланка апарату управління. До неї відноситься велика частина персоналу управління: економісти, технологи, юристи, соціологи, психологи, референти, консультанти і т.п. Відмінною рисою цієї групи є те, що до її діяльності застосовні не всі, а тільки частина ознак управлінської праці. На перше місце в їхній роботі висувається

професійно-аналітична сторона. Така істотна ознака, як управлінська компетентність, стосовно до праці фахівця в кризовій ситуації має функціональне специфічне призначення.

Ефективність усієї системи управління нерідко визначається і забезпечується активною, творчою діяльністю фахівців. Керівник (менеджер), що спирається на професійні знання фахівців, їхній досвід, як правило, домагається успіху в досягненні поставлених цілей з меншими витратами матеріальних фінансових і людських ресурсів.

Узагальнююче вищесказане можна зробити висновок, що на основі запропонованої системної концепції антикризового управління, управління персоналом допускає, що керівники, фахівці, працівники кадрових служб розглядають людський ресурс організації як цілісну, взаємозалежну динамічну систему, що охоплює всі категорії працівників і тісно пов'язана з зовнішнім середовищем організації.

1. Антикризисное управление: Учеб. / Под ред. З.М. Короткова. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
2. Баринов В.А. Антикризисное управление: Учебник. – М. : ФБК-ПРЕСС, 2002. – 515 с.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 504 с.
4. Градов А.П., Кузин Б.И., и др. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой. – СПб. : Специальная литература, 2000. – 510 с.
5. Крутик А.Б. Антикризисный менеджмент: Превентивные методы управления. – СПб. : Питер, 2001. – 430 с.
6. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: Учеб. пособие. – К. : МАУП, 2000. – 208 с.
7. Штангрет А.М., Копилюк О.І. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник. –К. : Знання, 2007. – 335 с.

Annotation. *The features of management a personnel as a component element of anticrisis strategy of enterprise are exposed in this scientific article. System conception of anticrisis management a personnel is offered must include not only measures on an exit from a crisis situation which was folded but also system of measures of warning of crisis situation, and also concrete actions of personnel.*

Keywords: *anticrisis strategy, anticrisis management, crisis, crisis situation, anticrisis management, system conception.*

ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

***Анотація.** Розглянуто критерії, за якими визначають інвестиційну привабливість підприємств. На основі проведеного дослідження запропоновано послідовність здійснення, з одного боку, процесу оцінювання діяльності підприємств майбутнім інвестором, з другого боку, процесів прогнозування й планування інвестиційної привабливості підприємством-споживачем майбутніх інвестиційних коштів.*

***Ключові слова:** інвестиційна привабливість, інвестор, прогнозування й планування інвестування.*

Постановка проблеми.

Економічне зростання країни можливе на основі фінансової стабілізації, структурної перебудови, створення ринку капіталів. Аналіз господарської практики свідчить, що сучасні темпи й механізм здійснення інвестиційної діяльності в Україні є вкрай незадовільними. З метою досягнення найбільшого ефекту від залучення коштів необхідно зважати на такі внутрішні та зовнішні фактори, які притаманні нашій економіці: дефіцит та обмеженість коштів, мінливість, інфляція, соціальні та екологічні проблеми.

Результатом будь-якої інвестиційної діяльності є отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту. Усі учасники інвестиційного процесу повинні бути зацікавлені у його організації й успішному завершенні: інвестори повернуть у повному обсязі вкладені кошти й отримають дивіденди, підприємства реалізують свої проекти й матимуть доходи, органи влади отримають податки з усіх учасників, споживачі придбають необхідну їм продукцію. Саме активізація інвестиційної діяльності є однією з основних передумов становлення економічної незалежності України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість робіт зарубіжних і вітчизняних науковців присвячена розкриттю суті інвестиційної діяльності, дослідженню різних підходів до залучення інвестицій, виявленню й використанню резервів для реалізації цієї діяльності, економічним обґрунтуванням інвестиційних процесів, з'ясуванням причин виникнення негативних тенденцій у здійсненні інвестиційної діяльності.

Ці проблеми вивчали такі вчені як Бланк І.А., Грідасов В.М., Загородній А.Г., Крупка Я.Д., Кузьмін О.Є, Майорова Т.В., Пересада А.А., Федоренко В.Г., Шеремет В.В., Щукін Б.М. та інші.

Постановка мети. Незважаючи на те, що наукові напрацювання за даною тематикою є досить значними, існують питання, котрі залишаються недостатньо розробленими як у теоретичному, так і практичному аспекті. Методологічні засади інвестиційної діяльності підприємств в умовах ринку

потребують детального опрацювання, оскільки зарубіжний досвід у цій сфері не може бути повністю адаптований у нашій країні без урахування особливостей розвитку національної економіки.

З метою відновлення й розширення матеріально-технічної бази підприємств, освоєння нових видів продукції та підвищення її якості необхідне залучення фінансових ресурсів. У зв'язку з цим, дана робота присвячена методичним підходам щодо здійснення процесів прогнозування й планування інвестиційної привабливості підприємств з метою успішної реалізації інвестиційних проектів.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Одним з головних завдань, які стоять перед інвестором на ринку інвестицій, є вибір об'єктів інвестування. Відібрані підприємства чи фірми повинні мати найкращі перспективи розвитку та забезпечувати високу ефективність інвестування. Перш, ніж вкладати кошти в певний проект, інвестор оцінює його інвестиційну привабливість.

В Україні для визначення інвестиційної привабливості підприємства використовують Положення «Про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації» [1].

Перспективність розвитку галузі, до якої належить досліджуване підприємство, потрібно враховувати при розробці прогнозу інвестиційної привабливості. Для стратегічного інвестора не будуть достатньо переконливими аргументи інвестування засобів у підприємство, яке відноситься до галузі, що знаходиться у кризовому стані.

Перспективність розвитку – це важливий, але не єдиний критерій, за яким визначають інвестиційну привабливість підприємства. Така оцінка повинна включати показники дохідності й ризику; дані про темпи і форми приватизації; вартість продукції, що відправляється на експорт; рівень цінової захищеності від імпорту; вплив інфляції на виробництво продукції чи надання послуг; ступінь державної підтримки.

При прогнозуванні інвестиційної привабливості підприємства необхідно орієнтуватися на формування стратегічних цілей інвестиційної діяльності, що дозволить виключити короткострокові кон'юнктурні чи суб'єктивні фактори, які визначають доцільність інвестування на сучасному етапі.

Дослідження інвестором інвестиційної привабливості підприємств з метою довгострокових капіталовкладень передбачає вивчення впливу макросередовища на роботу підприємств галузі. У процесі такої роботи слід вибрати два-три підприємства, які викликали найбільшу інвестиційну зацікавленість з точки зору довгострокової ефективності інвестованого капіталу. Далі потрібно провести поглиблений аналіз діяльності підприємств з врахуванням впливу інфляції на рівень витрат і формування цін на продукцію підприємств, а також політики оподаткування (ПДВ, акцизний збір). Після проведеної роботи відбудеться детальне дослідження роботи одного підприємства, яке є найперспективнішим з точки зору вкладення коштів.

Дослідження інвестиційної привабливості відібраного для обстеження підприємства складатиметься з трьох етапів:

- вибір показників з метою вивчення їхньої динаміки;
- здійснення аналізу (оцінювання) інвестиційної привабливості;
- прогнозування інвестиційної привабливості підприємства.

Вважаємо, що основними показниками, які характеризують інвестиційну привабливість підприємства, є:

- частка продукції підприємства на ринку;
- рівень монопольності підприємства;
- розмір статутного фонду, вартість акцій;
- вартість основних фондів, коефіцієнти фізичного й морального зношення, надходження й оновлення основних фондів;
- відповідність номенклатури й асортименту продукції профілю підприємства;
- використання виробничої потужності підприємства в цілому й окремих підрозділів;
- прогресивність технології виготовлення продукції;
- структура витрат на виробництво продукції чи надання послуг;
- розмір прибутку підприємства та напрямки його використання;
- рівень організації допоміжного й обслуговуючого господарств;
- географічне розташування підприємства, його наближеність до транспортних комунікацій.

Оцінку фінансового стану підприємства роблять, виходячи з аналізу:

- майнового стану підприємства;
- ліквідності підприємства;
- платоспроможності (фінансової стійкості);
- ділової активності;
- рентабельності [2, с. 42].

За результатами аналізу показників, які свідчать про фінансовий стан, роблять висновок щодо прибутковості чи збитковості діяльності підприємства, тенденцій зміни фінансових результатів діяльності підприємства порівняно з попередніми періодами, основних факторів, що вплинули на формування кінцевих результатів господарської діяльності підприємства.

З метою досягнення значної інвестиційної привабливості підприємства всі складові фінансової діяльності необхідно прогнозувати. Результати такої діяльності щодо майнового стану підприємства виражатимуться у зростанні коефіцієнта оновлення основних фондів, зменшенні їх вибуття через моральне й фізичне старіння.

Прогнозування покращення спроможності підприємства сплачувати свої поточні зобов'язання дозволить досягти нормативного значення коефіцієнтів покриття й швидкої ліквідності, збільшення коефіцієнтів абсолютної ліквідності й чистого оборотного капіталу.

Інвестиційна привабливість підприємства покращиться, якщо динаміка коефіцієнтів платоспроможності (автономії), маневреності власного капіталу й забезпеченості власними оборотними запасами свідчатиме про їх збільшення.

Результати прогнозування ділової активності будуть виражатися у збільшенні коефіцієнтів оборотності активів та оборотності кредиторської й дебіторської заборгованостей, оборотності матеріальних запасів, коефіцієнта оборотного капіталу, зменшенні строків погашення дебіторської й кредиторської заборгованостей.

Якщо значення коефіцієнтів рентабельності активів, рентабельності власного капіталу, рентабельності діяльності й рентабельності продукції більші нуля, а в динаміці мають тенденцію до зростання, то це говорить про збільшення рівня рентабельності. Найбільше значення при прийнятті інвестиційних рішень матиме показник рівня прибутковості власного капіталу, трохи менше – коефіцієнт рентабельності всіх використаних активів. В умовах інфляції і державного регулювання норми прибутку відносно витрат, підприємства завищують величину поточних витрат, тому роль показника рентабельності продукції суттєво знижується. Оскільки обсяг реалізації прямо залежить від рівня цін на продукцію, які в умовах світової кризи не мають реальної й стабільної бази, то рівень прибутковості від реалізації продукції матиме найменше значення.

В умовах вільних ринкових відносин підприємства, які займаються виробничою діяльністю, роблять усе для того, щоб нарощувати обсяги виробництва продукції, яка користується попитом, або розпочати виробництво нової рентабельної продукції. Розглядаючи процес планування інвестиційної діяльності з точки зору підприємства-виробника, можна виділити наступні етапи:

- вибір проекту (виробництво нової продукції, реконструкція підприємства, модернізація обладнання, вдосконалення технології виробництва продукції);

- пошук джерел інвестування;
- залучення інвестицій у проект.

Вибір проекту – прерогатива не лише керівництва підприємства чи дослідного підрозділу. У цьому мають бути зацікавлені всі працівники підприємства. Важливо мати резерв певних ідей щодо вдосконалення роботи підприємства, а у потрібний момент лише відібрати необхідну ідею, яка дозволить підприємству утримувати свої позиції на ринку й буде найбільш рентабельною. Рентабельність залежатиме від багатьох компонентів, найважливішими з яких є поточні прибутки, поточні витрати, витрати на придбання майна і його залишкова вартість. Процес планування впровадження ідеї у виробництво схематично зображений на рисунку 1.

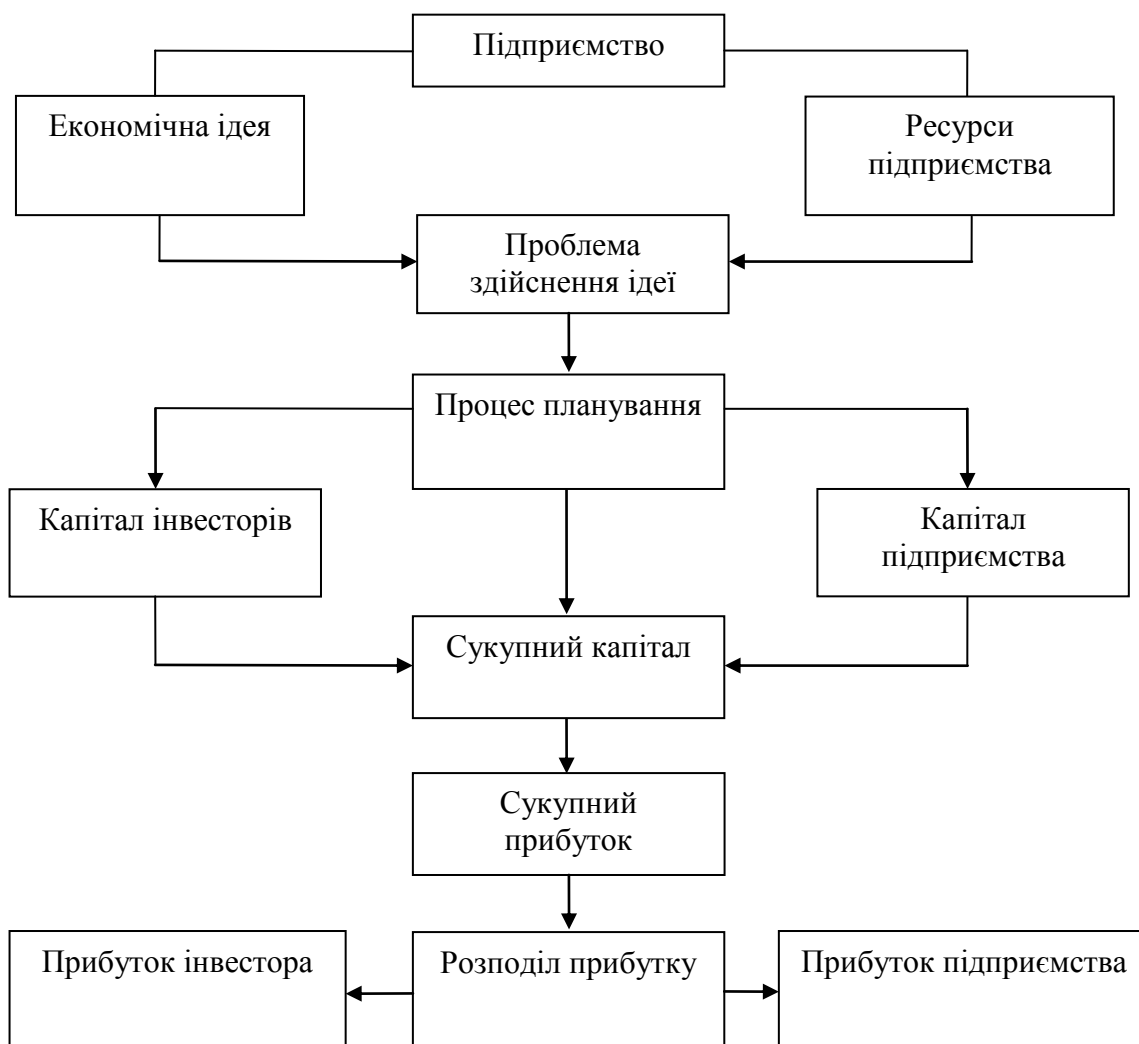

Рис. 1. Схема процесу планування впровадження ідеї

Найістотнішим фактором інвестиційної діяльності є наявність фінансових ресурсів. Це перша умова формування інвестиційних планів і водночас основне обмеження. З оцінювання обсягів наявних ресурсів підприємства починається інвестиційне планування. На рисунку 2 показано можливі джерела фінансування інвестицій.

На нашу думку, вищезгадані джерела фінансового забезпечення інвестиційної діяльності необхідно доповнити ще двома видами:

- а) мобілізація внутрішніх ресурсів, наприклад, прибуток від реалізації зайвого майна за цінами, що перевищують його залишкову вартість;
- б) субсидування – спонсорство й донорство.

Плануючи інвестиційну привабливість підприємства щодо впровадження певного проекту, необхідно враховувати інвестиційний період, прогнозовані прибутки й витрати.

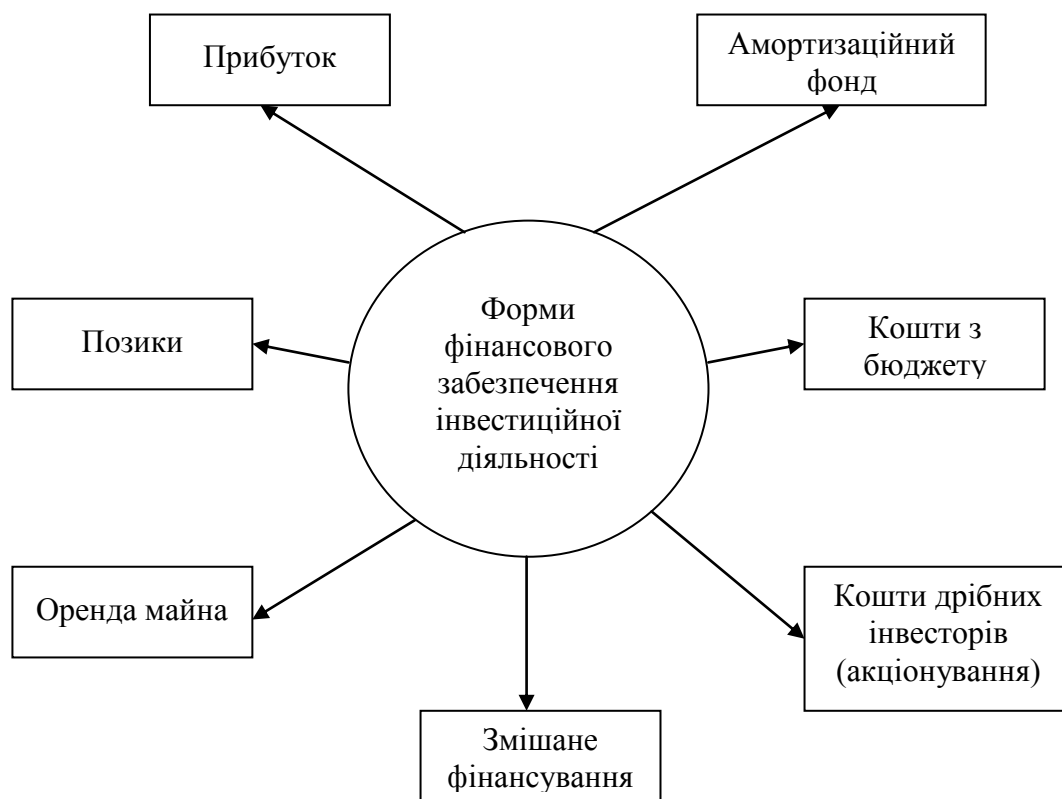

Рис. 2. Джерела фінансування інвестицій [3, с. 25]

Використовуючи інвестиційні ресурси, підприємство отримуватиме поточні прибутки. Плануючи розмір прибутку, слід враховувати зміну обсягів реалізації продукції на ринку у зв'язку з насиченням його потреб. Отже, ефективність інвестиційного процесу і ступінь ризику, пов'язаного з тривалим періодом інвестування, залежатиме від ефективності вивчення ємкості ринку й попиту споживачів.

Поточні витрати відображають розмір компенсації за спожиті у процесі виробництва продукції матеріальні, паливно-енергетичні, трудові та інші ресурси. Плануючи ці витрати, так само як і поточні прибутки, потрібно враховувати фактор часу, оскільки інвестування може мати разовий, періодичний чи безсистемний характер.

При плануванні залучення коштів треба пам'ятати про залишкову вартість майна, придбаного за рахунок інвестиційних ресурсів. У поширеній сьогодні практиці її не беруть до уваги. Вважаємо, що залишкову вартість основних фондів, як і схему повернення зовнішніх інвестиційних ресурсів потрібно планувати на початку інвестиційного періоду.

Інвестиційний період – один із об'єктів поточного й довгострокового планування. Оскільки він впливає на виробничий процес, то при порівнянні різних варіантів інвестування, дослідження їх прибутковості слід враховувати тривалість цього періоду.

Інвестиційний процес матиме найбільшу ефективність за умови досягнення гармонії як при прийнятті рішення, так і при його втіленні. Невдачі

з інвестуванням коштів у певні проекти пов'язані з неузгодженістю інвестиційної ідеї та процесів прогнозування, планування й реалізації її здійснення; мінливістю зовнішнього оточення підприємства; економічною й політичною нестабільністю в країні. Усі ці причини потрібно враховувати, розробляючи інвестиційну політику підприємства.

Висновки. У результаті проведених нами досліджень виділено основні критерії, за якими визначають інвестиційну привабливість підприємств. Запропонована послідовність здійснення процесів оцінювання діяльності підприємств майбутнім інвестором та процесів прогнозування й планування інвестиційної привабливості підприємством-споживачем майбутніх інвестиційних коштів дозволить вибрати обсяг та форму інвестиційних ресурсів, забезпечить якнайшвидшу віддачу від інвестицій, сприятиме зниженню ризику, що пов'язаний з прийняттям інвестиційних рішень.

Подальші дослідження у даному напрямку передбачатимуть вибір певних методів і показників для оцінювання ефективності кожного з етапів інвестиційного процесу.

1. Положення «Про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації», затверджене Наказом Міністерства фінансів України та Фондом державного майна України від 08.02.2001р., № 121/5312.

2. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність. Навчальний посібник. – К. : ЦУЛ, 2003. – 376 с.

3. Федоренко В.Г. Івестознавство: Підручник. – 2-ге вид., переробл. – К. : МАУП, 2002. – 408 с.

Annotation. *Criteria which determine the investment attractiveness of enterprises has been considered. On the basis of the carried out investigation the sequence realization of process evaluation of activity of enterprises by a future investor, from one side, processes of forecasting and planning of investment attractiveness by the enterprise-user of future investment means, from other side, has been offered.*

Key words: *investment attractiveness, investor, forecasting and planning of investment.*

КОМПЛЕКСНИЙ РЕЙТИНГОВИЙ АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАГНОСТИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Обґрунтовано необхідність застосування комплексного рейтингового аналізу, як інструменту діагностики конкурентоспроможності. Пропонується алгоритм відбору показників рейтингового аналізу на основі коефіцієнтів кореляції Пірсона.

Постановка проблеми. У зв'язку з посиленням інтеграційних процесів перед вітчизняними підприємствами постає проблема конкурентоспроможності їх продукції на світовому ринку товарів і послуг. Сьогодні в Україні відсутня загальноприйнята методика аналізу конкурентоспроможності підприємств різних видів економічної діяльності. Для вирішення даної проблеми науковці та практики застосовують ряд різновекторних підходів, які розкривають ті чи інші аспекти конкурентоспроможності. Однак універсальна методика аналізу конкурентоспроможності як одно галузевих, так і різнопрофільних підприємств відсутня. Сучасні тенденції розвитку економічних відносин визначають необхідність розробки комплексного підходу до оцінки конкурентоспроможності підприємств на основі рейтингового аналізу ефективності фінансово-господарської діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Методологічні та методичні проблеми аналізу конкурентоспроможності підприємства неодноразово обговорювалися на науково-практичних конференціях, висвітлювалися в монографіях та дискутувалися на сторінках періодичних видань як вченими-економістами, так і практиками. До їх числа можна віднести праці А.Ю.Юданова, І.Ансоффа, М.Портера, Ж.-Ж.Ламбена, Г.Л.Азоєва, В.Г.Герасимчука, Р.А.Фатхутдінова, та багатьох інших. При вагомій науковій та практичній значимості цих досліджень не всі питання цієї багатогранної проблеми знайшли своє вирішення.

Невирішена частина проблеми. До невирішених проблем слід віднести невідповідність існуючих методичних підходів до аналізу конкурентоспроможності вимогам системності та комплексності, а також невизначеність критеріїв конкурентоспроможності та їх поділу на внутрішні та зовнішні.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування, на основі системності та комплексності, методичних підходів до аналізу конкурентоспроможності та визначення її внутрішніх та зовнішніх критеріїв.

Основні результати дослідження. Комплексний рейтинговий аналіз конкурентоспроможності полягає у визначенні рангу досліджуваного

об'єкту (підприємства, виду діяльності, центра відповідальності тощо) по всій сукупності аналітичних показників.

Рейтинг визначається на основі цілого ряду показників, що характеризують різні аспекти діяльності підприємства. В основі розрахунку підсумкового показника рейтингової оцінки лежить порівняння підприємств за кожним із вибраних аналітиком показників з «еталонним», тобто таким, що має найкращі результати за всіма показниками. Таким чином, базою для отримання рейтингової оцінки підприємства є не суб'єктивні припущення експертів, а результати оцінки реальних об'єктів. Такий підхід відповідає практиці ринкової конкуренції, коли кожен самостійний товаровиробник намагається виглядати краще за всіма показниками діяльності, ніж конкурент.

Алгоритм комплексного рейтингового аналізу конкурентоспроможності підприємства може застосовуватись для порівняння підприємств на момент складання балансу або в динаміці. У першому випадку вихідні показники та, відповідно, рейтинг розраховуються за даними балансу і фінансової звітності на кінець періоду. В другому випадку вихідні показники розраховуються як темпи росту. Таким чином, отримують оцінку не лише стану підприємства на визначену дату, але й його зусиль та можливостей змінити цей стан. Така оцінка є достатньо точним і надійним вимірником конкурентоспроможності підприємств. Ще одним позитивним моментом даної методики є те, що вона розглядає підприємство як систему, у якій взаємодіють фінансові та виробничі ресурси.

Основною проблемою застосування комплексного рейтингового аналізу є обґрунтування системи вихідних показників та визначення інтегрального, за допомогою якого можна однозначно оцінити ефективність фінансово-господарської діяльності досліджуваного об'єкту або розрахувати його місце у групі підприємств-конкурентів. Аналіз літературних джерел показав, що існує декілька підходів щодо вирішення зазначеної проблеми. Патріархи фінансового аналізу А.Д.Шеремет та Р.С.Сайфулін, які, по-суті, розробили методику комплексного рейтингового аналізу, пропонують проводити рейтинговий аналіз на основі чотирьох груп показників [1, с. 163]:

- I група – показники оцінки прибутковості господарської діяльності;
- II група – показники оцінки ефективності управління;
- III група – показники оцінки ділової активності;
- IV група – показники оцінки ліквідності та ринкової стійкості.

Варто зазначити, що всі подальші наукові пошуки в руслі рейтингового аналізу зводяться до інтерпретації методики А.Д.Шеремета та Р.С.Сайфуліна, шляхом вводу (виводу) в неї додаткових показників. Зокрема, К.В.Ізмайлова наводить перелік із 27 показників, які об'єднує у шість груп: показники оцінки майнового стану інвестованого об'єкта; показники оцінки фінансової стійкості; показники оцінки ліквідності активів

інвестованого об'єкта; показники оцінки прибутковості інвестованого об'єкта; показники оцінки ділової активності інвестованого об'єкта; показники оцінки ринкової активності об'єкта [2].

Автор зазначає, що показників наведених у групах достатньо для визначення загального інтегрального показника фінансового стану підприємства. У разі потреби, кількість показників можна корегувати [2, с. 104]. Для розрахунку масиву показників пропонується використовувати стандартну програмну оболонку MS Excel [2, с. 101].

Інші науковці пропонують розраховувати інтегральний показник надійності, шляхом віднесення банком підприємства-позичальника до одного із п'яти класів, які характеризують його надійність в залежності від стану платоспроможності та фінансової стійкості [3]. Таким чином, автор для розрахунку інтегрального показника виділяє дві групи показників – платоспроможності та фінансової стійкості. Виникає питання чому проігноровані показники рентабельності, ділової та ринкової активності, а також майнового стану?

Модель конкурентоспроможності підприємства, що ґрунтується на залежності внутрішніх і зовнішніх критеріїв розкрита в праці І.У.Зулькарнаєва та Л.Р.Ільєсової [5]. До зовнішніх критеріїв автори відносять частку ринку, що займає підприємство та її динаміку. Внутрішнім критерієм визнаються ресурси підприємства: основні засоби, фінансовий менеджмент, кадровий і виробничий менеджмент.

На нашу думку, внутрішній критерій конкурентоспроможності повинен бути описаний ширшим колом показників. Викликає сумніви твердження науковців, що саме залишкова вартість основних засобів, рентабельність власного капіталу та продуктивність праці здійснюють найбільший вплив на ринкову частку підприємства.

К.В.Щиборщ для діагностики конкурентоспроможності підприємства вважає за доцільне використання десятифакторної моделі рейтингового аналізу структурованої в двох основних аспектах [6]. Перший аспект відображає довгострокову ефективність підприємства та визначається показниками рентабельності продукції; балансового прибутку на 1 грн. сукупних активів; балансового прибутку на 1 грн. власних засобів; балансового прибутку на 1 грн. оборотних засобів та ступенем зносу основних засобів. Другий аспект характеризує поточну фінансову стабільність та описується показниками ліквідності (абсолютна, швидка, загальна ліквідність), показником оборотності оборотного капіталу та часткою власних коштів у сукупних пасивах підприємства [6, с. 24-25].

У науковій літературі зустрічається ще цілий ряд показників які пропонуються вченими для аналізу конкурентоспроможності [7; 8].

Множина показників, які пропонуються для рейтингового аналізу конкурентоспроможності найбільш повно, на наш погляд, можуть бути

досліджені застосовуючи кореляційний аналіз на основі коефіцієнтів кореляції Пірсона:

$$r_{xy} = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}, \quad (1)$$

де, x, y – величини між якими досліджується кореляційний зв'язок, \bar{x}, \bar{y} – середні значення досліджуваних величин.

Коефіцієнт кореляції Пірсона (r_{xy}) являє собою міру лінійної залежності двох змінних та варіює в межах від -1,00 до +1,00. За допомогою коефіцієнта можна визначити ступінь та напрямок зв'язку показників фінансово-господарської діяльності підприємства між собою, виходячи з того, що чим ближче коефіцієнт кореляції за своїм абсолютним значенням до одиниці, тим тісніший зв'язок між показниками; додатне значення коефіцієнту свідчить про прямий зв'язок показників, а від'ємне – про зворотній. Вважається, що фактори дублюють один одного, якщо $r_{xy} \geq 0,7$. Результатом аналізу є матриця коефіцієнтів кореляції.

Теоретично мають бути відкинуті ті показники, що розраховуються за схожими формулами та котрі мають високий рівень зв'язку з іншими незалежними показниками і призводять до мультиколінеарності – ситуації, коли більше ніж два чинники лінійно пов'язані між собою. Пропонуємо наступний алгоритм:

- 1) оприділити початковий набір базових показників;
- 2) визначити групи показників із високою тісністю зв'язку між собою;
- 3) визначити показники, котрі розраховуються за схожими формулами;
- 4) із двох тісно пов'язаних показників залишити один, а також відкинути ті які фактично дублюють один одного через схожість у формулах розрахунку, залишити у групі відносно незалежні;
- 5) сформувані систему вихідних показників.

Вищенаведений алгоритм дозволяє сформувані аналітично обґрунтований набір вихідних показників, котрі можна безпосередньо використовувати для оцінки конкурентоспроможності підприємств методом комплексного рейтингового аналізу. Для більшої об'єктивності пропонуємо використати детермінований комплексний аналіз, з розрахунком єдиного інтегрального показника (K_j) методом відстаней за формулою:

$$K_j = \sqrt{\sum_{i=1}^n (1 - x_{ij})^2}, \quad (2)$$

де, $x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{nj}$ – стандартизовані показники j -го підприємства;

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{\max a_{ij}};$$

$\max a_{ij}$ – значення найкращого i -го показника;

a_{ij} – оцінюваний і-ий показник j-го підприємства; $i = 1, 2, \dots, n$; $j = 1, 2, \dots, m$.

Метод відстаней має ряд переваг: по-перше, в склад вихідних показників можна включати різні фінансово-економічні показники: вартісні, кількісні, коефіцієнтні; по-друге, заснований на доступній інформації про діяльність підприємства: баланс (форма №1), звіт про фінансові результати (форма №2).

Покроковий алгоритм комплексного рейтингового аналізу конкурентоспроможності підприємств за ефективністю їх фінансово-господарської діяльності з використанням методу відстаней представлений на рис. 1.

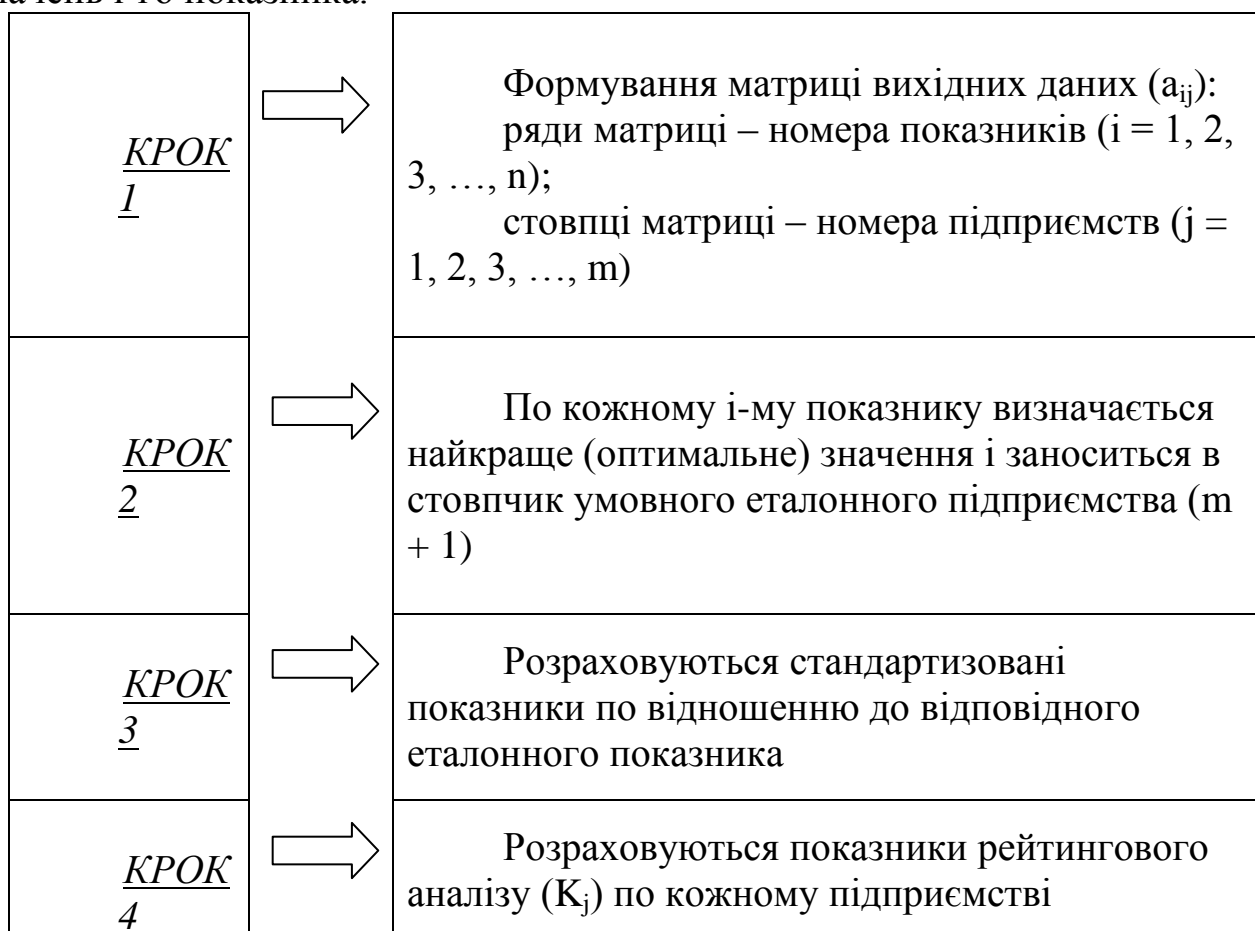
Наступним кроком комплексного рейтингового аналізу конкурентоспроможності підприємств є формування матриці стандартизованих показників по відношенню до відповідного еталонного показника за формулою:

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{a_{ij}^{\text{еталон}}}, \quad (3)$$

де, x_{ij} - стандартизовані показники стану j-го підприємства;

a_{ij} - фактичне значення і-го показника;

$a_{ij}^{\text{еталон}}$ – найкраще (еталонне) значення із всієї сукупності вихідних значень і-го показника.

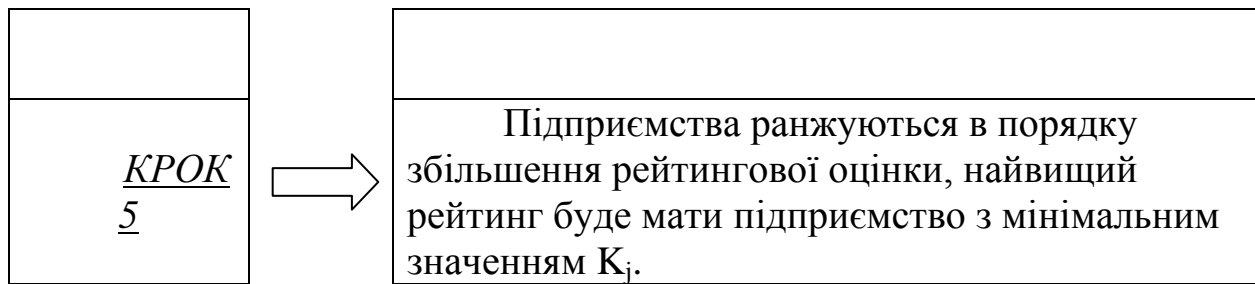

Рис. 1. Покроковий алгоритм комплексного рейтингового аналізу із використанням методу відстаней.

Стандартизовані показники використовуються для розрахунку рейтингу підприємств, для чого пропонується використати одну із наступних формул [1, 165]:

$$K_j = \sqrt{(1 - \tilde{a}_{1j})^2 + (1 - \tilde{a}_{2j})^2 + \dots + (1 - \tilde{a}_{nj})^2}, \quad (4)$$

$$K_j = \sqrt{a_{1j}^2 + a_{2j}^2 + \dots + a_{nj}^2}, \quad (5)$$

$$K_j = \sqrt{k_1 a_{1j}^2 + k_2 a_{2j}^2 + \dots + k_n a_{nj}^2}, \quad (6)$$

$$K_j = \sqrt{k_1 (1 - \tilde{a}_{1j})^2 + k_2 (1 - \tilde{a}_{2j})^2 + \dots + k_n (1 - \tilde{a}_{nj})^2}, \quad (7)$$

де, K_j – рейтингова оцінка для j -го підприємства;

$\tilde{a}_{1j}, \tilde{a}_{2j}, \dots, \tilde{a}_{nj}$ – стандартизовані показники j -го підприємства;

$a_{1j}, a_{2j}, \dots, a_{nj}$ – фактичні значення показників j -го підприємства;

k_1, k_2, \dots, k_n – вагові коефіцієнти показників, розраховані експертним методом.

Перевагами пропонованої методики рейтингового аналізу конкурентоспроможності підприємств є:

1) застосування комплексного, багатовекторного підходу до аналізу фінансово-господарської діяльності як основного внутрішнього критерію конкурентоспроможності підприємства;

2) комплексний рейтинговий аналіз конкурентоспроможності підприємств здійснюється на основі даних їх публічної звітності;

3) порівняльний характер рейтингового аналізу дозволяє враховувати реальні досягнення конкурентів;

4) для рейтингового аналізу використовується гнучкий розрахунковий алгоритм, котрий реалізує можливості математичної моделі комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств.

1. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Методика фінансового аналізу. – М. : ИНФРА-М, 1995. – 176 с.

2. Ізмайлова К.В. Фінансовий аналіз: Навчальний посібник. – К. : МАУП, 2000. – 152 с.

3. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій: Затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству від 23 лютого 1998р. № 22 // Держ. інформ. бюл. про приватизацію. – 1998. – № 7.

4. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз сільськогосподарських підприємств: Навч. посібник. — К. : КНЕУ, 2004. – 365 с.

5. Зулькарнаев И.У., Ильясова Л.Р. Метод расчета интегральной конкурентоспособности промышленных, торговых и финансовых предприятий // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 4. – С. 17–27.

6. Щиборщ К.В. Сравнительный анализ конкурентоспособности и финансового состояния предприятий отрасли и/или региона // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. – № 5. – С. 21–29.

7. Фасхиев Х., Попова Е.В. Как измерить конкурентоспособность предприятия? // Маркетинг в России и за рубежом, 2003. – № 4. – С. 53–68.

8. Батуров А.В. Конкурентоспособность фармацевтических производств на региональном лекарственном рынке / А.В. Батуров, Л.В. Мошкова // Фармация. – 2003. – № 2. – С. 13–18.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У ЗМІНЕНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Методами системного підходу проаналізовано стан вітчизняних промислових підприємств як під-системи, що функціонують у змінній системі відносин. Проаналізовано поняття зовнішнього середовища функціонування, визначені його чинники, що впливають на діяльність підприємств.

Вступ

Промисловість є однією з провідних галузей економіки, що створює фундамент науково-технічної трансформації, економічного зростання і соціального прогресу суспільства. Основні положення промислової політики знайшли втілення в Державній програмі розвитку промисловості на 2003–2011 роки [1]. Реалізація Програми забезпечила позитивні зрушення в технологічному, економічному і соціальному стані суспільства, сприяла розвитку промисловості. Але вплив глобалізації, загострення конкурентної боротьби на ринках промислової продукції, особливості світових і внутрішніх економічних процесів, становлення постіндустріальних суспільств безпосередньо пов'язані з якісними змінами у розвитку світового промислового виробництва. Для входження в коло економічно розвинутих країн Україні при формуванні власної промислової політики необхідно відслідковувати перебіг глобальних процесів, враховувати їхні основні тенденції.

У масштабі планети зростає потенціал великих транснаціональних корпорацій і їхній вплив на процеси структурної перебудови світового господарства.

Більш прогресивною стає галузева структура світової промисловості, в якій перші місця посідають: машинобудування (40% всієї продукції), хімічна промисловість (більше 15%), харчова (14%), легка промисловість (9%), металургія (7%). Найбільш швидкозростаючою галуззю залишається електротехнічна промисловість.

Під впливом науково-технічного прогресу в передових країнах швидко формується новий тип економіки – економіки, заснованої на знаннях. Значні зміни відбуваються в організаційному устрою промисловості. Ознаками цього процесу є концентрація ресурсів, вертикальна й горизонтальна інтеграція діяльності, утворення регіональних промислових структурних кластерів.

На фоні глобалізаційних процесів економічного і технологічного розвитку загострюється міжнародна конкуренція не тільки окремих виробників, а й цілих країн.

Україна хронічно відстає від більшості розвинутих країн майже за всіма макроекономічними показниками, що визначають її конкурентоспроможність. В той час, коли провідні країни світу широко використовують можливості інноваційної розбудови економіки, формують постіндустріальне суспільство, промисловість України базується переважно на традиційних технологіях, започаткованих ще на ранніх стадіях індустріалізації. Стратегія національної безпеки України, що затверджена Указом Президента України № 105 від 12 лютого 2007 року, також відзначає недостатню конкурентоспроможність української промисловості як одну з основних загроз національній безпеці. Заходи Уряду щодо активної протидії кризовим явищам, кроків у напрямі ринкової адаптації промислових комплексів впливають на стабілізацію промислового виробництва. Проте подолати негативні тенденції поки не вдалося. Неefективною лишається галузева структура промислового виробництва. Більш як 2/3 загального обсягу промислової продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси. Галузь машинобудування в структурі промисловості майже у 2-3 рази нижча за рівень, що мають розвинені країни. Вкрай загострилась проблема технологічного стану промислового виробництва. Досвід розвинених країн показує, що досягнення високого ріння якості життя можливе лише на засадах нової постіндустріальної цивілізації, найсуттєвішими ознаками якої є інноваційний розвиток.

Проте технологічна структура промисловості України не відповідає вимогам часу і просте її відтворення не зможе забезпечити довгострокового економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності виробництва.

Україна поки що не зайняла належного місця в міжнародному обігу капіталу, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і основою економічного зростання.

Аналіз наведених проблем засвідчує їх комплексність, розв'язання яких набуває ваги національних пріоритетів.

Тому стратегічною задачею є підвищення конкурентоспроможності економіки і забезпечення входження України до кола економічно розвинутих країн світу за рахунок створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до інноваційного розвитку промислового комплексу.

Існує концепція загальнодержавної цільової Програми розвитку промисловості України на період до 2017 року [2].

Її реалізація має відбуватись за такими пріоритетними напрямками промислового розвитку:

- оптимізація структури промислового виробництва з посиленням ролі внутрішнього ринку і прискореним розвитком наукоємних і високотехнологічних видів промислової діяльності;

- інноваційно-технологічна модернізація виробництва зі збільшенням про шарку промислових виробництв новітніх технологічних укладів з поглибленою переробкою та випуском продукції кінцевого споживання.

Формулювання проблеми

Для України, яка прагне підвищити свою конкурентоспроможність і увійти в коло економічно розвинутих країн світу, підвищення конкурентоспроможності промислового виробництва можливе засобами інноваційного прориву, що передбачає суттєву активізацію інноваційних процесів, використання інтелектуального капіталу, використання знань. Україна традиційно має значний промисловий потенціал. Промисловість має всі можливості стати основним носієм технічного прогресу та джерелом зростання вітчизняної конкурентоспроможності.

Для розвитку та підвищення конкурентоспроможності виробництва визначальним чинником є його системне структурно-інноваційне вдосконалення.

Ключовими елементами такої системи мають стати державна підтримка структурних пріоритетів, активізація людського капіталу, особливо в галузі продукування і використання знань, приведення системи стандартизації у відповідність до вимог міжнародних організацій стандартів, запровадження міжнародних та європейських стандартів, забезпечення переходу від системи обов'язкової сертифікації до системи оцінювання відповідності до вимог міжнародних стандартів. Вступ України до СОТ створює відповідну нормативно-правову базу для покращення умов участі у міжнародній конкуренції.

Враховуючи існуючий потенціал академічної, вузівської і галузевої науки Україна має більш активно долучитись до створення нових поколінь техніки і технологій за такими високоліквідними вітчизняними промисловими галузями, зокрема:

- інформаційні технології та системи зв'язку;
- авіа- та ракетно-космічні технології.

Основою галузевого розвитку має стати комплексна модернізація виробництва з впровадженням сучасних досягнень вітчизняної і світової науки та створення технологічного підґрунтя для переходу до постіндустріальних методів виробництва.

Авангардна ланка призначається машинобудуванню. Пріоритетними галузями, які визначатиме основний вектор розвитку і зростаючий рівень наукоємності і технологічності машинобудування є:

- виробництво авіаційної і ракетно-космічної техніки,
- електронної техніки та електронні засоби зв'язку

Основним напрямком розвитку промисловості і розв'язання проблеми конкурентоспроможності є напрямок використання технології знань.

Формулювання задачі і мета дослідження

З наведеного випливає важливість проблеми побудови сучасних виробничих комплексів, що здатні випускати продукцію з характеристиками, які є відповідними до вимог простору їх реалізації. Це питання розглядалось в роботі «Побудова інноваційної моделі виробничого комплексу на базі процесного підходу (ISO)» [3].

Тому метою дослідження є стан структури типового промислового підприємства і його функціонування у зміненому середовищі.

Задачею дослідження є розробка методів реорганізації структури підприємства і адаптація його до існуючих вимог.

Системний аналіз підприємства як підсистеми у системі зміненого середовища

Ситуація, що склалась у вітчизняній промисловій галузі, у роботі досліджується методами системного аналізу. Підприємство розглядається як підсистема, структура і спосіб управління якої відтворювали системне середовище своєї життєдіяльності на період часу свого створення і були зв'язані з ним через певні відносини і параметри.

Теорія системного аналізу надає багато формулювань поняття системи в залежності від метил її функціонування.

Для загального випадку поняття системи (S) можна конкретизувати як множину елементів, що через зв'язки між собою утворюють структуру, і забезпечують її поведінку в конкретних умовах (в середовищі) задля реалізації певної мети, що загалом можна подати у вигляді:

$$S = (E, S_T, B, A) \quad (1),$$

де: E – елементи підсистеми;

S_T – структура;

B – поведінка;

A – середовище [4].

Елементами підсистеми E є складники підприємства, з яких утворюється його структура S_T , B – поведінка, або спосіб функціонування підприємства, підпорядкований вимогам середовища функціонування, або устрою економічної системи A . Тобто, функціонуюче підприємство як підсистема характеризується тими чотирма категоріями.

Вітчизняні промислові підприємства створювались під умови директивного устрою економічної системи і функціонували у відповідності до її умов і вимог.

При зміні системи економічного устрою структура підприємства і спосіб управління, і її поведінки вже неадекватні вимогам нового середовища функціонування.

Очевидним є те, що при зміні середовища A директивного на A ринкове рівновага системи S порушується, тобто система перебуває в нерівноважному стані і потребує реорганізації своєї структури і способу управління.

Проаналізуємо середовище функціонування підприємства як основний чинник, що впливає на існування підсистеми у системному середовищі.

Виходячи із загальних положень теорії систем, під поняттям середовища розуміють певне оточення системи, яка впливає на систему, і яка не складається з елементів, що цій системі належать, причому оточення є необхідною умовою функціонування системи. Можна сказати, що середовище є надсистемою, тобто такою системою, в яку система, що функціонує в такому середовищі, входить. Для такого випадку відносини між системою і підсистемою будуються на принципах структурно-організаційних відносин. Надсистема диктує підсистемі свої функції ні і організаційні умови, а підсистема прагне адаптуватись під ці вимоги, зберегти певну автономність. збільшити число степеней свободи [5].

Якщо аналізовану ситуацію розглядати з позицій процесного підходу, то підприємство можна представити у вигляді сукупності взаємопов'язаних процесів і тоді можна говорити, що ця сукупність процесів протікає в межах процесу більш високого рівня, під його керівництвом і за наявності доступних і необхідних для цього ресурсів. Поняття «процес» будемо трактувати як певну дію, що протікає в часі, під час якого вхідні параметри перетворюються на вихідні з залученням якогось ресурсу.

Для даного конкретного випадку під ресурсами будемо розуміти джерела матеріальні, енергетичні, інтелектуальні, персонал. А середовище безпосередньо можна охарактеризувати як взаємозв'язки між такими категоріями як:

- 1) мета функціонування підсистемі M ;
- 2) управління підсистемою в цьому середовищі Y ;
- 3) ресурси P .

Тобто, середовище функціонування можна подати у вигляді:

$Sp : \{ M, Y, P \}$ Процес \longrightarrow

Рис 1. Схема зв'язку складників середовища

Система приймає від зовнішнього середовища попит на свою діяльність, що є метою її функціонування, з середовища береться необхідний ресурс. Управління підсистемою здійснюється у відповідності до умов, що їх створює середовище [6].

Середовище є менш динамічним і більш абстрактним, ніж підсистема, що функціонує в його межах.

Результати проведеного порівняльного аналізу ознак зовнішнього середовища, за яких були створені вітчизняні підприємства (директивні), і в яких вони опинились на поточний період часу (ринкові) наведені в таблиці №1.

Порівняльні ознаки середовища

Таблиця 1

Середовище					
Вид					
	Класифікація	Директивне		Ринкове	
1.	Положення	Зовнішнє	Оточує систему	Зовнішнє	Оточує систему
2.	Активність	Пасивне	Низька активність по відношенню до системи	Активне	Висока активність по відношенню до системи
3.	Характер активності	Сприятливе	Надає системі вигідні ресурси	Несприятливе	Не надає системі вигідні ресурси
4.	Рівень управління	Жорстке керування	Жорстка організація	Гнучке керування	Гнучка організація

З порівняльного аналізу видно, що підприємство як підсистема опинилось в умовах, що сильно відрізняються від тих, при яких вони були побудовані: пасивне, сприятливе середовище директивної економічної системи, з жорстким централізованим управлінням і необмеженими дешевими ресурсами змінилось на ринкове з дорогими ресурсами і самостійним управлінням в умовах жорсткої конкуренції.

Для виживання в нових умовах підсистемі необхідно відповідати новим критеріям. Системний аналіз ситуації формулює такий критерій – критерій конкуренції (або конкурентоспроможності підсистеми.).

Ринкове середовище передбачає конкуренцію. Поняття конкуренції у загальному розумінні можна трактувати як певну боротьбу типових підсистем за своє виживання, за інші системи, за ресурси.

До основних ознак конкуренції як боротьби підсистем можна віднести:

- орієнтацію на відсторонення або випередження суперника для досягнення своїх цілей;
- змагання в досягненні цілей;
- постійне суперництво.

Серед важливих функцій, які реалізує в суспільстві конкуренція, – це функція розвитку.

З позицій системи боротьба являє собою багатопланове явище. До нього відносяться :

- постійний фактор активної присутності, тобто боротьба в будь-якій формі завжди пов'язана з системами;
- джерело розвитку системи пояснює механізм розвитку, його зміст, форми та процеси.

Можна сказати, що конкурентноспроможність – це здатність підсистеми перемагати в боротьбі за своє виживання [5]. Конкурентноспроможне підприємство – це підсистема, результатом функціонування якої є продукт з певними характеристиками, які потрібні середовищу реалізації, і які мають перевагу над характеристиками аналогу в єдиному просторі реалізації цього продукту.

Під найбільш поширеним показником конкурентноспроможності продукції промис-лового виробництва розуміють подвійний показник «якість / ціна». Категорія «якість» Q містить множину $\{Q_i\}$ певних характеристик, яка притаманна виробленій продукції.

Категорія «ціна» P відображає вартісний (ціновий) еквівалент цієї множини.

Міжнародні стандарти якості серії ISO 9000 присвячені питанню організації діяльності підприємства в конкурентному середовищі. В результаті діяльності підприємства у відповідності до вимог стандартів ISO створюється продукт з характеристиками, які визначені як його якість

За стандартами ISO серії 9000 виробничий цикл підприємства відображений у моделі життєвого циклу продукції [7, 8]. Стандарти вводять поняття «петлі якості». *Петля якості* – концептуальна модель взаємозалежних видів діяльності: від визначення потреб до оцінки їх задоволення. Петлю якості ще називають витком якості, або спіраллю якості (Рис. 2). Усі види діяльності, що складають модель петлі якості, безпосередньо впливають на якість кінцевого результату. Стандартом ISO 9000-1 виділені такі ключові аспекти в забезпеченні якості:

1. *Якість, зумовлена призначенням продукції* являє собою результат маркетингових досліджень, зумовлена призначенням продукції і доведенням її рівня до відповідного потребам і можливостям ринку.

2. *Якість, зумовлена проектуванням продукції*, тобто зумовлена закладеними у конструкцію продукції характеристиками, які впливають на очікувані експлуатаційні властивості в різних умовах використання і експлуатації.

3. *Якість, забезпечена відповідністю конструкції* формується в процесах виробництва і зумовлена контролем за дотриманням відповідності конструкції закладеним в неї характеристикам.

4. *Якість, зумовлена технічним обслуговуванням*, тобто зумовлена налагодженим обслуговуванням продукції і відповідністю умов експлуатації встановленим вимогам.

Петля якості являє собою сценарій, за яким відбувається діяльність, або функціонування підприємства у вільних ринкових відносинах, або, виходячи з системних позицій, підсистема функціонує в конкурентному середовищі.

А з позицій процесного підходу можна сказати, що петля якості – це певний цикл, який відбувається на певному інтервалі часу. Цикл складається

з фаз, кожна фаза є сукупністю певної множини взаємопов'язаних процесів, причому кожний з процесів, як і фаза в цілому, як і цикл в цілому, пов'язані з середовищем, в якому протікають і повністю підпорядковані описаній взаємодії.

Схематично загальну модель петлі якості подано на рис. 2 [9].

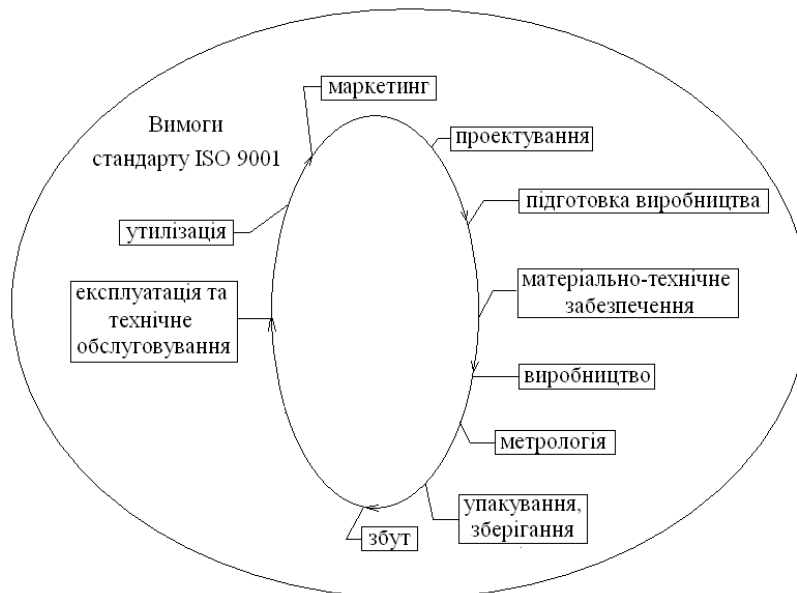

Рис. 1. Стадії витка якості, що охоплені системою якості за стандартом **ISO 9001**

Процеси, що відбуваються у кожній фазі, створюють характеристики продукції (її якість).

Узагальнений показник якості кінцевого продукту являє собою множину показників якості всіх фаз петлі. Як підсумок, можна сказати, що конкурентноспроможню продукцію здатне продукувати підприємство, структура якого відповідає моделі системи створення якості за стандартами ISO 9001. Іншими словами, підприємство, що має за мету створення конкурентноспроможної продукції, структурно повинно відтворювати систему створення якості, яка повністю адекватна вимогам ринкового середовища. Побудова такої структури наведена в роботі «Використання процесного підходу стандартів ISO для забезпечення регулярного виробничого циклу промислового підприємства» [10].

Отже, середовища функціонування підприємства є поняттям агрегованим, дуже складним, багатограним. Воно чинить сильний вплив на діяльність підприємства. Тому є актуальним визначення чинників цього впливу і успішної адаптації вітчизняних підприємств до умов зміненого середовища.

Підсумки

За викладеним матеріалом можна підбити підсумки:

- зі зміною економічного устрою вітчизняні підприємства опинились в умовах, що сильно відрізняються від тих, під які вони були забудовані;
- проаналізовано поняття середовища функціонування підприємства як підсистеми у системному середовищі;
- проаналізовано діяльність вітчизняних підприємств як підсистем, що функціонують у змінених умовах;
- адаптація діяльності виробничого комплексу у нових умовах має йти через реорганізацію його структури у відповідності до положень міжнародних стандартів якості ISO серії 9000.

1. Державна програма розвитку промисловості на 2003 – 2011 рр. // Міністерство промислової політики <http://www.industry.gov.ua>
2. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року <http://industry.kmu.gov.ua>
3. Н.Ткаченко «Побудова інноваційної моделі виробничого комплексу на базі процесного підходу (ISO)» //Вісник НУ «Львівська політехніка» Комп'ютерні науки та інформаційні технологій». – 2007. – № 604.
4. Шарапов О.Л., Терехов Л.Л., Сіднев С.П. Системний аналіз. – К. : Вища школа, 1993. – 303 с.
5. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ. Учеб. пособие. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
6. Энкарначо Ж., Шлехтендаль Э. Автоматизированное проектирование и архитектура систем. – М. : Радио и связь, 1986. – 288 с.
7. Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001: 2000, IDT) ДСТУ ISO 9001-2001. – К. : Держстандарт України, 2001. – 36 с.
8. Системи якості. Комплекси керування якістю системні технологічні. Загальні вимоги до інформаційно-технологічних моделей керування якістю. ДСТУ 2927-94. – К. : Держстандарт України , 1994. – 42 с.
9. Фомичев С., Старостина А., Скрыбина Н. Основы управления качеством. – К. : МАУП, 2002. – 192 с.
10. Ткаченко Н. «Використання процесного підходу стандартів ISO для забезпечення регулярного виробничого циклу промислового підприємства» // Вісник НУ «Львівська політехніка» Комп'ютерні науки та інформаційні технологій». – 2008. – № 616.

Abstract: *Using a system approach the functioning of the home industry in a changed relationship is analyzed. The notion of an external environment is considered. External factors that affect on an enterprise business are determined.*

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ, ЯК СУБ'ЄКТИ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Корпоративне право багатьох країн світу тривалий час розвивалося під впливом ідеї про забезпечення захисту акціонерів та кредиторів товариства від можливих негативних проявів корпоративної форми ведення підприємницької діяльності. На сьогоднішній день, у світовому масштабі відбувається процес фундаментального реформування корпоративного права. Основним вектором при проведенні реформ є зменшення регуляторного навантаження на товариства, створення для них максимально сприятливого правового середовища. Відставання ж країни у світовій конкуренції корпоративних законодавств погіршує інвестиційний клімат і сприяє витоку національного капіталу за кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Ключовим питанням для будь-якої дискусії є однакове розуміння термінів, понять та співвідношення між різними правовими категоріями. Зазначене, без сумніву, стосується і центрального поняття «корпоративні права», «корпоративні відносини», а також що стосується суб'єктів корпоративних відносин.

Цієї проблеми частково торкалися українські вчені В.І.Борисова, О.М.Вінник, Г.В.Друзенко, О.Р.Кібенко, І.В.Спасибо-Фатеева, В.А.Васильєва та інші. Однак досі триває наукова дискусія із вищевказаних питань.

Дана стаття присвячується юридичним особам, як суб'єктам корпоративних відносин, оскільки в чинному законодавстві не зовсім чітко визначене коло юридичних осіб, які є суб'єктами таких відносин, окрім того, немає єдиного нормативного акту, який би регулював діяльність юридичних осіб при здійсненні корпоративних прав.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення поставленої мети в даній статті зроблено спробу розв'язати наступні завдання:

- провести аналіз суб'єктів корпоративних прав,
- проаналізувати чинну законодавчу базу, яка регулює діяльність юридичних осіб при здійсненні корпоративних прав,
- в висновку сформулювати рекомендації щодо вдосконалення чинного корпоративного законодавства України з метою зменшення регуляторного навантаження на господарські товариства, створення для них максимально сприятливого правового середовища.

Виклад основного матеріалу. Аналіз змісту поняття «корпоративне право» необхідно починати із розгляду його як права об'єктивного та права суб'єктивного. Виникнення корпоративного права завдячує появі та визначенню юридичних осіб рівноправними суб'єктами права. Особливості цієї групи суспільних відносин можна з'ясувати через аналіз елементів корпоративного правовідношення, а саме суб'єктів, об'єкта регулювання та юридичного факту, на підставі якого виникає корпоративне правовідношення.

Суб'єктами корпоративних відносин є фізичні та юридичні особи тією мірою, якою вони (можуть бути) мають право бути засновниками (учасниками) організацій. Предметом регулювання є група суспільних відносин, яка виникає у зв'язку з реалізацією суб'єктивного цивільного права на створення юридичної особи. До елементів будь-якого цивільного правовідношення належить і юридичний факт, на підставі якого воно виникає. Моментом виникнення корпоративного правовідношення є особливий юридичний факт – реєстрація юридичної особи. На підставі вищенаведеного можна дійти висновку, що ключовим у виникненні корпоративних відносин є момент інкорпорації юридичної особи. Однак при цьому треба мати на увазі, що мова йде про правовий зв'язок, який виникає між засновниками (учасниками юридичної особи) та самою юридичною особою як похідним суб'єктом. [1, с. 66].

Первинною і найпростішою формою підприємств, виступали прості товариства. Учасники такого товариства мали загальну мету, як відособлене, так і загальне майно, несли загальний ризик. Проте вже в наступній формі – в повному товаристві можна спостерігати, як підприємницькі об'єднання відділяються від особи його учасників, але все таки не настільки, щоб визнати за товариством право самостійного суб'єкта. В повному товаристві завжди утворюється загальне майно, яке відособлене від іншого майна учасників товариства. Управління об'єднанням здійснюється або всіма учасниками об'єднання, або тими яким це доручено.

Обов'язки з приводу майна товариств і відповідальність по операціях також загальні. Таким чином, на відміну від простого товариства повне товариство не володіло як ознаками фактичного об'єднання всередині (між учасниками), так і юридичного об'єднання зовні (для третіх осіб).

Наступним етапом розвитку підприємницьких об'єднань стала поява командитного товариства. В цій формі товариства відображено дві групи учасників: перша група – аналогічно учасникам повного товариства, друга група учасників відособлена від підприємницької діяльності товариства. Тобто не бере участь безпосередньо в управлінні, несе лише обмежену розміром свого внеску в товариство відповідальність, що дозволяє говорити про виникнення елементу корпоративного управління як обмежену відповідальність власників. Таким чином, командитні товариства можна розглядати як крок на шляху подальшого відособлення підприємницьких

об'єднань від осіб їх утворюючих і виникнення замість об'єднання осіб нової особи, а також як початкову форму при переході від особистого підприємницького об'єднання до майнового.

Найпоширенішими сьогодні серед них є повні і командитні товариства – юридичні особи (товариства з деякими ознаками юридичної особи) і товариство з обмеженою відповідальністю (юридичні особи з деякими ознаками товариств).

У повному товаристві – юридичній особі з'являється самостійна структура органів управління. Змінюється статус майна повного товариства юридичної особи – із загального воно стає одиничним майном юридичної особи. Відмінність між командитним товариством і простим товариством як юридичних осіб полягає в тому ж, що і в конструкції не юридичної особи, розглянутої вище – у присутності більшого капіталістичного елемента. Тобто значення грошового внеску деяких учасників переважає над обов'язком участі в управлінні підприємницьким об'єднанням [1, с. 79].

Товариство з обмеженою відповідальністю є юридичною особою, в якій зберігаються деякі елементи товариства. Як юридична особа товариство з обмеженою відповідальністю володіє майном, відособленим від майна його членів, володіє самостійною організацією, і, нарешті, його учасники не несуть відповідальності за його зобов'язаннями. Вищою формою підприємницького об'єднання, де особливо яскраво концентрується підприємницькі корені, в основі яких, не тільки і не стільки особа, але перш за все майно (капітал), є акціонерне товариство. Саме тому ця форма придбала найбільше розповсюдження при капіталістичних відносинах. Законодавства більшості розвинених країн визнають тільки відкрите акціонерне товариство.

Відмінною рисою акціонерних товариств від форм юридичної особи у вигляді товариств є перетворення підприємницького об'єднання з об'єднання товариств в об'єднання майна. Тобто єдиним обов'язком учасника акціонерного товариства є майновий внесок. Відносини виникають не між учасниками акціонерного товариства, а між акціонерним товариством і акціонерами. З виникненням акціонерних форм підприємницьких об'єднань виникає і розвивається остання основна межа корпоративного управління – вільна передача акціонерами часток власності (акцій).

Таким чином, на нашу думку, процес формування корпорації знайшов логічне завершення у формі підприємницького об'єднання – акціонерного товариства.

Корпоративні підприємства утворюються, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються,

участі засновників(учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в т.ч. засновані на приватній власності двох або більше осіб (ст. 63 Господарського кодексу України). Учасники такого Товариства, вносячи своє майно у формування його статутного фонду, передають це майно у власність Товариства. І як компенсацію за таке відчуження учасник отримує право (право власності) на долю в статутному фонді, яке породжує корпоративні права (ст., ст. 12, 13 Закону України «Про господарські товариства») [2].

Класичними суб'єктами, відносно яких існують корпоративні права є господарські товариства. Однак господарські товариства це не всі юридичні особи, а лише їх окрема група. До господарських, зокрема, належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства. Останні три види «не користуються популярністю», тому лівова частка «корпоративних справ» стосується акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю (ст. 116 ЦК України, ст. 88 Господарського кодексу України, ст. 10 закону України «Про господарські товариства»).

Юридичні особи, як і всі організації, не виникають самі по собі. В основі їх створення завжди лежить волевиявлення осіб. Право на створення юридичної особи – це передбачена законом можливість суб'єкта чинити дії передбачені законом, що матимуть наслідком створення юридичної особи, тобто право обрати назву організації, її місцезнаходження, обрати організаційно-правову форму, сформувати органи юридичної особи, зареєструвати в державного реєстратора організацію, а у випадку відмови оскаржити цю відмову державного реєстратора.

Найчастіше засновниками юридичних осіб виступають фізичні особи. Усі фізичні особи мають цивільну правоздатність, що виникає з моменту її народження (ст. 25 ЦК України). А цивільну дієздатність має та фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може ними керувати, та здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність в разі їх невиконання (ст. 30 ЦК України).

Право на створення юридичної особи мають також іноземці і особи без громадянства. Відповідно до ст. 7 Закону України №3929-ХІІ- 2004 року «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», іноземці та особи без громадянства мають право, займатися в Україні інвестиційною, а також зовнішньоекономічною та іншими видами підприємницької діяльності, передбаченої законодавством України. При цьому вони мають такі ж права і обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не впливає із Конституції і Законів України.

Законодавець встановив обмеження, що стосуються нотаріусів.

Відповідно до ст. 3 Закону України №3425-ХІІ від 02.09.2002 року «Про нотаріат» нотаріус не може перебувати в штаті інших державних, приватних та громадських підприємств та організацій, займатися підприємницькою і посередницькою діяльністю, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької і наукової, у вільний від роботи час.

Стержнем усіх корпоративних прав є правовий зв'язок, який виникає між засновниками та створеним суб'єктом. Специфіка корпоративного права виявляється, зокрема, в тому, що воно, у свою чергу, складається з низки прав, яке кожне окремо можна назвати корпоративним правом. Це право на одержання дивідендів, право на управління, право на отримання прибутку.

Отже, корпоративне право як право об'єктивне можна розглядати як систему юридичних норм, що регулюють групу суспільних відносин, яка виникає у зв'язку із створенням і функціонуванням юридичних осіб у результаті реалізації суб'єктами цивільних правовідносин права бути їх засновниками. Всі інші суб'єктивні права учасника, що впливають із його членства в тій чи іншій організації, є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права [3, с. 110].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Оскільки, в чинному законодавстві України існують обмеження щодо суб'єктів корпоративних відносин та їх діяльності, тому слід його реформувати з урахуванням наступних завдань:

- запровадження в українське законодавство та правозастосовчу практику європейських стандартів; орієнтація на відомі іноземним інвесторам моделі регулювання;

- забезпечення правового регулювання, спрямованого на досягнення балансу інтересів всіх заінтересованих учасників корпоративних відносин (самого товариства, його учасників – міноритарних та мажоритарних, кредиторів, працівників, потенційних інвесторів суспільства та держави);

- забезпечення гнучкості корпоративного законодавства, формування моделей управління, що відповідають різним формам та стратегіям ведення бізнесу, забезпечення можливості обрання адекватної та зручної організаційно-правової форми та моделі регулювання з можливістю її суттєвої модифікації у локальних нормативних актах або угодах між акціонерами (учасниками) товариства (диспозитивність законодавства);

- усунення бар'єрів, що перешкоджають початку та веденню підприємницької діяльності з використанням форми господарського товариства; зменшення регуляторного навантаження на товариства.

Україна належить до групи країн з висококонцентрованою корпоративною власністю, для неї характерна відсутність розвинутих ринків капіталу та корпоративного контролю. Корпоративне законодавство України має будуватися з урахуванням реальних відносин, тоді як багато чинних правових конструкцій позичені з законодавства країн із розпиленою

корпоративною власністю та розвинутими ринками капіталів.

1. Румянцев С.А. Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток. – К. : Знання, 2003. – 120 с.

2. Закон України «Про господарські товариства» – чинний з 19.09. 1991 року, №1576-ХІІ.

3. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины. Формирование и перспективы развития. – К.: Наукова думка, 1996. – 236 с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОКРАЩЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

Машинобудування – провідна галузь промисловості, яка забезпечує випуск різноманітних машин і устаткування для багатьох галузей господарства і населення. Машинобудування визначає науково-технічний прогрес у національній економіці, забезпечує її технічне переозброєння, інтенсифікацію і підвищення ефективності всього суспільного виробництва.

Продукція машинобудівної галузі складається з багатьох деталей і агрегатів. Виготовити їх на одному заводі неможливо, простіше і дешевше випускати окремі деталі на різних підприємствах, тому машинобудівні заводи мають переважно вузьку спеціалізацію (подетальну і предметну). Для випуску готової продукції підприємства встановлюють між собою коопераційні зв'язки (поставки деталей, комплектуючих матеріалів, сировини). Такими зв'язками може бути охоплено десятки, а іноді й сотні підприємств.

Технологічні процеси на підприємствах машинобудування подібні, незважаючи на різну продукцію, яку вони випускають. Кожен великий завод має чотири основні цехи: ливарний, ковальсько-пресовий, механічний та складальний. У першому з металу відливають різні деталі, у другому – деталі штамнують або кують із прокату чи злитків, у третьому – їх обробляють, а в четвертому – складають готові вироби.

Підприємства машинобудівної галузі мають відмінні від інших галузей особливості розміщення. Вони майже не залежать від природних умов і ресурсів, їх продукція має широке коло споживачів. Внаслідок цього машинобудування розвинуте в усіх регіонах країни, відмінності полягають у різному рівні розвитку та наборі галузей, їх значенні на різних територіях. В одних регіонах вони є галузями спеціалізації, в інших – задовольняють потреби тільки даного регіону.

Один із важливих принципів розміщення машинобудівних підприємств – орієнтація на сировину. Основна сировина для підприємств галузі – метал, а також конструкційні матеріали, які виробляють легка, хімічна, деревообробна промисловість. Машинобудівні підприємства споживають 1/3 прокату, майже 2/3 сталюого литва, 40% чавуну, що виробляється в країні. Підприємства, які потребують великої кількості металу, відносять до металомістких. Металомісткі виробництва здебільшого розміщені в районах металургійної промисловості.

Більшість галузей машинобудівного комплексу належить до трудомістких, тобто таких, які потребують відносно небагато сировини, але значних затрат праці на виготовлення продукції. Орієнтація на трудові

ресурси – другий принцип розміщення. Постійно зростають вимоги до кваліфікації робочої сили.

В усіх галузях машинобудування зростає значення науково-дослідних та дослідницько-конструкторських робіт. Наукомісткість – визначальна риса багатьох сучасних машинобудівних виробництв. Такі виробництва тяжіють до найбільших міст і агломерацій, де сконцентрована наукова база країни.

Машинобудівний комплекс розвивається значною мірою за рахунок конверсії, тобто переведення підприємств, які раніше обслуговували військово-промисловий комплекс, на створення нових виробництв, високих технологій (розробка сучасної промислової і електронної техніки, комп'ютерів). Важливе значення має також створення невеликих, технологічно гнучких підприємств для випуску різноманітних товарів народного споживання.

Розміщення продуктивних сил: Підручник / За ред. Є. П. Качана. – К. : Вища школа, 1998.

**ДОСВІД ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ У ВИРІШЕННІ
УРБОЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В
1960–1990-Х РОКАХ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ**

У статті розкрито та проаналізовано екологічну діяльність органів місцевої влади в умовах інтенсивної індустріалізації 1960–1990-х рр.

Ключові слова: природоохоронна діяльність, командно-адміністративна система управління, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми: з моменту проголошення незалежності України розпочинається становлення органів місцевого самоврядування в містах та селищах регіону. Повномасштабна індустріалізація залишила широкий спектр екологічних проблем, які не під силу розв'язати місцевим органам влади. Тому для майбутнього необхідно з'ясувати як процес проблемотворення, так і пошуки розв'язків екологічних проблем, що здійснювались в умовах командно-адміністративної системи управління.

Аналіз останніх досліджень: сучасний стан української історичної науки свідчить про відсутність повномасштабного науково-історичного дослідження, котре передбачало б історичний аналіз урбоекологічних проблем в новітній історії України щодо вивчення даної проблематики Західного регіону України в зазначений період. Науковий доробок вітчизняних істориків обмежується публікаціями Васюти С.І., Васюти О.А., Філіпчука Г.Г., Білика М.С., [2] які розглядають урбоекологічні проблеми регіону в полі концепції міждисциплінарної комплексної оцінки суспільно-екологічних явищ, ретроспективного селективного аналізу причинно-наслідкових зв'язків відносно взаємодії закладених у минулому негативних тенденцій науково-технічного прогресу та сучасних резонансних наслідків.

Метою дослідження є узагальнення досвіду органів місцевої влади у вирішенні урбоекологічних проблем Західної України та перспектив реалізації природоохоронної політики в сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Навіть в умовах командно-адміністративної системи управління органи місцевої влади міст та селищ Західного регіону України намагалися надавати можливості розгляду та розв'язання урбоекологічних проблем. Звичайно, інтенсивна індустріалізація ставала на заваді відпрацювання комплексної програми, однак деякі дії органів місцевого самоврядування по вирішенню екологічних проблем можна було б застосувати і в сучасних умовах. Оскільки в діяльності природоохоронних структур України і досі немає чіткої та злагодженої національної екологічної політики.

Впродовж багатьох століть, перебуваючи в складі різних держав, Західна України сформувала свої особливості регіонального розвитку, звичаєвий уклад, розміщення продуктивних сил тощо. Особливо характерною ознакою західно-українських земель – відсутність великих густозаселених міст. Сільське населення тут традиційно домінувало над міським. Міста, переважно малі та середні, сформувалися ще в епоху середньовіччя та характеризувалися розвинутою переробною галуззю та обслуговували сільськогосподарських виробників. Виняток становили традиційні індустріальні центри газо-нафтопереробної промисловості Львівської та Івано-Франківської областей, де використовувались незначні поклади природних ресурсів.

Початок 60-х років ХХ століття докорінно змінив сформований віками традиційний устрій розміщення продуктивних сил регіону. Замість традиційно домінуючого сільського господарства на західно-українських землях здійснювалася масова індустріалізація, що зумовила різкий приріст міського населення. З'явилися нові міста в місцях компактного розміщення природних ресурсів, зокрема міста Нововолинськ (Волинської області), Новий Розділ, Новояворівське (Львівської обл.) та інші. Будівництво нових промислових об'єктів відбувалося на кошти союзних та республіканських міністерств, котрі були зацікавлені, в першу чергу, як у будівництві об'єкту, так в отриманні результатів його роботи. Дуже часто проектні інститути помилялися в процесах розробки технологічних процесів, особливо на підприємствах хімічної промисловості. [11; 38 Арк]. Виконання та перевиконання планових показників активно заохочувалося органами державної влади усіх рівнів. Термін – «Соціалістичне змагання» став основною характеристикою індустріальних процесів в Західному регіоні України. Згідно з Указом Верховної Ради УРСР у грудні 1962 р. на території республіки було утворено 7 економічних районів. До цього (з 1957 р.) налічувалося 14 адміністративно-економічних районів. Західний регіон України увійшов до Львівського економічного району. [4, с. 273]. Темпи промислового приросту Львівського економічного району на початку 1960-х років набагато вищі за середні по республіці. Приріст валової промислової продукції на підприємствах, підпорядкованих раднаргоспу у 1961 році збільшився в 2,4 рази у порівнянні з 1955 р. Питома вага промислової продукції, випущеної на території району, становила 70%. Раднаргоспу було підпорядковано 347 великих промислових підприємств. [4, с. 345].

При цьому, традиційним явищем у містобудівничих процесах були відсутність архітектурної доцільності та інженерні недоліки, пов'язані з домінуючим на той час технократичним мисленням в суспільстві. [1, с. 97]. Враховуючи досягнення тогочасного науково-технічного прогресу в СРСР, західно-українські землі потрапили під примусову індустріалізацію, що зумовила подальші порушення стану навколишнього середовища та здоров'я населення. Масова забудова найрізноманітніших промислових

виробництв супроводжувалась відсутністю інженерного вирішення шкідливого впливу на екологічний стан всередині і навколо об'єкту. Так в структурі Львівського економічного району не було передбачено інстанції, котра б займалася вивченням екологічних проблем та проводила елементарні підрахунки забруднення навколишнього середовища в містах. [9]

Будуючи величезні промислові об'єкти, союзна та республіканська влада не зважала на думку населення даного регіону. [8; 10 Арк]. Ніякого впливу на розміщення індустріальних виробництв на своїй території громада міста чи селища не мала. Рішення щодо цього, на місцевому рівні, приймалися Обласним комітетом Компартії України та облвиконкомом згідно запиту чи пропозицій союзних та республіканських галузевих міністерств. [10; 51 Арк]. Переважно питання щодо розміщення виробничих об'єктів вирішувались одразу та позитивно. Решту проблем, пов'язаних з будівництвом та пуском проектних потужностей, лягало на плечі замовника, котрий з цього моменту ставав господарем об'єкту та нікому не звітував за стан справ на своїй території, забезпечуючи роботою мешканців міста. Приймаючи рішення щодо розміщення промислових підприємств, органи державної влади не вважали за доцільне впливати на пошук шляхів вирішення екологічних проблем, що виникнуть в результаті їх діяльності.

Інтенсивна розбудова міст Західного регіону України супроводжувалася конкуренцією керівництва областей за право розміщення індустріальних об'єктів на своїй території. Замовниками будівництва виступали республіканські та союзні міністерства. Розміщення великих промислових підприємств суттєво збільшувало бюджет області. Тому, обласне керівництво пристрасно ставилося до отримання тих чи інших пропозицій щодо будівництва виробничих об'єктів. Вельми повчальним став досвід вирішення місцевими органами влади Західного регіону України проблем забруднення промисловими підприємствами водних ресурсів краю. Складні технологічні процеси виробництва вимагали інтенсивного водоспоживання. Водні ресурси різко вичерпувалися, а величезні викиди промислових підприємств забруднювали річки та водойми. Місцева влада намагалася вплинути на покращення цієї непростой ситуації. У всіх областях регіону чиновники директивними методами шукали шляхи впливу на керівників промислових підприємств, а у разі настання критичної ситуації шукали підтримки республіканських органів влади. Однак такі дії були малоефективними – символічні штрафи, приписи, закриття малих нерентабельних виробництв суттєво не впливали на покращення стану довкілля [5; 16 Арк], [6; 16 Арк].

Впродовж 1970-80-их рр. урбоекоекологічні проблеми в Західному регіоні України поглиблювались паралельно з введенням додаткових потужностей на виробничих підприємствах, що працювали на поповнення бюджету

регіону, а тому, в багатьох випадках, органи місцевої влади часто не реагували на порушення природоохороного законодавста.

Надмірна індустріалізація міст Західного регіону України вже на початку 1970-х років призвела до зношення основних житловокомунальних фондів. У більшості випадків органи місцевої влади були змушені вирішувати цю проблему самотужки. [7; 170 Арк].

Наприкінці 80-х років минулого століття місцеві органи влади Західного регіону України займають більш принципову позицію щодо вирішення урбоекологічних проблем. Поштовхом до таких дій стала демократизація суспільного життя та зростання громадянської активності населення. [7; 169 Арк].

Органи місцевої влади, як і все населення регіону, пройшли нелегкий шлях усвідомлення, сприйняття та занепокоєння погіршенням екологічної ситуації в містах регіону, що зумовлювалась наслідками проведення індустріалізації в 1960–90 рр. Інтенсивне зростання міст та розбудова їх промислового потенціалу відбувалось всупереч природно-історичних закономірностей розвитку регіонів України та західного зокрема. Протягом довгого часу значна частина міського населення не усвідомлювала свою соціальну приналежність. Система органів місцевої влади не відображала реальні суспільно-політичні настрої населення. Так місцева влада, з одного боку, дбала про розбудову промислових підприємств та збільшення їх потужності, а з іншого, намагалася вирішувати екологічні проблеми, що виникали за наслідками їх роботи. Особливо катастрофічною була ситуація в містах, де на відносно невелику кількість населення працювало потужне виробництво. За таких умов, практично все працездатне населення було задіяне на даному промисловому об'єкті, а отже керівництво заводу формувало місцеву владу або впливало на неї. Загалом можна виділити основні перепони, що заважали місцевій владі раціонально вирішувати урбоекологічні проблеми в 1960–90 рр.:

- Обмежені законом повноваження;
- Відсутність поняття «міська територіальна громада»;
- Командно-адміністративна суть місцевої влади;
- Проведення загальнодержавної політики інтенсивної індустріалізації;
- Обмеженість ресурсів та бюджетних коштів;
- Невисокий фаховий рівень кадрів у вирішенні екологічних проблем;
- Ідеологічна обмеженість органів місцевої влади.

Формування досвіду органів місцевої влади Західного регіону України відбувалось шляхом подолання цих труднощів та зміни соціально-політичних орієнтирів суспільства наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. [3, с. 57-64].

Розпад Радянського Союзу спричинив не лише до різких політичних та економічних змін у Західному регіоні України, а й до подальшого

загострення екологічних проблем, що у свою чергу знову лягло тягарем на органи місцевого самоврядування та регіональної влади. Якщо на забруднення атмосферного басейну міст та селищ впродовж 1960–1990-х років у більшій мірі впливали виробничі потужності промислових підприємств, то на сучасному етапі, в основному, повітря забруднюють гази двигунів внутрішнього згоряння автотранспорту, кількість яких зросла у кілька сотень разів. Внаслідок системної економічної кризи 1990-их рр. та впродовж останнього десятиріччя було втрачено практично весь промисловий потенціал Західного регіону України, але навіть цей факт не вплинув на вирішення екологічних проблем, пов'язаних з екстенсивним виробничим процесом. Неутилізовані промислові та комунальні відходи колишніх промислових гігантів і досі загрожують життю та здоров'ю мешканців міст та селищ регіону. Органи місцевого самоврядування хоча наділені суттєвішими повноваженнями у порівнянні з радянським періодом, проте через відсутність значних фінансових ресурсів, можливостей та професіоналізму не можуть належним чином реагувати на вирішення екологічних проблем. Особливо у критичному стані знаходиться житлово-комунальна сфера усіх міст та селищ регіону. Хоча у 2004 році Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 роки», однак його виконання відбувається в дусі кращих традицій радянської командно-адміністративної системи – безконтрольне використання коштів бюджетів різних рівнів, відсутність елементарних екологічних стандартів, безсистемне зростання тарифів для населення та господарюючих суб'єктів на послуги підприємств ЖКГ. Тому, на нашу думку, для відпрацювання методики вирішення екологічних проблем в містах та селищах Західного регіону України слід детальніше вивчити українським чиновникам різних рівнів досвід своїх радянських попередників.

Висновок. Вивчення та аналіз здійснення природоохоронної діяльності органів місцевої влади в умовах інтенсивної індустріалізації допоможе накреслити вагомі перспективи національної природоохоронної політики України.

1. Білик М.С. Філософський зріз архітектурної діяльності і теорія формування складних систем в містобудуванні. – Тернопіль: Архітектурно-будівельна НВП Корпорація «Техно-Корс», 2001. – 335 с.

2. Васюта О.А., Васюта С.І., Філіпчук Г.Г. Екологія і політика. У 2-х тт. – Т 1. – Чернівці: Зелена Буковина, 1988 – 424 с.; Васюта О.А., Васюта С.І., Філіпчук Г.Г. Екологія і політика. У 2-х тт. – Т 2. – Чернівці: Зелена Буковина, 1988 – 480 с.; Білик М.С. Філософський зріз архітектурної діяльності і теорія формування складних систем в містобудуванні. – Тернопіль: Архітектурно-будівельна НВП Корпорація «Техно-Корс», 2001. – 335 с.; Васюта С.І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки, труднощі подолання. – Тернопіль: СМП Астон, 2000. – 536 с.

3. Гумен Ю.Є. Проблеми та досвід місцевої влади у вирішенні урбоекоекологічних проблем Західного регіону України в 1960-1990-их роках // Мандрівець. (Видання національного університету Києво-Могилянська академія). – 2002. – № 6 (41).

4. Українська радянська соціалістична республіка // УРЕ. – К. : Видавництво УРЕ, 1965. – Т. 17. – 876 с.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), ф. 4778 Державний комітет з охорони природи Ради Міністрів УРСР, оп. 1, спр. 354. Годовой отчет Закарпатской областной инспекции о проведенной работе по охране природы за 1975 г. – 53 арк.

6. ЦДАВОВУ, ф. 4778, оп. 1, спр. 431. Постановления Коллегии и документы к ним с 29.01 по 26.02.1980 г. – 241 арк.

7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 31 Документи загального відділу (несекретна частина) 1955-1970 рр., спр. 2296 Інформація обкомів КПУ о ходе выполнения постановлений ЦК КПУ и СМ УССР с 3.07.1963 г. по 10.01.1964 г. – 224 арк.

8. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 2765 Інформація обкомів КПУ о ходе выполнения постановлений ЦК КПУ и СМ УССР с 15.04. по 28.05.1965 г. – 52 арк.

9. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 2854 Львовский экономический район. – 164 арк.

10. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 2064 Письма, справки отделов ЦК, обкомов КПУ, Министерства торговли УРСР, совнархозов об улучшении организации и ремонта домашних холодильников; о передачи местной промышленности подчинения совнархозов... с 16.03 по 30.08.1962 г. – 101 арк.

11. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 31, спр. 3692 Інформації обкомів КПУ, міністерств та відомств «Про поліпшення використання основних виробничих фондів...» з 16.01 по 21.02.1969 р. – 142 арк.

In this article shown and analyzed the environmental activities of local authorities in terms of intensive industrialization 1960-1990's.

Key words: *environmental protection, command and administrative system, local self-government.*

СТРАХУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ В КРИМСЬКОМУ РЕГІОНІ

Анотація. Розглянуто проблему існування фінансових ризиків, зокрема їх прояву у туристичній галузі. Наведено основні види фінансових ризиків. Обґрунтовано необхідність страхування фінансових ризиків туристичних компаній і туристів та представлено основні їх види. Запропоновано основні шляхи вирішення проблеми страхового захисту туристичного бізнесу.

У сучасних умовах економіки України стрімкого розвитку набуває туристична галузь. Згідно із Законом України «Про туризм» від 15.09.1995 324/95-ВР, туризмом визнається тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування. Туристом вважається особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни на термін від 24 годин до одного року із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін. Подорож, яка триває менш ніж 24 години, вважається екскурсією, а особа, що її здійснює, відповідно екскурсантом. Туристичні фірми здійснюють свою діяльність з надання туристичних послуг з метою задоволення потреб людей та отримання прибутку.

Враховуючи природно – кліматичні умови Кримського регіону, а також його географічне розташування і наявну інфраструктуру, найбільш інвестиційно-привабливою галуззю економіки в регіоні є туризм, до якої в останній час привертається активна увага. Але все ж проблеми пов'язані із фінансуванням та страхуванням у туристичній галузі схожі у всіх регіонах, і у Туреччині і у Криму.

Споживачі туристичних послуг бажають оздоровитися, відновити втрачені сили, відпочити; жоден з них не є байдужим до відпочинку в комфортабельному готелі з повним спектром послуг і мальовничим краєвидом.

Однак для обох сторін існує ризик втрати чи пошкодження майна (нерухомості, особистих речей, багажу, спортивного спорядження, транспортних засобів). З метою захисту майна здійснюють майнове страхування [6].

Різновидом майнового страхування є страхуванням фінансових ризиків [6], що пов'язані із втратою коштів і туриста під час подорожі, і туристичної компанії, що надає послугу.

Метою статті є визначення вагомості страхування фінансових ризиків у захисті майнових інтересів туристів і туристичних фірм та надання пропозицій щодо нарощування обсягів надання послуг у даному сегменті страхового ринку.

Під фінансовим ризиком розуміють різне. Так, Вовчак О.Д. [2] під даною категорією розуміє ризик, що впливає з фінансових угод або фінансової діяльності, коли в якості товарів виступають валюта, цінні папери, грошові кошти. В рамках даного підходу розрізняють валютний, кредитний та інвестиційний ризики.

Група науковців під керівництвом професора Внукової Н.М. [8] вважають, що фінансовий ризик викликаний невизначеністю природних, людських та економічних факторів, які при несприятливих умовах можуть призвести до збитків у фінансового-господарській діяльності. Порушення процесу виробництва чи зміна ринкової кон'юнктури сигналізують про виникнення фінансового ризику.

Клапків М.С. [3] виділяє три підходи до розуміння категорії «фінансовий ризик». Згідно з першим підходом дане поняття включає практично всі майнові ризики, оскільки завдані збитки майже завжди мають грошовий вимір; згідно з другим підходом до фінансових ризиків відносять ті, які такими визначаються в нормативних документах. Третій підхід включає до фінансових ризиків кредитні ризики та ризики гарантій та порук.

Інші українські вчені під керівництвом Федосова В.М. виділяють фінансові ризики в окремий вид і одночасно розглядають як складову інших ризиків – ринкового та інвестиційного. В основі даного підходу лежать ризикоутворюючі фактори, які впливають на певний вид ризику чи їх сукупність [5].

Страховання фінансових ризиків полягає в тому, щоб відшкодувати страхувальнику втрату у випадку, коли застраховані угоди не принесли очікуваної віддачі. Страхове відшкодування визначається як різниця між страховою сумою та фізично одержаним фінансовим результатом господарської діяльності.

До основних видів страхування фінансових ризиків страхової компанії відносять страхування ризику недоотримання (втрати) прибутку, страхування ризику втрати ренти, страхування ризику втрати ринкової вартості.

Прибуток є одним з найважливіших показників фінансово – господарської діяльності, і тому страхування ризику втрати прибутку є найрепрезентативнішим видом страхування фінансових ризиків [7].

Страховання від втрат прибутку є формою страхового захисту господарських суб'єктів від втрат майбутньої корисності [2,7], що може настати з причини випадкового спаду чи зупинки виробничого циклу. Збитки в даному випадку не обмежуються лише втратою прибутку; до них додаються ще кошти, необхідні для підтримки життєдіяльності суб'єкта чи повернення його до попередньо визначеної програми. Страховання від втрат прибутку є комплементарним для багатьох базових видів страхування, зокрема для страхування ризику вогню та страхування ризику стихійних явищ. Крім цього, страхування від втрат прибутку повинно завжди

враховувати ризики, пов'язані із сезонністю виробництва, тривалістю терміну відшкодування, характером конкуренції в даній галузі, дольову участь у фінансуванні ризику втрати прибутку самого страхувальника.

Крім втрати прибутку страхувальника, останній може бути втрачений також тоді, коли настане страховий випадок у постачальника даного господарського суб'єкта. Зазнавши майнових втрат, постачальник не зможе виконати домовленість про постачання. Загальний обсяг страхової відповідальності страховика при страхуванні від втрат прибутку визначається величиною страхової суми, що обчислюється, виходячи з передбачуваного обсягу прибутку та обсягу постійних витрат поточного року.

Серед видів страхування фінансових ризиків туриста вагоме місце посідає страхування анулювання подорожі з поважних причин, що передбачає стаття 16 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм», в якій зазначається, що за бажанням туриста, з ним укладається угода про страхування для покриття витрат, пов'язаних з анулюванням договору на туристичне обслуговування з ініціативи туриста чи передчасним поверненням туриста внаслідок нещасного випадку або хвороби.

Не підлягають страхуванню дії органів виконавчої влади, зокрема відмова у видачі візи. Практика відносить це до форс-мажорних обставин. Туристична компанія, однак, утримує з клієнта частину своїх витрат.

У рамках даного виду страхування об'єктом виступають майнові інтереси застрахованого, пов'язані з додатковими витратами через скасування поїздки чи зміни її тривалості. Не є страховими події, якщо вони відбулися через алкогольне, наркотичне чи токсичне сп'яніння, самовбивство (чи його спробу); стихійне лихо, епідемію, карантин, метеорологічні умови; заняття застрахованим будь – якими видами спорту та інше.

Згідно з Цивільним Кодексом України в разі неможливості виконати договір, що виникла не з вини виконавця, замовник має виплатити виконавцеві належну плату. Якщо ж неможливість виконання договору виникла з вини замовника, він має виплатити виконавцеві плату в повному обсязі.

Оскільки досить часто відмова від поїздки відбувається через незалежні від туриста причини, вирішити проблему туристичні фірми можуть шляхом страхування підприємницького ризику. Тоді клієнту буде відшкодовано всю вартість туру, а понесені витрати компенсуються страховою компанією.

Туризму, як і більшості галузей, притаманні форс-мажорні обставини, які пов'язані із стихійним лихом. У даному випадку сторони звільняються від зобов'язань, а у випадку, коли вони не могли передбачити цих обставин, умови договору змінюються повністю. Виникнення форс-

мажору вимагає документального підтвердження, а його настання призупиняє дію договору до закінчення цих обставин.

Доповненням до страхування на випадок вимушеного переривання подорожі служить опція - страхування на випадок депортації. ВАТ «Українська транспортна страхова компанія» (UTICO) пропонує програму страхування на випадок депортації, яка покриває ризики неможливості в'їзду застрахованої особи в країну призначення, виїзду з країни постійного місця мешкання (з України), а також депортації. В рамках страхування покриваються витрати, які понесли державні органи у зв'язку з видворенням застрахованої особи з країни, у разі непередбаченого порушення ним візового режиму країни, консульська служба якої видала йому в'їзну візу: транспортні витрати, витрати на перебування під арештом перед видворенням з країни. Додатково може бути організована юридична допомога у разі обігу застрахованої особи через сервісні служби за отриманням юридичної підтримки при порушенні кримінальної справи проти застрахованої особи (при неумисному правопорушенні), порушенні прав застрахованої особи і ін. Покриття по даному полісу страхування не перевищує 3 тис. євро.

Страхування витрат на юридичну допомогу передбачає покриття юридичних витрат в межах визначеного ліміту покриття. Страхування витрат на юридичну допомогу – відносно новий вид майнового страхування на українському ринку, проте ряд страхових компаній позиціонує дану опцію в рамках програм страхування цивільної відповідальності власників автомобілів. При цьому можна констатувати подвійну природу ризиків, пов'язаних з різними видами страхування. З одного боку, цивільна відповідальність покривається програмами страхування відповідальності, виходячи з діючої класифікації, прийнятої в рамках чинного законодавства, а з іншою – оплата юридичної допомоги відноситься до майнового страхування, оскільки відшкодовує фінансові ризики, пов'язані з необхідністю оплати адвокатських послуг, внесення застави, отримання юридичних консультацій і ін. В рамках страхових програм, які пропонуються туристам, існують опції, що передбачають покриття юридичних і інших витрат, пов'язаних з рішенням правових питань, в межах певного ліміту покриття [1]. Дана послуга, однак, може надаватись і без оплати страховою компанією.

В останній час в Україні розповсюдження набуває страхування кредитних ризиків [5]. Учасники кредитної угоди – турист і банк можуть обирати різні форми правового забезпечення виконання даної угоди: порука третьої особи, гарантія, передання кредиторської заборгованості боржника, застава майна тощо. Неплатоспроможність по кредитах може виникати з причини смерті чи непрацездатності туриста.

Підводячи підсумок вищесказаного слід зазначити, що процес охоплення страховим захистом туристичної діяльності в Україні

знаходиться на стадії становлення. Туристичні фірми тісно співпрацюють із страховими компаніями з приводу страхування туристів. Вітчизняні страховики вже мають певний потенціал в питаннях розробки страхових продуктів для галузі туризму, проте туристичний бізнес все ще залишається поза страховим захистом. Причинами такої ситуації є відсутність страхової культури у керівництва туристичних компаній, відсутність взаємної довіри між туристичними та страховими компаніями, відсутність реальних страхових пропозицій щодо страхування ризиків у сфері туризму та багато інших.

Для вирішення даної проблеми необхідно щоб туристичні фірми здійснювали оцінку фінансових ризиків туристів з метою вибору оптимальної програми страхування. Задля підвищення якості надання страхових послуг слід розширити перелік ризиків, що входять до програми страхування фінансових ризиків.

Важливо розглянути можливість впровадження альтернативних способів страхування ризиків туристичних компаній – створення фондів взаємного страхування [4]. Мобілізація коштів з допомогою взаємного страхування дозволить вирішити питання надання гарантій туристам та захисту суб'єктів туристичної діяльності від підприємницьких ризиків.

Велике значення для збільшення обсягів страхування фінансових ризиків туристичних компаній – створення фондів взаємного страхування. Мобілізація коштів за допомогою взаємного страхування дозволить вирішити питання надання гарантій туристам та захисту суб'єктів туристичної діяльності від підприємницьких ризиків.

Враховуючи все вище сказане, можна зробити такі висновки, що пропозиція страхових компаній України щодо покриття фінансових ризиків туристів дає можливість говорити про наявний потенціал вітчизняних страховиків в питаннях розробки і комерціалізації нових страхових продуктів, призначених для туристичного сегменту. Проте в рамках асортиментної політики пропозиції українських страховиків поки відстають від пропозицій страховиків розвинених країн світу (і навіть Росії). Якщо на сьогодні першочерговими для туристів є медичне страхування і страхування від нещасного випадку, то в недалекому майбутньому можна прогнозувати акценти на страхування фінансових ризиків туристів. З появою нових організаційних форм обслуговування туристів пропорційно збільшуватимуться і форми їх прояву.

Подальші наукові дослідження в даному питанні допоможуть розширити перелік фінансових ризиків туристів та туристичних фірм, проаналізувати підходи щодо їх страхування та здійснити оцінку ефективності страхового захисту.

1. Бовкун А. Страхування фінансових ризиків втрачає свою «схематичність» // «Контракти». – 2003. – № 32. – С. 14.

2. Вовчак О.Д. Страхування: Навчальний посібник. – Львів: Новий світ. – 2000-2004. – С. 230–234.
3. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків. Монографія. Тернопіль: Економічна думка, «Карт-бланш», 2002. – С. 94–98.
4. Охріменко О.О. Альтернативні способи страхування у сфері туризму // Економіка: проблеми теорії та практики. Вип. 188. – 2004, Т.ІІІ. – С. 756–768.
5. Охріменко О. Страхування фінансових ризиків у сфері туризму// Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 24–31.
6. Про внесення змін до Закону України «Про страхування» Закон України від 4 жовтня 2001р.№44// Урядовий кур'єр. – 2001. – 7 листопада.
7. Страхування: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. С.С.Осадець, д-р екон. наук, проф. – К. : Кнеу, 1998. – С. 261–266.
8. Страхування: теорія і практика: Навчально – методичний посібник / Внукова Н.М., Успенко В.І., Временко Я.В. та ін.; За загальною редакцією проф. Внукової Н.М. – Харків: Бурун Книга, 2004. – С. 288–289.

Summary. The problem of existence of financial risks is considered, in particular their display in tourist industry. The main types of financial risks are resulted. The necessity of insurance of financial risks of tourist companies and tourists is grounded and represented main their kinds. The main ways of decision of problem of insurance defense of tourist business are offered.

Секція № 6
Вибрані проблеми історії України

Микола Вітенко

**ПОЛІТИЧНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ
КОРОЛІВСТВА ГАЛИЧИНИ І ЛОДОМЕРІЇ**

Анотація. В статті розглядаються проблеми політичного та адміністративного устрою Галичини. Значна увага присвячена вивченню повноважень місцевих органів влади та самоврядування. Наголошується на антидемократичних елементах австрійської влади.

Ключові слова: Галичина, намісник, Галицький сейм, коронний край, повітове староство.

Конституційні та політико-адміністративні реформи в Австрії у 60-х рр. XIX ст. відіграли значну роль в українському національному відродженні. Вони носили в значній мірі характер формальності, прикривали собою політичну та правову відсталість імперії Габсбургів від перших демократичних країн світу, мали зберегти віру підданих у «доброто царя». Декларування рівності народів дало українцям легальні підстави боротися за свої національні, політичні, соціальні та культурні права. Найбільш гостро велася боротьба за вплив на політико-адміністративну систему країни. Зрештою українці Галичини так і не змогли досягнути поставлених цілей – поділу Галичини на дві частини за національною ознакою, утворення окремого коронного краю з українських земель Австро-Угорщини з правами автономії тощо. Поразка підтвердила факт дискримінації українців, політичні лідери яких чітко усвідомили імперський характер держави Габсбургів і поставили нову мету – здобуття незалежності. На сьогодні, коли до певної міри в українській історіографії відроджується австролюлізм, актуальним є вивчення політико-адміністративної моделі, нав'язаної населенню Галичини, що стала однією з передумов польсько-українських конфліктів у XX ст. Ця модель – є свого роду застереженням перед можливими в майбутньому проявами національної, релігійної, чи будь-якої іншої дискримінації.

У результаті реформ 1860–1867 рр. імперія Габсбургів поділяється на коронні краї, округи (Крейси), повіти (Безірке) та гміни. На чолі краю стояли одноособово призначений особисто імператором «намісник», якому підпорядковується «намісництво» (до 1848 р. титул намісника звучав як губернатор, а крайовий уряд – губернаторство). З самого початку існував певний поділ Галичини на адміністративні частини. Так безпосередньо наміснику підпорядковувалася вся провінція. Однак її було розділено на два адміністративні округи – краківський та львівський. Львівським керував особисто намісник, а краківським – спеціальний «уряд крайовий», аналог

намісництва для західної частини коронного краю. За намісником залишалося лише кілька повноважень, що дозволяли у незначній мірі втручатися у роботу цього органу влади. Більшість же повноважень намісника для західної частини краю зосереджувалося у колегіального «уряду краєвого» у Кракові [12, s. 184].

Слід зазначити, що «уряд крайовий» для Західної Галичини у 1848–1849 рр., а також з квітня по вересень 1860 р. було ліквідовано. Остаточо цей орган було скасовано за патентом імператора від 23 січня 1867 р. Однак ліквідований уряд крайовий одразу ж було замінено Комісією Намісництва у Кракові. Їй же було передано частину повноважень влади з округів. Намісник же виступав виключно як політичний керівник всієї адміністрації краю. Для східної частини краю він виступав як орган керівний і контролюючий діяльність урядових округів та повітів. Намісник виступав як єдиний репрезентант цісаря в Галичині, безпосередній виконавець його волі у справах управління краєм, адміністрації та співпраці з краєвим сеймом. Авторитет цієї посади був беззаперечним до 1918 р. і в окремих моментах намісник у провінціях трактувалися вище ніж міністри з уряду Ціслейтанії. Водночас намісник як керівник провінційної влади підпорядковувався центральному австрійському уряду, звітує перед ним і несе відповідальність [11, s. 28].

Намісник мав право розганяти крайовий сейм і оголошувати дострокові вибори. Він також безпосередньо керував виборчим процесом, складанням списків виборців, виборчих комісій і призначав т.зв. виборчих комісарів, що очолювали виборчі комісії. Намісник же особисто надавав майбутнім послам до сейму їхні депутатські мандати. Вплив намісника на вибори до сейму у 1867–1914 рр. був у багатьох моментах вирішальним [13, s. 236].

Значним був і вплив намісника на роботу сейму. Йому належало право законодавчої ініціативи, право внесення змін у законопроекти, які подавалися від сейму на розгляд імператора. Він також міг рекомендувати цісаря схвалити чи відхилити конкретний законопроект. Намісник впродовж 1867–1914 рр. контролював навіть норми регламенту роботи Галицького сейму. А всі спроби послів зменшити вплив намісника на роботу сейм натикалися на опір не лише намісника, але і центральних органів влади Австро-Угорщини. Чи не єдиним успіхом послів стало те, що починаючи з 1901 р. вони одержали право звертатися з поданнями до намісника і він згідно законодавства повинен був реагувати на ці подання (внески). Хоча часто це зводилося до відвертого формалізму. Будь-який закон затверджений сеймом міг бути відхилений намісником як такий, що порушує чинне імперське законодавство. Як стверджував намісник М.Бобжинський, існуюча конструкція влади перетворювала інститут влади намісника на політичного лідера краю. Намісник зазвичай виступав одночасно і представником сеймової більшості і її керівником [1, с. 14].

У відношенні до цісаря та імперського уряду намісник мав чітко виражені права і повноваження. У більшості питань він підпорядковувався центральному уряду, але водночас міг виконувати особисті доручення імператора, що ставило його вище за кабінет міністрів завдяки волі його Величності. Намісник постійно зберігав істотний вплив на формування краєвих органів влади і самоурядування. Цей вплив був тотальним у випадку якщо намісник діяв злагоджено із маршалком Галицького сейму. Більше того Намісник міг визначити для імператора кандидатуру наступного міністра для справ Галичини. Кандидатура окремих прем'єр-міністрів Австрії ж визначалася після узгодження позицій між намісниками кількох країв із імператором [6, с. 25].

Намісник зосереджував у своїх руках всю повноту виконавчої влади. Йому підпорядковувалися державні фінансові, фіскальні, поліцейські структури, органи місцевої влади. Намісник також виступав у ролі найвищої судової інстанції краю. Він відповідав за внутрішні справи, проблеми освіти і віровизнання, сільського господарства, а також налагодження місцевої самооборони у випадку війни. Не підпорядковувалися волі намісника лише питання зовнішньої політики, державних фінансів та армії. Вирішальне рішення у питаннях бюджету, торгівлі та справедливості залишалося за загальноімперським урядом. У певних питаннях повноваження намісника доповнювалися – так наприклад він одержав значні повноваження у питаннях будівництва залізниць та організації громадських робіт [2, с. 44; 3, с. 210-276].

Всі свої функції намісник виконував за допомогою своєї адміністрації – намісництва. Права і повноваження намісництва визначалися патентом імператора від 19 січня 1853 р. і з незначними змінами проіснували до листопада 1918 р. До сказаного слід лише додати, що впродовж 1867–1914 рр. всі без виключення намісники належали до польської великої земельної аристократії і проводили політику виключно в її інтересах. А опиралися вони в цьому на потужний бюрократичний апарат в центрі провінції та на місцях – у повітах [14, s. 210].

Урядові округи обіймали по кілька повітів і до 1867 р. були основою адміністрації. Станом на 1867 р. у Східній Галичині нараховувалося 110 повітів (12 округів), а в Західній – 68 (7 округів). Повіти на початок існування Галицької автономії були новим утворенням. Один повіт створювався на території якогось одного давнього домініону – володіння одного поміщика. А зараз міг включати в себе фільварки кількох осіб разом із сільськими громадами і малими містами [15, s. 8-9].

Натомість керівники округів та повітів були зобов'язані дбати про спокій, безпеку властителів, громадський порядок. Для цього вони мали право використовувати різні засоби, включно із залученням каральних підрозділів та армії [14, s. 212].

Повітове староство поєднувало у своїй діяльності і судові функції – вирішувало кримінальні, цивільні справи в I інстанції «в міру потреби». Повітова влада – це офіційно не суд, а лише орган політичної адміністрації. Однак вона могла накладати штрафи розміром до 100 золотих римських, або ж арештовувати підданих цісаря терміном до 14 днів [10, s. 81].

Повітове староство могло використовувати методи примусу щодо виконання різного виду громадських робіт, власних розпоряджень і розпоряджень вище стоячих органів. І тільки воно мало право проводити покарання у справі порушення адміністративних норм [3, с. 280; 4, с. 52-57].

І округи і повіти до певного часу поєднували судові та адміністративні повноваження. Хоча законодавчо округи як адміністративні одиниці були ліквідовані у 1867 р. в окремих моментах вони виконували нагляд за діяльністю повітових староств до 1871 р. Починаючи з 1867 р. найвищою посадою на території повіту була посада повітового старости. Йому було доручено керівництво найнижчою владою для різних адміністративних справ. Реформа 1867 р. передбачала передачу окремих повноважень старости органам місцевого самоуправування – сільським та міським гмінам. Однак фактично староста виконував контролюючі і керівні функції над ними. Він наглядав за їхньою ініціативністю і за виконанням ними розпоряджень вищих органів влади. Староста проводив вибори до гмінних рад, повітових рад, а також до Ради послів і до Галицького сейму, тим самим посилював свою політичну вагу на місцях [14, s. 232].

У ході певних перетворень старости втратили право на пряму втручання справи діяльності шкіл (ті підпорядковувалися безпосередньо Раді Шкільних Округів), але могли зберігати на них свій вплив і надалі використовуючи фінансові важелі. Староста мав право регулювати збір податків, особливо місцевих, звертатися по допомогу до поліції та каральних загонів. У багатьох моментах староста мав визначальний вплив на роботу місцевих судів, а також органів місцевого самоврядування [5, с. 6].

Своєрідним проявом демократизації життя стала діяльність провінційного законодавчого органу – Галицького сейму. Однак, його роботу суттєво гальмували Крайовий статут та Сеймова виборча ординація – додатки до Лютневого патенту 1861 р. Згідно цих документів передбачалася куріальна виборча система, яка дискримінувала політичні права абсолютної більшості населення Галичини – селянства. Більшість же селян становили українці. Боротьба за демократизацію виборчої системи тривала аж до 1914 р., коли за реформою від 14 лютого передбачалося створення курій не за соціальною, а за національною основою. На практиці цього реалізувати не вдалося [1, с. 17-18; 9, s. 207-213].

До сфери повноважень сейму входили функції організації роботи шкіл та гімназій, нагляд за станом церковних будівель, забезпечення військ підводами, квартирами, фуражем та продовольством. Власне для виконання цих функцій і формувався місцевий бюджет [7, с. 33-34].

Вирішальну роль у роботі Галицького сейму виконував Відділ Краєвий – своєрідна парламентська президія, яку очолював спікер – Маршалок Крайовий. До Відділу входило 6 осіб, по 1 від кожної курії. Саме вони готували до розгляду сейму законопроекти, їм належало право законодавчої ініціативи. Відділ Краєвий наглядав за виконанням повітовими староствами, міськими і сільськими гмінами бюджетних зобов'язань у частині збору податків. Загалом роботу місцевого парламенту важко назвати демократичною. Так наприклад українці становили за різними оцінками від 60 до 70 % населення краю, але їхні представники не могли в окремі каденції навіть запропонувати свій законопроект (для цього потрібна була наявність щонайменше 14 послів), не кажучи вже про їх суттєвий вплив на законотворчу діяльність [8, с. 19].

Отже, в цілому політичний та адміністративний устрій Галичини у 1867–1914 рр. передбачав захист лише вузького кола осіб, значну дискримінацію селян, робітників, встановлював національний гніт над українцями, євреями, тощо.

1. Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів: Місіонер, 1996. – 176 с.
2. Василевский Л. Галиция. – СПб., 1908. – Т. 1. – 640 с.
3. Вістник законів і розпоряджень краєвих для Королівства Галичини і Володимирії wraz з Великим Князівством Краківським. – Львів, 1890. – 348 с.
4. Вѣстник радъ краєвого для области администраційной намѣстництва въ Львовѣ. – 1858. – Ч. IV. – 80 с.
5. Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861 – 1914 рр.) // Питання теорії і практики радянського права. – Львівський державний університет, 1958. – Вип. 4. – С. 1–19.
6. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.). – Львів, 1965. – 67 с.
7. Областное, административное и общинное устройство Галиции по австрийскому законодательству. – Петербург, 1915. – XXXII + 409 с.
8. Хейфиць Ю. Галиція. Политическое, административное и судебное устройство. – Петроград, 1915. – 63 с.
9. Buszko J. Sejmowa reforma wuborcza w Galicji 1905 – 1914. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. – 300 s.
10. Galicja w dobie autonomicznej (1850 - 1914). Wybór tekstów w opracowaniu Stefana Kieniewicza. – Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego Im. Ossolińskich, 1952. – S. 78 – 140.
11. Galicja w latach 1864 – 1914. / Opracował Józef Buszko. – Warszawa: Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1959. – S. 1–35.
12. Grodziski S. Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772 – 1848. – Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971. – 295 s.
13. Grodziski S. Studia Galicyjskie. Rozprawy i przyczynki do historii ustroju Galicji. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007. – 502 s.
14. Grybowski K. Galicja 1848 – 1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. – Kraków, 1959. – S. 184–278.

15. Winiarski B. Ustrój prawno-polityczny Galicji. – Warszawa, 1915. – 15 s.

***Annotation.** The problems of political and administrative line-up of Galicia are in the article. Considerable attention is devoted the study of plenary powers of local authorities and self-government. N on the antidemocratic elements of austrian power.*

***Keywords:** Galicia, deputy, Seym of Galicia, Landtag, head.*

**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.**

Актуальність теми. Міграції були притаманні людству завжди. Однак лише у ХІХ ст. вони стали настільки масовими, що стали проблемою міжнародних економічних відносин. Міграції торкнулися і Правобережної України, але тут цей процес відрізнявся специфікою, якої не було в інших регіонах Російської імперії. З цієї території були заборонені масові переселення селян, сюди ж заохочувався переїзд переселенців з європейських країн. Проблема відносного аграрного перенаселення та міграцій вирішувалися не з точки зору економічної необхідності, а політичної доцільності. Дослідження даного питання є актуальним і сьогодні, коли в умовах перманентної економічної та політичної кризи та поглиблення процесів глобалізації все більше і більше українців стають перед вибором: залишатися на батьківщині, шукати роботу за кордоном чи емігрувати. Це ж питання турбувало наших предків і в позаминулому столітті.

Ступінь наукової розробки питання. Дана проблема була у полі зору дослідників завжди, оскільки величезні простори імперії, особливо на сході, були мало заселені і слабо розвинуті. Вже у другій половині ХІХ ст. з'являються окремі статті та книги, присвячені даному питанню. Це праці В.В.Кирьякова [1], Д.І.Піхно [2], А.Ф.Ріттіха [3], А.А.Кауфмана [4] тощо. Цікаво, що автори тієї епохи, за рідким виключенням [5], не вважали аграрне перенаселення та малоземелля підставою для переселень. Тезу про шкідливість переселень для розвитку економіки держави, особливо для поміщицьких господарств, відстоювали І.Д.Піхно та А.Ф.Ріттіх. А.А.Кауфман встановив, що переселяються на схід не бідні верстви села, а середняки, тому не малоземелля, на його думку, а неможливість раціонально вести господарство було головною причиною переселенських настроїв. Вітчизняна історіографія теж приділяла увагу цій проблемі. Слід згадати праці Е.М.Бруснікіна [6], Б.В.Тихонова [7], В.М.Кабузана [8], М.А.Якименка [9]. Проте Правобережна Україна, за виключенням Київської губернії, як потенційно великий район виходу емігрантів не досліджувалася. Тому не дивлячись на величезний фактичний матеріал, накопичений вченими, ряд питань залишається нез'ясованими. До них можна віднести законодавче регулювання міграційних процесів другої половини ХІХ ст., політику місцевої адміністрації у боротьбі з агітацією до переселень та переселенськими настроями, причини малих кількісних показників міграції з Правобережної України.

Метою статті є узагальнення матеріалу, який стосується міграційних процесів на Правобережній Україні у другій половині XIX ст., визначення їхніх характерних особливостей та кількісних параметрів.

Хронологічні рамки дослідження обмежені періодом з 1861 по 1900 рік, тобто часом від початку реалізації реформи 19 лютого 1861 р. до Столипінської аграрної реформи. **Об'єктом** є міграції населення як явище, а **предметом** – міграційні процеси на Правобережній Україні другої половини XIX ст.

У дореформений період категорія осіб поданих станів, які могли легально переселятися, обмежувалася державними селянами, відставними солдатами, торговцями та ремісниками. «Додаткові правила переселення малоземельних державних поселенців у багатоземельні місця», прийняті 1843 року, передбачали деякі пільги для переселенців. Вони звільнялися на 8 років від податків і повинностей, на 3 роки від рекрутської повинності. Дозволялися позики у вигляді посівного матеріалу, будівельного лісу та грошові виплати для будівництва. Законною підставою для переселення селян визнавалося малоземелля, коли в селянській сім'ї приходилося менше 5 дес. зручної землі на ревізську душу. Для заселення призначалися губернії, де на ревізську душу приходилося більше 8, а в степовій полосі – 15 дес. [10] У 1867 р. стан справ змінився. Державні селяни були передані із складу ліквідованого міністерства держмайна у відання загальноселянських установ, переведені на викуп і позбавлені права користуватися пільгами і кредитами, які надавалися за законом 1843 р. Переселення тепер здійснювалися за рахунок самих селян і дозволялися у випадку придбання землі в районах поселення

Реформи 1860-х рр., скасувавши кріпосні відносини, зробили основну масу населення Російської імперії – селянство – особисто вільною. Однак особиста свобода селянина сковувалася викупною операцією, тобто до повного викупу свого наділу він не мав права без згоди поміщика переселитися в інший регіон. Не дивлячись на скасування кріпосного права і визнання селян особисто вільними, уряд у повному обсязі зберіг кримінальні міри покарання не тільки за переселення без дозволу, а й навіть за підготовку і підмову до переселення без дозволу [11, с. 947, 948]. Фактично, у 1860-70-ті рр. право на переселення мала лише невелика, часто не зв'язана із землеробством, група осіб.

У стримуванні міграцій з Правобережної України, особливо з прикордонних Волинської та Подільської губерній, у другій половині XIX ст. чітко простежуються два головних фактора: політичний та соціально-економічний. Польське повстання 1863–1864 рр. призвело до посилення політики деполонізації та русифікації краю. У 1865 р. міністерство державних маєтностей навіть розробило програму переселення на Правобережну Україну державних селян з губерній корінної Росії «з метою посилення ... російського елемента». В листі Київського, Волинського і

Подільського генерал-губернатора від 10 серпня 1865 р. до Подільського цивільного губернатора повідомлялося, що за проектом міністерства переселенням з Росії мали видаватися позики грошима, посівним матеріалом та лісом із «сум від доходів секвестрованих маєтків», їх на три звільняли від всіх повинностей. Зазначалося, що всі землі, які залишилися після відселення нелояльних сімей, необхідно надавати виключно під поселення росіянам і старообрядцям. Однак спроба переселення виявилася невдалою. У листі-відповіді генерал-губернатору пояснювалося, що, хоча «поселення росіян призвело б до гарних наслідків... і малоросійські відтінки, які відрізняють тип подільських селян стали б потроху зникати», через відсутність вільних земель таке переселення є неможливим [12; арк. 1-7зв.].

У 1860-1880-х роках уряд фактично стримував селянство від масових переселень. Тодішній голова комітету міністрів С.Ю.Вітте зазначав, що «давати можливість селянству йти з Європейської Росії для того, щоб шукати собі кращого життя... - є величезна єресь» [13, с. 512]. За тогочасним законодавством навіть спроби переселення каралися арештом на строк від 2-х тижнів до 3-х місяців, а відповідна агітація – ув'язненням від 8 місяців до 1 року і 4 місяців [14; с. 17]. До початку 1880-х рр. переселення відбувалося без дозволу уряду шляхом отримання строкового, як правило на один рік, паспорта для пошуку заробітку. Такі переселенці приписувалися до громад старожилів, або жили без всякої прописки. В той же час вони не платили податків, а на громадах їх виходу росли недоїмки. Виникло протиріччя між політикою стримування міграцій і дійсністю. У 1883 р. на основі повідомлень губернаторів та після попереднього обговорення з міністрами юстиції, державних маєтностей та фінансів міністр внутрішніх справ граф Д.Толстой представив на розгляд Державної Ради проект основ вирішення переселенського питання. У ньому зазначалося, що у переселенні зацікавлені губернії Чернігівська, Харківська та Полтавська. Наводилися наступні аргументи на користь виселення: 1) покращиться становище тих, хто залишиться; 2) відбудеться зниження орендних цін; 3) зросте оплата найманої праці; 4) виселення призведе до раціональніших методів господарювання; 5) у селян, які залишилися, збільшаться наділи. Для губерній півдня України рекомендувалося не переселення, а розселення безземельних селян у межах цих губерній. З політичних міркувань (можливість притоку іноземних робітників з польських губерній та Австро-Угорщини, що завадить русифікації краю) не рекомендувалося виселення з Волинської, Київської та Подільської губерній [15; с. 41, 51]. 17 травня 1884 р. ці загальні положення були затверджені імператором [1; с. 135]. На основі них, виходячи з того, що обов'язком уряду швидше є стримування переселень, ніж їх заохочення [6; с. 32], 13 липня 1889 р. було опубліковано закон «Про добровільне переселення сільських обивателів і міщан на казенні землі та про порядок причислення осіб названих станів, які переселилися у

минулі часи» [16]. Фактично він був основним правовим актом для регулювання міграційних процесів до реформ П.Столипіна.

Вагомим був і соціально-економічний фактор стримування міграцій. Серед соціальних наслідків реформи 1861 р. слід виділити один принципово важливий: разом з особистою свободою селяни отримали право вибирати між традиційними заняттями і найманою працею. Наявність невичерпної резервної армії праці стимулювала розвиток капіталістичних відносин. Разом з тим, критична маса надлишкової робочої сили сягнула такого рівня, що перетворилася на одне з хронічних і найбільш гострих питань, які так і не вдалося розв'язати царському урядові. Маючи один з найвищих в імперії рівнів природного приросту населення – 20-22%, губернії Правобережної України були першими за кількістю безземельних селян. Згідно з офіційними даними, які фіксували безземельних і малоземельних селян, надлишок робочої сили по трьох губерніях розподілявся наступним чином: Київщина – 1326000 осіб, Поділля – 1184000 осіб, Волинь – 1095000 осіб [17, с. 127]. Щоправда, російська влада і не докладала особливих зусиль для розв'язання проблеми зайнятості, чому сприяв низький рівень організації трудящих.

Повертаючись до проекту основ вирішення переселенського питання графа Д.Толстого, який ліг в основу закону про переселення, слід відзначити, що всі названі економічні аргументи на користь виселення із східних українських губерній, стосувалися і губерній Правобережної України. Середній наділ на ревізську душу зменшився тут з 3 дес. у 1860 р. майже до 2 дес. у 1880 р. і 1,5 дес. у 1900 р., на Лівобережжі – відповідно з 3,3 до 1,7 дес. [18; с. 392]. Малоземельні селяни, які мали 1-3 дес. на ревізську душу, становили у 1877 р. на Правобережжі 70, а на Лівобережжі 43% загальної чисельності селянських господарств [19; с. 435]. Оплата праці найманих працівників на Правобережжі України залишалася однією з найнижчих. Якщо у Бессарабській губернії косар отримував за день праці до 3 крб. [20], то тут поденна плата складала 40-70 коп. [21; арк. 21зв.]. Селянська оренда на Правобережній Україні була найменш розвинена. Це було пов'язано з підприємницьким характером поміщицького господарства, в результаті чого лише 1/8 частина селян могла орендувати землю [22; с. 64]. В умовах аграрного перенаселення регіону це давало можливість поміщицьким економіям понижувати заробітну плату. Секретар Київського товариства сільського господарства Т.І.Осадчий писав: «За таких сприятливих умов розвитку в Південно-Західному краї капіталістичного сільського господарства: велика кількість безземельних та безкінних, багатство природи, близькість збуту та цукрове нормування – про розвиток селянської оренди нема чого й думати» [23; с. 59]. Більша частина селян-орендарів орендувала землю не для отримання підприємницького прибутку, а тому, що без оренди вони або зовсім не могли вести самостійне

господарство внаслідок малоземелля та нестачі угідь, або тому, що оренда була засобом забезпечення мінімальних продовольчих потреб сім'ї.

Вихід з даної ситуації для селян Правобережної України був у землеробських відходах до Бесарабії та губерній Півдня України. За даними М.Тезякова, які стосуються 1880-х рр., дефіцит у сільськогосподарських робітниках у Бесарабії тоді складав 253796 осіб [24; с. 18]. Крім того, Правобережжя України було одним з головних центрів цукрової промисловості Росії. Виробництво цукру – трудомісткий процес, в умовах відносної технічної відсталості країни потребував значної кількості вільнонайманої робочої сили, що певною мірою поглинало надлишок населення. До того ж частина селян практикувала вирощування цукрових буряків на продаж, що в 2-3 рази підвищувало прибутковість десятини землі порівняно з тим, коли на ній вирощували зерно. В губерніях Правобережжя мали значне поширення городні культури та садівництво.

Отже, прагнення селян переселятися на нові землі чи залишатися на старому місці зумовлювалося цілим комплексом факторів, які зводилися загалом до їх економічного становища. Пояснювати ж міграції одним малоземеллям неправильно. В зазначений період дозвіл на переселення одержували, як правило, лише ті сім'ї, які після продажу своєї власності могли виручити не менше 600-700 крб. [25; арк. 5]. До початку ХХ ст. еміграція з Правобережної України у Сибір та на Далекий Схід не набула масового характеру. Так, Томська казенна палата за період 1870-1879 рр. зафіксувала лише одного переселенця з цього регіону [26; с. 460], а за даними бюро Південноросійської переселенської організації за 1885-1896 рр. офіційним шляхом переселилося на схід імперії з Волинської губернії 428 осіб, з Київської – 2326 і з Подільської – 201 особа [27; с. 247].

Одночасно з еміграцією українців Правобережжя спостерігався і процес заселення цих земель німецькими та чеськими поселенцями, які користувалися численними урядовими пільгами і мали право на самоуправління. Встановити кількісні параметри їхньої присутності дуже важко, оскільки статистика не велася. Так, за даними Ю.Поліщука найвищою чисельність чеських переселенців на Волині була у 1897 р. і становила 27,7 осіб [28; с. 519], а за даними штабс-капітана Генерального Штабу Тарановського – біля 21 тис. осіб [29; с. 31]. Схожа ситуація і з обчисленням кількості німецьких поселенців: за одними даними їх налічувалося біля 30 тис. осіб [29; с. 30], а за іншими – 155860 осіб [30; с. 46]. Плутанину можна пояснити тим, що серед німців були як піддані Російської імперії, які, очевидно, не вважалися іноземцями, так і піддані Німеччини і Австро-Угорщини.

Інтенсифікація землеробства, розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві дещо послаблювали негативні наслідки малоземелля. Так, у губерніях Правобережжя налічувалося багато поміщицьких господарств, власники яких наприкінці ХІХ ст. вже

застосовували капіталістичну систему землеробства, сприяючи цим самим зростанню попиту на робочу силу. Диференціація селянства тут також була більшою, ніж на Лівобережжі, а за гостротою малоземелля ці губернії переважали Лівобережжя. Однак вони не належали до числа основних районів виходу переселенців, і селяни з них прямували здебільшого на Південь. Також необхідно враховувати і політичні аспекти проблеми, в першу чергу деполонізацію та русифікацію регіону.

Стаття присвячена розгляду основних законодавчих актів Російської імперії щодо регулювання внутрішніх міграційних процесів, зокрема на Правобережній Україні. Звертається увага на політичні та соціально-економічні чинники стримування міграцій.

1. Осадчий Т.И. Земля и земледельцы в Юго-Западном крае / Осадчий Т.И. – К., 1899.
2. Тезяков Н.И. Сельскохозяйственные рабочие и организация за ними санитарного надзора в Херсонской губернии / Тезяков Н.И. – Херсон, 1896.
3. Київський обласний державний архів. – Ф. 4. – Оп. 133. – Спр. 81.
4. Ядринцев Н.М. Сибирь как колония. К юбилею трехсотлетия. Современное положение Сибири. Ее нужды и потребности. Ее прошлое и настоящее / Ядринцев Н.М. – СПб., 1882.
5. Теличук П.П. Экономические основы аграрной революции на Украине: дисс. ... доктора экономических наук / Теличук Петр Петрович. – К., 1979.
6. Поліщук Ю. Переселення чехів на Волинь / Поліщук Ю.М. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Т.6. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2002. – С. 516–523.
7. Тарановский Н. Топографическо-статистические материалы с приложением 4-х карт Юго-Западного края (Киевской, Подольской и Волынской губернии) / Тарановский Н. – К., 1882.
8. Костюк М. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / Костюк М. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003.

The article is devoted consideration of legislative acts of the Russian empire in relation to adjusting of internal migratory processes in particular on Right-bank Ukraine. Attention applies on the political and socio-economic factors of inhibition of migrations.

Крути: Біль і пам'ять. Нове бачення

Цього року український народ, патріотична громадськість України відзначають дві вікопомні історичні дати: 89-ту річницю Акту Злуки Української Народної республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і 90-ту річницю героїчного і трагічного бою під Кругами.

Ці дві події нерозривно пов'язані і символізують одвічне прагнення українців до національної єдності і соборності і водночас – жертовність, неймовірну героїчну посвяту в ім'я омріяної вільної, незалежної, соборної України. Ці дві події стали священними дороговказами для подальших поколінь борців за відродження і утвердження Української держави – від холодноярських повстанців 1919–1920-х рр. і вояків Ю.Тютюнника 1920–21 рр., до помаранчевого Майдану 2004 р. Шлях героїзму, посвяти, страждань і здобутків сучасне покоління будівничих нової, вистражданої і вимріяної незалежності Української держави мусить засвоїти для себе ряд конче необхідних уроків.

По-перше – це політико-засадничий урок, який охоплює загальнополітичні, дипломатичні, політико-ідеологічні та політико-економічні аспекти державотворення. Перебуваючи в полоні романтично-ідеологічних і соціально-популістських ілюзій, тодішні керманічі України (М.Грушевський, В.Винниченко, та ін.) не мали ні політичної, ні економічної концепції розбудови Української держави. Звідси і – їхні постійні хитання між наївно-соціалістичними гаслами і прагненнями і реальним станом тодішнього українського суспільства. З цього приводу В.Винниченко, зокрема, підкреслює: «... Ми всі називали себе соціалістами: соціал-демократи..., соціалісти-революціонери, соціалісти-федералісти. Бо маси, мовляв, найбільше вірили тільки соціалістам. І через це бідні люди, які все своє життя жили як добрі спокійні буржуа, які ніколи ніякої революції ні в якій галузі... життя не допускали, раптом мусили - назвати себе соціалістами, коли хотіли брати активну участь у політичній чи національній революції. Бо маси інакше й слухати б їх не хотіли» [2, с. 89-90].

Прагнення до повної децентралізації влади, «супердемократичного» соціально-політичного устрою, незрозумілі земельні реформи, відмова від старого адміністративно-чиновницького апарату, який себе ще далеко не вичерпав, призвели до політичного й економічного хаосу, розгулу бандитизму і глибокого розчарування серед населення. Коли ж гетьман П.Скоропадський виступив із помірковано-консервативною програмою перебудови дієздатної Української конституційної монархії (гетьманату) і реальною політичною і економічною платформою відновлення приватної власності, справедлива і розумна земельна реформа, відновлення козацтва, розбудова дієздатного адмінапарату та боєздатної армії), його не підтримали, звинувативши в диктаторстві і «наполеонівських намірах». Натомість західноукраїнські політики виховані в умовах поміркованої

конституційно-монархічної Австро-Угорської імперії (на відміну від східно-українських, що зростали в умовах самодержавної, бюрократичної та напівкріпосницької Росії) у своїх державотворчих діях не займались наївно-соціалістичними експериментами і, спираючись на австрійську політико-правдиву модель, розбудували дієздатну, демократичну і дійсно національну українську, державу – ЗУНР. Їм була незрозуміла і навіть неприйнятною наївність і утопізм наддніпрянських політиків. Цей політичний парадокс правильно зрозумів і оцінив гетьман П.Скоропадський: «У розпал будь-якої революції тільки люди з крайніми гаслами при відомому щасливому збігові подій ставали вождями й мали успіх. Я це знав але на моє щастя, я прийшов до влади в той момент, коли для країни, змученої війною та анархією, справді була потрібна середня лінія, лінія компромісів. Відсутність політичного виховання у Росії, взаємна недовіра, ненависть, деморалізація всіх класів, що особливо посилилась під час війни і... революції, повна відірваність країни від зовнішнього світу, яка дає змогу кожному тлумачити світові події, як це йому здається вигідним, військова окупація – всі ці умови мало обіцяли успіху моїй роботі, але, взявши владу не заради особистої авантюри, я і тепер не змінив своєї думки [4, с. 379].

Ось де «корінь» сучасного протистояння і взаємного непорозуміння між різними частинами України, яке часто штучно підігривається як всередині країни, так і ззовні.

Що ж ми бачимо в сучасній Україні? Знову, як і майже століття тому, спекулюючи на політичних, і особливо соціально-економічних негараздах, політичні авантюристи, явні і приховані недруги сучасної Української держави висувають ті ж псевдodemократичні і псевдосоціалістичні популістські гасла, як до того ж на практиці довели свою повну політичну й економічну нездійсненність. Звідси – і правдивий нігілізм, і невиконання всіма гілками попередньої влади нею ж ухваленої прогресивної, демократичної української Конституції 1996р, і реакційна авантюристська політична реформа Мороза – Медведчука – Симоненка до мінімуму зводить можливість В.Ющенка – першого справді обраного народом українського Президента-реформатора – навести лад у державі, і прагнення деяких політичних сил (Партії регіонів, блоку Ю.Тимошенко, комуністів) поглиблювати цю – псевдореформу, яка в кінцевому підсумку може призвести до встановлення в Україні не авторитарного, і навіть тоталітарного олігархічного режиму, і все інше, що знищує наш політичний режим і економічний державний організм. Тому теперішнє покоління української спільноти повинно, глибоко засвоївши уроки політичних подій і помилок 1917–20-х рр., не дати демагогам і авантюристам знову вернути Україну в хаос, розбрат і тоталітаризм зробити все для того, щоб у новій Українській державі поєднувались справжня політична демократія, раціональний економіко-правовий устрій, і, найголовніше – дії всіх гілок влади, всіх політичних і громадських національних сил спрямовані на зміцнення

позицій України у світі і духовно-політичну консолідацію української нації всередині країни.

По-друге, – це військово-політичний урок, що включає в себе військовий і військово – політичний аспекти. По суті, тодішнє українське керівництво (М.Грушевський, В.Винниченко), повіривши облудним більшовицьким гаслами про соціалізм, автономію, про дружбу народів і право нації на самовизначення, свідомо чи не свідомо віддало новостворену і ще не зміцнілу Україну на поталу російсько-більшовицьким агресорам. А сил для захисту новопосталої Української республіки від червоних напасників було більш ніж достатньо. Це майже півтора мільйона українців, які повертались з фронтів першої світової війни і були готові зі зброєю в руках захищати свою батьківщину: це доблесні вояки Українського корпусу під командуванням генерала Павла Скоропадського: це добровольці I та II українських полків імені гетьмана П.Полуботка, організованих невтомним М.Міхновським: це сотні учасників військових з'їздів, що відбувались стихійно по всій Україні і навіть у Москві, які теж створювали українські військові формування і з вимогами від Центральної Ради одного – створення національної армії. Але засліплені більшовицькою облудою автономістськи настроєні члени ЦР, зокрема В.Винниченко, твердили: «Україні нема пощо творити своєї армії, бо вона нікого поневолювати не хоче. Їй треба тепер закріплювати російськими класами на все життя у спільній державі Росії. Не треба в дану хвилину відокремлювати долю України від долі Росії. Будьмо на висоті нашої національної гідності, щоб ніхто не потребував кинути наш докір національної пристрасі і виключності» [5, с. 7].

Такими заявами ЦР лише заохочувала більшовицьку (і не тільки більшовицьку) агресію проти України. А для захисту молодого УНР від озвірілих московських окупантів Муравйова знадобився легендарний подвиг героїв-крутянців. В цих умовах окупація України австро-німецькими військами, для захисту країни від більшовиків, виглядає в цьому контексті найменшим злом. Досить значними силами володіла Директорія (1919–20 рр.) на чолі з С.Петлюрою: близько 60 тисяч вояків плюс Запорізький корпус Болбочана і корпус Січових стрільців Є.Коновальця. А ще ж були численні закони отаманів М.Григор'єва, Д.Зеленого, Ангела, Семесенка, Волоха та ін. [6, с. 105].

Але саме ця отаманщина, відсутність дій будь-якої дисципліни, нескоординованість дій призвели в кінцевому підсумку до поразки українських сил і остаточної більшовицької окупації України. Як відзначає М.Стахів, основними причинами і обставинами, що породили отаманщину, були такі:

- 1) кілька разів зміна державної влади в Україні за короткий час з березня 1917 до початку 1919 рр. російська адміністрація (до березня 1917 р.) – Центральна Рада – Гетьманат – Директорія;
- 2) дворазова чужоземна окупація України за цей час: перша більшовицька агресія (грудень 1917–березень 1918 рр.) змінилось австро-німецькою окупацією;

- 3) мізерна чисельність і низька національна свідомість тодішньої національної інтелігенції, відсутність чіткої ідеології українських партій, що були орієнтовані переважно на популістські гасла, слабкий і аморальний адміністративний апарат;
- 4) сильна анархістська пропаганда в Україні ще з часів I світової війни, що її проводили спочатку російські анархістські партії, а потім – більшовики для підриву будь-якої української державності;
- 5) відсутність скоординованих дій в самій Директорії, боротьба за владу між В.Винниченком і С.Петлюрою.[6, с. 69-70].

В умовах коли над Україною нависла потрійна загроза з боку російських сил Добровольчої армії А.Денікіна, що мріяла про відновлення «єдиної неподільної» Росії та з боку новоутвореної Польщі, С.Петлюра робив все можливе, щоб не втратити своє військо, а з ним – і Україну. Але через вищеназвані причини його авторитет падав: навіть патріотична Українська Галицька Армія (УГА) перейшла на бік денікінців, очевидно надії на те що вони припинять польську окупацію і можливо відновлять (ЗУНР). Це була трагедія українського визвольного руху. С.Петлюра йде на ризикований крок який, враховуючи всі вище наведені обставини, знову виглядає найменшим злом: укладає союзницький антибільшовицький пакт із польським начальником держави Ю.Пілсудським. Незважаючи навіть на те, що в обмін на цей військовий союз він був змушений відмовитись від претензій на споконвічні українські землі – Галичину і Західну Волинь, викликавши справедливе обурення західноукраїнської громадськості.

Що ми тепер маємо – тепер в умовах відновлення Української самостійної держави? На жаль, ситуація майже столітньої давності практично повторюється. Керівництво нової України (Л.Кравчук, Л.Кучма та інші), повіривши улесливим обіцянкам першого Президента Росії Б.Єльцина, піддавшись тиску США (які очевидно, теж не дуже хотіли щоб Україна стала по-справжньому сильною світовою державою) без опору, за безцінь відмовилась від третього в світі ядерного потенціалу. Також за безцінь були віддані Росії стратегічні ракети, літаки і що найгірше майже весь Чорноморський флоту, а базування російського флоту українському флоті продовжено аж до 2017 року. Натомість Росія переживши єльцинську «смуту» з приходом до влади В.Путіна взяла курс на відновлення колишньої імперії на реанімацію військово-політичної супердержави. Використовуючи проросійську «п'яту колону» в самій Україні (комуністів, соціалістів, різних мастей, різного штибу «Євразійські і ветеранські союзи, товариства і фронти»), а також Російську Православну церкву, що панує в державі) путінська Росія дедалі агресивніше зазіхає на незалежність і територіальну цілісність нашої країни. Шантаж проявляється як в економічній (зокрема енергетичній), так і в політичній, а, особливо в інформаційно-гуманітарній сферах (нав'язування російської мови як другої державної, намагання зберегти зашкарублі радянські і дорадянські псевдоісторичні міфи про

«цивілізаторку» Катерину про «зрадника» І.Мазепу про «бандитів» УПА та «фашиста» Р.Шухевича і т.д.). А наші політики проявляючи незрозуміле холуйство і лакейство, перед одним «старшим братом» – путінсько-медведівською Росією, і водночас, прагнучи – сподобатись іншому «старшому братові» – США, не мають чіткої військово-політичної стратегії для сучасної України. Лише останнім часом активізуються зусилля щодо налагодження співпраці з Північно–Атлантичним Союзом (НАТО) і задекларована кінцева мета – вступ України до НАТО. Але Україна з її величезними науково-технічним і військово-промисловим потенціалом повинна бути не просто «рядовим» євроатлантичної системи колективної безпеки, а має стати (разом із Польщею) лідером Східної Європи, «Другою легенею», якою повинна «дихати об'єднана Європа» поряд із Західноєвропейськими супер-державами – Францією і Німеччиною. Основою об'єднаної Європи, про яку мріяли такі європейські політичні велети, як У.Черчіль, К.Аденауер і Ш.деГолль і яка б стримувала імперські амбіції Росії і водночас гідно трималася б у відносинах із США, має стати тісний союз Франції, Німеччини, Польщі та України, навколо якого могли б гартуватись всі пострадянські і посткомуністичні держави. В цьому контексті українські політики сучасності повинні задекларувати і почати практично втілювати в життя ідею відновлення (у перспективі і в межах захисної достатності) ядерного статусу України та реанімації (в сучасних умовах і з врахування сучасних потреб її військово-промислового потенціалу. Ця ідея, яка б могла об'єднати українську політичну еліту і українське суспільство, має здійснюватись коректно, дипломатично, але наполегливо і послідовно, шляхом переговорів як із ядерними державами (США, Францією, Англією, Китаєм) так із сусідніми державам, а також між народними організаціями: ООН, ОБСЄ, блоком НАТО та МАГАТЕ. Адже свого часу «без'ядерному» прикладу України не наслідувала жодна з ядерних держав. Більше того, як США, так особливо Росія з її неоімперською політикою, і далі нарощують свій ракетно-ядерний потенціал, а вже до «ядерного клубу» потрапили (Індія, Пакистан, а при сприянні Росії – комуністична північна Корея), або прагнуть потрапити Ізраїль, Іран, при підтримці Росії) інші держави. Саме євроатлантична інтеграція України, становлення нашої держави як реального регіонального лідера та (в перспективі) відновлення її ядерного статусу мають стати як національно-об'єднавчою ідеєю, так і практичним засвоєнням військово – політичних уроків національно-визвольних змагань 1917–21 рр.

По-третє, ще одним уроком, який повинні засвоїти з національно-визвольних змагань як сучасні українські політичні лідери, так і сучасне українське суспільство має стати політико-дипломатичним та власне зовнішньо-геостратегічний аспекти. Тодішнє керівництво України, по суті не мало чіткої зовнішньополітичної концепції для України.

Одержавши «урок автономізму» від більшовицьких банд Муравйова керівники УНР звернули свої погляди на Центральні держави (Німеччини і Австро-Угорщини), які в першій світовій війні протистояли Росії. Тому природним є підписання брестського миру між УНР і цими державами і вимушеним, як вже зазначалось, – запрошення австро-німецьких військ для відбиття збройної агресії більшовицької Росії. У цьому зв'язку В.Винниченко зазначав: «для Української держави цей мир, безперечно, був з різних боків дуже корисний. Перш за все, ним українська державність визначалась такими поважними суб'єктами міжнародного права, як Центральні держави. А маючи до цього на увазі, ще признання Англії та Франції, можна було би тепер уважати її цілком повноправним, рівним членом світових держав. Далі цей мир досить справедливо й корисно для України розв'язував питання про територіальні межі особливо щодо Польщі (Галичина, Підляшшя). Навіть торговельні умови було складено досить вигідно для України. Словом, мир цей був би дуже корисним для Української держави й для її уряду коли б при цьому була одна умова: коли б цей мир явився не результатом збігу сприятливих обставин, а наслідком нашої сили і волі, коли б ми тою силою самі могли реалізувати, охороняти й затвердити за собою всі наслідки мир явився не результатом збігу обставин, а наслідки нашої сили й волі, коли б ми тою силою самі могли реалізувати, охороняти й затверджувати за собою всі наслідки миру. При такій умові це був би дійсний і корисний мир [2, с. 288-289]. А втім, понадіявшись на австро-німецьку допомогу, лідери ЦР не помітили, що вже на початку 1918р. ставало ясно, що Німеччина та її союзники війну програють, а значить, щоб державність України була гарантованою і забезпеченою незалежно від підсумків війни слід переорієнтуватися на країни Антанти – Францію й Англію. І далі дотримуючись програмної австро-німецької орієнтації, лідери УНР віддали як російським більшовикам, так і російським білогвардійцям суттєвостей «козир» – їм (зокрема білогвардійцям) вдалось, на жаль, переконати переможців у війні – лідерів Франції, Англії, а також відновленої Польщі в тому, що самостійна Україна – це «австро-німецька авантюра», не вигідна як Росії, так і Європі. Спроби ж С.Петлюри налагодити відносини з Антантою, і вже згаданий військовий союз із її новим членом – відновленою Польщею, на жаль, не врятували становища – англійської та французькі лідери, самі цього не бажаючи, сприяли становленню більшовицької Росії. Ось якою була ціна зовнішньополітичної недалекоглядності лідерів Центральної Ради!

На цьому фоні розумною, виваженою-прагматичною була концепція гетьмана П.Скоропадського. Його Українська Держава за кілька місяців встановила дипломатичні відносини як із Центральними державами, так із нейтральними – Швецією, Норвегією, Данією, Іспанією, і навіть з далекою Персією, Іраном, Грузією, Вірменією й Азербайджаном. За цей же час було відкрито 11 дипломатичних і 50 консульських представництв у 20 країнах:

на своїй території було відкрито 12 дипломатичних і 42 консульських представництва з 24 держав. Це свідчило про наміри гетьмана просувати українські інтереси і Європі, і в усьому світі. Це розумів навіть більшовицький вождь В.І.Ленін, зазначивши якимось, що «як втримається гетьманщина П.Скоропадського, то Росія повернеться в кордони Московського князівства» [1, с. 335].

Відновившись після багатьох десятиліть боротьби і страждань, українська держава одержала історичний шанс стати повноправним членом як європейського так і світового співтовариства. Але знову, як і в 1917–20 рр., українське керівництво не запропонувало зрозумілої для співгромадян і світової спільноти чіткої зовнішньополітичної стратегії. Звідси – постійні, «шарахання», балансування між Росією, США та Європою, заяви про «багатовекторність» зовнішньої політики, намагання «сподобатись» всім трьом головним гравцям світового геополітичного простору. Лише новий уряд на чолі з Ю.Тимошенко, сформований після парламентських виборів 2007 р, чітко задекларував європейськими євроатлантичний курс України, тобто курс на зближення з Європейським Союзом та НАТО з перспективою майбутнього членства в цих організаціях одночасно з налагодженням добросусідських, партнерських і всебічних відносин з Росією та іншими країнами СНД, в т. ч в паливно-енергетичній галузі, а також диверсифікацію джерел постачання енергоносіїв. Така політика має проводитися твердо, послідовно та неухильно: повинна проводитися активна просвітницька робота серед населення щодо переваг європейських цінностей європейського способу життя, членства України в ЄС і НАТО особливо серед зрусифікованого, дезорієнтованого населення південних і східних регіонів країни. Адже ми, українці – велика європейська нація з давніми європейськими демократичними культурними і освітніми традиціями, які, однак, були дуже знищені за багатолітній період російської царсько-самодержавної та комуністичної неволі. Одним з головних завдань утвердження справжньої незалежної України є ставлення її енергетичної безпеки через диверсифікацію (урізноманітнення) джерел постачання енергоносіїв – нафти, газу й ядерного палива. Шлях до цього – налагодження якнайтісніших дружніх відносин насамперед з Іраном – провідним продуцентом енергоносіїв серед країн близькосхідно-каспійського регіону, а також з Казахстаном, Узбекистаном, Туркменістаном, Азербайджаном «нафтовими монархіями» Перської затоки, Сирією та Лівією. Налагоджуючи всебічне енергетичне співтовариство з Іраном та каспійсько-близькосхідним регіоном, українське керівництво могло б спростувати американські міфи про агресивні наміри Ірану, запропонувати цій країні ряд спільних торгівельно-промислових проєктів (у галузі машинобудування, атомної енергетики, сільського господарства, виробництва військової техніки та ін) залучивши згодом до цих проєктів країни як Східної (Польщу, Угорщину, Чехію, Румунію) так і Західної

(Францію, Німеччину) Європи, а також Туреччину. Таким чином Україна могла б внести свій значний вклад у становлення тісних всебічних економічних, політичних і гуманітарних зв'язків, міцного і тривалого миру, довір'я і дружби між християнською Європою та ісламським Близьким і Середнім Сходом, Центральною Азією, не озираючись на Росію та США. Активне, взаємовигідне всебічне співробітництво України з Європейським Союзом та США, ділова, конструктивна дружба з країнами Близького і Середнього Сходу, тісні, дружні, рівноправні економічні і гуманітарні зв'язки з Росією та державами СНД на принциповій основі невтручання у внутрішні справи один одного, рівності і однакової безпеки – ось зовнішньополітична формула, яка має стати для сучасної української політичної еліти і заодно – гідним засвоєнням зовнішньополітичних і геостратегічних уроків національно-державницьких змагань України 1917–1921 рр.

Ще одним важливим аспектом побудови сучасної України, який не врахували українські політичні лідери початку ХХ ст. є становлення справжньої національної ідеї, справжнього патріотизму, який би об'єднав і зміцнив українське суспільство. Лідери УНР (М.Грушевський, В.Винниченко) були радше українофілами, аніж справжніми українцями, не здатними, остаточно розірвати зв'язки з російським суспільством і російською культурою. Звідси – їхній хворобливий автономізм, наївний ідеалізм, соціалізм та пацифізм (твердження про непотрібність армії та війни. Намагання справжніх патріотів України (П.Скоропадського, М.Міхновського Є.Коновальця та ін) створити дієздатну українську владу і організувати боєздатні військові потуги наштовхувались на відвертий саботаж з боку лідерів ЦР і на мітингово-демагогічну стихію, що панувала тоді. Величезної шкоди становлення Української держави завдало небажання лідерів Центральної Ради створювати в Україні незалежну від Росії (автокефальну) православну церкву. Сприймавши поширення тоді в Росії атеїстичні (безбожницькі) настрої («Україна може обійтись без Бога і попів – Грушевський), тодішнє керівництво України відвернуло від себе значну частину релігійно-налаштованого населення. Блюзнірськи виглядають у цьому випадку слова В.Винниченка про те, що ні один наш видатний революційний акт не обходився без участі попівства. Кожний універсал неодмінно читається на Софіївській площі з парадами, юрбою попів, з церковним дзвоном, молебнем, з усієї негарною комедією, якою царизм і пануючі класи гіпнотизували темні шари населення. Ніде у всьому світі, ні за одної найбуржуазнішої революції цього не було [3, с. 115]

Ця страшна помилка була виправлена лише за часів гетьмана П.Скоропадського та згодом – петлюрівської Директорії. Немало політичних помилок було допущено і за часів Директорії. Крім отаманщини і відсутності дисципліни у війську, це знову – таки наївно-соціалістичні ілюзії, відсутність чіткої внутрішньо- і зовнішньополітичної концепції побудови

держави. І найгірше – це міжособна боротьба, надмірні амбіції і невміння домовлятися між головними «дійовими особами», тобто керівниками Директорії і відновленої УНР – С.Петлюрою і В.Винниченком.

На жаль, після відновлення незалежної Української держави Національна ідея не тільки не стала фундаментом побудови нової України і об'єднавчою основою для становлення справді єдиної, цілісної і духовно монолітної нації, а й саме ідея не була чітко сформована. Пояснюється це тим, що після проголошення не відбулось зміни системи ідеології влади: будівництвом нової держави займалась в основному колишня комуністично-бюрократична і комсомольська номенклатура та так звані господарники (голови колгоспів, «червоні» директори великих підприємств, плановики та ін.). Звідси – злочинна безглузда «приватизація» за безцінь державного майна, навмисний розвал промисловості й сільського господарства, гіперінфляція 1993–95 рр., комерціалізація освіти, культури, мистецтва й науки, різке критичне соціально-майнове розташування суспільства, розташування культури наживи, грошей, насильства, зради, халявства, безперервні політичні скандали і гризня в правлячій верхівці, тотальна корумпованість всіх гілок влади і громадських інституцій та інші подібні антисоціальні і анти – національні порядки в сучасній Україні. Тому нова українська влада, що утворилась після виборів 2007 р повинна як першочергову мету поставити становлення і втілення в життя зрозумілої широким народним масам державотворчої національної ідеї. Це включає в себе: в економіці-становлення національного конкурентного виробника як у промисловості, так і в аграрному секторі; становлення і розвиток національного великого і насамперед малого й середнього бізнесу, а також державного сектора економіки, формування потужного середнього класу як головного рушія економіки.

В гуманітарній та духовній сферах – різкий поворот до української мови, культури науки і освіти, преси, радіо-телебачення та інших видів інформації, національної історії і незалежної української церкви як принципової основи національно-державного існування, цілісного і єдиного національно орієнтованого гуманітарного простору. Українська мова і культура та правдива українська історія мають бути основою гуманітарної політики у всіх регіонах – без цього не досягти єдності й соборності країни; українська книга і українська преса закладають основу політичної і культурної консолідації країни і стануть її «обличчям» серед європейських і світових цивілізацій; українська ж церква не тільки об'єднуючою – національним фактором, а й провідникам народу, засобом його духовного ества, та зв'язку з Вищою Правдою і Свідомістю, якою є Господь Бог.

У військовій сфері – розбудова сильної, боекратної, української за характером і вихованої на кращих традиціях козацтва, січового стрілецтва та воїнів УПА, оснащеної, як вже зазначалось, всіма видами найсучаснішою зброєю, інтегрованої в європейські та євроатлантичні структури, національної

армії як гаранта незалежності, територіальної цілісності, стабільності і прогресу нації. Здійснення цих завдань і має стати втіленням в життя Української національної ідеї, мрії і сподівань сотень полеглих борців за волю України, гідним засвоєннями всіх уроків і помилок всіх попередніх національно-державницьких змагань українського народу. Отже враховуючи всі причини і наслідки революційних і національно-визвольних подій 1917–1919 і наступних років, сучасна українська політична еліта, вся патріотична громадськість України повинна винести для себе ряд важливих і необхідних уроків.

1. Урок перший – політичний. Полягає він у тому, що сучасне українське суспільство має чітко визначити для себе економічну і політико-правову модель демократичної, правової, територіально соборної і, водночас, орієнтованої на міцне місцеве самоврядування і соціально-ринкову економіку Української держави. А українська політична еліта врешті повинна припинити політичні ігрища і гризню, що триває останні 18 років і дуже нагадує події 1917–18 рр., і взявши відповідальність на себе, здійснювати послідовні кроки щодо консолідації, об'єднання українського суспільства задля втілення цієї священної мети. Здійснивши це українські політики зроблять державу дійсно соборною, стабільною і прогнозованою кон'юнктури, а з іншого боку – вбережуть Україну як від мрійників-популістів, які переважали серед українських політиків початку ХХ ст., так і від політичних екстремістів цих новоявлених «месій» у різних країнах, що, прийшовши до влади на масовій народній підтримці, потім прирікали свої народи незчисленні біди і страждання (В.І Ленін у Росії 1917 р., А.Гітлер у Німеччині, Муссоліні в Італії та ін).

Які ж ці головні принципи, навколо яких повинно об'єднуватись українське суспільство і які мають стати стрижневою основою сучасної України? Це – сильна президентсько-парламентська республіка, тобто слід повернутись до первісного варіанту конституції 1996 р, доповнивши його статтями і законами, що чітко розмежовують повноваження Президента й парламенту. Президента і уряду. Всенародно обраний Президент має бути главою держави й уряду, призначаючи прем'єр-міністра і затверджуючи повний склад уряду, представлений прем'єр-міністром. Прем'єр-міністр, відповідальний перед Президентом і парламентом є лідером партії чи коаліції, що перемогла на парламентських виборах. Виборча система має бути пропорційною, з відкритими виборчими списками кандидати в депутати від партій чи блоків повинні висуватися місцевими організаціями відповідних партій (блоків), а не призначатись на з'їздах кулуарно-корупційним способом найвищою партійною верхівкою.

Це зробить депутатів справді народними обранцями, змусить їх відповідати перед своїми виборцями за свої дії. У Конституції повинні бути чітко визначені права і обов'язки опозиції. Одним з найважливіших завдань вдосконалення системи державної влади є перерозподіл повноважень між

центром і місцевими органами влади, в т.ч. і зміна міжбюджетних відносин. Голови обласних і районних держадміністрацій повинні не призначатися «зверху», а обиратися населенням відповідного району чи області; вибори до всіх місцевих органів місцевої влади мають відбуватися виключно за мажоритарною системою.

Корінного реформування потребує партійно-політична система України. Політичні партії мають бути не аморфними бізнеспроектми, а справді політико-ідеологічними структурованими формаціями, які на основі чесної політичної боротьби пропонують українському суспільству свої варіанти вирішення економічних, суспільно-політичних і гуманітарних проблем нації. Крім цього, нарешті має виконуватися положення Конституції, яке не допускає і забороняє в Україні діяльність партій і організацій, які ставлять своєю метою ліквідацію незалежності України, підриє її територіальної цілісності, пропаганду класової, расової, національної чи релігійної ненависті. На основі цього в Україні має бути заборонена діяльність деяких партій (Комуністичної, Прогресивно-соціалістичної, «Руського блоку», та деяких інших), а також різного роду проросійських товариств, спілок, «фронтів», які підриєвають незалежність і стабільність країни.

Затіяна деякими політичними системами (Партією регіонів і блоком Ю.Тимошенко) так звана зміна Конституції, що передбачає перехід до парламентської республіки і обрання Президента у парламенті, є для сучасної України вкрай несвоєчасною і небезпечною і призведе до встановлення в країні авторитарного кланово-олігархічного проросійського режиму. А ініційоване Партією регіонів збереження закритих списків при формуванні кандидатів у депутати Верховної Ради, а особливо обрання Верховної Ради у два тури – це остаточне відчуження влади від народу і перетворення України у кланово-тоталітарну державу на зразок деяких країн Африки, Азії та Центральної Америки. Такий розвиток нашого суспільства став би глумлінням над європейськими прагненнями українського народу, а уроки подій 1917–1918 рр. знову стали б не засвоєними, а цинічно-потоптаними.

2. Урок другий – військово-політичний.

Полягає він в тому, що без сильної, боєздатної, національно свідомої армії, а також без чітких міжнародних гарантій, тобто без участі у європейській і євроатлантичній системі колективної безпеки та відновлення ядерного статусу Україна постійно буде мішенню для імперіалістичних, гегемоністських устремлінь Росії. Новітня українська армія має виховуватися на кращих історичних традиціях козацтва, січового стрілецтва, вояків Української Галицької та Української Повстанської армії; в ній не повинно бути місця таким радянським «рудиментам», як дідівщина; перехід до контрактної армії має здійснюватись поступово, продумано, але

неухильно, з урахуванням фінансових можливостей країни в умовах світової кризи.

Щодо другого головного аспекту – участі України у європейській і євроатлантичній системі колективної безпеки, представленої Північноатлантичним союзом (НАТО), то слід відзначити таке. Якщо сучасна українська політична еліта і прогресивна громадськість хоча б наполовину засвоїла уроки і наслідки подій 1917–21 рр.; якщо нинішні можновладці хочуть залишити після себе Україну повноцінною державою, то вони просто зобов'язанні подолати старі імперсько-комуністичні постулати про «агресивність» НАТО і в умовах постійних загроз і шантажу з боку неоавторитарної, гегемоністської Росії зробити все, щоб незалежність, територіальна цілісність, безпека України стала гарантованим фактором задля щастя всіх прийдешніх поколінь українського народу, задля тривалого, міцного миру і стабільності в Європі. А цього можна досягти лише інтегрувавшись в НАТО, про що свідчить досвід прибалтійських республік та всіх країн колишнього «соціалістичного табору», що вже вступили в цей політично-військовий союз.

3. Урок третій – геополітичний, один із найважливіших для сучасної України. На жаль, нинішня українська політична еліта, вихована в радянську добу, в умовах брежнєвського застою (70-і і перша половина 80-х рр.), не знаючи і не бажаючи знати справжню історію України і повторюючи помилки політиків початку ХХ ст., не тільки не виробила зрозумілої українському народові та європейській і світовій спільноті концепції становлення нашої держави як політико-стратегічного лідера серед країн Східної Європи, а й своїми безвідповідальними діями, постійними скандалами і гризнею створюють непривабливий імідж нашої держави у Європі й світі, мимоволі поступаючи гегемоністській політиці Росії. Яскравий приклад – сумнозвісний «газовий конфлікт» з Росією, яка, бачачи постійні скандали і холуйську, неоковирну поведінку українських можновладців, на всю Європу розтрубила про «неплатоспроможність» України, її нездатність бути гідним, рівноправним партнером європейської спільноти. Через ці та ще ряд інших причин наша держава програє Росії не тільки політико-економічну, а й інформаційну і навіть ідеологічно-історичну війну. Як приклад можна назвати те, що деякі наші можновладці явно потурають розв'язаній Росією кампанії по «недопущенню відродження фашизму» (мається на увазі прагнення Президента України В.Ющенка відновити історичну справедливість щодо голодомору 1932–33 рр. і національно-визвольної боротьби ОУН-УПА), при тому, що з російського боку на боці фашистської Німеччини проти сталінського режиму воювали донські і кубанські козаки, а також Російська Визвольна Армія (РОА) генерала А.Власова, яка присягала на вірність Гітлеру (натомість ні ОУН, ні тим більше УПА ніколи цього не робили). Тому українська патріотична громадськість, кожний свідомий громадянин України повинні вимагати від

політичної еліти країни припинити таку порочну практику. Лише згуртованими об'єднаними зусиллями як зі сторони політичної еліти, так і всіх патріотичних, громадсько-національних сил Україна зможе стати справді повноцінною, шанованою в Європі і світі державою, здатною гідно відповідати на всі виклики сьогодення.

4. Урок четвертий, найважливіший, – морально-засадничий, світоглядний. На жаль, нинішня політична еліта України за вісімнадцять років її незалежності, незважаючи на періодично здійснюванні вибори, певні зміни і «перетасовки», не тільки не стала кращою, ніж політики ХХ ст., але й стає дедалі гіршою, корумпованішою, ще більше віддаленою від народу, такою, для якої найважливішою метою життя є не беззавітне служіння українському народові, а ненаситне прагнення до наживи, накопичення величезних грошових сум і інших матеріальних цінностей будь-якими способами. Культ наживи, швидкого збагачення, насильства й аморальності безжально «роз'їдає» і владну верхівку, і все суспільство України. Тому так важко собі «пробиває дорогу» національна ідея, побудована реформами в гуманітарній галузі, з великими труднощами йде процес відродження української культури і духовності і відновлення національно-історичної пам'яті, та й, врешті, тому й так повільно здійснюються економічні й політико-правові реформи в нашій країні. Досвід інших країн і досвід державного будівництва останніх вісімнадцяти років переконливо довів: лише нова політична еліта, вихована не в колишніх партійно-комсомольських, а сучасних демократичних, конкурентних умовах і разом з тим вихована на твердих національно-патріотичних засадах, на органічній національній культурі у поєднанні з європейським світорозумінням, здатна вивести Україну з парламентської політичної, економічної, духовно-моральної кризи, розірвати тенета корупції і побудувати дійсно сильну, соборну, європейську і водночас глибоко національну Українську державу. Виховання такої еліти – непросте, але вкрай необхідне завдання, яке стоїть перед всіма сучасним українським суспільством, насамперед, перед українською інтелігенцією, середньою і вищою школою, церквою, але в першу чергу – перед кожною українською сім'єю, де закладаються основи світогляду, норми поведінки як окремої людини, так і всього суспільства.

Це – священна мета, і саме вона має об'єднати всіх українців у сильну, монолітну націю. Задля засвоєння уроків і помилок всіх минулих епох. Задля гідної відповіді на всі загрози і виклики, які ставить і ще неодноразово ставитиме перед Україною і її народом світова спільнота і світова історія.

1. Астапенко Н.В., Барашкова О.К., Дарибогова А.В та ін. Сто видатних українців. – К. : Арій, 2006. – 492 с.

2. Винниченко В.К. Відродження нації. Частина 2. – Київ-Відень, 1920. – 328 с.

3. Винниченко В.К. Відродження нації. Частина 3. – Київ-Відень, 1920. – 504 с.

4. Гнатюк М, Громовенко Л. та ін Сто найвідоміших українців. – К. : Орфей, 2001. – 576 с.
5. Ільєнко І. Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 р. – Дрогобич: Відродження, 1995. – 334 с.
6. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. Том 2. – Торонто: Наукове товариство імені Т.Шевченка, 1963. – 244 с.
7. Стахів М. Україна проти більшовиків. Нариси з історії агресії Советської Росії. Книга 1. – Тернопіль, 1992. – 168 с.

БІОЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ В УКРАЇНІ В 40-50-Х РР. ХХ ст.

«Україна завжди змагала до волі» – так висловився про українську історію в «Історії Карла XII» французький енциклопедист Вольтер. Та й справді світлі, сторінки нашої національно-визвольної традиції сягають періоду Київської Русі і тривають епохою ХХ ст.

Шановні колеги! На істориків які відчувають свій святий обов'язок перед Україною, випала місія рятувати найбільші скарби народу. На жаль, з кожним роком писати правдиву історію національно-визвольних змагань ОУН, УПА стає все важче, бо відходять у вічність останні свідки Великої Доби. Справедливо з цього приводу залишив нам свій заповіт у книзі «Зимою в бункері» С.Стебельський, «Хрін» – командир Тактичного відтинку УПА-24 «Маківка» родом з с. Голинь Калуського повіту. «Ми живемо і боремся і поволі відходимо... Залишаються у народі наші псевдо. Хто крився під тими псевдами, мільйони не будуть знати. Наші записки пропадають у підземеллях, криївках... Може наші історики схочуть за тими записками шукати (невідомо що, можна догадуватись), але чи по стількох роках зуміють вони що-небудь прочитати» [6, с. 7].

Мета даної статті зводиться до того, щоб по-перше розкрити суть, окреслити елементи поняття біоенергетичний потенціал національно-визвольних змагань, по-друге, показати демократичні засади ОУН і УПА, показати на конкретних прикладах жертовність українських патріотів, які принесли себе в жертву в ім'я самостійності і незалежності України.

Новизна даної теми полягає в тому, що її автор намагається проаналізувати в першу чергу таке поняття як біоенергетичний потенціал національно-визвольних змагань, тобто розкрити глибину того патріотичного еталону, що був притаманний учасникам національно-визвольної боротьби.

Шановні колеги! Нехай преамбулою мого виступу будуть слова взяті із військового Статуту УПА. Цитую: «УПА бореться не за розширення території України за рахунок держав-сусідів, а за очищення території України від будь-якого роду наїзників: російських, польських, німецьких».

«Українська Повстанська Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі... УПА з усією рішучістю бореться проти інтернаціоналістичних і фашистсько-націонал-соціалістичних програм та політичних концепцій» [8, с. 269].

Скажіть, будь ласка, що є поганого в цій тезі, чи принижує вона національну гідність інших націй інших народів? Звичайно що ні. Але це не заважало радянській пропаганді характеризувати українських повстанців як союзників Німеччини.

А ось ще одна інформація, але вже в прямо протилежній площині стосовно читача. «Мужі і жінки України!... Організуйте всюди боївки Української Всенародної Оборони і не давайте себе ограбити т.зв. Повстанцям Української Армії... Всяка мобілізація до УПА – це політичне і військове безглуздя... Відсіч братовбивцям! Відсіч каїнам! Бандерівець, що стріляє українців – це бандит і агент Москви, але не український революціонер». Так писала група А.Мельника у своїй листівці «Мужі і жінки України» 3 листопада 1943 р. Цитата вельми промовиста і коментарі до неї зайві. Але це одночасно інформація для роздумів і висновків [7, с. 140].

Отже, перш за все з'ясуємо проблему: яку філософію сповідувала ОУН, яка філософія потрібна і для ОУН і для УПА? Відповідь на це питання знаходимо в рішеннях Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, який прийняв виразну постанову про те, що ОУН не зв'язується з жодною філософією і що її члени можуть визнавати як філософський ідеалізм так і матеріалізм. Це положення було підготовлено до з'їзду заступником голови Генерального секретаріату УГВР, членом проводу ОУН сотником-політвиховником Осипом Дяківим-Горновим. «В лавах нашої організації борються як прихильники філософського ідеалізму, так і матеріалізму... і ні в кого в цій справі не повинно бути двох різних думок... Чи ж не краще питання філософського ідеалізму і матеріалізму залишити цілком науці?» [7, с. 46]. «В питанні філософських переконань кожний член ОУН користується повною свободою, що ж до Ідеології і програми – він мусить цілковито їх признавати, поширювати і боротися за їх здійснення» [7, с. 151]. «Бо ж ОУН і весь український визвольний рух є політичним рухом, а не науково-філософським» [7, с. 16].

Це виразна постановка питання про філософію як науку і матеріалізм та ідеалізм як чинники суспільно-політичного буття розкривають свідомі фальсифікаторські домагання Ребета, Маркуся, Камінського, які твердять нібито Горновий сам відкидає обов'язковість якоїсь ідеології в ОУН, що є абсолютною неправдою. У статті И.Дяківа-Горнового в цьому плані мають ці слова не лише публіцистичну, але й практичну вартість, Адже УПА зростала і поширювалась досить швидко. В її ряди вступали люди різних філософських переконань, також люди, які не належали до жодних політичних партій, але які вірили, що шлях обраний УПА – правильний, люди, які хотіли боротися за визволення України.

Що стосується поняття біоенергетичного потенціалу то це є категорія біологічна і військовоорганізаційна і високоморальна, але найголовнішим - що є майже невичерпною в ідеологічному організаційному і фізичному вимірах. Незважаючи на нечувані втрати цей енергетичний потенціал з кожним роком 40-50 рр. зменшувався кількісно, але якісна його характеристика продовжувала нарощуватись з кожним днем. Джерело цього нарощування – національний патріотизм. Дехто може заперечити цю тезу такими словами: «А хіба наші окупанти не проявляли чудес героїзму?» –

хочу відповісти однозначно. Так, це мало і неодноразовий прояв, але все це робилося не з почуттям любові до рідної землі, до її релігії, до традицій, до рідною народу а з жорстоких розпоряджень вищестоящих партійних організацій і військових командирів.

Що стосується поняття жертвовності і патріотизму у національно-визвольних змаганнях, то сам керівник ОУН С.Бандера з цього приводу висловився таким чином: «... міг би хтось думати що організація не числиться з життям своїх членів. Коротко скажу: люди, які весь час у своїй праці свідомі, що кожної хвилини можуть втратити життя, такі люди, як ніхто інші вмюють цінити життя... ОУН цінить вартість життя своїх членів, дуже цінить: Але наша ідея в нашому понятті є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її зреалізувати. Вам найкраще відомо, що я знав, що накладу головою... Але впродовж цілого того часу, я не переживав того, що я переживав тоді, коли вислав двох членів на певну смерть: Лемика і того, хто вбив Перацького...» [10, с. 38].

Це Були останні слова, Бандери на львівському судовому процесі 25 травня 1936 р. Далі голова суду не дав можливості говорити. А шкода. Бо Бандера якраз почав доступним для далеких від ОУН людей словами пояснювати світогляд і життєву місію члена Організації та особливі вимоги до провідників. Але й того що він встиг сказати, вистачило для журналістів, присутніх на цьому процесі.

Найхарактерніша риса цього процесу – жертвовність.

На жаль сьогодні нашому суспільству не вистачає тих якостей, які мали попередники 40-50-их рр. Це були люди, які мали освіту початкову, і неповну середню і середню, рідко хто вищу (ті хто мав вищу були в основному знищені окупантами в 41-42 рр.). Але рівень патріотичної свідомості був у декілька разів вищий від того патріотичного рівня, який маємо сьогодні. Рівень освіти сьогодні вищий, архівищий, але рівень патріотичної свідомості, на жаль, нижче плінтуса.

На моє переконання сьогодні ми любимо Україну до глибини кишені, а Християнську науку до кінця язика. Чим більше набита наша кишеня тим наша любов "солодша", а про Божі чесноти ми забуваємо тут же коли покидаємо стіни Божого храму.

А ось конкретні приклади жертвовності. Твердохліб Микола Дмитрович «Грім», командир ВО-4 Групи УПА «Захід», (з липня 1944), округу «Говерля» (з лютого 1945р.). Разом з Твердохлібом в оточеному противником бункері біля с. Зелена Надвірнянського району загинула його дружина Ольга Герасимович «Ольга» [4, с. 478], на схилі гори Березовички [1, с. 634].

Але поняття жертвовності не було поодиноким явищем. В середовищі національно-визвольних змагань воно було притаманне і насамперед тим

керівникам, які займали певні керівні посади або в керівництві ОУН, або УПА.

Арсенич Микола Васильович – керівник військової розвідки Проводу ОУН з лютого 1940 р. і з березня 1941 і до дня загибелі 23 січня 1947 р. очолював СБ ОУН (Б). Загинув разом з дружиною Ганою Гунько біля с. Жуків Бережанського району на Тернопільщині [4, с. 449-470].

14 квітня 1949 р. на околиці селища Перегінське Івано-Франківської обл. загинули керівник крайового проводу «Захід-Карпати» головний суддя ОУН Василь Сидор «Шелест» та його дружина Радія Романів «Тирса» [4, с. 284].

На посту провідника ОУН Карпатського краю в бою з московськими карателями біля села Липа Долинського району наклав головою Мельник Ярослав «Роберт» 30 жовтня 1946 р. і його вірна подруга і порадниця, дружина Антоніна Король. Поліг Провід Карпатського краю з дванадцятьох підпільних повстанців [1, с. 846].

На сьогоднішній день ми ще поверхово знаємо вітчизняну історію, сприймаємо її події та учасників історичних процесів поверхово, схематично, спрощено, уривками, а значить не об'єктивно, під кутом зору політичних інтересів. Не до кінця є відкритою архівна база, архівосховищ, яка б допомогла наблизитися до об'єктивної істини. Не вистачає у нашому суспільстві щирості і відкритості дискусії стосовно оціночних підходів минулого і сучасної України, практичних дій конкретних особистостей, прогностичних оцінок розвитку суспільства, виважених висновків, які б допомогли осмислити історичне минуле, щоб не повторювати його помилок у майбутньому.

Ведучи мову про характерні риси потенціалу національно-визвольних змагань відзначимо не лише зовнішні прояви діяльності ОУН. У серпні 1943 року бандерівці проводять на Тернопільщині Третій Надзвичайний з'їзд. Той, хто уважно порівняє матеріали Другого і Третього з'їздів, обов'язково побачить зміщення акцентів у бік більшої демократизації майбутнього устрою України, і це не зважаючи на тодішню політичну моду націонал-тоталітаризму всіх країнах Європи, починаючи від Гібралтарської протоки і закінчуючи Польщею, та й у світі. Ще до скликання III Надзвичайного збору ОУН, весною 1943 р. на розширеній нараді Проводу ОУН посаду Провідника ОУН замінено тричленним Бюро проводу ОУН у складі Миколи Лебеда, Романа Шухевича і Дмитра Маївського. Після відмови М.Лебеда входити до складу членів Бюро на його місце було обрано Зеновія Матлу [5, с. 46]. Таку форму керівництва згодом узаконив III Надзвичайний великий збір ОУН, що відбувся на Тернопільщині у серпні 1943р. На ньому головою Бюро проводу одногосно обрано Романа Шухевича, а членами Дмитра Маївського і Ростислава Волошина [5, с. 47; 2, с. 33; 8, с. 214].

На крайовій ширшій нараді Проводу ОУН УЗ у лютому 1945 року, що була трактована, як частина Великого Збору ОУН, обрано нове Бюро

Проводу в такому складі: Бандера, Шухевич, Стецько. Цей вибір підтвердила Конференція ОУН 1947 року і тоді С.Бандера став Головою Проводу всієї ОУН [9, с. 32].

З часу створення Бюро Проводу ОУН деякі рішення Провідник не мав права приймати одноособово, а лише в погодженні з Бюро Проводу. Тенденції демократизації вплинули і на форми державного будівництва.

Цей же з'їзд ухвалив нові програмні установки, спрямовані на побудову в суверенній Україні демократичної, соціальної держави. Стосовно устрою самої ОУН з'їзд наголосив на демократизації внутрішнього життя, відмови від архаїчних постулатів донцовського «інтегрального націоналізму» та принципу беззастережного вождизму [4, с. 378].

ВИСНОВОК

Історія збройного конфлікту в Західній Україні 1939-1950-х рр., і за її межами протиборство між націоналістичним рухом та його противниками ще довго лишатиметься дискусійною в науці та контраверсійною в суспільно-політичній думці. В наших умовах, коли Конституцією України заборонено обов'язкову ідеологію, гарантовано право на свободу думок і поширення інформації, свободу наукової творчості (див. *ст.* 15, 34, 54 Конституції України) історики мають всі необхідні передумови для створення справді наукової моделі минулого нашої держави і земель України в найглибшій історичній ретроспективі.

Але нерідко добрі наміри політичної історії Української нації супроводжуються творенням міфів, кон'юктурними трактуваннями спрощеними тлумаченнями складних історичних подій. Як слушно підкреслює визначний український історик Я.Дашкевич, у деяких дослідників проявляється політичний «спалах псевдоісторичної фантастики», «ідеологічна закомплексованість у дусі комунізму, клерикалізму тощо» [3, с. 4]. Дається взнаки послаблення професійного навчання за «непрестижним» у ринковий час фахом історика.

Отже, завдання полягає в тому, що кожна історична інформація повинна бути суворо документальною правдою, демонструвати справжнє відразливе, страшне обличчя суспільних конфліктів, що принесли жертви і страждання не тільки мешканцям Західної України, але й вихідцям інших земель нашої держави.

1. Андрусак Михайло. Брати вогню. – Коломия: Вік, 2004. – 896 с.

2. Василь Кук. УПА в запитаннях і відповідях Головного Командира. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2007. – 80 с.

3. Дашкевич Я. Дорогами української Клію. Про стан історичної науки в Україні // Пам'ять століть. – 1996. – № 3.

4. Д.В. Веденєєв, Г.С. Биструхін. Двобій без компромісів. Протиборство підрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980 -ті роки: Монографія. – К. : К.І.С, 2007. – 568 с.

5. Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний командир Української Повстанської Армії. – Львів: Видавництво «МС», 2005. – 88 с.
6. Мизак М.С. За тебе свята Україно. Бучацький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА: Книга четверта. – Чернівці: Букрек, 2004. – 400 с.
7. Осип Дяків-Горновий. Ідея і чин. Повна збірка творів. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1968. – 408 с.
8. Петро Мірчук. Українська Повстанська Армія 1942-1952. – 448 с.
9. Степан Бандера - громадянин і провідник. – 2009. – 34 с.
10. Ярослав Сватко. Місія Бандери. – Видання друге, доповнене і виправлене. – Тернопіль: Астон, 2007. – 96 с.

ГОЛОД 1946 – 1947 РОКІВ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВСЬКОЇ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ) ОБЛАСТІ

У статті висвітлюються причини та наслідки голоду 1946 – 1947 рр.; заходи партії й уряду із виконання продовольчих планів, забезпечення різних верств населення продуктовими картками; аналізується залежність впливу голоду на смертність серед населення.

Ключові слова: голод, примусова хлібоздача, продуктові картки, смертність.

У перших два повоєнних роки на долю населення Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківська) області випали важкі випробування не лише зумовлені наслідками війни, а й природними катаклізмами. Зокрема, війна зумовила запровадження карткової системи, що давала змогу лише обмеженій кількості населення одержати «гарантований» кусок хліба. Знекровлена країна з великими зусиллями переводила рейки воєнної економіки на мирний шлях. Новим п'ятирічним планом, ухваленим ВР СРСР 18 березня 1946 р., передбачалося не лише відбудувати зруйноване війною народне господарство до 1950 р., але й значно наростити його. Як і під час перших п'ятирічок, невдовзі появилися «ініціатори», які закликати «достроково виконати і перевиконати» п'ятирічний план, незважаючи на наслідки війни. Зокрема, в Україні валовий збір зерна в 1945 р. зменшився втричі, порівняно з 1940 р., а середня врожайність зернових не перевищувала 5 ц із гектара. Тому закономірно, що із запланованих здати державі в грудні 1945 р. 240 тис. т зерна, було здано лише 104,2 тис. т, а план січня 1946 р. було виконано тільки на 22,5% [2, с. 9]. Катастрофічне становище склалося і в тваринницькій галузі, де більше половини поголів'я було знищено війною.

Водночас уряд у категоричній формі вимагав від місцевих органів влади погасити заборгованість по зерну за IV квартал 1945 р. і I квартал 1946 р. та виконати план II кварталу 1946 р. в обсязі 168, 5 тис. т Зена. У зв'язку з цим навесні 1946 р. було запроваджено жорстку (якщо не жорстоку) систему контролю за хлібоздачею, а також за майбутнім врожаєм. Зокрема, з нового врожаю Українська РСР мала здати для потреб Червоної армії та Внутрішніх військ МВС–МДБ 63130 т картоплі, 46150 т свіжих овочів, 5300 т квашеної капусти і 1200 т огірків та помідорів [2, с. 7 – 8]. У відповідності до спільної постанови РМ УРСР та ЦК КП(б)У від 4 липня 1946 р. передбачалося зібрати 5440 тис. т зернових. Лепта Станіславщини до державного фонду мала скласти 80704 т зернових [4, с. 32]. Із них 48 т мали здати 20 діючих на той час колгоспів, що об'єднували 744 господарства, а решта – 210880 селян-одноосібників [11, с. 17].

Постановою РМ СРСР від 9 липня 1946 р. прикордонні області (Львівська, Волинська, Дрогобицька, Ровенська, Станіславська, Тернопільська, Чернівецька) було визнано областями «накопичення і зберігання продовольчих резервів хліба, фуражу, жирів, м'ясних, рибних, бакалійних і плодоовочевих товарів» для забезпечення військ Прикарпатського військового округу. Станіславщина мала здати для «накопичення» 400 т картоплі, 850 т овочів і 600 т масла [3, с. 35].

З метою заохочення до виконання та перевиконання плану хлібоздачі РМ УРСР і ЦК КП(б)У ухвалила 24 липня спільну постанову «Про хлібозаготівлю в областях УРСР», якою надавали право місцевим органам влади збільшити на 50% колгоспам, а в західних областях – селянам-одноосібникам, обов'язкові поставки. У разі перевиконання плану, РМ СРСР обіцяла виділити для УРСР «як заохочення» 16 тис. т Зена з яких 8 тис. т передавалися в розпорядження облвиконкомів. Таким чином, план хлібоздачі на Станіславщині зріс ще на 80 т і загалом в 1946 р. область мала здати 88704 т зернових [4, с. 36].

Однак у плани партії й уряду втрутилася погода. У період посівної кампанії зейнові райони Сибіру, Казахстану, Центральні й Північні області Росії та Південь України були охоплені засухою, яка тривала до кінця червня. А напередодні жнив пішли дощі, внаслідок чого більша частина врожаю пропала. Валовий збір зернових в УРСР склав 8496 тис. т, що було в 3,5 рази менше, ніж у 1940 р. Із 26397 діючих колгоспів, 5500 не зібрали навіть того, що посіяли. Крім того, нестача кормів призвело до масового падежу великої рогатої худоби, свиней і коней [14, с. 336].

Уряд змушений був вдатися до жорстких заходів економії хлібних ресурсів. Зокрема, було розпочато кампанію з «вилучення недоїмок» (заборгованості) з колгоспів та селян одноосібників. По-друге, було зменшено кількість «картковиків». По-третє, зменшено норму видачі хліба на продовольчу картку [5, с. 108].

У Станіславській області засуха вразила п'ять південно-східних районів: Городенківський, Снятинський, Чернелицький, Гвіздецький і Обертинський. Слід зазначити, що враховуючи складні географічно-кліматичні умови Прикарпатського регіону, РНК УРСР ще в 1941 р. повністю звільнила населення 12 гірських районів (Болехівського, Вигодського, Долинського, Жаб'євського, Косівського, Кутського, Надвірнянського, Перегінського, Солотвинського, Рожнятівського, Яблунівського, Яремчанського), а п'ять пригірських районів (Богородчанського, Заболотівського, Калуського, Коломийського, Ланчинського) частково від обов'язкової хлібоздачі у державний фонд. Незважаючи на те, що дану постанову ніхто не відміняв, у 1946 р. усі ці райони теж були включені в план обов'язкової хлібоздачі [13].

У селах області появилася численна армія «уповноважених» із хлібоздачі, які не давали селянам спокою ні вдень, ні вночі. Саме проти них і

були спрямовані теракти збройного підпілля ОУН-УПА, яке закликало населення не здавати хліб. Так, 1 серпня 1946 р. у селі Пуків Рогатинського району було вбито уповноваженого Лозового, а 2 серпня в селі Потік – уповноважених Мелецького і Гураля.

17 серпня в селі Хом'яківка Тисменицького району загинув уповноважений з хлібозаготівлі – другий секретар РК ЛКСМУ Лаврук. А 23 серпня в селі Вістова Калуського району – уповноважений Сьомін [12, с. 211-212].

У ніч з 15 на 16 серпня на окраїні села Тязів відбулася нарада представників ОУН з навколишніх сіл, на якій розглядалось питання бойкоту хлібоздачі. Нараду проводив член обласного проводу ОУН «Бендюк». У листівках, які появилися в ніч на 19 серпня у селах Сапогові, Вікторові, Тязеві, Брині, Комарові та Крилосі підпілля ОУН зверталось до населення не здавати зерно і не вступати до колгоспів. А в ніч на 20 серпня сотня «Бендюка» «експропріювала» в селі Дорогові Галицького району 20 ц зерна, яке здало населенням у державний фонд [12, с. 216]. Подібні акції терору мали місце і в інших районах області.

Оскільки державні запаси не поповнювалися, то уряд з 1 жовтня зменшив денну норму хлібопродуктів для «картковиків». Зокрема, норма хліба зменшувалась для «іждевенцев» (утриманців) із 300 г до 250, для дітей з 400 до 300 г. На 100 г зменшувалася також норма хліба і для рядового й офіцерського складу Червоної армії та Внутрішніх військ МВС. Крім того, значна кількість населення взагалі була позбавлена продуктових карток. Зокрема, у Станіславській області проживало 1025,4 тис. осіб, з яких 240,4 тис. становило міське і 785,0 тис. – сільське населення. Якщо на вересень 1946 р. було 176,7 тис. «картковиків», то уже в жовтні – 116,5 тис. Зменшення «картковиків» відбулося за рахунок сільського населення – з 51,5 тис. до 7,1 тис., а також «утриманців» – з 26,8 тис. до 15,3 тис. Отже, позбавивши 60,2 тис. осіб гарантованого куска хліба держава лише в Станіславській області «зэкономила» за жовтень місяць 57,6 т муки, 36,4 т крупи та 23,3 т хлібобулочних виробів [5, с. 113-117].

Ще одним джерелом для економії хлібопродуктів мало стати, за розпорядженням РМ СРСР, збільшення «домішок вівсяної, ячмінної і кукурудзяної муки в хлібопеченні для всіх споживачів у всіх областях, краях і республіках до 40%, а для Москви і Ленінграда – 20%». Хоча офіційно дане розпорядження набирало чинності з 1 січня 1947 р., фактично воно вже вступило в силу з грудня 1946 р. Крім того, уряд вимагав від мукомельних заводів довести вихід «питльованої муки при помолі зерна до 99%» [7, с. 46].

Необхідно зазначити, що у той час, коли мільйони людей в Україні вели напівголодне існування, кремлівський уряд упродовж 1946 – 1947 рр., виходячи з перспектив «світової пролетарської революції», надавав значну допомогу зерном та продуктами харчування Румунії, Угорщині, Болгарії,

Албанії, Чехословаччині, Польщі, Югославії, а також продав понад 500 тис. т зерна Франції.

Пік голоду прийшовся на березень 1947 р., коли в Україні на грані голодної смерті опинилося 9024000 осіб, яких було позбавлено продуктових карток. У Станіславській області кількість «картковиків» скоротилася ще на 10,8 тис. і на березень 1947 р. їх кількість становила 112,8 тис. осіб [7, с. 37, 129].

Незважаючи на те що майже 20 % населення України (в тому числі 90% у Станіславській області), було свідомо кинуте на самовиживання, тоталітарний режим вимагав від органів на місцях крім планових завдань, додаткових поборів із населення продовольчих ресурсів. Зокрема, в I-му півріччі 1947 р. Станіславська область мала здати крім 33600 т. зерна й овочів, ще й 5174 т. м'яса [7, с. 46]. У квітні уряд здійснив чергове «урізання» пайкової норми хліба і круп. Тепер лише 13 тис. «картковиків» могли отримувати добову норму хліба від 500 до 1200 г, а решта, в тому числі й діти – від 100 до 300 г [6, с. 16].

Оскільки в окремих районах півдня України уже мали місце випадки людоїдства, а також була реальна загроза голодних бунтів, то РМ УРСР зобов'язала районні споживчі кооперації організувати в голодуючих регіонах безплатні обіди, в раціон якого входило: 25 г м'яса, 100 г картоплі й овочів, 25 г крупи, 200 г хліба. Всього було організовано 4036 їдалень, в яких безплатно обідало майже 800 тис. осіб [7, с. 61-62].

Строго лімітувалися й норми продовольчих товарів для роздрібною торгівлі через крамниці споживчої кооперації. Наприклад, для Станіславської області на I квартал 1947 р. було виділено: риби – 84 т, тваринних жирів – 48 т, олії – 66 т, яєць – 59 ящиків, сиру – 4 т, цукру 125 т, кондитерських виробів – 93 т, солі – 1300 т, м'ясопродуктів – 262 т, молока – 160 т, чаю – 2,7 т, горілки – 19,86 тис. декалітрів [7, с. 53]. Проте не кожен міг придбати дані продукти, оскільки їх реалізація в одні руки була обмежена, а також не всі мали в наявності гроші. Відповідно, процвітав «чорний ринок», спекуляція, хабарництво, зловживання з боку радянсько-партійних чиновників різних рангів. Так, за даними обласної інвентаризаційної комісії, тільки з пунктів «Заготзерно» впродовж року (з липня 1946 р. по липень 1947 р.) було викрадено 1317 т зерна на суму 17856 тис. крб., а на кількох базах було виявлено 1200 т «зайвої» муки [10, с. 25-27].

Хоча партійні гасла закликали до «єднання й братерської любові», однак насправді радянсько-партійні чиновники, перш за все, дбали про себе. Навіть між ними існувала «продуктова» нерівність. Так, наприклад, перший секретар обкому партії і голова облвиконкому могли придбати в спеціалізованому магазині щомісяця товарів на 500 крб., зокрема: різних жирів – 3 кг, яєць – 20 шт., м'яса і м'ясопродуктів – 4 кг, консервантів – 3 банки, ковбасних виробів – 2 кг, риби і рибопродуктів – 3 кг, молока і

молокопродуктів – 4 кг, цукру – 2 кг, кондитерських виробів – 2 кг, муки – 4 кг, крупи і макаронних виробів – 3 кг, чаю – 100 г, мила господарського – 2 куски, мила туалетного – 2 куски, хліба і хлібопродуктів – 4 кг, картоплі – 25 кг, овочів – 7 кг, вино-горілчаних виробів – 5 пляшок, цигарок – 500 штук. А вже секретарі обкому та заступники голови облвиконкому – лише на 300 крб., і норми для них були дещо меншими. З «першими» особами вони могли «рівнятися» лише щодо кількості придбаного чаю, мила і цигарок. А, наприклад, жирів могли придбати лише 2,5 кг, ковбасних виробів – 1 кг, цукру – 1,5 кг, муки – 3 кг, горілки – 3 пляшки, картоплі – 15 кг, овочів – 5 кг, хліба – 3 кг і т.д. [7, с. 234]. Зазначимо, що система «спецпайків» для радянсько-партійної номенклатури й генералітету була запроваджена з січня 1943 р., а з січня 1946 р. – для всіх офіцерських чинів (армії, правоохоронних органів) з відповідною градацією.

Таким чином, посадовий ріст чиновницького радянсько-партійного апарату стимулювало не лише «прагнення служити народу», але й певні соціально-матеріальні блага.

Критичними для Станіславської області стали травень-червень 1947 р., коли до нового урожаю було ще далеко, а продуктові запаси (незважаючи на урізання норм) вичерпалися повністю. У зв'язку з цим, голова облвиконкому П.Щербак і секретар ОК КП(б)У М.Слонь звернулися з листом до РМ УРСР та ЦК КП(б)У, в якому, зокрема, відзначали, що, «починаючи з березня-квітня 1947 р., в області зареєстровано значну кількість хворих дистрофією серед місцевого населення, а також в область почала прибувати велика кількість мігруючого населення з інших областей України, особливо з Ізмаїльської області, серед яких виявилася велика кількість дистрофіків, які систематично піддавалися і піддаються госпіталізації в лікувальних установах області.

З 36-ти районів, особливо потерпіли в результаті засухи 1946 р. 5 південно-східних (Городенківський, Снятинський, Чернелицький, Гвіздецький, Обертинський). У цих 5-ти районах (43 сільради) на 1/VI-1947 р. кількість дистрофіків складала 8800 чоловік, зокрема 2950 дітей.

Облвиконком і обком КП(б)У ввесь час надавав допомогу для цього контингенту населення за рахунок пайових зборів, комерційних фондів і т.д. На даний час можливості ці різко обмежилися, а кількість населення, що має потребу, значно зросла, і вирішити питання надання продовольчої допомоги населенню, особливо цих 5 районів, без Вашої допомоги, не представляється можливим. Для того, щоб надати допомогу, просимо для цієї мети виділити спеціально на липень тобто до нового урожаю – 35 т хліба і 12 т крупи з розрахунку, що кожному, хто потребує, треба щодня видати 300 грам хліба і 100 грам крупи» [9, с. 9].

Невдовзі така допомога надійшла. А для дітей п'яти найбільш вражених засухою районів були виділені 30-ти і 75-ти оздоровчі пайки, в тому числі: 500 пайків для Снятинського, 200 – для Городенківського, 120 –

для Гвіздецького, 160 – для Чернелицького і 120 – для Обертинського районів [8, с. 52].

З вересня 1947 р. ситуація дещо покращилась, оскільки новий урожай дав можливість поступово збільшувати кількість «картковиків» та денні норми споживання хлібопродуктів.

Загальновідомо, що постійне недоїдання призводить до ослаблення організму, який стає сприятливим середовищем для розвитку різних хвороб. Тому закономірно, що, за даними облздороввідділу, в області мали місце масові захворювання з різних видів хвороб. Найпоширенішими із них були: тиф, дифтерія, дизентерія, малярія, венеричні, кишково-шлункові та інші. Так, у 1945 р. було зафіксовано понад 10 тис. випадків захворювань на черевний тиф, у 1946 р. – 2414, а в 1947 р. – 1186 випадків. Смертність від нього становила 4,8% від загальної кількості смертей в області. Він був поширеною хворобою майже в усіх районах області, а не лише у вражених засухою. Наприклад, у 1947 р. найбільше випадків було зафіксовано в Станіславі – 82, у Коломиї – 80, у Калуському районі – 70. Із 57 померлих в І кварталі 1947 р. на тиф, 27 осіб прибули в пошуках їжі з південних регіонів України [1, с. 8].

Головною причиною поширення черевного тифу, а також дизентерії були трупні мікроби, які розносили гризуни, заражаючи продукти харчування і питну воду. Адже трупів після війни було достатньо.

Що ж до безпосереднього впливу голоду на зменшення народжуваності й росту смертності серед населення Станіславської області, то тут нами не виявлено прямої залежності. Так, у доповідній записці уповноваженого державної планової комісії РМ СРСР у Станіславській області Щербакова від 19 вересня 1947 р. відзначалося, що на 239,6 тис. осіб міського населення за 8 місяців 1947 р. у містах народилося 4816 дітей і померло 2703 осіб. На 790,7 тис. сільського населення за цей же час народилося 12131 дітей і померло 9977 осіб. Всього по області за 8 місяців 1947 р. народилося 16947 дітей і померло 12680 осіб [10, с. 102]. Таким чином, коефіцієнт середньорічного приросту порівняно з серединою 30-х років, який становив у Станіславському воєводстві 11,7 (за рік народжувалось в середньому 17500 дітей), мало що змінився, незважаючи на репресії та війну [15, с. 84]. Дитяча смертність у віці до 1 року життя становила 12%, що теж відповідало статистиці 30-х роках [10, с. 103]. Зазначимо, що в окремих районах області вражених засухою, відсоток дитячої смертності був нижчий, ніж в інших. Так, у Городенківському районі смертність складала 29,3% (народилось 41, померло 12 дітей), в Чернелицькому – 24,5% (відповідно – 49/12), у Перегінському районі – 26,7% (75/20), а в Снятинському районі народжуваність була одна з найвищих в області – 80 дітей і найнища смертність – 16,3%. Однак загальна смертність у районах, вражених засухою, все ж таки переважала над народжуваністю. Зокрема, в Чернелицькому районі померло на 182 осіб

більше, ніж народилося, в Обертинському – на 151, у Гвіздецькому – на 149, у Снятинському – на 90, у Городенківському – на 87 осіб. Всього у цих районах народилося 2650 дітей і померло 3300 осіб [10, с. 103]. Однак ці люди померли не лише від голоду, а й від різних хвороб, загострення й летальний кінець яких, безперечно, могло прискорити напівголодне існування.

Загалом в УРСР станом на 1 червня 1947 р. загальна кількість хворих, госпіталізованих і померлих складала: хворих – 769916, госпіталізованих – 96848, померло – 24168 осіб. Всього за час голодомору було взято на облік 3203145 хворих, госпіталізовано – 298518 осіб, померло – 101637 осіб [14, с. 354].

За неповними даними МВС УРСР у першому півріччі 1947 р. було зафіксовано 660 випадків людоїдства під час яких було спожито 1016 трупів, за що до кримінальної відповідальності було притягнуто 482 особи [14, с. 355].

На теренах Станіславської області таких випадків не було зафіксовано.

Таким чином, голод 1946 – 1947 рр. на теренах України був зумовлений головним чином природними катаклізмами весни-літа 1946 р. Водночас, дбаючи про перспективи свого політичного впливу на країни Центральної та Західної Європи, яких Червона армія звільнила від нацистської окупації, центральний та республіканський уряди в складних умовах голоду свідомо позбавило більш як третину населення України продуктивних карток, а «зекономлені» на них хлібопродукти відправляли для підтримки прокомуністичних режимів у цих країнах.

Недоїдання призвело до загострення різних інфекційних хвороб, внаслідок чого різко зросла смертність та кількість хворих, що неодмінно вплинуло на генофонд української нації.

Оскільки, в історії радянської влади природні катаклізми завжди закінчувалися голодоморами (1921 – 1922 рр., 1932 – 1933 рр.), що їх центральне й республіканське радянсько-партійне керівництво свідомо посилювало й використовувало, як одну з форм репресій проти «класових» ворогів, то можемо стверджувати, що голод 1946 – 1947 рр. на теренах Прикарпаття був теж штучно посилений і використовувався як форма боротьби проти місцевого населення, більшість якого підтримувала збройну боротьбу ОУН та УПА проти радянської влади та було проти політики колективізації.

1. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. Р-7. – Оп. 3. – Спр. 3.
2. Там само. – Ф. Р-295. – Оп. 2. – Спр. 35.
3. Там само. – Спр. 37.
4. Там само. – Спр. 38.
5. Там само. – Спр. 39.
6. Там само. – Спр. 40.
7. Там само. – Спр. 47.

8. Там само. – Спр. 49.
9. Там само. – Спр. 56.
10. Там само. – Спр. 57.
11. Там само. – Спр. 70.
12. Там само. – Ф. Р-753. – Оп. 1. – Спр. 72.
13. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ Івано-Франківської області. Накази, директиви, розпорядження начальника УМВС Станіславської області за 1947 рік. Колекція документів. Том 8.
14. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І.Г.Білас. – К. : «Либідь» – «Військо України». – Кн. 1. – 1994. – 432 с.
15. Mały rocznik statystyczny. – Warszawa, 1936. – 242 s.

The article deals with reasons and consequences of hunger of 1946 – 1947; the measures of Party and Government on fulfilling the food plans and providing of different layers of population with food cards. The dependence of influencing of hunger on a death rate among a population is also analyzed.

Key words: *hunger, forced «bread expropriation», food cards, death rate.*

ПРОБЛЕМА «СИНХРОНІЗАЦІЇ» СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

Автор досліджує суспільні зміни у постсоціалістичних країнах і доводить, що не існує єдиного оптимального шляху переходу до ринкової економіки та демократичної політичної системи; вони доповнюють один одного і, в зв'язку з специфікою країни, чи перемагають, чи провалюються.

Ключові слова: демократія, політичні й економічні реформи, трансформації.

Третя хвиля демократизації, яка за визначенням С.Хантінгтона розпочалась у 70-х рр. ХХ ст., на початку 90-х рр. отримала нові потужні імпульси, коли на шлях демократизації стали майже всі країни Центрально-Східної Європи і колишнього Радянського Союзу. При розгляді практично всіх питань, пов'язаних з сучасним політичним розвитком цього регіону Європи, прийнято вести відлік часу з моменту «оксамитових революцій» та закінчення «холодної війни». Вказані події суттєво змінили ситуацію на континенті, яка до того часу визначалась як протистояння між Заходом і Сходом. В Європі почались фундаментальні зрушення, які, очевидно, будуть продовжуватись ще не одне десятиліття.

Більшість західних і вітчизняних вчених схиляються до думки, що проблеми, які постали перед посткомуністичними країнами, мають значні відмінності від проблем тих країн, які здійснили перехід від тоталітаризму чи авторитаризму до демократії на кілька десятиліть раніше. Дехто з них нараховує до десяти таких відмінностей, але всі незмінно зазначають, що найсуттєвіша – перша, яка пов'язана з тим, що лідери посткомуністичних країн відразу ж розпочали одночасне проведення реформ в економіці та політичній системі, щоб здійснити перехід до ринкової економіки та плюралістичної демократії. Так, наприклад, відомий німецький політолог К.Оффе зазначав ще на початку 90-х рр., що «посткомуністична Європа реально переживає «потрійний транзит», який передбачає не просто демократизацію, але й масштабний перехід до ринкової економіки та розбудову держави. Те, на що Західна Європа витратила декілька століть (від створення нації-держави до капіталізму, а згодом до демократії), посткомуністичні країни повинні завершити одночасно і впродовж максимально короткого періоду часу» [7, с. 14].

Очевидно, тому проблеми співвідношення економіки і політики в процесі трансформації постсоціалістичного суспільства та послідовності економічних і політичних реформ вже тривалий період викликають прискіпливу увагу багатьох західних економістів і транзитологів. Дискусії велись здебільшого навколо властивої всім постсоціалістичним країнам

Центрально-Східної Європи і новим державам пострадянського простору суперечності «подвійного переходу» – і до ринкової економіки, і до ліберальної демократії. Дехто з дослідників зазначав, що основна маса населення цих країн, заперечуючи і відкидаючи комуністичні режими, керувалась мотивами соціально-економічного, а не ідейного чи політичного характеру. Тому падіння життєвого рівня, нестабільність матеріального становища широких верств населення в умовах економічних реформ викликали в посткомуністичних суспільствах розчарування в демократії як політичному режимі. Це розчарування несло в собі значну загрозу, по-перше, різким посиленням антисистемної опозиції правого і лівого спрямування; по-друге, обмеженням демократичних свобод з боку правлячого режиму через можливість масових народних виступів; по-третє, приходом до влади нового авторитарного режиму. Щоб уникнути цього, пропонувалось використати метод шокової терапії для прискорення проходження періоду економічного безладдя або, навпаки, відкласти економічні реформи до того моменту, коли виробництво досягне найнижчої точки падіння. Другий підхід взагалі пропонував уникнення одночасного проведення політичних і економічних реформ. Вважалось, що досягнути цього можна, якщо обрати один з наступних сценаріїв: економічні реформи проводяться раніше, ніж демократизація; спочатку здійснюються комплексні політичні реформи, і вже лише після їх інституціонального закріплення починаються ринкові перетворення.

Прихильники першого сценарію виходили з того, що економічні реформи вимагають послідовних, рішучих і непопулярних дій, сильної авторитарної влади. Подібна теза відображає положення консервативного напрямку теорії політичної модернізації 70-х років ХХ ст. Але в сучасний період цей підхід зазнав серйозної наукової критики. Основні заперечення проти стратегії лібералізації економіки авторитарними методами зводились до наступного: по-перше, більшість авторитарних урядів на практиці не здатні здійснити лібералізацію економіки; по-друге, ті уряди, які здатні до проведення лібералізації втрачають, щонайменше в короткостроковій перспективі, імпульси до демократизації.

Порівняльний аналіз досвіду країн Європи, Латинської Америки й Азії не дав однозначної відповіді на питання про те, чи ефективний авторитарний шлях економічної модернізації. Водночас не слід виключати можливості успішного послідовного проведення ринкових перетворень при авторитарному режимі, а згодом лібералізації та демократизації цього режиму. Деякі провідні вчені і в останні роки вважають, що в тривалій перспективі «комуністичний» Китай, який демонструє успіхи в створенні ринкової економіки, має не менші, а більші шанси сформувати демократичну політичну систему, ніж держави, в яких комуністичний режим зазнав краху, й які не зуміли, поки що, домогтися серйозних економічних успіхів. Як вважає А.Лінецький, «на цьому фоні діяльність

М.Горбачова, який ініціював лібералізацію комуністичного режиму в умовах, коли розпочався спад в економічній сфері і при відсутності будь-якого продуманого плану ринкових реформ, виглядає недостатньо теоретично обґрунтованою і практично неефективною» [2, с. 80].

Зазначимо, що багато західних політологів і економістів вважають, що політичні зміни повинні бути найважливішою умовою для переходу від планової економіки до ринкової. Так, польський дослідник М.Домбовські пише, що «для країн з перехідною економікою існує досить чітка кореляція між економічними і політичними свободами. В країнах зі зростаючим рівнем демократизації зазвичай економічні реформи рухаються швидше й ефективніше вперед, а в тих країнах, де відбувається протилежний процес – відхід від демократичних стандартів – у кращому випадку загальмовуються економічні реформи, у гіршому випадку... процес повертається назад. Незважаючи на історичний досвід проринкового авторитаризму, в Південно-Східній Азії чи Чилі періоду Піночета шанс на економічний успіх цього варіанту в Росії й інших країнах СНД малоймовірний. Авторитарні й напівавторитарні режими в посткомуністичних країнах не здатні побудувати ефективну і конкурентну ринкову систему» [1, с. 66].

Зокрема, на думку вчених, в Росії Б.Єльцин і його прихильники зробили помилку восени 1991 р., втративши час для серйозних політичних змін. Замість того, щоб створити власну політичну партію, відкоригувати чинну радянську конституцію чи прийняти новий Основний Закон, а також провести за новими правилами парламентські вибори, російський політикум без необхідної політичної й ідеологічної підготовки приступив до радикальної економічної реформи. Відомі спеціалісти в галузі транзитології Х.Лінц і А.Степан вважають, що наголос Б.Єльцина на економічних змінах, а не політичних, призвів до значних прорахунків. Зрештою, це ослабило і державу, і демократію, і економіку. Політична еліта певною мірою дослухалась до суспільної думки, але ніяких ефективних механізмів контролю за її діяльністю створено не було (ні принципу відповідальності перед суспільством, ні інститутів, які могли б сприяти подібному контролю). Інститути представницьких органів влади і виборів були недостатньо розвиненими й ізольованими від впливу суспільства найперше через нерозвиненість і слабкість політичних партій. Більшість криз сучасного розвитку Росії виникали з того, що політичні цілі були принесені в жертву «швидких розрахунків» молодих економістів (в уряді Є.Гайдара), які не мали достатнього політичного досвіду й знань [4; 5].

Постсоціалістичні країни розпочали радикальні соціально-економічні зміни в той час, коли рівень економіки ще не дійшов до найнижчої точки падіння. Тому вони зіткнулись з необхідністю повного демонтажу значної частини існуючих секторів промисловості при одночасній радикальній перебудові і модифікації багатьох виробництв, пов'язаних з переорієнтацією їх економік зі «Сходу» на «Захід» та з «інформаційною революцією»,

економічною і фінансовою глобалізацією. Відомо, що економічний спад у ході трансформації пережили всі країни ЦСЄ, але в кожній з них його глибина залежала від частки підприємств, створених у «комуністичний» період, у валовому національному доході. Виявилось, що тим секторам економіки, які склались до Другої світової війни в розрахунку на світовий ринок і його кон'юнктуру, було значно легше перебудуватись в умовах конкуренції, ніж промисловим «гігантам соціалізму», побудованим виключно для потреб економіки країн колишнього радянського блоку. Так, Чехія, Угорщина і Польща, частка промисловості в національному доході яких за 1940-1980 рр. збільшилась відповідно на 7,3; 11,3 і 14,3% у 1994 р. показали промисловий спад на 8,9-19%. У Болгарії, Румунії і Словаччині, де до війни рівень розвитку промисловості був низьким, а при соціалізмі, завдяки індустріалізації частка промисловості у ВВП зростає відповідно на 32,6; 28,7 та 25,9% – спад досягнув 22,1-27,7% [8, с. 238-239]. Крім того, зауважимо, що відповідно до спаду економічних показників у цих країнах варіювалися і рівень адаптації політичної культури, і ступінь гостроти етнічних проблем.

Зазвичай практичний досвід доводить, що економічні і політичні реформи повинні взаємно доповнювати одна одну і досить рідко їх можна здійснити кожну, зокрема. В цілому, посткомуністичні країни чи успішно просуваються на економічному і політичному напрямках, чи зазнають поразки на обох з них. Жодна авторитарна чи тоталітарна система не знала такого ступеня одержавлення економіки, як у комуністичних державах. Прагнення одночасно сформуванню ринкового господарства і стабільну демократичну систему неминує породжує внутрішню суперечливість посткомуністичного переходу. Хоч у тривалій історичній перспективі демократія і ринок взаємодоповнюються і зміцнюють одне одного, на перших етапах реформування колишніх соціалістичних держав вони вступають між собою в конфлікт. Він відбувається за наступною схемою: радикальні економічні реформи призводять до серйозного зниження життєвого рівня населення, труднощі початку переходу до ринку породжують політичну нестабільність, яка ускладнює створення правових і інституціональних основ подальших економічних реформ, заважає залученню іноземних інвестицій, сприяє продовженню економічного спаду, а економічний спад, у свою чергу, посилює політичну напругу в суспільстві і розчарування в інститутах демократії. Ситуація ускладнювалась тим, з якою безапеляційністю і натиском проводились «шокові» ринкові перетворення, що завдали надзвичайно великих збитків, стали руйнівними і витратними практично для всіх посткомуністичних країн.

«Перехід до нових економічних умов, – пише відомий американський економіст Тодд Сендлер, – передбачає компроміс між поступовими і негайними реформами для того, щоб скоротити витрати реструктуризації і підвищити їх здійсненність. Але такий шлях менш ефективний. Крім того, у

період часткових реформ зберігаються групи, які зацікавлені в тому, щоб уповільнити просування ринкових реформ і дискредитувати саму ідею переходу до нової економічної системи. Залишається питання, про існування оптимального періоду для проведення реформ у режимі «крок за кроком». У такий спосіб зберігається можливість несвоєчасного проведення тих чи інших реформ, коли можливий відхід від початкового шляху по мірі завершення реформ і оцінки ситуації з огляду нових перспектив, які відкриваються. Зрозуміло, що неможливо запропонувати єдиний шлях переходу до ринкової економіки, оптимальний для всіх країн колишнього соціалістичного табору» [3, с. 297].

Таким чином, час, що минув з початку трансформаційних змін у постсоціалістичних країнах, виявив різні моделі демократизації їх суспільств. Одні країни рухались цим шляхом швидше і успішніше, інші не досягли значних результатів. Є низка причин, позитивного і не зовсім вдалого, вирішення цих завдань і кожна країна вносить до цього переліку свої – специфічні і притаманні лише їй. Зазначимо також, що будь-яка «синхронізація» чи одночасність, як і подібність чи копіювання – неможливі, та зрештою їх не варто й очікувати, адже кожна країна має свій економічний потенціал, політичну систему, культуру, духовність, ментальність тощо.

1. Домбовски М. Государство и постиндустриальная экономика // Вестник Европы. XXI век. Т. XVIII. – М. : Аспект Пресс, 2006. – С. 61–71.
2. Линецкий А.В. Российские институты политического представительства в условиях радикальных общественных трансформаций. Опыт сравнительного анализа. – СПб. : С.-Петербург. ун-т, 2008. – 375 с.
3. Сэндлер Т. Экономические концепции для общественных наук. –М. : Изд-во «Дело», 2006. – 394 с.
4. Шевцова Л. Посткоммунистическая Россия: логика трансформации и перспективы. – М. : Наука, 1998. – 488 с.
5. Avon A. Russia's Revolution: 1989-2006. – Paris, 2007. – 306 p.
6. Gill C. A new turn to authoritarian Rule in Russia? // Democratization. – 2006. – February. – Vol. 13. – Issue 1. – P. 58–77.
7. Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East-Central Europe // Economic Institutions, Actors and Attitudes; East-Central Europe in Transition / Eds. G. Lengyl, C. Offe and J. Tholen. – Budapest, 1992. – P. 11–34.
8. Poznanski K. Transition and its Dissenters: An Introduction // East European Politics and Society. – 1999. – Vol. 15. – № 2. – P. 230–249.

Tetiana Fedorchak

Problem of Social Transformation «Synchronization» in Post-Socialist Countries

The author investigates social changes in post-Socialist countries and proves that there is no unified optimal way of transit to the market economy and democratic political system; they compliment each other and depending on the state they either succeed or fail.

Key words: *democracy, political and economical reforms, transformations.*

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлено здійснення національно-патріотичного виховання учнівської молоді в школах, проаналізовано програмові засади ОУН(Б) щодо впливу на культурно-освітні процеси в Україні та визначено завдання розвитку системи національної культури, освіти і виховання.

Ключові слова: *освіта, нація, націоналізм, національна ідея, національно-визвольний рух, Організація Українських Націоналістів.*

Після проголошення незалежності України вітчизняна історична наука з позицій історизму підійшла до оцінки національно-патріотичного виховання української молоді в період нацистського «нового порядку». В основному проблема виховання учнівської молоді в національному дусі вивчалася науковцями В.Сергійчуком, В.Косиком, О.Вересем, В.Ухачем. Використавши здобутки історичної науки з проблеми дослідження, автор вважала одним із важливих завдань залучити до наукового обігу нові джерела. Основна частина документів з даної проблематики зосереджена в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, зокрема у фондах 3833 «Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях» та 3959 «Український центральний комітет у м. Кракові».

Мета статті полягає у об'єктивному висвітленні шляхів національно-патріотичного виховання української молоді в навчальних закладах та вивчення в ідеології ОУН(Б) національної освіти як важливого чинника державотворчого процесу у період Другої світової війни.

Характерною рисою української системи освіти та виховання є поєднання зусиль родини, школи і громадськості. Потреба цього була обґрунтована у працях відомих українських педагогів, зокрема П.Біланюка, Г.Ващенко, І.Велигорського, М.Галущинського, Ю.Дзеровича, Я.Кузьміва, В.Пачовського, Софії Русової, І.Ющишина та інших. Вони відкидали так званий вузькокласовий підхід до виховного процесу, вважали, що «виховання не може бути примусовим», а виховувати людину – «це значить робити її вільною» [21, с. 6]. Будучи патріотами України, вчителі обстоювали засади освіти й виховання на національному ґрунті, з урахуванням історичних і культурних традицій та звичаїв українського народу. Водночас, учені-педагоги виступали за прилучення української молоді в процесі навчання до загальнолюдської культури. «Культурно, педагогічно поставлена національна школа, – зазначала Софія Русова, – ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітнього шовінізму, ані до

людоджерства. Вона викликає свідоме відношення і до своєї людності, і до чужих, вона пробуджує зацікавлення учнів, і це зацікавлення тягне їх ставати свідомими діячами у всесвітньому культурному житті всіх народів» [23, с. 59]. Головним суб'єктом процесу виховання українські педагоги вважали особу учня, шановану вчителем, який у свою чергу мав бути вільним у виборі програм, форм і методів навчання й виховання, у доборі підручників та посібників.

Однак у всі часи іноземних окупацій України влада вважала школи засобом денаціоналізації населення, утвердженням своєї імперської політики на окупованих територіях. Зміст освіти і виховання в них відповідав політиці поневолення українського народу, позбавлення його історичної пам'яті, національної свідомості. Українське населення намагалися тримати у темноті і культурному занепаді. Так, було і в період німецького окупаційного режиму на українських землях, коли українська школа наслідувала німецькі зразки.

Нацисти наголошували, що українська школа покликана виховувати повагу до німецької культури, щоб таким способом досягти гарантування здійснення «нового ладу» на захоплених територіях. Через цілеспрямовану працю українське населення мало «внести свій значний вклад в остаточне знищення російського більшовизму і, відповідно до цього погляду, треба буде зорганізувати шкільництво для української молоді» [15, с. 1374]. Перед вчителями українських шкіл ставились наступні завдання: виховати в учнів працелюбність, доброзичливість, акуратність, чистоту, любов до батьків, «повагу до визволителя України від більшовицького іґа – А.Гітлера і німецького народу з його великою культурою» [14, с. 71]. Дозволені німецькою владою школи мали сприяти тому, щоб українська молодь виховувалась в «нових» поглядах на життя, протилежних більшовицькій ідеології.

Та обставина, що для початкових шкіл не було затверджених навчальних програм, давала, при бажанні, можливість творчого підходу до вибору як змісту, так і методів вивчення окремих предметів. Українські вчителі не тільки передавали учням певний запас знань, відображений у підручниках, а й виробляли практичні навички і вміння їх застосовувати. Своїми методами викладання навчальних дисциплін вони допомагали дітям вчитися самостійно мислити, будили інтерес до історії і культури України. До програми з української мови вчителі, на доступному для кожного шкільного віку рівні, долучали різні елементи народознавства, тобто все, що могло сприяти об'ємності і панорамності сприйняття матеріалу, кращого його засвоєння.

Певне місце у пошуку відповідного дидактичного матеріалу займали тогочасні українські читанки. Їх підготував на підставі уживаних перед війною в народних школах Галичини підручників відомий літературознавець, бібліограф, публіцист Ю.Пеленський, а впродовж 1940-

1943 років видавало «Українське видавництво». Щоб допомогти українському вчителю перетворити початкову народну школу в національну не лише за формою, а й за змістом і духом, автор читанок намагався утвердити фундаментальну національну ідею: українці є прямими і єдиними спадкоємцями Київської Русі. Спираючись на вміщені (і дозволені німецькою владою) у читанках твори Т.Шевченка, І.Франка, І.Нечуя-Левицького, Б.Лепкого, С.Воробкевича, Б.Грінченка, С.Руданського, С.Русової, І. Крип'якевича та інших діячів української культури, практично кожний вчитель міг цілеспрямовано формувати національну свідомість своїх вихованців [17, с. 200].

А Відділ науки і навчання уряду дистрикту Галичина в 1942 р. дозволив формувати шкільні бібліотеки «чітко окресленого патріотичного звучання». Перелік рекомендованої літератури містив 60 назв, серед яких, крім казок братів Грімм і Г.Андерсена, фігурували твори тільки українських авторів: «Кобзар» Т.Шевченка, «Захар Беркут» І.Франка, «Облога Буші» М.Старицького, «Тарас Бульба» М.Гоголя, «На руїнах Січі», «Славні побратими», «З Дніпра за Дунай» А.Кашенка, «Батурин» Б.Лепкого, «Степовий гість» Марка Вовчка, «Морозенко» П. Мирного, «Ярошенко» О.Маковея, «За сестрою», «На уходах» А.Чайковського, «Орися» П.Куліша, «Олеся» Б.Грінченка, «Запорожці» І.Нечуя-Левицького, «Історія України» (для дітей), «Київське князівство», «Галицько-Волинська держава», «Козаччина», «Україна в неволі» та інші [12, арк. 116]. Вже сам цей перелік дає підстави стверджувати, що український вчитель мав можливість пропагувати національну ідею в українській школі.

В українських початкових народних школах більша частина занять з молодшими школярами проходила на основі народознавства. Так, одним з головних компонентів уроків фізкультури були народні ігри і забави з усіма відповідними атрибутами – співом і жартами. На уроках співу діти регулярно розучували і виконували виключно українські пісні, передусім щедрівки, колядки, гаївки. При цьому дітей навчали співати в хорі на декілька голосів, багато уваги присвячувалося викладанню основ нотної грамоти [12, арк. 2-7]. Про національний характер українських шкіл згадував К. Паньківський: «І в школі, і поза школою молодь виховувалася в українському національному дусі без ніякого примусу або індоктринації» [20, с. 356].

В період німецької окупації Український Центральний Комітет (УЦК) як єдина дозволена німецькою окупаційною владою організація, почав виконувати, у міру можливого, ті функції, які до початку війни виконували усі організації, товариства, установи: забезпечував школи педагогічними кадрами, організовував різні курси, налагоджував видавничу діяльність. В листі президента Головного Відділу науки і навчання правління Генерального Губернаторства Г.Вацке від 9 березня 1942 р. до УЦК говорилося: «Ви разом з Українським учительським об'єднанням праці

(УУОП) повинні займатися випрацюванням шкільних підручників для українських гімназій, учительських семінарій і народних шкіл» [11, арк. 26]. Водночас УЦК отримав доручення створити комісію, яка мала «проводити першу перевірку й пересилати рукопис до удобрення у Головний Відділ науки і навчання в цілі отримання засадничих вказівок» [11, арк. 26]. Рукопис повинен був надсилатися у шкільний відділ разом з німецькомовними перекладами текстів підручників.

Німецька влада пильно стежила за діяльністю УЦК. Голова комітету В.Кубійович у своїх спогадах відзначав: «Ми все планували, підготовляли, але здійснення не було в наших руках. Тому наша праця на відтинку шкільництва вимагала від нас великого такту й умілого підходу до німецької влади. Зокрема, наші проекти мусіли бути завжди солідно опрацьовані й реальні, бо лише таким способом ми могли здобути довір'я влади і внести в школу український зміст» [16, с. 201].

УЦК разом з УУОП, на вимогу німецької влади, створили комісії, що мали контролювати видання книжок з окремих навчальних дисциплін та відповідати за їх зміст. Зокрема, М.Білик керував підготовкою підручників з латинської і грецької мов, О.Бачинський – з німецької мови, М.Кордуба – історії, В.Радзикевич – української мови, Ю.Полянський – географії, М.Мельник – біології, З.Храпливий – фізики, Ю.Гірняк – хімії, М.Зарицкий – математики, В.Метельський – психології, І.Гриневецький – музики, С.Гайдучок – руханки, П.Буцманюк – рисунку, С.Сидорович – ручних робіт, Н. Литвиненко – дошкілля [3, арк. 27]. Загалом, УЦК спричинився до розбудови усіх ділянок національно-культурного життя [16, с. 203].

Вагомий внесок у національно-патріотичне виховання української молоді зробила ОУН(Б). Самостійницький характер позицій, на яких будувалися політичні доктрини ОУН(Б), з початком липня 1941 р. знайшли втілення і у культурно-освітній праці організації. Стосовно культурно-освітньої політики в документах ОУН(Б), прийнятих на Другому Великому Зборі в квітні 1941 р., зазначалося, що організація виступає «за безплатну освіту, за обов'язкове середнє навчання, за розширення мережі шкіл, бібліотек, за забезпечення студентів стипендіями, харчами, мешканням та навчальним приладдям, за повну пошану до праці інтелігенції...» [3, с. 223]. Керівники ОУН в основних положеннях культурно-освітньої програми вказували, що відродження нації повинно мати глибоке коріння в історії українського народу, спиратися на героїчні зразки вітчизняної культурної спадщини. Вони вважали, що культурно-освітня діяльність має бути для членства ОУН не самоціллю, а важливим засобом для досягнення політичної незалежності. Лідери організації зазначали, що «... тільки розвиток мистецьких традицій, які пов'язані з героїко-християнським духом нашої давнини, з культом лицарства, вольовим творчим ставленням до життя, міг зародити здорове піднесення нації» [13, с. 254].

В документах, затверджених на Другій Конференції ОУН(Б) в квітні 1941 р., зазначалося, що «організація буде боротися за повний розвиток української освіти і культури, за її національний зміст, за повну незалежність України від культури Німеччини та Росії, тобто ОУН більше не покладає надії на співпрацю з жодним тоталітарним режимом» [19, с. 62].

У період з 1941 по 1944 рр. культурно-освітній сектор ОУН виконував основний тягар роботи з організації навчання українських дітей в національній школі, функціонування культурно-мистецьких закладів, пропаганді національно-державницьких ідей. Важливого значення надавала організація питанням навчання та виховання української молоді.

На Першому Конгресі ОУН, вказувалося, що «виховання народних мас у національно-державному дусі поряд із становленням ефективної шкільної системи, яка б піднесла на належний рівень розвиток освіти українського народу, буде пріоритетним напрямком діяльності держави. В основу народного шкільництва ляже система української обов'язкової та безплатної школи, яка забезпечить всебічний розвиток людини та охоплюватиме практичне і фахово-професійне навчання» [4, арк. 1].

У постановах Другої (квітень 1941 р.) та Третьої (17-21 лютого 1943 р.) конференцій ОУН(Б) проголошувалося: «Боремося за повний розвиток української культури, за її націоналістичний зміст, за повну духовну незалежність її від московсько-більшовицького світу й від світу німецького. Стоїмо за опанування й вироблення шарів українського вчительства всіх ступенів, за виховання молоді в національно-державницькому дусі, за надання всім формам шкільництва національно-державницького змісту» [19, с. 146].

Ставлення ОУН до проблем виховання молоді мало подвійну позицію. По-перше, це була виховна дія національно-суспільних впливів. По-друге, це планово організоване навчання та виховання. Зокрема, в освітньому документі «Націоналізм: нова сила виховання» наголошувалося, що тільки ідея нації пов'язує виховання з надбанням минулого, сучасного й творчістю майбутнього, надаючи цьому процесові єдності. Через націю виховання набуває історичності, всеохоплюючого впливу та формування дійсності [3, арк. 21]. «Керівництво, догляд за шкільництвом, сприяння та допомога учням в отриманні освіти, створення системи позашкільного навчання, допущення приватних освітніх установ та чужомовного навчання підлягатимуть контролю і регулюватимуться державою» [7, арк. 21]. Таким чином, ОУН вбачала мету навчання і виховання в тому, щоб виростити ініціативного, вольового, фізично здорового громадянина Української держави, здатного до творчої праці, вихованого на моральних засадах національно-державного життя. Одним із завдань української школи організація вважала «виховання як шкільної молоді, так і народних мас культурної спільноти, свідомої національної єдності, що сприяла б

викристалізації власної національно-культурної індивідуальності» [5, арк. 28].

Свою виховну діяльність ОУН проявляла у двох напрямках: 1) в необхідності організувати усі сфери національно-суспільного життя, надавши їм при цьому такого змісту і форми, щоб вони зміцнювали націю; 2) дати в теорії та практиці нову систему національної педагогіки, програму та організацію шкільництва, які відповідали б духовним потребам української нації [3, арк. 22].

Незважаючи на постійні переслідування окупаційною владою будь-яких проявів національно-визвольного руху, ОУН робила все можливе, щоб українська молодь навчалася в національній школі, вважаючи цю передумову головним фактором виховання патріотів України. Так, у виданій організацією інструкції (Ч. 8 за 1941 р.) щодо виховної роботи зі шкільною молоддю підкреслювалася важливість виховання молодого покоління у житті кожної нації: «Ми не можемо віддати нашої дитини ворогам, не сміємо допустити, щоб наші діти виховувались у ворожому народу душі, виходили зі школи яничарами. Мусимо боротися за душу дитини, не дати викривити її, мусимо виховати її в національному душі» [3, арк. 90].

У формування ідеологічно-світоглядних програмових засад українського націоналізму вагомий внесок зробив М.Сціборський. У своїх науково-теоретичних доробках, присвячених проблемам ідеології ОУН та завданням майбутнього державного устрою Української держави, він зазначав, що тільки через власну державу нація стає творцем історії. Складовою частиною поступу нації до власної державності, на його думку, є культурно-освітня політика на національних засадах. М.Сціборський доводив, що ОУН вбачає в умовах окупації мінімальні можливості просвітнього руху, оскільки це прямий шлях до розуміння народом його національно-політичної сили та свідомості.

У Проекті Основних Законів (Конституції) Української держави, напрацьованого у 1941 р. М.Сціборським і до недавнього часу маловідомого широкому загалу української громадськості, мають місце культурно-освітні положення. В документі підкреслювалося, що метою виховання та освіти є «творення суспільного типу людини, здатної до активного способу життя» [1, арк. 8]. Водночас зазначалося, що в основу освіти буде покладено систему національної, державної, обов'язкової, єдиної та безплатної школи, яка повинна забезпечити всебічний розвиток людини. «Держава зберігатиме за собою право догляду за школою» [1, арк. 9]. Особлива роль у навчально-виховному процесі мала належати релігії, яка сприяла б розвитку духовно-моральних сил людини, суспільства і нації.

Значну увагу питанням місця та ролі культурно-освітнього життя українського народу приділяли ідеологи ОУН С.Бандера, Я.Стецько, С.Ленкавський. Зокрема, Я.Стецько зазначав, що провідною основою виховання та освіти в майбутній Українській державі має бути героїчний

стиль та зміст життя. В основі шкільництва – система державної, обов'язкової, безплатної народної школи [4, арк. 123]. «Держава надаватиме допомогу талановитим дітям, гарантуватиме свободу творчої людини, введе законний обов'язок фізичного виховання, соціальні гарантії та опіку здоров'ям своїх громадян, виступаючи водночас за здорову українську родину» [4, арк. 124].

Заслуговує на увагу розроблена С.Ленкавським програма ОУН щодо засадничих основ державотворення в Україні. Значне місце у ній автор відводить питанням розвитку національної культури, здійсненню її історичних завдань, розбудові рідної освіти, української національної церкви [9, арк. 25].

Конкретні завдання ОУН у культурно-освітній сфері були розроблені О.Ольжичем. Автор зазначає, що «в освітньо-просвітнянській галузі, яка мала б слугувати закріпленню в найширших масах народу націоналістичної духовності, нагальною поставала проблема організації навчально-виховної системи на засадах національної традиції» [18, с. 230].

ОУН виступала з вимогою поглибити планову організацію наукових студій з українознавства, послідовно й систематично вивчати історію України, літературу та філософію. Складовою частиною теоретичних пошуків, які пов'язувались з розбудовою української національної освіти, було опубліковане на початку 1940-х років з ініціативи доктора А.Волошина в науковому збірнику Українського Вільного університету (м. Прага) цікаве дискусійне дослідження «Про шкільне право майбутньої Української держави» [10, арк. 93]. У 1941 р. ОУН видала в м. Празі працю «Напрямі, система і програма української національної школи» за редакцією Л.Білецького. В названих роботах основну увагу приділялася проблемам організації нижчого і середнього шкільництва [10, арк. 95].

Здійснення навчально-виховного процесу в націоналістичному дусі покладалося на реферантуру з культурно-освітніх справ Крайової Екзекутиви (виконавчий орган) ОУН. Основними з них були: 1) накреслити напрями культурно-освітньої діяльності згідно з програмою ОУН [8, арк. 3]; 2) опікуватися розвитком культури; 3) слідкувати за розвитком шкільництва й духом навчання в школах, намагаючись забезпечити організації якнайширший вплив на навчання; 4) організувати позашкільне виховання молоді в культурно-освітніх товариствах; 5) знайти відповідну форму й тактику праці в місцевих умовах; 6) налагодити підготовку й організацію вишколу працівників культурно-освітньої сфери, активно співпрацюючи при цьому з суспільним та пропагандистським секторами [6, арк. 211].

Умови нацистського «нового порядку» на окупованій території здавалося б виключали будь-яку форму суспільного життя українського народу, а тим більше розвиток освіти чи культури. Однак з відступом радянських військ почали з'являтися ознаки культурно-освітнього пожвавлення. Важливо відзначити, що ентузіасти з інтелігентського

середовища згуртовувалися і налагоджували діяльність просвітянських осередків. У багатьох випадках ініціатива відновлення «Просвіти» належала похідним групам ОУН.

Вже в липні 1941 р. українські вчителі зобов'язувалися негайно розгорнути культурно-освітню роботу серед дітей шкільного віку і дорослих, «організувати читки з історії України і при цьому звернути увагу на визвольні змагання, перешкоди в творенні Української держави, з'ясувати теперішнє положення українського народу та перспективи на майбутнє» [2, арк. 88]. Така діяльність щодо національно-патріотичного виховання української молоді велася впродовж всієї Другої світової війни.

Наближення фронту до Західної України та масовий терор нацистської окупаційної влади змусили керівництво ОУН в кінці 1943 – початку 1944 рр. внести певні корективи в плани роботи з шкільною молоддю. Зокрема, у розпорядженні від 20 вересня 1943 р. ОУН(Б), поряд з вимогою вберегти молодь від вивозу в Німеччину, поставила перед провідниками реферантур наступні завдання: 1) посилити виховну роботу серед юнацтва в теренах, опанованих відділами УПА; 2) проводити масове виховання у державницькому дусі через школи, церкви та інші установи; 3) охопити в ряди юнацтва всю молодь (так за кожним юнаком (-чкою) закріплювалася в селі певна кількість осель для проведення національно-патріотичної виховної роботи); 4) політичному референту разом із жіноцтвом організувати опіку і виховання дітвори (4-7 років) та доросту (7-10 років) [4, арк. 21].

Незважаючи на вкрай важкі умови, ОУН(Б) в умовах суворої конспірації завжди проводила масове виховання в державницькому дусі через школи і церкву. Саме в наполегливій праці на культурно-освітній ниві проявилися творчі сили українського націоналізму, що, виходячи з національно-державницьких позицій, в несприятливих умовах відроджував усі ділянки українського культурного життя. У протистоянні саме на вчительство, з огляду на його роль і функції в суспільно-політичному житті, особливу ставку робили сили руху опору, представлені ОУН та УПА.

У 1944 р., в умовах масового закриття шкіл, ОУН ставила вимогу невідкладної опіки всією молоддю, оскільки «від нас залежить їхнє майбутнє». А це вимагало від кожного члена організації бути на кожному кроці прикладом для молоді, своїми діями вказувати їй на шлях в майбутнє, прищеплювати любов до України, «вказуючи великі чини борців-героїв за найбільшу святість – самостійну Україну» [5, арк. 11].

Таким чином, впродовж усього періоду нацистського «нового порядку» в Україні українські педагоги та ОУН(Б) вели цілеспрямовану діяльність за збереження української культури та освіти. У їхній практиці завжди пріоритетними були проблеми навчання та виховання української молоді на національно-патріотичних засадах. Це пояснювалося тим, що в боротьбі за українську державність національна освіта відігравала роль

важливого чинника. В умовах окупації ОУН працювала над пошуком альтернативних шляхів навчання і виховання підростаючого покоління, вибором відповідних шляхів організації української школи. Практичну реалізацію це знайшло у широкому розгортанні самоосвітнього руху, який давав змогу молоді отримати основні знання з навчальних дисциплін. У своїй діяльності ОУН не обмежувалася лише політичними завданнями, а впливала на культурно-освітні процеси в Україні, розробила власну програму, визначила її практичну реалізацію на шляху розвитку майбутньої системи національної культури, освіти і виховання.

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3833, оп. 1, спр. 7.
2. Там само. – Оп. 1, спр. 31.
3. Там само. – Оп. 1, спр. 36.
4. Там само. – Оп. 1, спр. 89.
5. Там само. – Оп. 1, спр. 77.
6. Там само. – Оп. 2, спр. 1.
7. Там само. – Оп. 2, спр. 9.
8. Там само. – Оп. 2, спр. 62.
9. Там само. – Оп. 2, спр. 74.
10. Там само. – Оп. 3, спр. 9.
11. Там само. – Ф. 3959, оп. 2, спр. 52.
12. Державний архів Львівської області. – Ф. Р-35, оп. 12, спр. 231.
13. Верес О. Культурна політика ОУН в програмних документах і матеріалах періоду Другої світової війни // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. – Вип.6: Слов'янські народи в Другій світовій війні. – К., 2000. –
14. Jerabek Blanka. Das schulwesen und die schulpolitik im reichskommissariat Ukraine 1941-1944 / Im Lichte deutscher Dokumente. – München: Ukrainische Freie Universitet, 1991. – 240 s.
15. Єржабкова Б. Освіта і німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна // Визвольний шлях. – 1986. – Кн. XI. – С. 1366–1379.
16. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії (1939-1941). Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго: вид-во М. Денисюка, 1975. – 664 с.
17. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941-1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – № 3-4. – С. 194–225.
18. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Незнаному воякові. – К., 1994.
19. ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. – Торонто, 1955.
20. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк, Торонто: Життя і мислі, 1965. – 480 с.
21. Пастушенко Н.В. Виховання характеру в педагогічній концепції Ю. Дзеровича // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 6–8.
22. Робота українських освітніх товариств Бережанського повіту // Чортківська думка. – 1943. – 9 травня.
23. Русова С. Націоналізація школи // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С. 59–62.

ЗАХОДИ З ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ Й БЕЗДОГЛЯДНОСТІ НА СТАНІСЛАВЩИНІ В 40 – 50-Х роках ХХ ст.

У статті висвітлюється основні заходи органів місцевої влади та міліції з подолання дитячої безпритульності й бездоглядності на території Станіславської області в 40 – 50-х роках.

***Ключові слова:** органи влади, дитяча безпритульність і бездоглядність, діти-сироти, дитячі будинки, інтернати, розпрідільники.*

Наслідками Великої Вітчизняної війни були не лише величезні людські жертви й матеріальні збитки, а й покалічені долі сотні тисяч неповнолітніх дітей, які втратили батьків або в силу різних обставин припинили з ними зв'язки. Розуміючи, чим це може загрожувати країні в майбутньому, ще задовго до остаточного звільнення території України від фашистських окупантів, а саме 30 липня 1944 р., Рада Народних Комісарів УРСР та Центральний Комітет КП(б)У ухвалили спільну постанову № 917 «Про заходи по боротьбі з безпритульністю та бездоглядністю дітей в Українській УРСР», яка і стала відправною точкою для широкомасштабної роботи радянсько-партійних органів влади і міліції та громадських організацій на місцях. У постанові від них вимагалось виявляти та брати на облік безпритульних дітей, забезпечити їх влаштування в дитячі будинки, інтернати, а також передавати під опікунство як окремим особам, так і трудовим колективам. Крім того, наказувалось створити при виконкомах обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих постійні комісії з ліквідації безпритульності й бездоглядності дітей в складі: заступника голови виконкому, представників профспілок, комсомолу, органів НКВС УРСР, народної освіти і охорони здоров'я; організувати інститут громадських інспекторів; виділити додатково придатні приміщення під дитячі будинки й інтернати та забезпечити їх необхідним інвентарем й обладнанням; створити при кожному дитячому будинку виробничі майстерні, в яких діти могли б займатися суспільно-корисною працею; передбачити влаштування підлітків із дитячих будинків на навчання у фабрично-заводські школи, ремісничі училища, а також на роботу в промислові та сільськогосподарські підприємства й господарства.

Відділи народної освіти на місцях мали забезпечити дитячі будинки та інтернати кваліфікованими кадрами (учителями, вихователями, майстрами виробничого навчання), а органи влади – земельними ділянками для ведення власного господарства [10, с. 57].

Зокрема, вчителі без середньої та вищої педагогічної освіти, вдосконалювали свою педагогічну майстерність через форму заочного навчання, а для підвищення кваліфікації вихователів пропонувалось

організувати в кожному обласному центрі спеціальні місячні курси загальною наповнюваністю до 500 осіб [10, с. 64].

Постановою передбачалося провести і низку невідкладних заходів з організації побуту вихованців дитячих будинків. Зокрема, упродовж серпня – жовтня 1944 р. мали бути повернуті всі приміщення дитячих будинків, що належали їм до війни і використовувалися не за призначенням, планувалися провести у них ремонт, забезпечити паливом, а також з балансу міськрайвиконкомів надати кожному дитячому будинку транспортний засіб для господарських потреб [10, с. 62].

Низка важливих завдань покладалася і на органи НКВС, а саме: виявлення безпритульних і бездоглядних дітей, взяття їх на облік та контроль за подальшим їх переміщенням. При всіх райміськвідділах мали бути створені столи дитячого обліку, дитячі кімнати, а в кожній області – дитячі розпридільники. Зокрема, до кінця III кварталу 1944 р. у звільнених областях України вже мало діяти 64 дитячих розпридільники, а при райміськвідділах міліції – 100 дитячих кімнат, кількість яких до кінця року мала збільшитися до 150. Виявлені й взяті на облік безпритульні й бездоглядні діти віком до 14 років із дитячих розпридільників направлялися до дитячих будинків, які діяли під патронатом Наркомосвіти, Наркомату соцзабезпечення та Наркомату здоров'я. Підлітків 14–16 років із дитячих кімнат та розпридільників працевлаштовували на промислових підприємствах та в сільському господарстві, а певну частину направляли на навчання в школи фабрично-заводських та ремісничих училищ для набуття відповідного фаху з подальшим працевлаштуванням. Працевлаштованим підліткам в обов'язковому порядку мало надаватися житло в гуртожитках, а за місцем роботи призначалися наставники та здійснювалася опіка трудовим колективом [10, с. 63].

Слід відзначити і такий важливий факт, що постановою передбачалося відкрити в Києві інтернат для обдарованих дітей-сиріт на 150 місць, де б вони мали змогу розвивати свої здібності з музики, співів, математики тощо [10, с. 64].

На Наркомат здоров'я покладалася функція проведення медичного огляду дітей в дитячих будинках, навчальних закладах, а також тих, які перебували під патронатом сімей і трудових колективів. Відповідно Наркомторгівлі мав забезпечувати їх взуттям, одягом, продуктами харчування.

Щодо комсомолу й профспілок, то вони на рівні обласних та низових структур мали «поширювати позитивний досвід в боротьбі з безпритульністю та бездоглядністю дітей», особливо такі форми, як участь у рейдах з виявлення цієї категорії дітей, збір коштів та продуктів харчування, а також шефство (патронат) над сиротами, в тому числі й усиновленими [10, с. 65].

Обласні радянсько-партійні структури оперативно відреагували на постанову РНК та ЦК КП(б)У. Так, наприклад, на засіданні бюро Станіславського обкому партії 21 серпня 1944 р. було розглянуто питання «Про заходи боротьби з безпритульністю та бездоглядністю дітей в Станіславській області» й ухвалено відповідну постанову, якою було створено постійно діючу обласну комісію в складі відповідальних працівників облвиконкому, профспілки, комсомолу, освіти, міліції, охорони здоров'я. Такі ж комісії пропонувалося створити і в кожному районі, які до 20-го вересня мали виявити й взяти на облік безпритульних і бездоглядних дітей, влаштувати їх в дитбудинки, передати під опіку сім'ям чи трудовим колективам [3, с. 9].

До кінця 1944 р. в цілому по Україні було завершено організаційну роботу зі створення відповідних комісій і досягнуто певних результатів у виявленні та обліку безпритульних і бездоглядних дітей. Так, спільними зусиллями органів НКВС і відділів Наркомосвіти станом на 15 грудня 1944 р. в Україні було виявлено 125 тис. дітей-сиріт, з яких: 1) влаштовано в дитячі будинки – 33 тис.; 2) передано на патрунування в сім'ї робітників – 52 тис.; 3) передано на патрунування в сім'ї колгоспників – 2300 дітей; 4) усиновлено – 3200 дітей; 5) передано на опікунство близьким родичам – 18 тис.; 6) працевлаштовано – 6400 дітей, а майже 10 тис. залишалися ще не прилаштованими [1, с. 15].

У Станіславській області до кінця 1944 р. було взято на облік 3372 бездоглядних, безпритульних та дітей-сиріт (у тому числі 972 дітей інвалідів війни), з яких відвідували школу лише 2682 дитини [6, с. 136], діяло 6 дитячих інтернатів у яких перебувало 627 дітей [5, с. 17]. Водночас, як відзначалося в ухвалі бюро Станіславського обкому партії від 1 лютого 1945 р., у більшості дитячих будинків ще незадовільним залишався санітарний стан приміщень та матеріально-господарська база, забезпечення продуктами харчування, а також навчально-виховний процес. Відповідно, всім відповідальним особам установ, причетних до забезпечення належних умов для функціонування інтернатів, було вказано на негайне виправлення недоліків у визначені терміни [4, с. 37].

Упродовж I кварталу 1945 р. у Станіславській області через два дитячі розпридільники пройшло 127 дітей, із яких 12 було повернуто батькам, 48 – направлено в інтернати, 26 – в дитячі будинки з психічними і фізичними вадами здоров'я і 5 – працевлаштовано. Крім того, працівниками міліції спільно з членами комісії, комсомольсько-партійними активістами, вчителями, членами батьківських комітетів та членами бригад допомоги міліції було проведено 12 рейдів із виявлення безпритульних та бездоглядних дітей, під час яких було затримано 304 неповнолітніх, із них 232 – бездоглядних і 22 – безпритульних. На облік було взято 1788 дітей-сиріт, із яких 432 дітей передано під патронат сімей та трудових колективів [1, 97].

Станом на 1 листопада 1945 р. в області уже було відкрито дитячі будинки-інтернати в 12 районах області. Більшість із них були малокомплектними, а тому облвиконком ухвалив рішення про їх об'єднання з лімітом не менше як по 100 дітей в кожному. Крім того, на виконання постанови РНК СРСР «Про організацію спецбудинків для дітей-сиріт бійців Червоної армії та партизанів Вітчизняної війни» в області було відкрито два таких будинки в Коломиї, де знаходилося три дитини, та в Снятині – 21 дитина.

Обласний відділ освіти до 1 листопада 1945 р. провів реєстрацію дітей-сиріт у 25-ти районах і взяв на облік 3054 дітей, із яких передано на патронат сім'ям 153 дитини, усиновлено – 54, а на 2429 дітей оформлено опікунство [5, с. 19].

Відповідна робота проводилася і в наступні роки. Так, упродовж 1946 р. в області було взято на облік 4835 дітей-сиріт, із яких 1512 передано під опіку трудових колективів, а 3323 – сім'ям. А вже станом на 1 липня 1947 р. було виявлено 5977 дітей-сиріт, із них 5438 були дітьми шкільного віку, з яких 504 не відвідували школу [7, с. 1].

Якщо в 1946 р. для дітей-сиріт Станіславської області з державного бюджету було виділено 1066,7 тис. крб., то в 1947 р. – 1471 тис. Крім того, цільовим призначенням через відділи народної освіти для них виділялося взуття, одяг, тканини, продукти харчування.

Слід також відзначити і той факт, що крім виділення державних коштів, проводився збір коштів для дітей-сиріт і громадськістю області. Зокрема, за перше півріччя 1947 р. було зібрано 300 тис. крб. [7, с. 5].

На кінець 1948 р. в області діяло 15 дитячих будинків, в яких перебувало 1782 дітей-сиріт, 3860 дітей перебувало під патронатом, 3218 – під опікою, а 302 дітей було усиновлено. Упродовж року було працевлаштовано і направлено в училища 194 вихованців дитячих будинків 14 – 16 років. На утримання дітей-сиріт було виділено 15449,7 тис. крб. [8, с. 21].

Водночас, незважаючи на посилену увагу до проблеми ліквідації дитячої бездоглядності й безпритульності, високою залишалася в Україні дитяча злочинність, чимало дітей займалося бродяжництвом, жебрацтвом, спекуляцією, дрібними крадіжками тощо. Як відзначалося з цього приводу в доповідній записці адміністративного відділу ЦК КП(б)У від 29 червня 1950 р. за 1949 р. і 5 місяців 1950 р. органами міліції було притягнуто до кримінальної відповідальності 63363 молодих осіб у віці від 12 до 25 років, або 42,1% від загальної кількості арештованих, із них за крадіжки, грабунки, убивства, спекуляцію та інші злочини – 56249 осіб. «Лідерами» були такі промислові області, як Сталінська (тепер – Донецька), Харківська, Ворошиловградська (тепер – Луганська), Дніпропетровська, Київська [2, с. 30-34].

Відповідна робота з виявлення безпритульних і бездоглядних дітей проводилася і в Станіславській області, про що свідчать ухвали засідань облвиконкому, бюро обкому партії, обкому комсомолу, обласного відділу соцзабезпечення, колегії УМВС. Так, на спільному засіданні обласного відділу соціального захисту, представників опікунських рад і обласного відділу освіти за участю представників міліції, що відбулося 21 квітня 1951 р., розглядалося питання «Про стан роботи в боротьбі з дитячою бездоглядністю і безпритульністю». За словами представника обласного УМВС, в 1950 р. і за перший квартал 1951 р. в області органами міліції було затримано 600 дітей, 1936 – 1945 рр. народження, із яких 62 проживали у Станіславі, 24 з них не відвідували школу й займалися бродяжництвом, спекуляцією, а окремі належали до злочинних угруповань дорослих [11, с. 6-7]. Основну категорію бездоглядних дітей становили діти-сироти та напівсироти, які проживали переважно з матерями або знаходилися під патронатом близьких родичів та опікунів. Як було встановлено під час перевірок, окремі матері свідомо «посилали дітей жебракувати й красти, а міліція обмежувала свою роботу тим, що лише штрафувала таких батьків, не притягуючи їх до кримінальної відповідальності». Але були серед категорії малолітніх порушників і вихідці з повних та забезпечених сімей, батьки яких «безконтрольно давали їм гроші й не цікавилися, де проводять дозвілля їхні діти, і таким чином самі сприяли їх моральному розтлінню, оскільки ці діти купували не тільки цукерки, а й спиртні напої й розпивали їх зі своїми товаришами» [11, с. 7].

Відповідно, учасниками наради було ухвалено план дій із залученням відділів народної освіти, профспілкових комітетів, комсомольських організацій, органів міліції, опікунських рад та відділів соціального захисту, а також представників від батьківських комітетів шкіл для «спільного викорінення» дитячої бездоглядності та безпритульності. Зокрема, пропонувалося «у всіх школах взяти на облік дітей-сиріт, які знаходяться на патрунуванні та опікунстві, забезпечити їх взуттям та одягом, а також охопити їх оздоровчими заходами; покращити виховну і позакласну роботу серед дітей, в яких матері-одиначки працюють до 6–8 години вечора, організувавши для них кімнати самопідготовки до уроків, гуртки й ігри, а також харчування; організувати для батьків при школах систематичне читання лекцій із методики виховання дітей, а також обмін між батьками досвідом виховання; систематично проводити рейди на базарах, вокзалах, вулицях для виявлення безпритульних і бездоглядних дітей; обладнати для дітей ігрові площадки та майданчики; забезпечити кінотеатри дитячими науково-пізнавальними кінофільмами, рекомендованими Міністерством освіти, й організувати дирекціями шкіл колективні їх перегляди та обговорення на виховних годинах; активізувати роботу зі створення піонерських та комсомольських організацій у школах». Крім того, учасники наради звернулися до місцевих органів влади з проханням «видати

спеціальні постанови про заборону торговельним організаціям продавати дітям спиртні напої, сигарети й сірники» [11, с. 9-10].

Провівши відповідні заходи, до кінця 1952 р. стан із дитячою безпритульністю та бездоглядністю в області значно покращився. Зокрема, в 16 дитячих будинках (3 дошкільного, 13 шкільного і 1 змішаного типу) перебувала 1471 дитина, в тому числі 1287 шкільного віку [9, с. 139, 141]. При дитячих будинках було організовано 58 гуртків, якими було охоплено 1457 дітей, із них: 14 хороших (480 дітей), 14 танцювальних (450 дітей), 6 музичних (94 дитини), 10 драматичних (203 дитини), 14 художньої вишивки (230 дітей). Крім того, діяло 28 майстерень трудового навчання (14 кравецьких, 13 столярних, 1 слюсарна), в яких працювало 872 дітей старшого віку [9, с. 143]. Відповідно впродовж року було затримано органами міліції лише 213 безпритульних дітей [12, с. 228].

Незважаючи на певні позитивні зрушення в подоланні дитячої безпритульності й бездоглядності, мали місце й деякі недоліки. Адже членами постійних комісій проводилася переважно робота з виявлення бездоглядних і безпритульних дітей та влаштування їх в дитячі будинки, передання на опіку сім'ям і трудовим колективам, однак на низькому рівні залишалася організація профілактичної роботи. У цьому плані недостатньо спрацьовували педагогічні колективи шкіл та органи міліції, що пояснювалося недостатністю підготовлених кадрів для проведення профілактично-виховних заходів. Свідченням тому є факт, що при постійному зростанні з початку 50-х рр. кількості дитячих будинків, інтернатів, розпридільників, державного фінансування спостерігається тенденція до зростання дитячої злочинності як загалом в Україні, так і в Станіславській області. Так, якщо в 1953 р. за даними прокуратури УРСР, до кримінальної відповідальності за вчинені злочини було притягнуто 3887 підлітків у віці від 12 до 18 років, у 1954 р. – 4198 неповнолітніх (за навмисне вбивство – 62, за хуліганство – 657, за розкрадання державної власності – 1354, за розкрадання особистої власності – 1345) [13, с. 472], то в 1956 р. – 6534 неповнолітніх (3753 – за крадіжки, 46 – за навмисне вбивство, 1770 – за хуліганство).

Якщо в 1952 р. було затримано 3440 безпритульних і 24026 бездоглядних дітей, то в 1955 р. – 3884 безпритульних і 53171 бездоглядних, а в 1956 р., відповідно, 2933 безпритульних і 45561 бездоглядних. До адміністративної відповідальності було притягнуто 33042 батьків, із яких 18223 оштрафовано на 985377 крб., а інших попереджено [13, с. 272].

Таким чином, наведені статистичні дані дають підстави стверджувати, що в середині 50-х рр. стала відчутною криза в пошуку ефективних педагогічних форм і методів із проведення системної профілактичної роботи. Як правило, мала місце лише фіксація фактів і затримання порушників. Наприклад, на засіданні Станіславського міськвиконкому 31 січня 1958 р. роботу попереднього складу комісії було визнано

незадовільною і сформовано новий склад на чолі із заступником голови міськвиконкому, до якого ввійшли перші або другі особи відділу народної освіти, профспілки, міліції, комсомолу, охорони здоров'я. Однак щодо розроблених новим складом комісії заходів, то всі вони майже нічим не відрізнялися від минулорічних, оскільки зводилися до стандартного набору слів «покращити», «посилити» тощо. У жодному із заходів не говорилося про підготовку соціальних і педагогічних працівників для роботи з цією категорією дітей, використання нових педагогічних методик, незважаючи на те, що у Станіславі функціонував педагогічний інститут тощо. Вся педагогічна методика продовжувала базуватися на використанні педагогічної спадщини А.Макаренка, яка не давала відчутного результату в умовах постсталінської епохи. Однак представники владних структур, виховані в умовах тоталітаризму, не усвідомлювали й не бачили тих змін, які відбувалися із неповнолітніми особистостями, якими вони намагалися опікуватись, а тому й не здатні були побороти дитячу безпритульність, бездоглядність і злочинність у 50-х роках. Такі явища, відповідно, мали місце й на початку 60-х рр., що є темою окремого дослідження.

Таким чином, на підставі вищенаведеного констатуємо наступне:

1. Спільна постанова РНК та ЦК КП(б)У від 30 липня 1944 р. започаткувала в УРСР широкомасштабні заходи з подолання дитячої бездоглядності та безпритульності, на основі якої органи влади на місцях розробили свої конкретні плани дій.

2. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю проводилася у таких формах, як створення обласної та районних постійно діючих комісій із боротьби з дитячою бездоглядністю і безпритульністю; мережі дитячих будинків та інтернатів; дитячих столів обліку, кімнат та розпридільників при органах міліції.

3. Виявлених і взятих на облік безпритульних і бездоглядних дітей та дітей-сиріт відповідно до вікових категорій направляли у дитячі будинки, інтернати, школи при фабрично-заводських та ремісничих училищах, працевлаштовували на роботу в промислових підприємствах та сільському господарстві, передавалися під патронат трудових колективів, сімей робітників і колгоспників, усиновлювалися.

4. Між залученими до цієї роботи органів влади, партійних та громадських організацій, правоохоронних структур Станіславської області було чітко розподілено по всій вертикалі виконавчо-контрольні функції, що дало змогу до кінця 40-х рр. створити ефективну функціональну систему та досягти певних успіхів у виявленні й обліку безпритульних і бездоглядних дітей та дітей-сиріт, що мало важливе значення, оскільки понад три тисячі дітей опинилося під контролем і опікою, а не були залишені напризволяще на вулиці.

5. Незважаючи на вжиті заходи органами місцевої влади з подолання дитячої безпритульності, бездоглядності та злочинності, мали місце й певні

недоліки, причини яких полягали в тому, що не проводилася на належному рівні профілактично-виховна робота педагогічними колективами та працівниками правоохоронних органів.

1. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2411.
2. Там само. – Оп. 24. – Спр. 102.
3. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.П-1. – Оп. 1. – Спр. 142.
4. Там само. – Спр. 223.
5. Там само. – Спр. 253.
6. Там само. – Спр. 403.
7. Там само. – Спр. 651.
8. Там само. – Спр. 844.
9. Там само. – Спр. 873.
10. Там само. – Ф.Р-295. – Оп. 5. – Спр. 3.
11. Там само. – Ф. Р-788. – Оп. 1. – Спр. 63.
12. Там само. – Ф. Р-1039. – Оп. 1. – Спр. 65.
13. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3-х т. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 2000. – Т. 3: 1946 – 1990. – 616 с.

The article deals with the level of child's neglect and homelessness and the measures of republican and regional soviet-party organs of power on its overcoming on territory of Stanislav area on the 40–50-th.

Key words: *organs of power, child's neglect and homelessness children-orphan, child's houses, boarding-school.*

СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В СТАНІСЛАВСЬКІЙ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ) ОБЛАСТІ В 1939 – 1941 рр.

У статті висвітлюється процес становлення та функціонування кримінальної системи на території Станіславської області в 1939 – 1941 рр., дається характеристика основних видів тюремних закладів, розкривається методика ведення досудового слідства в них та умови утримання в'язнів.

Ключові слова: кримінальна система, тюремні заклади, репресії, тортури.

Процес створення органів НКВС, у структурі яких діяла кримінально-виконавча система, на західноукраїнських землях розпочався напередодні їх приєднання до СРСР-УРСР на основі таємної директиви №720 НКВС СРСР від 15 вересня 1939 р. «Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії». У ній, зокрема, крім низки інших завдань, наказувалося спеціально створеним оперативним групам НКВС, що мали прибути з Червоною армією, «в тісному контакті з військовим командуванням і під керівництвом тимчасових управлінь» арештувати «найбільш реакційних» представників польської адміністрації, активних членів українських та польських громадсько-політичних об'єднань», а в захоплених польських тюрмах «організувати нову тюремну адміністрацію із надійних людей на чолі з одним зі співробітників НКВС» та забезпечити «суворий режим утримання арештованих» [1, с. 163].

Тюремно-виконавча система організувалася за радянським взірцем і включала в себе органи нагляду й карно-виправні заклади у вигляді: 1) тюрем загального типу, в яких відбували термін ув'язнені, винесений їм судом або Особливою нарадою; 2) тюрем для осіб, які перебували під слідством, в яких утримувалися арештовані до винесення їм вироку; 3) внутрішні тюремні камери, в яких утримувалися до винесення судового рішення особливо небезпечні особи за політичною і соціальною небезпекою; 4) виправно-трудова табори, до яких направляли за рішенням суду і Особливої наради засуджених «соціально небезпечних елементів»; 5) спец поселення, в які відправлялися на поселення за рішенням Особливої наради, як правило, сім'ї, «соціально небезпечних політичних елементів». Всі ці установи були складовою єдиного ГУТАБ радянської імперії.

Щодо анексованих західноукраїнських земель, то уже з перших днів усі колишні польські тюрми були перепрофільовані в тюрми, в яких утримували осіб, що перебували під слідством, при окремих з них створювалися і внутрішні тюремні камери. Правовою основою для їх функціонування було «Положення про тюрми НКВС СРСР для осіб, які перебувають під слідством», затверджене наказом НКВС СРСР 28 липня

1939 р. У п.2 цього положення говорилося, що такі тюрми створюються у союзних, автономних республіках і УНКВС країв та областей, а керівництво ними здійснює Головне тюремне управління НКВС СРСР через тюремні відділи (відділення) при УНКВС [2, с. 3].

Незважаючи на те що офіційно обласні та районні відділи НКВС і Робітничо-селянської міліції в анексованих західних областях були створені наказами НКВС СРСР від 6 листопада 1939 р., уже наприкінці жовтня, у відповідності до наказу №001223 НКВС СРСР «Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, виявлених агентурною розробкою» від 11 жовтня 1939 р, тимчасові органи НКВС, сформовані з приїжджих працівників, розпочали масові арешти так званих «антирадянських елементів» [3, с. 7-8].

Таким чином, ще до офіційної «добровільної» ухвали Народними зборами, що відбулися 26–28 жовтня 1939 р. у Львові, «возз'єднання» Західної України з УРСР і СРСР та юридичного закріплення цього рішення законами Верховної ради СРСР і УРСР від 1 і 14 листопада більшовицький режим руками органів НКВС уже повним ходом проводив свою окупаційну політику.

Наказами НКВС СРСР від 11 та 25 грудня 1939 р., 6 серпня, 7 і 20 вересня 1940 р. було фактично завершено створення тюремної системи в анексованих західних областях, Північній Буковині та Бессарабії [4, с. 127]. У Західній Україні було організовано 26 в'язниць і дві внутрішні тюремні камери, а саме:

1) чотири – у Волинській області (Луцьку із штатом 105 осіб і лімітом в'язнів 640 осіб; Володимир-Волинському – відповідно на 44/115 осіб; Ковелі – на 68/237 осіб; Острозі – на 62/178 осіб);

2) чотири – у Дрогобицькій області (Дрогобичі – на 48/137 осіб; Перемишлі – на 59/170 осіб; Самборі – на 66/276 осіб; Стрию – на 68/227 осіб);

3) чотири – у Львівській області (Львові – три на 190/1151, 74/270 і 73/300 осіб; Золочеві – на 83/360 осіб та внутрішня камера у Львові на 21/40 осіб);

4) три – у Рівненській області (Рівному – дві на 72/247 і 48/185 осіб; Дубно – на 109/572 особи);

5) три – у Станіславській області (Станіславі – на 114/472 особи; Коломиї – 56/200 осіб; Печеніжині – на 42/100 осіб);

6) чотири – у Тернопільській області (Тернополі – 96/446 осіб; Чорткові – на 66/275 осіб; Бережанах – 60/250 осіб; Кременці – на 56/200 осіб);

7) чотири – у Чернівецькій області (Чернівцях – дві на 128/700 і 46/160; Хотині – на 42/100; Сторожинці – 41/60; внутрішня тюремна камера у Чернівцях на 40/160 осіб) [5, с.1-3].

Відповідно до «Положення про тюрми НКВС СРСР для осіб, які перебувають під слідством», затвердженого наказом НКВС СРСР 28 липня 1939 р., майже всі тюрми у Західній Україні мали статус тюрем для утримання осіб, які перебували під слідством, в них утримувалися «заарештовані, які перебували під слідством; засуджені, які опротестували вирок у касаційному порядку; засуджені, які підлягали відправленню з тюрем в інші місця позбавлення волі для відбування терміну покарання, згідно з вирокком; засуджені, яких тимчасово перевели в тюрму для підслідних із виправно-трудоx колоній, таборів або тюрем за поданням слідчих органів у зв'язку з проведенням слідства по інших справах; засуджені для утримання у виправно-трудоx колонії або таборі, і яких використовують для господарських робіт» [2, с. 3].

У п. 6 положення відзначалося, що в тюрмах мала бути забезпечена «повна ізоляція підслідних ув'язнених від зовнішнього світу і від ув'язнених з інших камер». Юридичною основою для прийому арештованих у тюрму попереднього слідства міг бути один із таких документів, як «копія постанови слідчого органу або органу дізнання про взяття під арешт, складеного у відповідності до Кримінально-процесуального кодексу й санкціонованого прокурором; копія постанови прокурора; копія вироку суду про позбавлення волі; копія рішення суду про арешт» [2, с. 4].

Після винесення судом або Особливою нарадою при НКВС обвинувачувального вироку ув'язнені з камер мали негайно переводитися в камери для засуджених і очікувати відправки в тюрму загального типу або у виправно-трудоx табір (колонію). Після оголошення вироку засуджений не повинен був перебувати в тюрмі для осіб, які перебувають під слідством, більше як 10 діб [2, с. 8].

Згідно «Основних правил тюремного режиму», прописаних у вказаному положенні, арештовані повинні були «лягати спати і вставати у встановлений час; митися в бані або під душем три рази на місяць; отримувати грошові перекази в розмірі 75 крб. на місяць, які надходять в касу тюрми на рахунок ув'язненого, й купувати на ці гроші в тюремному кіоску у визначені дні продукти харчування; користуватися книгами в тюремній бібліотеці; грати в шахмати й шашки; щоденно мати прогулянку в тюремному дворі від 20 хвилин до однієї години; зустрічатися з адвокатами у спеціально виділеній для цього камері адміністративного корпусу тюрми, а також із рідними два рази на місяць; камери повинні були бути забезпечені «повним комплектом постільної білизни» і на одного ув'язненого мало припадати в камері не менше двох квадратних метрів площі [2, с. 1,15,17].

Щодо харчування в'язнів, то згідно інструкції до ст. 45 положення «харчова норма ув'язнених повинна видаватися повністю», а «збільшувати чи зменшувати цю норму адміністрація не мала права», за винятком тих, які перебували у карцері. Всім ув'язненим мали видавати «два рази на день гарячу страву (на обід і вечерю) і два рази чай (вранці і ввечері). При

складанні раціону перевага мала надаватися «овочам, як одному із заходів попередження захворювання цингою» [2, с. 49].

Однак, як свідчать спогади колишніх в'язнів, всі ці норми й приписи брутально порушувалися. У камерах знаходилося арештованих у два-три рази більше від норми, жахливими були санітарно-гігієнічні умови, харчування, медичне обслуговування. Так, за словами одного з в'язнів, арештованого наприкінці 1940 р., який провів під слідством у Станіславській тюрмі понад чотири місяці, «в камері, де за Польщі сиділо 13 людей, нас було 47. Сиділи ми чи лежали прямо один на одному. Щодо харчів, то давали нам 700 грам хліба на день, рано гарячої води, в обід вареної ячмінної або риб'ячої зупи, а ввечері була теж зупа. Ця славна риб'яча зупа – це була дійсно мука в'язнів, бо її варили зі смердючої риби й годі було її коштувати. Навмисне варили її підряд кілька днів, щоб примусити в'язнів їсте те свинство. Я захворів через ту рибу на червінку, але про якийсь шпиталь і мови не було. А коли я вже лежав на в'язничній долівці безпритомний із 40 ступенями гарячки, ледве спромоглися примістити мене у в'язничнім шпиталі... Вологість, бруд – це були прикмети того шпиталю, а лікарка була під наглядом НКВС і не могла помагати, хоча дуже хотіла...» [6].

У кожній тюрмі були «свої» вишукані методи допитів, під час яких слідчі «перш за все старались за всяку ціну дуже скоро заломити в'язня як духовно, так і фізично. І як тільки це осягнули, діставали від в'язня все, що потрібно їм було» [7].

У Станіславській тюрмі, за спогадами в'язнів, під час допитів застосовували електричний струм, прив'язуючи до спеціального електричного стільця, на якому «муки в'язня були страшними» [8]. А в Коломийській тюрмі, крім електричного стільця, використовували ще й спеціально обладнану «електричну шафу» (138x87x105 см), тортури в якій витримати було неможливо, і всі, хто в ній побував, «зраджували все», після чого їх саджали на електричний стілець «і вбивали електричним струмом» [8].

Аналогічними були умови утримання та методи слідства й у Печеніжинській тюрмі. Ось спогад одного з в'язнів – «мене арештували 10 лютого 1941 р. Голова сільради м. Печеніжина викликав до себе і тут два працівники НКВС забрали до слідчого відділу, де я довідався, що мене арештували за приналежність до ОУН. У тюрмі катували мене 2 місяці від 8 години ранку до 2 години ночі. Кожного дня я переходив стадії страшних знущань у кімнаті допитів...» [9].

Водночас слід зазначити, що відповідного нагляду з боку прокуратури та тюремного начальства за дотриманням норм ведення слідства й правил тюремного режиму не велося. Свавілья, зловживання службовим становищем з боку слідчих та наглядачів були буденним явищем, що, безперечно, впливало на психологічний стан ув'язнених, які були готові

признатися в будь-яких «злочинах», а окремі з них навіть наважувалися на втечу. Так, за даними НКВС УРСР, до кінця 1939 р. із тюрем західних областей втекло 17 в'язнів, а лише впродовж січня – квітня 1940 р. уже 24, у тому числі 6 (найбільше) із Станіславської тюрми. Це змусило НКВС УРСР видати 3 травня 1940 р. наказ «Про боротьбу з втечами ув'язнених із тюрем», яким були передбачені запобіжні заходи щодо унеможливлення втеч, посилення внутрішньої дисципліни, а також відповідальності начальників тюрем. Зокрема, начальника Станіславської тюрми Гомберга було віддано суду Військового трибуналу [10, с.1].

Заарештованих, які під час слідства й допитів призналися у своїх «злочинах» й отримали вирок суду чи Особливої наради, відправляли до загальних в'язниць та виправно-трудових таборів. Так, згідно з наказом НКВС СРСР «Про порядок направлення засуджених до виправних трудових таборів НКВС» від 10 грудня 1939 р. для різних категорій «ворогів» існували відповідні типи виправно-трудових таборів (ВТТ) і райони спецпоселення в залежності від їх «соціальної небезпеки». Так, для «політичних», «шпигунів», «терористів», «керівників повстанських націоналістичних організацій» існувало 6 таборів, а саме: «Сєвостлаг» (Далекий Схід, Колима), «Воркутлаг», «Ухтіжемлаг» (північні райони Комі АРСР), «Норільлаг», «Сєвжелдорлаг» (Комі АРСР), «Локгімлаг» (Комі АРСР), «Устьвімлаг» (Комі АССР).

Засуджених «за шкідництво, перебіжчиків, активних учасників контрреволюційних фашистських, повстанських і націоналістичних політичних партій, керівників і організаторів масових безпорядків; засуджених за бандитизм і збройний розбій, а також які мають судимість за втечу з таборів і тюрем», відправляли в 14 таборів: «Сиблаг» (Новосибірська обл.), «Карлаг» (Карагандинська обл.), «Сазлаг» (Узбецька РСР), «Сєвжелдорлаг» (Комі АРСР), «Краслаг» (Красноярський край), «Томасінлаг» (Новосибірська обл.), «Сєвураллаг» (Свердловська обл.), «Івдельлаг» (Свердловська обл.), «Усольлаг» (Пермська обл.), «Уєжлаг» (Горьківська обл.), «Вятлаг» (Кіровська обл.), «Каргопольлаг» (південно-західні райони Архангельської обл.), «Онеглаг» (Архангельська обл.), «Кулайлаг» (Архангельська обл.) [11].

Однією з таких тюрем-колоній, в якій засуджених «перевиховували» працею, була Вінницька виправно-трудова колонія. За спогадами одного з в'язнів Станіславської тюрми, в лютому 1941 р. його та ще 34 таких же «ворогів» відправили в товарному вагоні до Вінниці. «Подорож тривала аж шість днів. Денно отримували ми по 700 грам хліба, одну солону рибу (близько 250 грам), три куски цукру і склянку води. Найгірше давалася ознаки недостача води, так що ми злизували воду, що скапувала через дірявий дах вагона, а конвой більше води не хотів давати».

У Вінницькій колонії харчування в'язнів залежало від того, скільки грошей вони заробили від реалізації виготовленої ними в тюремних

майстернях продукції. За словами в'язня, «харчі ми купували за гроші, що їх отримали за продані вироби своїх заводів, робітень, майстерень. Самі оплачували теж усю, не з в'язнів зложено, адміністрацію вільнонайманих. Держава нам нічого не давала, а від нашої власної продукції залежало, скільки грошей заробимо, так і їстимемо». Відповідно, всіх в'язнів було поділено на три групи «харчовиків». До першої належали «старі й каліки, які отримували денно 500 грам хліба, вранці зупу, а на вечерю – нічого». До другої групи належали фізично здорові «робітники», які «за найтяжчу виконану працю отримували на день 700 грам хліба, подвійний сніданок, який складався з ячмінної зупи, ложки картоплі, шматка риби, рідше м'яса. На обід отримували зупу, кашу й через день 100 грам м'яса з пшоняною або ячмінною кашею, а на вечерю – зупу. Хто не виконував норму, отримував менше хліба і їди». Третю групу склали в'язні, які «відмовлялися працювати, за що їх на 5–8 днів поміщали в холодний карцер і видавали на день 300 грам хліба й півлітри пісної зупи».

Всі робітники були поділені на бригади по кілька десятків осіб, бригадир «уважно слідкував за працею своїх робітників та вирішував норму хліба для кожного». Також передавав дані про кожного обліковцю й отримував від нього талони для членів бригади на сніданок, обід і вечерю. За «стаханівську працю» окремі робітники отримували «додатковий шматок риби та 10–15 крб. за місяць».

У цій колонії дещо кращими були побутові умови. Зокрема, в «кожній камері було радіо й проживало по чотири чоловіки». Інколи в їдальні «показували кіно, але все про Сталіна та Леніна й Жовтневу революцію. Влаштували ми й художні вистави, але тільки про пограничників у боротьбі з ворогами народу».

День для ув'язнених Вінницької колонії розпочинався о 4-й годині, а після сніданку, з 6-ї години, розпочинався «трудовий день», який тривав до 19-ї години, з перервою на обід від 12 до 14-ї години [6].

Таким чином, тюремна мережа на анексованих західноукраїнських землях формувалася на взірць існуючої в СРСР тюремної системи, де існували в основному тюрми досудового слідства й внутрішні тюремні камери, в яких утримувалися різні категорії «соціально небезпечних елементів».

Правовою основою для їх функціонування були «Положення про тюрми НКВС СРСР для осіб, які перебувають під слідством», затвердженого наказом НКВС СРСР 28 липня 1939 р., а також накази НКВС СРСР і УРСР від 11 грудня й 25 грудня 1939 р., 6 серпня, 7 і 20 вересня 1940 р., на підставі яких було створено 26 тюрем досудового слідства та дві внутрішні тюремні камери.

В тюрмах грубо порушувалися правила тюремного утримання, права в'язнів, санітарно-гігієнічні вимоги, норми харчування та медичного

обслуговування, а під час слідства застосовувалися методи фізичного впливу на в'язнів і тортури.

Під впливом тортур, фізичного впливу, відсутності елементарних умов утримання чимало арештованих обмовляли себе, щоб, отримавши вирок суду, потрапити до тюрем загального утримання чи виправно-трудових таборів, де умови були дещо кращими для виживання.

1. Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3-х т – К. : Генеза, 1997. – Т. 2: 1926 – 1945. – К., 1999. – 412 с.

2. Архів Управління МВС Івано-Франківської області (далі – АУМВСІФО). Положення о тюрьмах НКВС СССР для содержания подследственных от 28 июля 1939 г.: приказ НКВС СССР // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1939 р. Колекція документів. – Т.1.

3. Там само. О введении единой системы оперативного учёта антисоветских элементов, выявленных агентурной разработкой» от 11 октября 1939 г. : приказ НКВС СССР // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1939 р. Колекція документів. – Т.1.

4. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. – Кн. 1 Білас І.Г. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.

5. АУМВСІФО. О перекреплении тюрем к пересельным пунктам от 6 мая 1941 г.: приказ НКВД УССР № 117 // Накази, директиви, розпорядження НКВС УРСР за 1941 рік. Колекція документів. – Т.5.

6. Рогатинське слово. – Рогатин, 1941. – 6 вересня.

7. Воля Покуття. – Коломия, 1941. – 3 серпня.

8. Там само. – 1941. – 17 липня.

9. Там само. – 1941. – 24 липня.

10. АУМВСІФО. Приказ НКВД УССР №0069 О борьбе с побегами заключённых из тюрем от 3 мая 1940 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС УРСР за 1940 р. Колекція документів. – Т.3.

11. Там само. Приказ НКВД СССР № 001561 от 15 декабря 1939 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1939 рік. Том 1.

In the article is explained the process of formation and functioning of criminal system on the territory of Stanislav (Ivano-Frankivsk) region in 1939-1941. It is given the characteristic of the basic kinds of prisons, revealed the methodic of conducting pre-judicial investigation in these establishments and conditions of keeping the prisoners.

Key words: *criminal system, prisons, repressions, tortures.*

ЗМІСТ

Богдан Остафійчук (<i>Івано-Франківськ</i>) Петро Федорчак (<i>Івано-Франківськ</i>) РОЛЬ ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ФОРМУВАННІ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	3
Пленарні доповіді	
Микола Безотосний (<i>Полтава</i>) ПРО ЕВОЛЮЦІЮ ТА СУТНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ УТВЕРДЖЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ.....	11
Володимир Белінський (<i>Київ</i>) ЯКУ ІСТОРІЮ МИ ВИВЧАЄМО?.....	27
Освіта в трансформаційному просторі України	
Тимофій Рибак (<i>Тернопіль</i>) ОСВІТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ І ВСТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД УКРАЇНИ.....	37
Галина Калінічева (<i>Київ</i>) ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ЧИ НОВІ ПРОБЛЕМИ?.....	43
Тетяна Завгородня (<i>Івано-Франківськ</i>) ІНТЕГРАЦІЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ ЯК ШЛЯХ ПІДГОТОВКИ ВИСОКООСВІДЧЕНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ.....	54
Федір Левченко (<i>Миколаїв</i>) РЕГІОНИ УКРАЇНИ В НОБЕЛІВСЬКОМУ РУСІ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ТА ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ.....	62
Ярослав Драган (<i>Тернопіль</i>) СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ І АПОЛОГІЯ ТИПІЗАЦІЇ ЇХ ЯК ПІДСТАВИ РОЗВИТКУ НАУКОВО – ОСВІТНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ	70

Василь Мартиненко (<i>Харків</i>)	
Василь Гладій (<i>Івано-Франківськ</i>)	
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ» В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ.....	76
Микола Підгурський (<i>Тернопіль</i>)	
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ.....	83
Ірина Герасимова (<i>Вінниця</i>)	
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	90
Ольга Когут (<i>Тернопіль</i>)	
Лариса Києнко-Романюк (<i>Вінниця</i>)	
ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЛОБАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ У СИСТЕМУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	97
Анна Маслюк (<i>Харків</i>)	
ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	104
Ірина Мамчук (<i>Шостка</i>)	
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЇНИ – ПРОЦВІТАННЯ НАЦІЇ У МАЙБУТНЬОМУ.....	109
Микола Лахижа (<i>Полтава</i>)	
МОДЕРНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН: НАУКОВО- ОСВІТНІ АСПЕКТИ.....	114
Політико-правові аспекти суспільних змін	
Бурдяк Віра (<i>Чернівці</i>)	
ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОМУ СВІТІ.....	122
Микола Безотосний (<i>Полтава</i>)	
ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ І СУЧАСНІСТЬ.....	130
Василь Ніконенко (<i>Тернопіль</i>)	
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ	

ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ.....	144
Наталія Семенів (<i>Тернопіль</i>)	
ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКОНФЛІКТОЛОГІЇ.....	150
Марія Рудакевич (<i>Тернопіль</i>)	
Леонід Бицюра (<i>Тернопіль</i>)	
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ, ВЛАДИ, БІЗНЕСУ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	157
Інна Кочурська (<i>Вінниця</i>)	
ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	165
Державотворчі процеси в Україні та Туреччині	
Володимир Липов (<i>Харків</i>)	
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЗВ'ЯЗКУ МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО УСТРОЮ СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА.....	171
Ігор Гурак (<i>Івано-Франківськ</i>)	
УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА НА ШЛЯХУ ДО ЄС.....	183
Володимир Глизнер (<i>Івано-Франківськ</i>)	
ІЗМАЇЛ-БЕЙ МУСТАФА-ОГЛУ ГАСПРИНСЬКИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКІЙ КУЛЬТУРАХ.....	193
Філософські та культурологічні проблеми сучасності	
Олег Шевченко (<i>Сімферополь</i>)	
ФИЛОСОФИЯ, ПОЭЗИЯ И... ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО.....	200
Олег Рудакевич (<i>Тернопіль</i>)	
МІФОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	206
Іван Лопушинський (<i>Херсон</i>)	
ВИЗНАЧАЛЬНА РОЛЬ МОВНОГО ЧИННИКА В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	212
Савчин Т. (<i>Тернопіль</i>)	
КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ ТА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.....	218

Тетяна Бикова (<i>Київ</i>)	
ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ГРОМАДЯН У КРАЇНАХ БАЛТІЙСЬКОГО РЕГІОНУ.....	226
Іван Продан (<i>Бережани</i>)	
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОСИПА МАКОВЕЯ В КОНТЕКСТІ СВОЄЇ ДОБИ.....	232
Наталія Петруня-Пилявська (<i>Івано-Франківськ</i>)	
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРОГЕНЕЗУ....	237

Економічні проблеми державотворення

Наталія Кирич (<i>Тернопіль</i>)	
РОЛЬ ГОСПОДАРСЬКО-ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	244
Наталія Юрик (<i>Тернопіль</i>)	
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ.....	252
Ольга Галушак, Михайло Галушак (<i>Тернопіль</i>)	
ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	261
Микола Дупай (<i>Тернопіль</i>)	
Тарас Бурденюк (<i>Тернопіль</i>)	
КОМПЛЕКСНИЙ РЕЙТИНГОВИЙ АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАГНОСТИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	268
Ткаченко Н. (<i>Львів</i>)	
СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У ЗМІНеноМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	275
Наталія Бутрин (<i>Тернопіль</i>)	
ЮРИДИЧНІ ОСОБИ, ЯК СУБ'ЄКТИ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН.....	284
Кузь Т. (<i>Тернопіль</i>)	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ.....	290
Юрій Гумен (<i>Тернопіль</i>)	
ДОСВІД ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ У ВИРІШЕННІ УРБОЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В 1960-1990-Х РОКАХ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	292
Коваль Ю. (<i>Тернопіль</i>)	

СТРАХУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ В КРИМСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	298
Вибрані проблеми історії України	
Микола Вітенко (<i>Івано-Франківськ</i>) ПОЛІТИЧНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ КОРОЛІВСТВА ГАЛИЧИНИ І ЛОДОМЕРІЇ.....	304
Криськов А. (<i>Тернопіль</i>) МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.....	310
Мирослав Ханас (<i>Тернопіль</i>) Ігор Гуралевич (<i>Тернопіль</i>) КРУТИ: БІЛЬ І ПАМ'ЯТЬ. НОВЕ БАЧЕННЯ.....	316
Мирослав Ханас (<i>Тернопіль</i>) БІОЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ В УКРАЇНІ В 40-50-Х РР. ХХ СТ.....	330
Ігор Андрухів (<i>Івано-Франківськ</i>) ГОЛОД 1946 – 1947 РОКІВ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВСЬКОЇ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ) ОБЛАСТІ.....	336
Тетяна Федорчак (<i>Івано-Франківськ</i>) ПРОБЛЕМА «СИНХРОНІЗАЦІЇ» СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ.....	344
Галина Стефанюк (<i>Івано-Франківськ</i>) НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	349
Ірина Суддя (<i>Івано-Франківськ</i>) ЗАХОДИ З ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ Й БЕЗДОГЛЯДНОСТІ НА СТАНІСЛАВЩИНІ В 40 – 50-Х РОКАХ ХХ ст.....	358
Тетяна Дем'янчук (<i>Івано-Франківськ</i>) СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В СТАНІСЛАВСЬКІЙ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ) ОБЛАСТІ В 1939 – 1941 рр.....	366

Для заміток

Для заміток

